

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE VE AZERBAYCAN
SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KADINLARIN TOPLUMSAL,
KÜLTÜREL VE SİYASAL HAYATTAKİ YERİ (1920-1938)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Lamiya ORUJOVA

BURSA – 2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE VE AZERBAYCAN
SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KADINLARIN TOPLUMSAL,
KÜLTÜREL VE SİYASAL HAYATTAKİ YERİ (1920-1938)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Lamiya ORUJOVA

Danışman:
Prof. Dr. Saime YÜCEER

BURSA – 2024

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/11/2024

- 1- Tez Başlığı / Konusu: **Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kadınların Toplumsal, Kültürel ve Siyasal Hayattaki Yeri (1920-1938)**
- 2- Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 178 sayfalık kısmına ilişkin, 29/11/2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.
- 3- Uygulanan filtrelemeler:
- 4- Kaynakça hariç
- 5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
- 6- Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
- 7- Gereğini saygılarımla arz ederim.

29/11/2024

Adı Soyadı: **Lamiya Orujova**

Öğrenci No: **702242016**

Anabilim Dalı: **Tarih Anabilim Dalı**

Programı: **Yüksek Lisans**

Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Prof. Dr. Saime YÜCEER

29/11/2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nde ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Kadınların Toplumsal, Kültürel ve Siyasal Hayattaki Yeri (1920-1938)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

29/11/2024

Adı Soyadı : Lamiya Orujova
Öğrenci No : 702242016
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Programı : Yüksek Lisans Programı
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Lamiya Orujova
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : iv + 213
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Saime YÜCEER

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE VE AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KADINLARIN TOPLUMSAL, KÜLTÜREL VE SİYASAL HAYATTAKİ YERİ (1920-1938)

Bu çalışmada, Türk kadınlarının 1920-1938 yılları arasındaki süreçte hem Türkiye Cumhuriyeti, hem de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde toplumsal, kültürel ve siyasal hayatları incelenerek, bu dönemde kadın haklarında yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Türk kadınları, Osmanlı Dönemi'ndeki yaşamlarının aksine Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde başlatılan reformlar ve çağdaşlaşma yolunda atılan adımlarla hak ettikleri değeri görerek ve haklarına kavuşarak yeni bir döneme girmişlerdi. Azerbaycan topraklarında da Sovyet idare yönetiminin kurulmasıyla beraber yeni *Sovyet toplumu* ve *Sovyet insanı* oluşturmak maksadıyla yürütülen politika Azerbaycan Türk kadınlarının da yaşamlarını değiştirmiş ve onlar için de bu süreç yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Her iki Cumhuriyet'te de erkeklerle beraber eşit konumda olma haklarına kavuşan Türk kadınları, eğitim görmüş, farklı meslekler icra etmiş, kültürel faaliyetlerde yer almış, siyasi alanda bile büyük sorumluluklar üstelenerek ülke meseleleri hakkında söz sahibi olmuştur. Bu doğrultuda iki Türk memleketinde de 1920-1938 yılları arasında kadınların yaşamında gerçekleşen yenilikler ele alınmıştır. Araştırmamızda Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde uzun yıllar kendi haklarına kavuşmak yolunda zorlu süreçlerden geçen Türk kadınlarının karşılaştıkları engeller, yaşamın her alanında verdikleri var oluş mücadeleleri, topluma katkıları geniş kaynak taraması sonucunda incelenmiş ve ulaşılan bilgilerin ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Atatürk, Kadın Devrimi, Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Kadın Hakları.

ABSTRACT

Name and Surname : Lamiya Orujova
University : Uludag University
Institution : Institute of Social Science
Field : History
Branch : The Republic of Turkey History
Degree Awarded : Master
Page Number : iv+213
Degree Date :
Supervisor : Prof. Dr. Saime YÜCEER

THE PLACE OF WOMEN IN SOCIAL, CULTURAL AND POLITICAL LIFE IN THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE SOVIET SOCIALIST REPUBLIC OF AZERBAIJAN DURING ATATÜRK'S PERIOD (1920-1938)

In this study, the social, cultural and political lives of Turkish women in both the Republic of Turkey and the Azerbaijan Soviet Socialist Republic between 1920-1938 are analyzed and the developments in women's rights in this period are evaluated. In contrast to their lives during the Ottoman period, Turkish women entered a new era by gaining the value and rights they deserved with the reforms initiated in the Republic of Turkey established under the leadership of Atatürk and the steps taken towards modernization. With the establishment of the Soviet administration in the territory of Azerbaijan, the new *Soviet society* and *Soviet man* the policy, which was carried out with the aim of creating a new society, also changed the lives of Azerbaijani Turkish women and for them this process marked the beginning of a new era. In both Republics, Turkish women, who gained the right to equal status with men, received education, practiced different professions, took part in cultural activities, and even assumed great responsibilities in the political arena and had a say in the country's affairs. In this direction, the innovations in the lives of women in both Turkish countries between 1920 and 1938 are discussed. In our research, the obstacles faced by Turkish women in the Republic of Turkey and the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan, who have gone through difficult processes for many years in the Republic of Turkey and Soviet Socialist Republic of Azerbaijan in order to gain their rights, their struggle for existence in all areas of life and their contributions to society have been examined as a result of extensive literature review and it is aimed to reveal the information obtained.

Key Words:

Ataturk, Women's Revolution, Republic of Turkey, Azerbaijan Soviet Socialist Republic, Women's Rights.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLIDA (1839-1920) VE AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NDE (1918-1920) KADININ YERİ	
1.1. Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Toplumdaki Yeri(1839-1920)	5
1.1.1 Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Sahip Olduğu Haklar (1839-1920)	11
1.1.2. Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı (1839-1920) ...	18
1.1.3. Edebiyat ve Sanat Alanında Osmanlı Dönemi Kadınlarının Yeri (1839-1920).....	29
1.1.4. Cephe Arkası ve Cephe Önünde Türk Kadınlarının Gücü (1839-1920)	39
1.1.5. Osmanlı Dönemi'nde Kadınlar Ve Siyaset	47
1.2. XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Gerçekleşen Aydınlanma Hareketi Sürecinde Kadınlar ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin İlanı	52
1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Kazandığı Siyasi Haklar	59
1.2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Eğitim ve Çalışma Hayatı	61
1.2.3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Edebiyat ve Sanat Alanındaki Yeri	68
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE KADININ YERİ (1920-1938)	
2.1. Milli Mücadele'nin Başarıyla Sonuçlanmasında Türk Kadınının Rolü.....	76
2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Toplum İçerisindeki Yeri.....	85
2.1.2 Türkiye Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı	93
2.1.3 Edebiyat ve Sanat Alanında Cumhuriyet Dönemi (1920-1938) Türk Kadınlarının Yeri.....	105
2.1.4. Türkiye Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınlar ve Siyaset.....	115
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
AZERBAYCAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KADININ YERİ (1920-1938)	
3.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Toplumdaki Yeri	127
3.1.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı	136
3.1.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Edebiyat ve Sanat Alanındaki Yeri	145
3.1.3. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kadınların Siyasal Hayattaki Yeri.....	154
3.1.4. Stalin Baskılarının Azerbaycan Türk Kadınlarına Etkisi	161
SONUÇ	169

KAYNAKÇA.....	179
1. ARŞİV KAYNAKLARI	179
1.1. TBMM ARŞİVLERİ	179
1.2. DEVLET ARŞİVLERİ.....	179
2. SÜRELİ YAYINLAR.....	179
3. TELİF ESERLER.....	181
EKLER.....	200

GİRİŞ

Günümüzde “kadın” konusuna karşı duyulan ilgi sosyal hayatın en önemli parçası olarak ister Türkiye’de, isterse de Azerbaycan’da bu konuya yönelik yapılan çalışmaları hızlandırmıştır. Her iki Türk memleketinde de kadın yaşamının tarihsel süreç içerisinde toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasi olaylar sebebiyle nasıl etkilendiğini öğrenmek amacıyla yakın geçmişten itibaren bu konu üzerine araştırmalar ve değerlendirmeler farklı bir boyut almıştır. Dönemin bakış açısını anlamak, mevcut şartları daha iyi yorumlamak ve her iki Türk coğrafyasında da geleceğe yönelik kaygıları görmek amacıyla “kadın” konusu üzerinde durmak faydalı olacaktır.

XIX. yüzyıldan itibaren tüm dünyayı saran değişimler ve dönüşümler, Batı’da kadın hakları konusunda gerçekleşen devrimler Batılı kadınların hayatlarını etkilediği kadar Türk kadınlarının da yaşamını etkiledi. İslamiyet öncesi zamanlarda Türk kadını erkeğiyle beraber toplumsal yaşamın her alanında var olmuş, ister mülk konularında, isterse de aile içerisindeki yaşantılarında mutlak bir eşitlik sağlanmıştır. Yalnızca bu eşitlik toplumsal hayatı kapsamamış, tarihte ilk hükümdarlık yapan kadınlar Türkler arasından çıkmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu kurulduktan bir dönem sonra ülkenin Arap, İran, Bizans gibi devletlerin tesirinde kalması eski Türk geleneklerinden uzaklaşmaya yol açmıştı. Aynı şekilde Azerbaycan topraklarının Araplar tarafından işgali, ardından İran etkisinin memleketi sarması, büyük değişim ve dönüşüm asrı sayılan XIX. yüzyılda toprakların Çarlık Rusya ve İran arasında bölüştürülmesi kadınların konumunu ciddi oranda etkilemiştir.

1839 yılında kabul edilen Tanzimat Fermanı, ardından Meşrutiyetin ilanı ile Osmanlı Türk kadınlarının hayatlarında yaşanan yenilikler ve aydınlar tarafından gündeme getirilen kadın hakları konusu artık sıkça tartışılan bir konuya dönüştü. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de kadınların verdiği emekler, katlandıkları zorluklar ve aldıkları sorumluluklar kadın hakları konusunda ciddi bir değişim gerekliliğinin son sinyallerini verdi. Türk kadınlarının tam anlamıyla hakkı olan özgürlüklerine ve haklarına kavuşması ise Mustafa Kemal Atatürk ve onun ilan ettiği Cumhuriyet yönetimi sayesinde gerçekleşti. Biz de Atatürk Dönemi’nde toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda ciddi değişim ve dönüşümler yaşayan Türk kadınlarının hayatlarını, politik açıdan kadınlara yönelik alınan kararları ve atılan adımları daha iyi anlamak için bu yüksek lisans tez çalışmasını yapmaktayız. Yapılan çalışma için arşiv belgeleri, dönem

gazeteleri, ansiklopediler, bilimsel kitaplar ana kaynak olarak kullanılacak ve bu alanda yazılan tezler, makaleler ve telif eserlerden yola çıkarak vardığımız sonuçlar tez çalışmamızda yer alacaktır. Ulaştığımız veriler arasında sebep ve sonuç ilişkisi kurarak Türk kadınları için Cumhuriyet rejiminin getirdiği yenilikleri, kadınlara yönelik ister toplumsal, isterse de siyasal alanda alınan kararları ve bu kararların sonuçlarını gözlemleyebilmek tezin amaçlarındandır. Araştırmanın sonucunda da doğrudan ya da dolaylı olarak Türk kadınının yaşam şartlarını ele almak ve oluşturulmak istenen Cumhuriyet kadınının altyapısını incelemek o dönemin kendine has olan bakış açısını anlamamızı sağlayacaktır.

Bu süreç Azerbaycan Türk kadınları için de zorlu bir zaman dilimiydi. Dönemin aydınları Çarlık Rusya esaretinin yanı sıra kadın esareti konusuna da değiniyorlardı. Yüz yıla yakın bir süre Çarlık Rusya egemenliği altında ezilen Azerbaycan kadınları Mehmet Emin Resulzade liderliğinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde kendi haklarına kavuşsalar da bu Cumhuriyetin ömrü sadece 23 ay sürmüş ve yeniden Rus esareti Sovyet yönetimi şekliyle devam etmiştir. Bu dönemde Azerbaycan kadınlarının hakları, eğitim ve çalışma hayatları, kültürel faaliyetleri tam bir Sovyet insanı yaratma örneğinde ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Türk kadınları Sovyet Dönemi'nde her ne kadar toplumsal, iktisadi ve kültürel faaliyetlerde bulunsa, siyasal alanda yerini alsa da yine de sonda birçoğu siyasetin kurbanı olarak 1937-1938 yıllarının kanlı baskılarına maruz kalmıştır. Ne yazık ki, maruz kalanların hepsi de aydın ve bilgili kadınlardır. Bu bilgiler ışığında biz de uzun yıllar devam eden Sovyet Dönemi'nde Azerbaycan Türk kadınlarının toplumsal, iktisadi, kültürel ve siyasal yaşamlarını araştırmak, Sovyetlerin politik açıdan kadınlara yönelik kabul ettikleri kararları anlamak ve kararların uygulanma yöntemlerini analiz etmek sebebiyle bu yüksek lisans tez çalışmasını yapmaktayız. Ana kaynak olarak kullandığımız arşiv belgeleri, ansiklopediler, hem Rus, hem de Azerbaycan dilinde çıkan dönem gazeteleri aracılığıyla elde ettiğimiz bilgiler tez çalışmamızda yer alacaktır. Ulaşılan bilgilerden yola çıkarak Azerbaycan Türk kadınları için Sovyet rejiminin getirdiği yenilikleri, modern yaşamı, kadınlarla ilgili alınan toplumsal ve siyasal kararları analiz etmek tezin amaçlarındandır. Varılan sonuçlar ise oluşturulmak istenen Sovyet kadınının ve yeni düzenin altyapısını anlamamızı sağlayacaktır.

Tamamen kadın teması üzerine yazılan *“Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kadınların Toplumsal, Kültürel ve Siyasal*

Hayattaki Yeri (1920-1938)” adlı yüksek lisans tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. “*Osmanlıda (1839-1920) ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde (1918-1920) Kadının Yeri*” başlıklı birinci bölümde 1839-1920 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunda kadın yaşantısı incelenmiş, Türk kadınlarının toplumsal hayatı, aile yaşantıları, miras meseleleri, eğitim ve çalışma imkanları araştırılmış, edebiyat, müzik, tiyatro, resim gibi sanat dallarındaki hizmetleri, cephe arkası ve cephe önünde üstlendikleri sorumluluklar değerlendirilmiştir. Sarayda yaşayan kadınlarla taşradaki kadınların hayatı karşılaştırılmış, harem hayatı, vakıflar kuran kadınlar, taşradaki kadınların ekonomiye kattığı kazanımlar, matbaanın Osmanlı topraklarında kullanılması, eğitim aldıkları okullar, eğitim veren kadınlar, Amerikan okullarının etkisi gibi konulara yaklaşmıştır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı’nda Türk kadının da yerini alması, düzenledikleri konferanslar, mitinglerde yaptıkları konuşmalar, düşman karşısında dimdik duruş sergileyerek memleketlerine sahip çıkmaları onların ne kadar azimli ve iradeli olduklarını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Bu bölümde diğer bir taraftan da sadece 23 ay yaşasa da Azerbaycan Türk kadınına ilk defa özgürlüğün kapısını açan, M. E. Resulzade liderliğinde kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi’nde kadınların yaşantısı incelenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, ilk defa Müslüman dünyasında kadınlara siyasi haklarını tanımış bir Cumhuriyettir. Ancak uygulamaya geçilememiştir. Kadın eğitimi, kadının iş hayatı bu dönemde dahilinde araştırılmış, kültürel faaliyetleri ele alınmıştır. Fakat Bolşevik istilasıyla kurulan yeni düzen ve özgür yaşam yok edilmiş ve yerini Sovyet yönetimi almıştır. Kurulan bu yeni yönetimle de kadınlar, kendilerini yeni ve farklı bir dünyanın içinde bulmuştur.

Çalışmanın “*Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti’nde Kadının Yeri (1920-1938)*” başlıklı ikinci bölümünde, Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde (1920-1938) kadınların toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasi yaşamları incelenmiştir. Bu dönemde kadın hakları konusunda yaşanan gelişmeler ve Atatürk’ün kadına verdiği değer ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birçok gelişmiş ülkeden bile daha önce Türk kadının siyasi haklarına kavuşması, kabul edilen kanunlarla kadınların medeni ve aile içerisi yaşamlarının düzene oturtulması hiç şüphesizdir ki, Atatürk Devriminin sonuçlarıydı. Erkek ve kadın arasında sağlanan eşitlik, kılık kıyafette değişimler, eğitim alan ve eğitim verenler arasında kadın sayısında yaşanan artış, farklı farklı mesleklerde

alışan kadınların gün geçtikçe çoğalması ağdaş toplumun inşası sürecinde ulaşılan önemli başarılardandı. Diğeri bir taraftan kültürel faaliyetlerde de kadınların ne çıkması, edebiyat, resim, müzik gibi sanatın çeşitli dallarında silinmez izler bırakmaları, Türk kadını ve tiyatro arasında bağı kuvvetlenmesi modern Cumhuriyet'in en önemli kazanımlarıydı.

Tez alışmasının “*Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kadının Yeri (1920-1938)*” başlıklı üçüncü ve son bölümünde ise, 1920 yılından itibaren Sovyet Yönetimiyle idare olunan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 1938 yılına kadarki süreçte Azerbaycan Türk kadınlarının toplumsal, kültürel, iktisadi ve siyasi yaşamları araştırılmıştır. Bu dönemde tam bir Sovyet toplumu ve Sovyet insanı oluşturmak asıl hedef olmuş, bu hedef doğrultusunda gelişimin ve kalkınmanın erkeklerle beraber kadınların da toplumsal hayata katılımıyla gerçekleşeceğini anlayan Sovyet yönetimi, Rus kadını rneğinde Azerbaycan Türk kadınlarını da yaşamın her alanına dahil etmeye başlamıştır. Eğitim alan ve çalışan kadınların sayısında artış yaşanmış, verilen kararlarla resmi nikah dini nikahtan önemli sayılmış, miras meseleleriyle beraber aile yaşantısında da erkek ve kadın arasında tam bir beraberlik sağlanmıştır. Kadınların kılık kıyafetinde değişiklikler yapmak amacıyla peçeye karşı kampanyalar başlatılmıştır. Fakat her ne kadar peçenin ve ya başörtüsünün kullanılmaması modern topluma ulaşmak yolunda önemli bir adım olsa da Sovyetlerin asıl maksadı Azerbaycan Müslüman halkını İşlam dininden, kendi adet ve geleneklerinden uzaklaştırmaktı. Çünkü unutmamak gerekir ki, Sovyet Dönemi aydınlanma ve gelişime açık bir dönem olmasına rağmen hem de bir işgal ve sömürme dönemiydi. 1920'li yıllardan başlayarak gerçekleşen ve 1937-1938 yıllarında Azerbaycan'ın aydın kadınlarının sürgün edilmesi, işkencelere maruz kalması ve kurşuna dizilmesi ile sonuçlanan kanlı baskılar da bu işgalci politikanın bir parçasıydı. Yapılan kaynak taraması ve araştırmalar sonucunda, iki Türk Devleti olan Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak tarihi, siyasi arenada birbirlerine verdikleri hem mali, hem de manevi destekler gibi konularda birçok araştırmaya rastlanmıştır. Ama tamamen odak noktası “kadın” olan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan bu çalışmanın alanına katkı sağlaması ve yeni araştırmalar için bakış açıları sunması temennimdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLIDA (1839-1920) VE AZERBAYCAN HALK CUMHURİYETİ'NDE (1918-1920) KADININ YERİ

1.1. Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Toplumdaki Yeri (1839-1920)

Eski Türk toplumlarına baktığımız zaman görüyoruz ki, hem ailede hem de erkek ve kadın arasındaki münasebetlerde gözle görülür derecede bir eşitlik, beraberlik vardır. Türk Hakan'ının eşi olan Hatun da silahlanır, at belinde eşiyle beraber savaflara katılırdı. Bunlarla beraber kadın hem de evine, çocuklarına zaman ayırır, kendi sorumluluklarını yerine getirirdi. Erkekler de aile yaşamlarına büyük önem verirdi ve kadınına saygıda kusur etmezdi. Hem de erkeklerin birkaç kadınla aynı anda evli olması vaziyeti görülmemektedir.¹ Afet İnan da bu beraberliği belirterek yazıyordu ki, eski Türk toplumunda erkekler kutsal bir şekilde kadınına, kılıcına ve atına bağlı yaşıyorlardı.² Kadim Türk kitabesi sayılan Orhun Kitabelerinde de kadına duyulan saygı his edilmektedir. Bu büyük saygıyı şu iki cümleden anlamakta mümkündür: “*Devleti idare eden Han*” ve “*Devleti bilen Hatun*”.³

Mevlana da yaşadığı dönemde dört kadınla evlenmeye izin verildiği halde ilk eşi olan Gevher Hatunun hayatta olduğu müddetçe ona sadık kalarak ikinci bir eş seçmemiştir. Sadece iki defa evlenmiş, ikinci eşi olan Kerra Hatunu, Gevher Hatunun ölümünden sonra kabul etmiştir. Kendi evinde ise hiç cariye kullanmamıştır. Etrafında cariye kullanan yakın ve tanıdıklarına bildirmiştir ki: “*Onlar bizim hemşerilerimizdir, onları hırpalamayın*”.⁴

Coğrafyacı ve seyahatname yazarı İbn Fadlan, 10. yüzyılda eski Türk topraklarını gezerek Türk toplumu hakkında bunları kaleme almıştır: “*Zina diye bir şey bilmezler. Birinde böyle bir şey görülürse onu iki parçaya bölerler. Ağaçların dallarını bir yere getirip failin*

¹ Abdül Kadir İlgen, “İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İctimai Yapı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, 1999, S. (97-110), s 102.

² A. Afet İnan, “*Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s. 28.

³ Emel Doğramacı, “*Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s 3.

⁴ Müjgan Cunbur, “*Türk Kadını İçin*”, Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara, 1997, s 24-26.

*ellerini-ayaklarını ağaca bağlarlar, sora o dalları serbest bırakırlar, adam ikiye ayrılır”.*⁵

Osmanlı İmparatorluğu zamanına geldiğimizde ise kadınların toplum içerisindeki durumunun değiştiğini görmekteyiz. 1299’da kurulan bu İmparatorluk yıllar geçtikçe topraklarını genişletmiş ve güçlü devletlerden biri konumuna gelmiştir. İmparatorluğun böyle inkişafının aksine kadının sosyal durumunda gerilemeler kaydedilmiştir. Bu gerilemenin ana sebebi ise eski Türk geleneklerinden uzaklaşmak ve İran, Bizans, Arap gibi devletlerin etkisine kapılarak hareket etmektir.⁶

Bu durum sonucunda erkek ve kadın arasında beraberlik aradan kalkmış, kadın bir eşyadan bile farksız hale gelmiştir. İlk başlarda kadınlara verilmiş haklar, özgür yaşam tarzı yavaş yavaş ellerinden alınmış ve özellikle de şehirlerde yaşayan kadınlar sert ve katı yaşam tarzına mahkûm edilmiştir. Eski Türk toplumunun geleneklerinden uzaklaşıp İran, Arap ve Bizans etkisine kapılan Osmanlı padişahları emir ve fermanlar vererek harem yaşamını saraya getirmişler. Neticede Türk Sarayı XV. yüzyılda haremlilik ve selamlık olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bununla da kadın ve erkeğin yaşadığı yer bile birbirinden ayrılmıştır.⁷

Zaman geçtikçe Osmanlı beylerinin ve vezirlerinin konaklarında da bu durum yaygınlaşmıştır. Böylelikle de birden fazla kadınla birliktelik belirli zümreler arasında sıradan hal almıştır. Fakat İslam dininde en fazla dört kadınla nikaha izin veriliyordu ve bu zamanda eşler arasında muhakkak adalet sağlanmalıydı. Lakin adaletin sağlanması sırasında karşıya çıkan zorluklar ve maddi bakımdan yetersizlikler sebebiyle bu gibi birliktelikler sadece geliri yüksek olan ve belirli bir sosyal sınıf arasında gerçekleşiyordu.⁸

Osmanlı haremını oluşturan kadınlar genellikle cariyeler, köleler, odalıklardan teşkil olunuyordu. Sarayın içerisinde baş kadın, hükümdarın annesi olan Valide Sultan’dı. Valide Sultan’dan sonra Hükümdarın çocuklarının annesi konumundaki Hanımefendiler geliyordu. Hükümdarın evlenmemiş kızları Sultanlar olarak biliniyorlardı. Gözdeler ve İkballer olarak tanımlanan bir grupta vardı ki, bunlar da Padişahın beğendiği kadınlardı.⁹

⁵ Ramazan Şeşen, “İbn Fadlan Seyahatnamesi”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010, s.21.

⁶ İnan, a. g. e., s. 57.

⁷ Perihan Onay, “Türkiye’nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1967, s. 25.

⁸ İnan, a. g. e., s.58.

⁹ Onay, a. g. e., s. 28.

Savaşlar zamanı ele geçirilen tutsak kadınlar, kurulan esir pazarlarında köle olarak satılıyordu ve bu kadınlar haremın bir parçasına çevriliyordu. Bu köle kadınlar pazarlarda ne kadar çok elden ele geçerse fiyatları o kadar azalıyordu. Hatta bazı dönemlerde bir çizmeye bile eşdeğer olan köle kadın olmuştur. Pazarların bu gibi köle kadınlarla zengin olduğu zamanlarda birbirinden güzel bu kızların fiyatı sadece dört kuruştı. Fakat pazarlara bu gibi fazla kadın getirilmediği dönemlerde fiyat 150-200 kuruş arasında değişiyordu. Pazarlarda kölelerden başka cariyeler de satılıyordu. Satılan cariyelerin dış görünüşüne ve sağlığına göre fiyatları da farklıydı. Mesela dışının biri yok ise, boyları kısaysa fiyatından bir kuruş eksiliyordu. Taban kısımları düz ise satılması çok zor oluyordu. Müşteri cariyeyi parasını verip satın almadan evvel evine götürüyor, eğer cariyeye geceleri horluyorsa ve ya uykusu çok ağırsa yine fiyatından eksiliyordu.¹⁰

Pazarlarda satılan esir köle ve cariyeler için bile onları satan kadın alıcıya bir mal satarken nasıl överse öyle övüyordu. Sanki bir insandan bahsetmiyor, sattığı şey bir eşya ve ya meyve, sebzeymiş gibi davranıyordu. Sadi Borak ticaret anını şöyle kaleme alıyordu: *“Güçlü, kuvvetli kız, yesin, içsin, bakın daha ne olur, tepe tepe kullanırsınız. Ya hanımefendim, ben size hiç fena esir getirir miyim, kadını. Biz müşterisine göre bülbülü serçe, serçeyi bülbül ederiz”*.¹¹

Kadınların böyle rahatlıkla alınıp satılmasından bahsederken bir konuya da değinmeliyiz ki, böyle elden ele satılan kadınlar arasında iyi muamele görenler, sonradan hürriyetlerine kavuşanlar, kendi evinin hanımı olanlar da vardı. O dönemde İngiliz Elçisinin eşi olan ve Osmanlı topraklarında gördüğü toplumsal yaşamı, saray düzenini, kadınların günlük meşguliyetlerini yazıya döken Lady Montague şöyle naklediyordu:

“Cariyeler hakkında tabii benden bir fikir beklersiniz. Fakat Hristiyanların Yaptıkları gibi, size bunların halini dehşetle anlatmayacağım. Türk değilim. Fakat cariyelere gösterilen insaniyeti de takdirden kendimi alamadım. Cariyeler dövülmüyor, esaretleri bence hür memleketinkinden fazla zahmetli de değil. Her ne kadar kendilerine teminat parası verilmiyorsa da, onların elbiselerine edilen masraf bizim hizmetçilerimize verdiğimiz parayı geçiyor. Belki buna, burada erkeklerin kadınları kötü fikirle satın aldıklarını söyleyerek karşı geleceksiniz. Fakat Hristiyanlığın büyük şehirlerinde bundan daha mı az”.¹²

¹⁰ Leyla Saz, *“Haremın İç Yüzü”*, Haz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 32.

¹¹ Saz, a. g. e., s. 45.

¹² İnan, a. g. e., s. 72.

Osmanlı Sarayında ömür süren Valideler, Sultanlar, Hanımefendiler ve onların yaşantısı, harem içerisindeki yaşanan olaylar dünyanın ilgisini her geçen gün üzerine çekmekteydi. Bu konuyla ilgilenen Batılı yazar Leslie P. Peirce saray hayatından, Valide sultanlardan, cariyelerden eserinde bahsetmiş, elçilerin, seyyahların yazdıklarını bir araya getirerek belgelerle bizlere sunmuştur. Rus kölenin kaçırılarak saraya getirilmesini ve tarihte ilk defa yasal eş yapılmasını eserinde ince ince işleyen Peirce, Ceneviz St. George bankasının temsilcisinin Sultan Süleyman'ın Rus bir köleyle evlenme töreninin nasıl gerçekleştiğini yazan mektubunu bize sunuyor:

*“Bu hafta bu şehirde çok olağanüstü bir olay yaşandı, sultanlar tarihinde kesinlikle bir örneği daha bulunmayan bir olay. Büyük Senyör Süleyman, Roksalana isimli Rus köle kadını imparatoriçe olarak aldı ve büyük bir şölen düzenledi. Topkapı sarayındaki şenlikler görülmedik derecede muhteşemdi. Hediyeler bir halay halinde şehirde sergilendi. Geceleri başlıca sokaklar ıslıl ıslıl aydınlatılıyor, her yerde müzik çalınıyor, ziyafet veriliyor”.*¹³

Osmanlı Türk kadının birçok kısıtlamalarla yaşadığını tasdik eden bilgiler arasında dönemin padişahlarının çıkardığı fermanların da önemli bir yeri vardır. Bahsedilen fermanlar genellikle kadınların sokakta görünmeleri, giysileri, erkeklerle olan ilişkileri üzerineydi. Bu fermanlarla kadınların erkekler ile beraber kayıklara binmesi, babası ve oğlu olsa bile sokakta bir erkekle yürümesi, kaymakçı dükkanlarına girmesi yasaklanmıştır. Giydikleri ferace ince kumaştan olmamalıydı. Eğer terzi ince kumaştan ferace dikerse dükkanların önünde asılacaktı. III. Osman ise kadınların haftada yalnız dört gün sokaklara çıkabileceğini açıklamıştı. IV. Mustafa daha ileri giderek kadınların hiçbir gün evden çıkmayacaklarını belirtmişti.¹⁴

1789 yılında Osmanlı tahtına oturan III. Selim Dönemi'nde birçok ıslahatların öncüsü olmasına rağmen kadın giysileri hakkında katı bir şekilde fikrini belirterek şu emri vermiştir:

“Kaymakam Paşa:

Hem karılar gayet fena kıyafetle geziyorlar. Hotozları uzun, yakaları uzun hem pek açık renk giyiyorlar. Yasak edesin. Nerde öyle görürsen yakasın, kesesin tebdillerine tembih

¹³ Leslie P. Peirce, “*Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*”, Çev: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82. Bu mektupta Hürrem, Rus milliyetine mensup olarak anılsa da yazar, asıl ismi Aleksandra Lisowska olan bu kızın Polonya'nın bir parçası olarak bilinen Batı Ukrayna'dan olduğunu eserinde vurgulamıştır. Geniş bilgi için bkz: A, g, e, s. 77.

¹⁴ Ömer Çaha, “*Sivil Kadın*”, Çev: Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 80.

*eyle. Bir kaçının hotozunu ve yakasını kesesin. Bostancıbaşıya da tembih eyle, seyirlerde edepsizlik etmesunlar. Öyle karıların yakasını hotozdan kesesin.”*¹⁵

Osmanlı toplumunda ailenin oluşum sürecini izlediğimiz zaman görmekteyiz ki, erkek kadın ilişkilerinde kadın yine arka planda kalmış, evleneceği eşini görme hakkı bile tanınmamıştır. Evleneceği kadını görme hakkına sadece erkek sahip olmuş, nişanlısının ellerini, ayaklarını, yüzünü görebilme durumuna karşı kadın bu haklardan yoksun bırakılmıştır. Osmanlı Türk kadını evleneceği eşini yalnız yolda, işinde, ya da umumi alanlarda uzak mesafeden görebilirdi.¹⁶ Evlenme zamanı bile kadın, kapalı kapı arkasında din gereği sorulan soruya “evet” diyerek karşılık vermek durumundaydı. Ayrılma zamanı bile erkeğin tek kelimelik “boşadım” demesi, kadının her şeyden habersizce ayrılması sonucunu yaratıyordu.¹⁷

Görülen bu eşitsizliğe, değersizliğe rağmen ailenin oluşumunda, çocuklara bakma durumunda, evin düzeninin oluşturulmasında kadın büyük bir güçtür. Aileyi aile eden büyük bir varlıktır kadın. Ziya Gökalp, yazdığı “Kadın” şiirinde kadının aile içindeki rolünü vurgular, toplumun üç rüknünden birinin aile olduğunu ve kadının da bu ailenin kurucusu sayıldığını bizlere hatırlatarak yazar:

“Cemiyetin üç rüknü var: Birincisi aile!

Bu diyanet yuvasını kuran sensin, kadındır.

Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele,

*Altın harfle yazılacak ona senin adıdır.”*¹⁸

XIX. yüzyılda dünyayı saran değişimler ve yenilenmelerden Osmanlı İmparatorluğu da etkilenmiş ve bu etkiler toplumsal yaşamın her yönüne tesir etmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti’nin aydınlanmasında bir dönüm noktası olmuş, ekonomik, siyasal, sosyal, eğitim, hukuksal, düşünce açısından köklü değişimler yaşanmış ve yaşanan bu değişikliklerin kadının toplumsal yaşantısına etkisi gözle görünecek kadar büyük olmuştur.¹⁹

Bu dönemde verilen bazı fermanlarla kadınların toplumsal statüsü ile ilgili önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin kölelik meselesine dikkat çekilmiş ve 1854 ve 1857

¹⁵ İnan, a. g. e., s. 84.

¹⁶ Halil Cin, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme”, Ankara Üniversitesi Yayınları, Konya 1988, s. 48-49.

¹⁷ İnan, a. g. e., s. 58-59.

¹⁸ Cunbur, a. g. e., s. 102.

¹⁹ Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Harekatı”, Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 22.

tarihlerinde yayımlanan fermanlar ile kadın köleliği yasaklanarak kaldırılmıştır.²⁰ Ama en önemli gelişmeler eğitim alanında gerçekleşmiş ve bu dönemden itibaren kadınların arka planda kalması geriliğin asıl sebeplerinden biri gibi kabul edilmiştir. 1858 yılından itibaren kız çocuklarına ilkokul ve ortaokulda eğitim alma hakkı tanınmış ve ebelik, öğretmenlik gibi meslekler öğretilmeye başlanılmıştır.²¹

Eğitim alanında yaşanan en büyük yeniliklerden biri de 1869 yılında “*Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin*”²² kabul edilmesidir. Bu karara istinaden kız çocuklarının okula devam mecburiyeti 7-11 yaşları arası belirlenmiştir. Eğer bölgede okul sayı birden fazlaysa okullardan biri sırf kız öğrenciler için ayrılacaktı.²³

Dönemin aydın düşünen kesimi de yazdıkları şiirlerde, romanlarda, söylevlerinde kadının yükselişinin, eğitim almasının gelecek nesiller içinde bir inkişaf yolu açtığını savunuyorlardı. Bu aydınlardan biri olan Ziya Gökalp’ın kadın eğitimine ne kadar önem verdiği kızına yazmış olduğu mektuptan anlaşılmaktadır:

*“Bizde kadınlar iyi tahsil görmedikleri için, aile yükselemiyor. Aile yükselemeyince, millet de geride kalıyor. O halde terakkinin başı kadın terbiyesidir. Kadınların iyi yetiştirilmesidir. Bütün ıslahat her şeyden evvel kız mekteplerinden başlamalıdır. Kızların yeniden terbiyesi bir milleti yeniden ihya edebilir, çünkü iyi kadın iyi aileyi vücuda getirir, iyi aileden de iyi bir millet doğar.”*²⁴

Kadın hürriyetinin, kadın eğitiminin taraftarlarından biri olan Halide Edib Adıvar da eserlerinde kadının gelişimine ayrıca yer vermiştir. 1910 yılında basılan “*Seviye Talip*” eserinde konuyu şu şekilde ele almıştır: Batılı fikirlere sahip olan Fahir her geçen gün kendini geliştirmektedir. Fahir, kendi halasının kızı olan Macide ile evlenir. Macide ise muhafazakar bir anne tarafından yetiştirilmiştir. Macide, bir taraftan kocası tarafından onaylanmak ve takdir edilmek isterken, diğer taraftan da annesini baskıları altında yıpranmıştır. Fahir ise bütün bu geriliklerden kaçmak amacıyla İngiltere’ye gider ve

²⁰ Hakan Erdem, “*Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*”, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 272.

²¹ Burhan Göksel. “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, Cilt:14, Sayı:41, S. (406-416), s. 407.

²² Nizamname hakkında geniş bilgi için bkz: *Meclis-i Tanzimat Defteri*, No:2, s. 221-245, Mahmud Cevad İbnü’ş- Şeyh Nafi, “*Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*”, İstanbul, 1338, s. 469-510. (Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin tam metninin ele alındığı bu eser, Sebahattin Arıbaş, Mustafa Ergün, Hüseyin Dilaver ve Tayip Duman tarafından yeni Türk harfleriyle kaleme alınmış ve MEB Yayınları tarafından 2002 yılında yayınlanmıştır).

²³ Mine Çağır, İbrahim Caner Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 2017, S. (62-75), s. 64.

²⁴ Cunbur, a. g. e., s. 106.

felsefe tahsili görür. Meşrutiyetin ilan edilmesi haberini alan Fahir, sevinerek ülkeye döner ve kadının her anlamda değiştirmeye başlar. Hem kılık kıyafetinde hem de düşüncelerinde yenilenen Macide, annesinin etkisinden kurtulmayı başarır.²⁵

II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber kadınların, artık siyasete de ilgisinin arttığı bir dönem başlıyordu. Bu dönemde “İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi” kurulmuş, Partide kadın üyeler de yer almıştır. 1912 senesinde Halide Edib’in kurucusu olduğu “Tealii Nisvan Kulübü” bir ilki gerçekleştirerek kadın ve erkeğin beraber yer aldığı konferanslar teşkil etti.²⁶

Ardı ardına gerçekleşen Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı, kadına hem toplum, hem siyaset, hem sosyal alanlarda hürriyet getirmekle beraber bolca sorumluluklar da getirmişti. Birinci Dünya Savaşı zamanı erkeklerin orduya katılarak harbe gitmesi sonucunda onların yerini doldurmak kadınların vazifesi olmuştur. Sonuç itibariyle kadınlar bazı memurluklara zorunlu bir şekilde atanmaya başlamıştır. Diğer bir taraftan da köy yerlerinde erkeğin işlerini de üstelenerek daha fazla çalışmıştır.²⁷

1.1.1 Osmanlı Dönemi’nde Kadınların Sahip Olduğu Haklar (1839-1920)

Osmanlı İmparatorluğu hukuk kurallarını İslami kaynaklara göre belirlemiş ve bu belirlenen kurallar da kadınların toplumsal ve hukuki yaşamlarına etkisini göstermiştir. Bildiğimiz üzere İslam dininin birincil kaynak kitabı mukaddes Kuran-ı Kerim’dir. Yani İslam dininde kadının hak ve hukukunu, bahsi geçen bu önemli kaynaktan öğrenmek gerekmektedir.²⁸

Osmanlı’nın ilk dönemlerinde Eski Türklerde olduğu gibi kadın ve erkeğe sağladığı beraberliği görüyorken aksine sonraki dönemlerde, bilhassa da Arap, İran, Bizans gibi yabancı devletlerin etkisine maruz kaldığı dönemlerde eski Türk geleneklerinden uzaklaştığının şahidi oluyoruz. Netice itibariyle kadınlar uzun yıllar boyunca kısıtlamalara maruz kalmış, kendi hak ve hukuklarını bile bilmeden yaşamaya mahkûm edilmiştir.

²⁵ İnci Enginün, “Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi”, Dergah Yayınları, 2007, s. 89.

²⁶ Saime Yüceer, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2008, Cilt: 9, Sayı: 14, S(131-151), s. 134.

²⁷ İnan, a. g. e., s. 98.

²⁸ Burhan Göksel, “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 116-118.

Osmanlı Devleti, şeriat kurallarını esas alarak kadınları arka plana itmiş, miras meselelerinde bile ayrımcılığa yol açarak, erkeklere kadınlardan daha çok miras payına sahip olma hakkını vermiştir. Bununla beraber mahkemelerde de kadına söz hakkı yeterince tanınmamış, iki kadın sadece bir erkeğe denk tutulmuştur. XVI. yüzyılda Eyüp arazisinde bulunan kaymakçı dükkanlarında kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunup yakınlaşması sonucunda din hocaları bu duruma itiraz ederek “*kıyametın yaklaştığını*” veya “*dinin elden gittiğini*” belirtmişti. Sonuç olarak da 1573 yılında kadınların bahsi geçen dükkanlara girip çıkmaları yasaklandı. Eğer dükkan sahibi dükkanına kadın müşterinin girmesine izin verirse ceza alacaktı. Osmanlı tarihinde kadınlara karşı katı kurallarıyla bilinen III. Osman ise kadınların giyim kuşamına ve serbestçe dışarı çıkmasına karşı gelerek bazı kurallar koymuş, bu kurallara karşı gelerek sokağa çıkan kadınların denize atılarak öldürülmesini emretmişti.²⁹

1861 yılında çıkarılan bir fermanla ise kadınların babaları ve oğullarıyla beraber arabaya binmeleri, dışarıya çıkmaları yasak edilmiş, dışarı çıkan kadın ise ezan okunmadan önce dönmeliymiş. Bu gibi yasakların yanı sıra bu dönemde kadınların hem de boğaz içinde yabancı ülkelere ait vapurlarda, üstü açık olan faytonlarda dolaşmaları, Müslüman olmayan erkeklerle evlenmeleri engellenmiştir.³⁰

Eski Türk toplumu hakkında bilgi veren Ziya Gökalp, “*Türkçülüğün Esasları*” eserinde kadın ve erkeğin mal varlığının bile eşit oranda olduğunu, gelin veya delikanlı fark etmeksizin kendilerinin hakkı olan payı alabilmek için aile büyüklerinin ölmesini beklemeden, önceden kendi mallarını alarak birleştirip ortak bir mal, ev sahibi olduklarını yazmıştır. Yani ev kocanın malı olmazdı. Karı ve koca ev üzerinde eşit hakka sahip olurlardı.³¹ Osmanlı Dönemi’nde ise görüyoruz ki, kadın miras konularında erkekten daha az hakka sahip olmuş, tek miras konusunda değil, diğer konularda da hak sahibi olamamıştır.

²⁹ Vesile Şemşek, “Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine”, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2020, S(191-200), s.192. 1573 yılında çıkarılan fermanla hem de piknik alanlarında oturmak, 1583 yılına ait diğer bir fermanla ise kadınların erkeklerle beraber sandala binmeleri yasaklanmıştı. Bu kararlar genç kadınların sandalda erkeklerle buluşmalarına engel olmak için alınmıştı. Bu dönemde bazı sandalcılar yüksek meblağlar alarak bu karara uymamışlardı. Sandala binme yasağı II. Abdülhamit dönemine kadar yürürlükte kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “*Tarihimizde Garip Vakalar*”, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.

³⁰ Nazan Pürmüşlü, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadının Toplumsal Hayattaki Yeri ve Kadın Hareketleri”, *Akademik Matbuat*, Cilt:4, Sayı:1, 2020, S. (57-74), s. 62-63.

³¹ Ziya Gökalp, “*Türkçülüğün Esasları*”, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 163. Ayrıca bkz: Nermin Abadan, Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982, s. 7.

Lakin Osmanlı Devleti'nin kadın haklarını ihlal ettiği alanlardan en önemlisi eğitim alanı olmuş, kadın ve kızlara okuma fırsatı verilmemiştir. Sadece sıbyan mekteplerine gidebilen kız çocukları din bilgileri almakla yetinip, dünyevi ilimlerden mahrum bırakılmıştır. O dönemin belirli sayıda olan kültürlü kadınları ise aileleri tarafından özel eğitim görenler arasından çıkmıştır. Örneğin Zeynep Hatun, Saffet Nasibe gibi şairler, Şerife Fatma, Esmâ İbrat gibi hattat kadınlar, besteci Dilhayat böyle ailelerin kızlarıdır.³² Bahsedilen bu kısıtlamalara, toplumsal hayattan uzaklaştırılarak eve hapis olmak zorunda kalma gibi durumlara karşı Osmanlı kadını, hak arama faaliyetlerinde bulunmuş, mahkemelerde gerek davalı gerekirse de davacı olarak yerini almıştır. Osmanlı mahkemelerinde kadınların kendi haklarını arama çabaları Batılı araştırmacıların ilgisini çeken konular sırasında olmuştur. Bu konuda ciddi araştırma yapanlardan biri Ronald C. Jennings, Kayseri Şeriye Sicillerini birincil kaynak olarak kullanmış ve bir takım sonuçlara varmıştır. Varılan sonuçlardan görmekteyiz ki, XVI-XVII yüzyıllarda Osmanlı kadını, mahkemelere serbestçe ve güvenerek gelmiş, kendi davalarını kendileri savunmuştur. Araştırmalarında Bursa bölgesinde yaşanan davalara yoğunlaşan H. Gerber de aynı sonuca ulaşmaktadır. Jennings ve Gerber'den başka Faroqi, Fariba Zarinebaf gibi yabancılar da bu konu üzerine araştırmalar yaparak var olan bilgileri daha da genişletmiştir.³³ Davacı kadınlar genellikle miras, nafaka gibi konularda hak arayışında bulunarak kendi haklarını talep etmişlerdi. Örnek olarak, Bursa bölgesinde babasından kalan malın kardeşi tarafından kendisinden alındığını bildirerek mahkemeye başvuran kadının arzuhaline değinelim:

“Sahibi: Adilhan Hatun

Yeri: Bursa

Konusu: Metrukenin Gaspi

Özeti: Ölen pederi Hacı Mehmet'ten kendisine intikal eden metrukeyi gasp ederek İstanbul'a kaçan kardeşi Hacı Osman'la davalarının görülmesi ve mağduriyetinin giderilmesi.

³² Göksel, a. g. e., s. 131-132.

³³ Fatma Müge Göçek, Marc David Bear, “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C Zılfi (ed), çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 59.

Karar: Önce davanın Divan-ı Hümayun’da görülmesine karar verildiyse de, bu mümkün olmadığı için yerel mahkemeye havale edilmiştir.”³⁴

“Sahibi: Fatıma Hatun

Yeri: Selanik

Konusu: Yetim Hakkı, Nafaka Talebi

Özeti: Kocası Hasan vefat ettiğinden, beş altı yaşlarında yetim kalan çocuklarının haklarının alı verilmesi talebini havi.

Karar: Selanik Kadısı’nın müdahale etmemesi ve yerel mahkemede görülmesi.”³⁵

Örneklerden de görüldüğü üzere bu gibi şikayetlere ilk önce yerel kadı mahkemelerinde bakılıyordu. Kadı mahkemeleri davaları bir çözüme ulaştıramadığı takdirde son başvuru makamı olarak Divan-ı Hümayun vardı. Bazı zamanlarda da yerel mahkemelerde kadının yaptığı yasa dışı hareketler, yolsuzluklar, baskılar yüzünden davacılar Divan-ı Hümayun yoluyla adalet aramaktaydılar. Kayseri, Konya, Ankara, Bursa gibi şehirlerde kadınlar daha çok miras, evlilik, borç, gasp gibi olaylarda gözükmektedirler. XVII yüzyılın “şikayet defterleri” ve XVIII yüzyılın “vilayet ahkam defterleri” bu tür bilgileri içinde barındıran temel kaynaklardır.³⁶

Osmanlı toplumunda hak ve hukuk alanında köklü değişimler XIX. yüzyılda ilan edilen Tanzimat Fermanı’yla gerçekleşti. Bu dönemde gerçekleşen değişimlerde gözle görünür bir şekilde Batı etkisi önemli yer kapsamaktadır. Özellikle Fransa Devrimi sonucunda ilan edilen “İnsan Hakları Beyannamesi” hak ve özgürlüğü duyurmuş, Fransa’da gerçekleşen bu devrim sadece Batı ile sınırlı kalmayıp Osmanlı toraklarına kadar ulaşmıştır.³⁷ Yeni bir devri başlatan Tanzimat Fermanı’nı incelediğimiz zaman görüyoruz ki, kadınlar için ayrıca bir yasadın veya hak, hukuktan bahsedilmemektedir. Fakat Tanzimat’ın toplumda yaşayanların düşüncelerine kattığı yenilikler, aydın ve geniş

³⁴ Ensar Köse, “Osmanlı Devletinde Kadınların Hak Arama Kültürü”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt:1, İstanbul, 2016, s. 291-321. İstanbul Üniversitesi’nde Osmanlı’nın XVII-XVIII yüzyıllar tarihi üzerine araştırmalar yapan Doç. Dr. Ensar Köse, adı geçen çalışmada bu konu üzerinde önemle durmuştur. Kapsamlı bir inceleme yaparak kadınların mahkemelere sunmuş olduğu kırk arzuhali bir araya getirerek o dönemde kadınların hak arayışının hangi boyutlarda olduğunu bizlere sunmuştur. Bu arzuhallerin on biri sırf miras meseleleri ile ilgilidir.

³⁵ Ensar Köse, a. g. e., s. 306.

³⁶ Farıba Zarınebağ-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zılfi (ed), çev. Necmiye Alpay, s. 241- 243.

³⁷ Çakır, a. g. e., s. 141.

fikirler sayesinde kadınların toplumsal, siyasal, hukuksal yaşamları değişmiş ve yeni yeni kararlar alınmıştır.³⁸

Batı'ya yönelerek gerçekleşen reformlar arasında kadınlarla ilgili hak ve hukukta bazı düzenlemeler yapılmış, eğitim ve çalışma hayatlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Sınırlı da olsa kadınlara bazı haklar tanındı. 1858 yılında kız rüştiyeleri ve 1870 tarihinde kız öğretmen okulunun açılması önemli bir ilerlemeydi. Akabinde 1876 yılına gelindiğinde kabul edilen Kanun-i Esasi³⁹ ile kız ve erkek çocukları için ilköğretim zorunluluğu kararı alındı. 1897 yılında ücret karşılığında çalışma hakkına sahip oldular.⁴⁰

XIX. yüzyılda yaşanan bu yenilikler basına da etkisini göstermiş ve kadın konusu gazete ve dergilerin önemli parçasına çevrilmişti. 1868 yılında “*Terakki*” ismiyle yayımlanan gazetede ilk defa kadının hakkından, seçip seçilmesinden bahsedilir. Diğer bir gazete olan “*Muhadderat, İslam Kadınları Gazetesi*” kadın ve erkek arasındaki eşitliğe değinmekle beraber poligaminin zararından yazıyordu.⁴¹

Bu dönemde kadınlar lehine yapılan hukuksal düzenlemelerden en önemlisi miras meselesinde yapılmıştır. 1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesi'ne göre miri arazi meselesinde kız ve erkek çocuk arasında miras eşit bir şekilde paylaşılacaktı. II. Mahmut zamanında tımarın kaldırılması sebebiyle yaranan boşluğu doldurmayı hedefleyen bu Kanunname ile birlikte kadınların miras hakları pekiştirilmiştir.⁴² 1867'de Tevsi-İntikal Nizamnamesi ile beraber erkek ve kız çocuklarının hakları aynı olarak kalıyordu. Bununla beraber 1912 yılında Emval-i Gayr-ı Menkulenin İntikalatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'da dul kalmış kadınının vaziyeti daha da iyileştirilmiştir. Bu karar Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesine kadar önemini kaybetmemiştir.⁴³

Diğer bir önemli karar ise cariyeliğin kaldırılmasıyla ilgili olmuş, XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak bu konu üzerinde durulmuştur. Osmanlı tarihinde esir ticaretinden bahseden 1847, 1848, 1853 tarihli belgelere rastlanmış, kesin olarak ise 1856 tarihinde Osmanlı topraklarında kadınların cariye veya köle gibi satılması yasaklanmıştır.

³⁸ Göksel, a. g. e., s. 133.

³⁹ Tam metin için bkz: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, “*Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

⁴⁰ Saime Yüceer, “Türk Kadının Siyasi Hak Arayış Çabaları ve Kadınlar Halk Fıkrası”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, Ankara, 2007, S.(575-589), s. 575.

⁴¹ Göksel, a. g. e., s. 135.

⁴² Zehra (Odyakmaz) Altınbaş, “Anayasalarımızda Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:14, 1989, S. (455-466), s. 456.

⁴³ Halil Cin, “*Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1979, s. 102-104.

Osmanlı tarihini araştıran bazı yazarlar esir ticaretinin yasaklanmasını, Abdülmecid'in Batı'ya yaranmak istemesine bağlıyorlardı. Çünkü, 1856 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı, Avrupa Devletler Topluluğu'nun kabul gördüğü şartlara uyum sağlamaya razı olmuştu.⁴⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kabul gören kararlar arasında yabancılarla evlenme durumlarında da yenilikler olmuş, 1869 tarihinde ilan edilen Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nde Osmanlı kadının yabancı biriyle evlenmesi durumunda uyruğunun değişikliği dolaylı yolla belirtilmişti. Eğer bu yolla evlenen kadının kocası vefat ederse kadın, üç sene içerisinde Osmanlı uyruğuna dönme hakkına sahip oluyordu. Aynı zamanda Osmanlı erkeği ile evlenen yabancı uyruğa mensup kadın ise Osmanlı uyruğuna kabul ediliyordu. 1928 Yılı'nın 23 Mayıs tarihinde kabul edilen Türk Vatandaşlık Kanunu'na kadar Tabiyet-i Osmaniye Kanunu kendi önemini korumuştur.⁴⁵

Osmanlı Dönemi'nde kadınların kısıtlandığı bir diğer konu da giyim- kuşamla alakalı olmuş, çıkarılan kararlarla kadınlar toplumdan daha da soyutlanmıştır. Bu dönemde kadınların giyiminden bahseden Serpil Çakır ev içi ve ev dışı giysiler olmakla kadın giysilerini iki farklı boyutta inceleyerek yazar: *“Ev içinde giyilen giysi, gösterişli ve şatafatlı olmasına karşın, ev dışında bu şatafatı tamamen örten ferace ya da son dönemde giyilmeye başlanan çarşaf gibi giysiler vardı. Ev içi giysi ailenin zenginliğini çevre kadınlara gösterirken, ev dışı giysiye kadının daha doğrusu erkeğin, hatta devletin namusunu korumaya yönelik bir işlev yüklenmişti.”*⁴⁶

Osmanlı tarihinde kadın giyim kuşamını incelediğimiz zaman karşımıza bir birinden farklı yasaklar çıkmaktadır. Örneğin Lale devrinde III. Ahmet, kadınların süslü ve açık bir şekilde giyinerek dolaşmasına karşı gelmiş, bunu Hristiyan kadınlarına özentilik olarak algılayarak yasaklamıştı. Kadınların koyu renk çarşafı gezmeye kararını ise III. Mustafa vermişti. II. Abdülhamit ise kadınların çarşaf giymesini yasaklamıştı. Sebep olarak da Müslüman kadınların çarşaf giydikleri zaman matem içindeki Hristiyan kadınlarına benzemesi olduğunu bildirmişti. Bundan başka, o dönemde Yıldız Sarayına erkeklerin çarşaf giyerek dahil olup bir suikast veya yolsuzluk ve hırsızlık yapacak olmaları bu kararın alınmasında başlıca etken olmuştur.⁴⁷

⁴⁴ Şefika Kurnaz, *“Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)”*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992. s. 53-54.

⁴⁵ Kurnaz, a. g. e., s. 55.

⁴⁶ Çakır, a. g. e., s. 174-175.

⁴⁷ Kurnaz, a. g. e., s. 56-57.

1908 yılında II. Meşrutiyetin kabulünden sonra kadın haklarında gözle görülür derecede ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemeler onların giyimlerinde de görülmekteydi. Tahsil görmüş ve üst sınıfa mensup olan kadınlar bu dönemde ince peçe ile dolaşmaya veya hiç peçe kullanmamağa başladılar. 1912 yılında Amerikan Büyükelçiliğinde gerçekleşen resmi kabule Türk kadınları peçesiz olarak katıldılar.⁴⁸ II. Meşrutiyet Döneminde kadınların haklarını, aile içi yaşamlarını etkileyen bir diğer kararname de Aile Hukuku Kararnamesi idi. 1917 yılında çıkarılan bu Kararnamede devlet tarafından izin olmadığı sürece yapılan evlilikler kabul edilmiyordu. Eğer kadın izin verirse erkek ikinci bir evlilik yapa bilirdi. Kararname ile evlenme yaşı erkekler için 18, kadınlar için ise 17 olarak belirlendi.⁴⁹ Erkeklerde akıl bozuklukları gibi durumlar oluşursa veya geçim bakımından evi geçindiremezse kadın boşanma hakkını kullanabilirdi.⁵⁰

1917-1919 yılları arasında yürürlüğünü koruyan bu Kararname, İstanbul'a giren İngilizler tarafından kaldırılmıştır. Çünkü bu kanun, Müslümanlar dışında Hristiyan ve Yahudilere de ait ediliyordu ve kadına boşanma hakkı veriyordu. Boşanma da bu din mensuplarına yasak olduğundan İngilizler, İstanbul'un işgalinin ardından bu kesimlerin şikayeti üzerine ilk bu Kararnameni yürürlükten çıkarmışlar.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde kadına mahsus fikirler de canlanmaya başlar. Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Yusuf Akçura gibi aydın düşünürler yazılarında, konuşmalarında kadının hak ve hukukunu, eğitim almasını savunmuştur. Ziya Gökalp yazmış olduğu "Aile" şiirinde kadim Türklerin kadına verdiği değeri yeniden canlandırmaya çalışır:

"Bir kadın var ki ya annem, ya kardeşim, ya kızım

O'dur bende en mukaddes duygular yaratan

Bir diğeri sevgilim ki günüm, ayım, yıldızım

O'dur bana hayattaki şiirleri anlatan".⁵²

Göründüğü üzere Osmanlı toplumunda kadın hakları konusu Tanzimat ile birlikte yeni bir aşamaya girmiş, II. Meşrutiyetin ilanından sonra da önemle üzerinde durulan

⁴⁸ Unat, a. g. e., s.10.

⁴⁹ Kurnaz, a. g. e., s. 89-90.

⁵⁰ Halil Cin, "Eski Hukukumuzda Boşanma", Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 128-131.

⁵¹ Çaha, a. g. e., 127-128.

⁵² Göksel, a. g. e., s. 140-141.

konulardan biri olmuştur. Devlet, bu dönemde tam bir kararsızlık içerisindeydi. Ciddi değişim ve dönüşümler ancak Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşecektir.

1.1.2. Osmanlı Dönemi'nde Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı (1839-1920)

1299 yılında Kurulan Osmanlı Devleti'nin ilk yöneticileri bilime ilgili, ilim adamlarına saygılı, eğitim işleriyle meşgul olan kimseleri, koruyan hükümdarlar olmuştur. Osmanlı tarihinde ilk medrese Osmanlı'nın ikinci hükümdarı, Orhan Gazi (1326-1362) tarafından İznik bölgesinde kurulmuştur.⁵³ 1331 tarihinde İznik'in fethinin ardından bu bölgede yerleşen kilise medreseye çevrilerek İznik Orhaniyesi adını almıştır.⁵⁴ Medresenin ilk müderrisi de Kayseri'den olan Davut Efendi olmuştur.⁵⁵ Eğitim merkezleri niteliği taşıyan bu tip medreseler Bursa'da, II. Murad zamanında Edirne arazisinde de açılmıştır. Fatih zamanında da fethin hemen ardından İstanbul'da yerleşen sekiz kilise medreseye dönüştürülmüştür. Bu medreselerden biri de günümüzde hale önem ve değerini koruyan Ayasofya'dır.⁵⁶ Türk eğitim tarihi üzerine derin araştırmalar yapan Yahya Akyüz, o dönemde sultanın bilim ve ilime nasıl ilgili olduğundan bahsederek yazar:

“Rivayete göre Fatih, medreselerinden mezun olan öğrencileri izlerdi. Bu amaçla onların adlarını, durumlarını, aldıkları görevleri yazdığı bir defteri vardı. Bazen sınav heyetlerine başkanlık da ederdi. Bunlar bize Fatih'in kendi külliyesine çok yakından ilgi gösterdiğini kanıtlamaktadır.”

Bahsi geçen bu medreselere sıbyan mekteplerini bitiren veya aileleri tarafından özel eğitim alan erkek öğrenciler girme hakkına sahip oluyorlardı.⁵⁷ Bununla beraber II. Murad zamanında kurulan Enderun mektepleri de devlet memurları yetiştirmeyi hedefleyen yüksekokul niteliğindeydi. Enderun okulları Fatih Sultan Mehmet Döneminde daha da geliştirilmişti.⁵⁸

Bu bilgilerden yola çıkarak söyleye biliriz ki, Osmanlı'nın ilk yüzyıllarında eğitim almak ancak erkekler için söz konusu olmuş, kızlar bilgi ve eğitimden yoksun bırakılmıştır. Osmanlı toplumunda kadınlarla ilgili olan yaygın bir düşünce vardı ki, bu düşünceye göre kız çocuklar belli bir yaşa geldiğinde evlenecek, bir erkeğin karsı, bir evin hanımı,

⁵³ Ahmet Cihan, “Osmanlı'da Eğitim”, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014, s. 39.

⁵⁴ Doğramacı, a. g. e., s. 17.

⁵⁵ Yahya Akyüz, “Türk Eğitim Tarihi M. Ö.1000- M. S.2004”, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 58.

⁵⁶ Doğramacı, a. g. e., s. 17.

⁵⁷ Akyüz, a. g. e., s. 62-63.

⁵⁸ Cihan, a. g. e., s. 130.

çocuklarının annesi konumuna gelecekti ve kadının konumu bundan o tarafa geçemezdi. Bu sebeple de ilk mektep sonrası kız çocukları genellikle eğitimden uzaklaştırılırdı. Yapılan araştırmalardan malum oluyor ki, Osmanlı zamanında uzun yıllar kızların okutulması, ilim görmesi ihmal edilmiştir. Lakin Ahmet Mithat Efendi, eski dönemlerde ilim sahibi kadınların yaşadığını ve onların okullarda öğretmenlik yaptığını şu cümleleriyle belirtmiştir:

*“İslam tarihinde birçok bilgili kadın yetişmiştir. Bazıları genel öğretimde de çalışmışlardır. Öğretim kürsüsüne çıkan kadın genç ve güzelse önüne paravan konur, o dersini öyle anlatırdı. Hatta ileri gelen birçok erkek bilim adamı, onların öğrencisi olmakla iftihar etmişlerdir.”*⁵⁹

Osmanlı saray hayatında bildiğimiz gibi kadınlar haremelerde toplanmış, buradaki cariyeler kalfalar tarafından eğitilmiştir. Onlara terbiye, hoşgörü ile beraber din bilgileri, de öğretilmiştir.⁶⁰ Tanzimat Dönemine kadar Osmanlı Türk kadını sadece sıbyan mekteplerine gidebiliyordu. Bundan başka da idareci veya yüksek zümreye mensup ailelerin kızları ev ortamında dersler alıyordu.⁶¹ Kızların gittikleri sıbyan mekteplerinde ilim, irfan sahibi kadınlar ders vermekteydi. Eserinde bu konuya değinen Halide Edib Adıvar, hoca hanımların orta veya aşağı sınıf kadınları arasında nasıl hürmet gördüğünü yazarak Osmanlı şairi Enderunlu Vasıf'ın şiirini örnek getirir. Şiirde bir anne kızına nasihatini bu cümleleriyle verir:

*“Hocanın kadının vurduğu yerlerde gül biter,
Okumuş ol ki dövmeye kalfan beter...”*⁶²

4-7 yaş aralığındaki erkek ve kız öğrencilerinin eğitim gördüğü sıbyan okullarında bazı zamanlarda karma eğitim sistemi uygulandığı gibi bazen de kız ve erkek çocuklar ayrı ayrı binalarda ders alıyordu. Bu okullarda harita, yazı tahtası, silgi, sıra gibi öğrenciler için önemli olan eşyalar bulunmamaktaydı. Yerde oturarak eğitim alan çocukların tek ilim aracı kitaplardı. En önemli araçlar olan kalem ve yazı tahtası yalnız Tanzimat sonrası dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır.⁶³

⁵⁹ Yahya Akyüz, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri(Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı: 15, 2004, S. (1-12), s. 3.

⁶⁰ Çağatay Uluçay, “Harem”, TTK, Ankara, 1971, s. 11, 17-18.

⁶¹ Kurnaz, a. g. e., s. 17.

⁶² Halide Edib Adıvar, “Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri”, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s. 248-249.

⁶³ Cihan, a. g. e., s. 129.

XVIII yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ilk Batı tesirleri his edilmeye başlar. Özellikle eğitim alanında oluşan bu tesirler matbaanın Osmanlı topraklarında kurulmasıyla kendini göstermiştir. Üç yüz yıl gibi bir farkla Müslüman halkı ilk defa 1727 yılında matbaayla tanışmıştır. 1727-1875 yılları arasında Osmanlı'da sadece 151 matbaanın çalışmış olduğu bilinmektedir. Bunun 35 tanesi taşrada iken, 116 tanesi İstanbul'da kullanılmıştır. 100 yıldan fazla bir süreç olmasına rağmen 151 sayısı kıyaslanamayacak kadar azdır.⁶⁴

1839 yılında Tanzimat Döneminin başlamasıyla toplumun her alanında yenileşmeye doğru adımlar atılmasına karşın 1869'a kadar kız çocuklarının eğitim alma yolunda devlet eliyle resmi bir biçimde hiçbir kanun çıkarılmamış, ileri bir adım atılmamıştır.⁶⁵ 1859 yılında ilk, Kız Rüştîyesi açılmıştır.⁶⁶ 1869 yılında devlet tarafından alınan resmi bir kararla Maarif-i Umumiye Nizamnamesi kabul edilmiş ve kızlar için eğitim alanında yeniliklerin temeli atılmıştır.⁶⁷ Bu kararlar 7 ve 11 yaş aralığındaki kız çocukları zorunlu bir şekilde sıbyan okullarında eğitim, öğretim görecektir.⁶⁸

Kadın eğitimi konusunda alınan önemli kararlardan bir diğeri de 1870 yılında Kız Öğretmen Okulunun açılması olmuştur. Bu okulu açmaktaki en büyük maksat ise kızların okuduğu ilkokullarda öğretmen ihtiyacını karşılamaktır. Darülmuallimat olarak bilinen bu okul, erkek öğretmen yetiştirmeyi hedefleyen Darülmuallim okulundan tam yirmi iki yıl sonra açılmıştır.⁶⁹ Akabinde 1876 yılına gelindiği zaman kız çocuklarının ilköğretimde zorunlu olarak ders alması kararı Kanun-i Esasi'de kendi yerini almıştır.⁷⁰ Darülmuallimat' tan ilk mezunların çıkması 1873 tarihine tesadüf eder. Altı mezun İnas Rüştîyesi'ne atanmıştır.⁷¹

Dönemin aydın düşünürleri de bilim ve öğrenimin İmparatorluk topraklarında yaygınlaşması için toplumun bir parçası olan, gelecek nesilleri eğiten kadınların, eğitim alanında öne çekilmesinin taraftarı olmuştur. Bu ilim sahiplerinden biri, öğretmen

⁶⁴ İsmail Doğan, “*Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*”, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s. 185-186.

⁶⁵ Doğramacı, a. g. e., s. 19

⁶⁶ Bayram Kodaman, “*Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 16.

⁶⁷ Kurnaz, a. g. e., s. 17.

⁶⁸ Faik Reşit Unat, “*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*”, Ankara, 1974, s. 97.

⁶⁹ Yahya Akyüz, “*Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış*”, *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 20, 2006, S. (17-58), s. 50.

⁷⁰ Doğramacı, a. g. e., s. 21.

⁷¹ Çakır, a. g. e., s. 222.

okullarının kurucusu olan Kemal Efendi, kız ver erkeğin eşit şartlar dahilinde eğitim görmesinin mühim olduğunu şu sözleriyle belirtir:

*“Osmanlı Devletini dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak şey umumi terbiyenin düzeyinin artırılmasıdır. Şimdiye kadar açılan resmi okullar erkeklere daha çok hak tanımıştır. Kız ve erkekler bu nimetten eşit şekilde faydalanmalıdır. Kadınların daha bir eğitim alması çocuklarını daya iyi yetiştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu kuralı yaymak için kızların yeni eğitim sistemiyle eğitilmesi gerekir. Kız çocukları olanların durumu bilmeleri ve kızlarını bu okula yollayıp gereken eğitimi yaptırmaları uygun olur.”*⁷²

Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi’ne istinaden Osmanlı’da kız rüştiyelerinin sayısı da artmıştır. İlk kız rüştiyesi 1859 yılında Sultanahmet’te açılrsa da⁷³ tek rüştiye olarak kalmış, kendisini izleyen başka bir okul açılmamıştır. 1911-1912 yıllarına gelindiğinde ise İstanbul dahilinde toplam 19 kız, 24 erkek ve 5 karma şeklinde rüştiyeler mevcuttu.⁷⁴ Kız Sanayi Mektepleri ve ya Kız Teknik Öğretim Okulları isimleriyle bilinen, kızların el becerilerini geliştirmek ve ekonomik açıdan devlete fayda sağlamayı amaçlayan bu okulların açılması da XIX. yüzyıla tesadüf eder. 1864 yılında Mithat Paşa öncülüğünde açılan “İslahathane” ile kız teknik eğitiminin başladığı bilinmektedir. Açılan bu İslahathane dikim evi niteliğini taşıyordu ve kimsesiz kızlar için düşünülmüş olarak açılmıştı. Kızların burada dikiş, nakış gibi işler yapmasıyla ordunun ihtiyacının karşılanması hedef alınmıştı.⁷⁵ Yahya Akyüz ise bu okulların ilk defa 1859 yılında açılan kız rüştiyesi ile öğretime başladığını bildirir.⁷⁶ Çünkü bu rüştiyenin ders programında kızlar hem de nakış eğitimini öğreniyorlardı.⁷⁷

Meşrutiyet Döneminin Osmanlı Türk kadını için en verimli dönem olduğunu söyleye biliriz. En çok verim ise eğitim alanında kazanılmıştır. İdareciler kızların eğitim durumundaki eksiklikleri en aşağı düzeye indirmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Kızlara ilk defa yükseköğrenim görme hakkı da Meşrutiyet Döneminde tanınmıştır. 1914 yılında kızların okuması için açılan ilk üniversite İnas Darü’l-Fünun oldu. Üç yıllık olan

⁷² Songül Keçeci Kurt, Suat Polat, “Osmanlı Devleti’nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839-1920)”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2013, S. (80-100), s. 83.

⁷³ Yahya Akyüz, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanılan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2011, S. (9-22), s.16.

⁷⁴ Kurnaz, a. g. e., s.78.

⁷⁵ Doğramacı, a. g. e., s. 21.

⁷⁶ Yahya Akyüz, “Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000 – M. S. 2004”, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 159.

⁷⁷ Kurnaz, a. g. e., s. 40.

bu üniversite ilk üniversiteli kızları 1917 senesinde mezun etti. Bahsi geçen bu yükseköğretim kurumu üç önemli şubeye: Edebiyat, Matematik ve Tabii Bilimler şubelerine ayrılıyordu.⁷⁸ 1913-1914 seneleri arasında bir başka yenilik de kız liselerinin açılmasıydı. İstanbul İnas Sultanisi, akabinde Erenköy, Kandili, Çamlıca gibi kız liselerinin açılması kızların eğitimi adına önemli gelişmelerdi.⁷⁹ Bu döneme mahsus diğer bir gelişme ise kızların Konservatuarda tahsil alma hakkına kavuşmaları oldu.⁸⁰

Bu dönemde Osmanlı toprakları dahilinde Osmanlı eğitim kurumlarından başka yabancılara mahsus okullar da vardı. Amerikan Okulları ve Amerikan Misyoner Okulları buna örnektir. Özellikle Ermenileri etkisi altına almak isteyen Amerikanlar Misyoner okullarını açmaktaydılar. İlk böyle okul 1834 yılında İstanbul, Beyoğlu'nda açılmıştır.⁸¹ Dönemin Osmanlı hükümdarları da böyle okullardan Müslümanları uzak tutmaya çalışmıştır. Fakat 1880 yılından başlayarak Müslüman çocuklar bu okullara gönderilmiştir. Maraş bölgesindeki Merkezi Türkiye Kız Kolejinde 1886 ve 1890 yıllarında Müslüman kızların eğitim aldığı bilinmektedir.⁸² 1871 yılında ise İstanbul Gedikpaşa arazisinde bu tipten olan bir kız okulu açıldı.⁸³ 1890 yılında açılan bu okul kız kolejinde dönüştürüldü. Halide Edib Adıvar ilk Türk kızı olarak 1901 yılında İstanbul Amerikan Kız Kolejinden diploma almıştır. Resmi olarak II. Meşrutiyet sonrası Türk kızlarına kolejlerde eğitim alma izni verilmiştir.⁸⁴ Aynı zamanda bu dönemden itibaren Batı'ya kız öğrenciler gönderilir. Artık 1922 tarihinde Almanya'da bir, İsviçre'de iki Müslüman Türk kızının eğitim aldığı bilinmektedir.⁸⁵ Dönemin aydınlarından biri olan Yusuf Akçura kızların yabancı okullara gitmesini doğru bulmaz ve tepkisini de bildirir. Buna karşı gelen Halide Edib Adıvar ise ilköğretimin milli okullarda yapılmasını, sonraki eğitim aşamalarının yabancı okullarda öğrenilmesinin milli duygulara bir ziyan vermeyeceğini vurgulayarak kendisinin de böyle okulda eğitim gördüğüne değinir.⁸⁶

⁷⁸ Doğramacı, a. g. e., s. 22.

⁷⁹ A. g. e., s. 21.

⁸⁰ Zehra Celasin, “*Tarih Boyunca Kadın*”, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946, s. 139.

⁸¹ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *BELLETEN*, Cilt:52, Sayı:203, 1988, S. (627-652), s. 634.

⁸² Mesut Çapa, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İkinci Meşrutiyet Öncesi Amerikan Okulları”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, ed. Cemil Öztürk, İlhami Fındıkçı, Pegam Akademi, 2011, S. (567-587), s. 572.

⁸³ Fatma Acun, “Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları”, *CTAD*, Sayı:22, 2015, S. (417-442), s. 419.

⁸⁴ Çapa, a. g. e., s.572 -573.

⁸⁵ Kurnaz, a. g. e., s. 89.

⁸⁶ A. g. e., s. 75.

Bu dönemde kadın eğitiminin ne kadar mühim ve üstünde durulması gereken konulardan belki de en önemlisi olduğunu çıkan gazete ve dergilerde de görmek mümkündür. 1869 yılından sonra, yani ilk kadın dergisi olarak bilinen “*Terakki-i Muhadderat*” isimli derginin yayımlandığı yıldan başlayarak kadınların eğitim alması konusu dergilerde tartışılmaya başlamıştır.⁸⁷ Bu dergiye kadınlar tarafından yazılmış birçok mektup gelmekteydi ve gelen mektupların çoğunluğu eğitimle alakalı yazılmıştı. Örneğin kızlar için okulların açılmasının önemini vurgulayan bir mektupta şu ifadeler yer almaktaydı: “*Bir taraftan mektepler açılmakta ve mevcutlar yoluna girmekte olduğundan bundan sonra kızlar mektepten çıkmış ve okumuş yazmış bulunacakları için artık eski kadınlar gibi öyle hocaların şeytanlıklarına aldanmayacaklarından bu sanata sulûk eden alem-i ızzardan feragat eylemeleri lazım gelir.*”⁸⁸

Dergide yer alan diğer anlamlı bir yazıda ise iki kızı da eğitim alan yaşlı bir anne eğitimin önemini anlayarak yazar: “*Eski zamanlarda, yani bizim tazeliğimizde, erkeklerin ayıp sandıkları okuyup yazmak bizim gibi kadınların insan arasına geçemeyip hayvan gibi kalmamız için olduğunu şimdi anladım.*”⁸⁹

Bahsettiğimiz bu bilgilerden yola çıkarak söyleyebiliriz ki, uzun yıllar dünyanın dört bir tarafına adını duyuran, gücünü gösteren Osmanlı, Tanzimat’ın ilanına kadar eğitim konusunda, özellikle de kadın eğitimi konusunda bir ilerleme kaydetmemiş, geniş işgallere odaklanmaktan dolayı ancak askeri eğitime öncelik tanımıştır. Açılan Enderun mektepleriye bu politikanın en somut örneğiydi. Tanzimat’la başlayan canlanma kadın eğitimine de yansımış ve bu konu Meşrutiyet Dönemlerinde farklı bir boyut almıştır. Cumhuriyet Dönemi ise her konuda olduğu gibi eğitim konusunda da bütün kapıları sonuna kadar kadınlar için açacaktı.

Osmanlı toplumunda eğitimle beraber, kadının çalışma hayatına baktığımız zaman görüyoruz ki, yapılan araştırmalarda Osmanlı Türk kadınının Osmanlı’nın ekonomisine kattığı kazançlar yeteri kadar incelenmemiştir. Osmanlı’da kadın denildiğinde ilk akla gelen konu harem hayatı olmuştur. Lakin taşra kadınlarının gece gündüz demeden çalışarak ekonomik faaliyetlerde bulunması, şehirde ve ya saray içerisinde yaşayan kadınların sahip oldukları mal varlıklarını farklı şekillerde kullanarak vakıflar açıp

⁸⁷ Selda Malkoç ve Duygu Vefikuluçay Yılmaz, “Osmanlı Dönemi Kadın Dergileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, Sayı:63, 2019, S. (655-659), s. 655.

⁸⁸ Çakır, a.g.e., s. 24. Açıklamalar için bkz. Selim Nüzhet, “*Türk Gazeteciliği: 1831-1931*”, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul, 1931, s. 48-49.

⁸⁹ Aytunç Altındal, “*Türkiye’de Kadın*”, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 125.

yardımlar yapması, medrese ve mektepler açması Osmanlı kadının çalışma hayatında hiç de erkeklerden geri kalmadığının bir göstergesidir. İster üretim, ister ticaret, isterse de borç alıp verme gibi alanlarda kadınlar aktif olmuş, vergi veren ahalinin yarısını da onlar oluşturmuştur. Çekmiş olduğu bu zorluk ve zahmetlere rağmen Osmanlı toplumunda uzun yıllar boyunca değeri görülmemiş kadınlar, kendi toplumunun erkeği tarafından yıllarca sömürülmüş, satılmış ve kullanılmıştır.⁹⁰

Osmanlı'nın ilk zamanlarından itibaren ekonomi tarımsal faaliyetlere dayalı olarak ilerliyordu. Özellikle 16. yüzyılda bu ilerleme belirginleşerek kendini gösterdi. Kırsal bölgelerde ise hem hayvancılık, hem de tarım alanlarında erkek ve kadın için neredeyse beraber oranda iş bölümünün olduğu bilinmektedir. Hatta bazen kadınların iş gücü erkeklere oranla daha fazla oluyordu. Çünkü genel olarak erkek tarım ve hayvancılıkla uğraşırken kadın hem de bu işlerle beraber hane içi işlerde, ailenin yaşamının sürdürülmesinde aktif roldeydi.⁹¹ Şehirlerde ve sarayda yaşayan kadınlarda ise böyle bir ortam söz konusu değildi. İki farklı alanda gruplaşan kadınların ayrımını yapan Altındal, eserinde bu ayrımcılığa değinerek belirtiyor ki, kırsal bölgelerde, köylerde yaşayan kadınlar sosyal hayatta üst yapı kadınlarından, yani şehir ve ya saraylarda yaşayan kadınlardan farklıydı. Hem de zaman geçtikçe egemen sınıfın Batıya doğru yönelmesi sonucunda saray ve şehir kadınlarının hayatlarında bir değişme süreci başlarken Anadolu köylü kadını olup bitenleri hep geri planda kalarak izlemiştir.⁹²

Osmanlı'nın üretim faaliyetlerinde kadın doğrudan bu işin içinde olmuş, pazarlarda satıcı ve alıcı konumunda yer alarak ürettikleri ürünleri satmıştır. *Avrat Pazarı* ismiyle bilinen bu pazarlar hem şehirli, hem de köylü kadınların kullanabileceği çalışma ortamıydı. Kadınlar bu pazarlarda kendi el emeklerini satarak ticaretin içinde yerlerini alıyorlardı.⁹³ Bununla beraber hem de ticaret hayatında bohçacılık ismiyle bilinen işi, yani ev ev dolaşarak çeşitli kumaşlar, dokuma ürünleri satmayı kadınlar yapmış, erkekler hareme, hamamlara giremedikleri için bu işlerin dışında kalmıştır.⁹⁴ 18.yüzyıl Bursa defterleri incelendiği zaman malum oluyor ki, birçok kadının işlemeli desenli kumaşları olmuştur.

⁹⁰ A. g. e., s. 107.

⁹¹ Nurullah Karta, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadının Ekonomik Faaliyetleri/ The Economic Activities Of Women In Ottoman Empire", *Journal of Economics, Finance and Accounting*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, S.(142-155), s.144.

⁹² Altındal, a. g. e., s. 95.

⁹³ Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 8, 1985, s. 430-431.

⁹⁴ Erdoğan Tokmakçioğlu, "Osmanlı Kadın Alemleri", Geçit Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 42.

Bazı kadınlarda ise bu tür kumaşlar daha çok çeşitlilik teşkil ediyordu. Böyle kadınlar büyük ihtimalle bohçacılık işini yapanların sırasındaydı.⁹⁵

Şehirdeki kadınların sosyal hayatları kırsal bölge kadınlarına oranla daha kısıtlı olduğu için çalışma hayatları da bundan etkileniyordu. Yani bir iş bulması o dönemin şartları içinde çok zordu. Kadın için en yaygın ve uygun iş olan hizmetçilik işini de cariyeler ve köle kızlar üstleniyordu. Bir miktar sermayesi olanlar da köle ticaretini yapmakla meşguldü. Bunun yanı sıra düğün törenlerinde, hamam alanlarında kendi hemcinslerine hizmet ederek güzellik uzmanlığını yapan kadınlar da vardı.⁹⁶ Bundan başka tekstil alanında, ip eğirme işlerinde de kadın emeği kullanılmıştır. Alman tarihçi olan S. Faroqhi Osmanlı toplumundan bahsettiği kitabında Bursa'da 1678 yılında ip eğirme tezgahlarının yarısının kadınlara mahsus olduğunu belirtmektedir.⁹⁷ Osmanlı Dönemi'ne ait olan kilimler, işlemeli halılar günümüzde hem Türkiye'de hem de dünyanın dört bir yanında meşhurdur. Günümüze kadar gelen bu eserlerin üretiminde kadınların büyük oranda katkı payı vardır. XVI. yüzyılda Fransız seyyah Nicolay ve XVIII. yüzyılda Lady Montagu Osmanlı Sarayında dokumacılıkla meşgul olan cariyeler hakkında bilgiler sunmaktadır.⁹⁸ Bu konuya değinen Faroqhi, yazmış olduğu eserinde Osmanlı nakışlarının Güneydoğu Avrupa saraylarında, Macaristan'ın Avusturya egemenliğindeki topraklarında XVI ve XVII. yüzyıllarda ünlü ve önemli olduğunu belirtir.⁹⁹

İktisadi güç bakımından bir devletin sosyal kalkınmasında önemli yere sahip olan vakıfların, Osmanlı tarihindeki kurulma amacını ve bu vakıfları kuran kişileri incelediğimiz zaman görüyoruz ki, kadınlar çoğunluk oluşturmuş ve çalışarak devlete desteğini göstermiştir. Osmanlı kadınlarının en zor dönemlerde, kısıtlamaların sert olduğu zamanlarda bile toplumda karşı çıkılmadan yapacakları tek iş hayır işlemekti ve böylelikle de hayırsever, saraylarda yaşayan varlıklı kadınlar vakıflar kurarak ekonominin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹⁰⁰ S. Faroqhi bu meseleye değinerek yazıyordu ki, vakıf kuran kadınlar genelde var olan bir medreseye ve ya camiye gelir amaçlı bir ev

⁹⁵ Suraiya Faroqhi, “*Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 127.

⁹⁶ Suraiya Faroqhi, “*Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*”, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 239.

⁹⁷ A. g. e., s. 240.

⁹⁸ Suraiya Faroqhi, “*Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 134.

⁹⁹ A. g. e., s. 135.

¹⁰⁰ Müjgan Cunbur, “Ümmügülüm Hatun Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, S. V, Ankara, 1962, S. (207-212), s. 207.

ve para vakfediyordu. Yani bir mimar bularak bina kurmaya girişmiyorlardı. Lakin istisnalar da oluyordu. Saray hatunları, hanımları cami, çeşme yaptırıyorlardı.¹⁰¹ XVI. yüzyılda İstanbul dahilinde var olan vakıfların kurucularının yüzde 37'si¹⁰², XVII. yüzyılda ise yüzde 50'si kadınlar olmuştur.¹⁰³ İstanbul'dan başka bölgelerde de kadınların kurduğu vakıflara rastlanmaktadır. XV. yüzyılda Bursa arazisinde toplam 303 tane olan vakfın yüzde 51'ini, Edirne dahilindeki vakıfların yüzde 20'sini kadınlar kurmuştur.¹⁰⁴ Tanzimat Dönemine geçişle beraber her alanda olduğu gibi çalışma alanında da yaşamları etkilenen kadınlar yeni bir döneme girmiş, hayatlarının dönüm noktasını Tanzimat'ın ilanı ile yaşamıştır. Jön Türklerin kadınlar konusu üzerinde önemle durması II. Meşrutiyet Döneminde kadının toplumsal yaşamıyla beraber meslek hayatında da gelişme göstermesini sağlamıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde artık Osmanlı Türk kadını iş hayatında da görünür olmuş, öğretmenlik, ebelik, hemşirelik, hastabakıcılık, okul idareciliği, memurluk mesleklerini icra etmiştir. Afet İnan, bu dönemde kadının meslek hayatına değinerek Türk kadının resmi mesleğinin ilk defa öğretmenlik olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ Kız rüştiyelerinde ders vermeye başlayan öğretmen hanımlar, ilk defa resmi çalışma alanında yerlerini almıştır. Okul idareciliğinde kadın görevliye ilk defa 1870 yılında tesadüf edilmektedir. Fatma Zehra Hanım ilkokul müdiresi vazifesini icra eden kadın olmuş, fakat tek başına bu işi yapmamış, erkek yöneticiler olan Mehmet Müşfik Efendi ve Mehmet Efendi de idari kadroda bulunmuştur.¹⁰⁶ 1882 yılında ilk defa teokratik ders veren kadınlar Nakiye Hanım ve Besime Hanım, 1898-1899 yıllarında Leyli ve Nehrai Kız Sanayi Mektebi'nde dahili müdire olarak bilinen Advie Hanım öğretmenlik ve okul idareciliğinde çalışan ilk kadınlarımızdır.¹⁰⁷ II. Meşrutiyet Döneminde bu gibi mesleklerin icrasıyla beraber kadınlar hem de kız okullarında müfettişlik görevini üstelenmiş, Halide Edib Adıvar fahri müfettiş olarak Evkaf Mektebi'nde çalışmıştır.¹⁰⁸

¹⁰¹ Faroqhi, a. g. e., s. 133.

¹⁰² A. g. e., s. 133.

¹⁰³ Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, "Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri", İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010, s. 64.

¹⁰⁴ Erdem Yiğit, a. g. e., s.73.

¹⁰⁵ İnan, a. g. e., s. 97.

¹⁰⁶ Yahya Akyüz, "Kadınların Okul Yöneticiliği", *Tarih ve Toplum*, Cilt:35, Sayı: 207, 2001, s. 59-60.

¹⁰⁷ Erdem Yiğit, a. g. e., s.95.

¹⁰⁸ Halide Edib Adıvar, "1332 Senesi Vakıf Mekteplerinin Senelik Raporu I", *Türk Yurdu*, Cilt: 11, Sayı: 3, 1916, s. 3161-3165.

Kadınların bu dönemde ebelik, hastabakıcılık, hemşirelik alanlarında çalışmalarıyla sağlık bakımından da ilerlemeler kaydedilmiştir. Osmanlı'da ilk defa 1842 yılında ebe kadınların yetişmesine izin verilmiş ve 1843'te ebelik dersleri Tıbbiye Mektebi'nde kadınlara öğretilmiştir. İki yıl süren bu eğitim sonucunda on Müslüman kadın ebe olarak mezun olmuştur. Mezunlar arasında Hristiyan kadınlar da bulunmaktaydı ve onların sayı yirmi altıydı.¹⁰⁹

Ebelik derslerini ilk defa Avrupa'dan getirilen ebe kadınlar vermiş, Dr. Vuccino ve Madam Ventura bu kadınlardan olmuştur.¹¹⁰ Devlet Salnamesindeki bilgiler arasında Tıbbiye Mektebi'nde ilk defa Müslüman kadın olan Lebibe Hatunun 1854 yılında ebe olarak göreve alındığını öğrenmekteyiz. Sonraki yıllarda Yenihamamlı Hafize, Nesibe, Hoca Azime, Sıdika, Fatma Hürmüz isimli kadınlar da ebe olarak çalışmıştır.¹¹¹ Prof. Dr. Besim Ömer Paşa'nın ciddi çabaları sonucunda hemşirelik mesleği Osmanlı'da gelişmiş ve kadınlar hastabakıcı olarak hastanelerde çalışmıştır. Çanakkale ve Balkan Savaşları'nda Safiye Hüseyin Elbi, Kerime Salahor, Münire İsmail gibi Osmanlı kadınları gönüllü olarak hasta bakımı görevini üstlenmiştir.¹¹²

II. Meşrutiyet Döneminde yaşanan fikri gelişmeler sonucunda artık kadınlar, devlet idarelerinde memur olarak çalışmış, telefon şirketinde, Osmanlı bankasında çalışan kadınlar devlete büyük fayda sağlamıştır. Kadınların ilk defa memur mesleğinde yer alması 1912 yılında kadınlara istihbarat memuresi görevinin icrasına izin verilmesi kararıyla gerçekleşmiştir.¹¹³ O dönemin eğitimli kadınlarından biri olan Bedra Osman Hanım, memur olarak görev yapmak için telefon şirketine müracaat etmiş, fakat onun bu müracaatı kabul görmemiştir. Bedra Hanım'ın üye olduğu Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti bu olayı protesto etmiş ve neticede Bedra Osman Hanım memur görevine gelmiştir. Sonuç itibarıyla 1913-1914 yıllarında ilk defa Türk kadını memurluk mesleğinde yerini almıştır.¹¹⁴ Bu dönemde hem de Maliye Nezareti'nde memur olarak çalışan erkeklerin savaşa gitmesi sonucunda kadınların bu görevlere getirilmesi

¹⁰⁹ Çakır, a. g. e., s. 221.

¹¹⁰ Harünnisa Yeşil ve Ahmet Yeşil, "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Ebelerle Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye Dair Müdahaleleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:3, 2018, S. (285-316), s.294.

¹¹¹ Nil Sarı, "Osmanlı Sağlık Alanında Kadının Yeri", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 2-3, İstanbul, 1996/1997, s. 40.

¹¹² Selva Erhan Şentürk, "Hemşirelik Tarihi", Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 2011, s. 93-94.

¹¹³ Tiğınçe Oktar, "Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı", Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 60.

¹¹⁴ Kurnaz, a. g. e., s. 135.

düşünülmüş ve sınav yapılarak erkeklerin yerine kadınların memure olarak işe alınacağı gazete ilanında halka duyurulmuştur. Maliye Nezareti'ne alınan ilk memure Nimet (Günaydın) Hanım olmuştur.¹¹⁵ 1914 yılında İstanbul'da posthanede ilk defa Feride Yaver Hanım memure olarak çalışmaya başlamış ve pul satışı görevini icra etmiştir.¹¹⁶ 1911 yılında Osmanlı Bankası'nda ilk defa kadın görevliye yer verilmiştir ve ilk kadın olarak bankada işe başlayan Annette Zundo Osmanlı vatandaşı olmuştur. O bu görevde 1921 yılına kadar kalmış, lakın sağlık sorunu nedeniyle 1921 yılında banka tarafından işine son verilerek yerine Feride Şevket Hanım getirilmiştir.¹¹⁷ 1920'de ise Ziraat Bankası'nda yedi kadın görevlinin çalıştığı bilinmektedir.¹¹⁸

Osmanlı kadını sanayi alanında da kendini göstermiş, işçi olarak birçok fabrikalarda çalışmıştır. Daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce İstanbul Kibrit Fabrikasında 1847 yılında toplam 201 çalışan vardı ve bunun 121'i kadınlardı.¹¹⁹

1913 yılında konserve fabrikasında 194, tütün imalat fabrikasında 923, 1915 yılında ise konserve fabrikasında 43, tütün imalat fabrikasında 1086 kadının çalıştığı bilinmektedir.¹²⁰ 1913 yılında erkeklere emekleri karşılığında 13-20 kuruş ücret verildiği halde, kadınlara sadece 4-6 kuruş verilmiş, 1915'te ise 25-30 kuruş erkeklere verilirken, kadınlara 8-10 kuruş ücret ödenmiştir.¹²¹

Osmanlı kadının çalışma hayatında gazete ve dergilerin, kurdukları cemiyetlerin önemli yeri vardır. Kadınlar bu yolla kendilerine eğitim, çalışma konusunda hakların tanınmasını sağlamış, çalışma alanlarını daha da büyüterek sosyal açıdan aktif olmuştur. 1886 yılında ilk defa sahibi ve yazarları kadınlar olan *Şüküfekar* dergisi, 1889'da Rabia Kamile ve Hatice Semiha isimli kadınlar tarafından çıkartılan *Parça Bohçası* dergisi kadın haklarının savunulması, kadın eğitiminin önemi gibi konulara değinmiştir. 1895'ten 1908'e kadar toplam 604 sayısı çıkan ve en uzun ömürlü dergi olarak bilinen *Hanımlara Mahsus Gazete* dergisinde de yine aynı konuların üzerinde önemle durulmuştur.¹²²

¹¹⁵ A. g. e., s. 136.

¹¹⁶ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Kadın Telefon Memureleri-III", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 36, Sayı: 214, 2001, s. 47-48.

¹¹⁷ Erdem, Yiğit, a. g. e., s.118.

¹¹⁸ Kurnaz, a. g. e., s. 137.

¹¹⁹ Lütfi Erişçi, "*Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi*", Özel Yayın-Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 7, bkz. Çakır, a. g. e., s. 262.

¹²⁰ Kurnaz, a. g. e., s. 139-140.

¹²¹ A. g. e., s. 139.

¹²² Çakır, a. g. e., s. 26-27.

Meşrutiyet Döneminde ise yayımlanan dergilerin sayısı artmış, *Demet, Kadın, Mehasin* dergileriyle¹²³ beraber kadınlar cemiyetçilik faaliyetlerinde de başarılı olmuştur.

Bu dönemde kadınlar tarafından kurulan bu cemiyetler yardımlar toplamak, kadının hak ve hukukunu savunmak, eğitim alanında yeni başarılarla imza atmak maksadıyla yaratılmıştı. 1908 yılında Hali Edip tarafından kurulan *Teali-i Nisvan Cemiyeti*, 1912 yılında Melek Hanım tarafından kurulan *Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi*, 1909 yılında Sabiha Hanım ve Nezihe Muhiddin Hanım tarafından kurulan *Esirgeme Derneği* kadının toplumun kalkınmasında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun kanıtıydı.¹²⁴

Dergi, gazete ve cemiyetlerin dışında kadınlar tarafından kurulan dernekler de kadınların çalışma imkanlarının artması konusunda çok çaba sarf etmiştir. Dernekler, kadınlar için terzi evleri açarak çok sayıda kadının çalışmasına destek olmuştur. İlk defa 1913 yılında Behire Hakkı Hanım, Biçki Yurdu terzihanesini açarak birçok kadına terzilik mesleğini öğretmiştir. 1919 yılında ise Türk kadınlarının birlik olarak bir terzihane açtığı bilinmektedir.¹²⁵

Meşrutiyetin ilanı ile kadının toplumsal hayatının gelişmesi, Cumhuriyet Dönemi'nde bu konuyla ilgili ilerlemelerin gerçekleşmesine sebep olmuş, Atatürk'ün bu olaylara hakim olarak ileriye dönük attığı adımlar sayesinde Cumhuriyet Dönemi kadını, kendini her alanda geliştirebilmiştir.

1.1.3. Edebiyat ve Sanat Alanında Osmanlı Dönemi Kadınlarının Yeri (1839-1920)

Osmanlı Dönemi'nde kadınların yaşamını, toplumdaki yerlerini araştırdığımız zaman muhakkak ki, edebiyat alanını da incelemek gerekmektedir. Çünkü edebiyat bir toplumu psikolojik ve kültürel yönden anlamak için en önemli alandır. Hiç şüphesiz ki, Osmanlı'da kültürel ortamın oluşmasında kadınlar da rol oynamıştır. Osmanlı devrinde şiirler, tezkireler yazan, divan edebiyatını geliştiren kadın şairler var olmakla beraber onların sayısı ne yazık ki, çok değildir. Buna sebep ise kadının kendi hislerini dile getirmesi, öne çıkarak duygu ve isteklerini belirtmesi toplum tarafından engellenmiş ve kadınlar yüzyıllar boyunca kendi yeteneklerinin farkında bile olmadan yaşam sürmüştür. Bu engellere rağmen yazıp yaratan kadınlar bile yaşadıkları döneme bağlı olarak,

¹²³ A. g. e., s. 32.

¹²⁴ Kurnaz, a. g. e., s.112-114.

¹²⁵ Erdem, Yiğit, a. g. e., s.148.

geleneklere uyum sağlayarak edebiyat dünyasında var olmuşlardır. Erkeklerin egemen olduğu bir toplumda kadınlar edebiyat alanına bir farklılık getirmeden, kendi fikir ve yaklaşımlarını belirtmeden şiir ve ya tezkireler yazmıştır. Kısacası XIX. yüzyıla kadar Mihri Hatun dışında kadınların cinsiyetleri nedeniyle edebiyata getirdikleri yenilikler ve farklılıkların olmadığını görüyoruz.¹²⁶

Osmanlı tarihinde XV. yüzyılda yaşayıp yazmış Zeynep Hanım adı bilinen ilk kadın şairdir.¹²⁷ Kastamonu’da dünyaya göz açtığı bilinen Zeynep Hanım, kadı Mehmet’in kızı olmuş ve ilim ve bilgileri babasından öğrenmiştir. Arap ve Fars dillerini bilmekle beraber Farsça ve Türkçe şiirlerini topladığı divanını o dönemin sultanı olan Fatih Sultan Mehmet’e sunmuştur.¹²⁸ Zeynep Hanımla aynı dönemde yaşayan kadın şairlerden biri de Mihri Hatun olmuş, Amasya’da doğmuştur. Mihri Hatun, Arapça ve Farsça dillerini öğrenmiş, zekası, bilgisi, kültürüyle dikkatleri üzerine çekmiş, o dönem Amasya’da vali olan II. Bayezid’in ilgisiyle saraydaki edebi çevreye girmeyi başarmıştır.¹²⁹ Mihri Hatun ilk defa kadın şairler içinde cesaretle davranmış, sevmiş ve sevdiğini de itiraf etmiştir. Sevgisini ise gurur yapmadan içten cümleleriyle şiirlerinde belirtmiştir:

*“Şimdi bir hâldeyem kim ilenen düşmenine
Dir ki Mîhrî gibi sen dahi siyeh-kâr olasın
Halk içinde Mîhrî’yem ‘uşşâk içinde mübtezel
Yâr katında ‘aciz ü avare vü bi- çare ben ”*¹³⁰

Mihri Hatun kendi dönemi içinde yaşayıp yazmış şair Necati Bey’in şiirlerini beğenmiş, onun şiirlerine nazireler bile söylemiştir.¹³¹ Sultan Süleyman Kanuni’nin Döneminde yaşayıp yazmış Hürrem Sultan, şehzade Mustafa’nın ölümüne mersiyeler yazan Nisai, Aslen Amasya’dan olan Hubbi Hatun bu dönemin kadın şairlerindendir. Hubbi Hatun II.

¹²⁶ Kemal Sılay, “Erkeğin Ağzıyla Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairler ve Ataerkilliğin Gücü”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C Zılfi (ed), çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 188-203. Sılay, bu makalesinde Osmanlı kadın şairlerinin kadın ağzıyla değil de erkek ağzıyla yazdığını açıklayarak erkek egemenliğinin edebiyatta bile var olduğunu belirtmiştir. Makalenin başlığı da bu konuya dikkat çekmektedir.

¹²⁷ İlber Ortaylı, “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 53.

¹²⁸ Müjgan Cunbur, “*Türk Kadını İçin*”, Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara, 1997, s. 215-216.

¹²⁹ Mehmet Arslan, “*Mihri Hatun Divanı*”, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara, 2007, s. 29-31.

¹³⁰ A. g. e., s. 46.

¹³¹ Cunbur, a. g. e., s. 219.

Selim ve III. Murad'ın nedimesi olmuş, sarayda kültürel ortamın oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.¹³²

XVII. yüzyılda Bursalı Emetullah Hatun¹³³, XVIII. yüzyılda Fitnat Hanım Osmanlı divan edebiyatının öncül isimlerinden olmuş, yazmış oldukları şiir ve tezkireleriyle Osmanlı Devleti'ni kültür açısından geliştirdiler.¹³⁴ Fitnat Hanım'dan sonraki dönemlerde yaşayan kadın şairler onu örnek alarak yazmış, hatta Leyla Hanım, Fitnat Hanım'dan daha çok şiir yazmasına rağmen onun şiirlerini tanzir edecek kadar kudretinin olmadığını belirtmiştir.¹³⁵ Fitnat Hanım şairliği ile beraber fıkraları ile de anılmaktadır. İsminin dahil olduğu bir çok fıkra bilinmektedir.¹³⁶ 1809 yılında İstanbul'da doğmuş olan Şeref Hanım, Divan şairi olan Mehmet Nebil Bey'in kızıdır. Şeref Hanım'ın, 250 sayfa hacminde Divan yazdığı, bilgi ve ilim sahibi bir kadın olarak tanındığı bilinmektedir.¹³⁷

Araştırmalar zamanı varılan sonuçlardan malum oluyor ki, divan edebiyatında kadın yazarların sayısı oldukça az olmuş, yalnız XIX. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber kadınlar, büyük oranda edebiyat alanında görünür olmaya başlamıştır. Bu dönemin yazar, şair kadınları yazılarında toplumsal konulara, kadının hak ve hukukuna, eğitim ve çalışma hayatına değinmekle beraber büyük atılımlar yaparak Osmanlı'nın kültürel hayatının hızını arttırmayı başardılar.

XIX. asrın kadın şairlerinden olan Leyla Hanım (Saz) 1850 yılında doğmuş, toplum hayatında aktif rol almış, orijinal tavır ve hareketleriyle bilinmiştir. Leyla Hanım'ın da Fitnat Hanım gibi adının geçtiği birçok fıkralarının olduğu malumdur.¹³⁸ 1856 yılında İstanbul'da doğan Nigar Hanım, Tanzimat Dönemi edebiyatının parlak simalarından biri olmuş, Fransız okulunda ilköğretimini tamamlamıştır. Fransızca ile beraber Türkçe, Arapça, Farsça öğrenen Nigar Hanım, İstanbul'da bulunan yalı ve konağında edebiyat, musiki, şiir toplantıları düzenleyerek Osmanlı toplumunu kültür ve sanat yönünden geliştirmiştir.¹³⁹ Şiirlerinde esas olarak aşk, tabiat, hüzn, ölüm, din gibi konulara

¹³² Emine Ersöz, "XV.-XVI. YY Osmanlı Döneminde Kadın Şairler", *Dört Öge*, Sayı: 5, 2014, S. (177-186), s. 181.

¹³³ Ortaylı, a. g. e., 54.

¹³⁴ Cunbur, a. g. e., 227.

¹³⁵ Yasemin Ertek Morkoç, "Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, 2011, S. (223-235), s. 229-230.

¹³⁶ Suraiya Faroqhi, "*Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 132.

¹³⁷ Önder Göçkün, "*Türk Edebiyatı Araştırmaları I*", Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1991, s.161.

¹³⁸ Ortaylı, a. g. e., s. 55.

¹³⁹ Ali İhsan Kolcu, "*Tanzimat Edebiyatı I, Şiir*", Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2014, s. 317.

değirmiştir.¹⁴⁰ Batı edebiyatıyla yakından ilgilenen ve bu yönde ilk eser yazan kadın şairimizdir. Nigar Hanım dışında şiir, makale hikaye yazarı Fatma Makbule Hanım, Osmanlı'nın şöhretli şairlerinden olan Abdülhak Hamid Bey'in kız kardeşi Mihrüna Hanım Avrupa edebiyatından etkilenererek Batı tesirli eserler yazmıştır.¹⁴¹

Hiç şüphesiz ki XIX. yüzyılda edebiyat alanında büyük işlere imza atan kadın yazarımız maarif ve ilim insanı Cevdet Paşa'nın büyük kızı Fatma Aliye Hanım'dır.¹⁴² 1862 yılında İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım, hususi olarak dersler görmüş, Fransızca'yı öğrenmiştir. Yazar hayatına Fransızcadan Türkçeye roman çevirerek başlamıştır. G. Ohnet'nin “*Volonte*” isimli romanını “*Meram*” olarak çevirmiş, Osmanlı'da edebiyat kültürünü geliştirmiştir.¹⁴³

Fatma Aliye Hanım, “*Muhadarat*” isimli romanıyla Osmanlı edebiyatında ilk kadın roman yazarı olarak bilinmektedir. Yazar, 1883 yılında yayımlanan bu romanda Mukaddem ile Fazıla'nın sevgisi, sadakat duygusu, iyilerin kazanacağı, kötülerin cezalandırılacağı gibi konulara değirmiştir.¹⁴⁴ Yazılarında kadın konusuna özenle değinen Aliye Hanım, “*Nisvan-ı İslam*” eserinde Avrupalı misafirlerine Türk kadınları, onların giyim-kuşamları, eğitimleri hakkında bolca bilgi vererek misafirlerin Türk kadını hakkındaki yanlış düşüncelerinin değişmesine yardımcı olmuştur.¹⁴⁵ Yazılarında daima kadın haklarını savunmuş, kızların eğitim almasının gerekliliğini, kadınların çalışma hayatına katılmasını, toplumsal, siyasal ve sosyal ortamlarda kadınların ön planda olmasının önemini vurgulamıştır. Fatma Aliye, “*Hanımlara Mahsus Gazete*” çıkararak kadın haklarını orada yazdığı yazılarıyla savunmuştur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Nurullah Çetin, “*İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı*”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 174-175.

¹⁴¹ İnan, a. g. e., s. 89.

¹⁴² Kurnaz, a. g. e., s. 62. Ahmet Cevdet Paşa, XIX. asırda Osmanlı Devleti'nde tarihçi, ilim, devlet adamı olarak tanınmış, “*Tarih-i Cevdet*” isimli Osmanlı tarihinden bahseden on iki ciltlik eser yazmıştır. Kızı Fatma Aliye Hanım babasına mahsus biyografik eser yazarak Cevdet Paşa'nın Osmanlı tarihindeki yerini anlatmıştır. Geniş bilgi için bkz. Fatma Aliye, “*Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*”, Sadeleştiren: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.

¹⁴³ Ali İhsan Kolcu, “*Tanzimat Edebiyatı 2, Hikaye ve Roman*”, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2014, s. 211.

¹⁴⁴ A. g. e., s. 212.

¹⁴⁵ Kurnaz, a. g. e., s. 63.

¹⁴⁶ Serpil Sancar, “*Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 101.

Fatma Aliye Hanım'ın kardeşi olan Emine Semiye de bu dönemin kadın yazarlarından biri olmakla beraber, radikal yönümü kuvvetli bir kadın olmuştur.¹⁴⁷ Emine Semiye Hanım, Avrupa'da eğitim gören ilk Türk kadınlarından biri olmuş, İsviçre ve Fransa'da 7 yıl sosyoloji ve psikoloji alanlarında eğitim almıştır. Roman, şiir, hatıra, deneme, hikaye türünde eserler yazarak Osmanlı edebiyatını zenginleştirmiştir.¹⁴⁸ Türkçe ve Edebiyat öğretmeni olarak Selanik ve Trakya bölgesinde bulunan kız okullarında, Halide Edip Hanım'ın ekibiyle birlikte Beyrut'ta çalışmış, yazmış olduğu “Muallime” eserini ise öğretmen olarak çalıştığı zamanlarda edindiği bilgileriyle kaleme almıştır.¹⁴⁹

Dönemin kadın yazarları arasında önemli yere sahip olanlardan biri de Yaşar Nezihe olmuş, farklı farklı dergilerde şiirleri yayımlanmış, “Feryatlarım” isimli şiir kitabını çıkarmıştır. Şiirlerinde ilk defa toplumsal konulara değinen kadın şair olarak bilinmektedir.¹⁵⁰ Annesini erken yaşta kaybetmiş, gizli gizli okula gittiği açığa çıkınca babası tarafından evden kovularak komşuya sığınan Nezihe Hanım, okuma isteğini şu cümleleriyle anlatmıştır: “Mahalle mektebine gizlice başladım. Babam işitmiş: ‘Bab-ı Ali’ye katip mi olacaksın?’ diye saçlarımdan sürükledi ve evden kovdu. Vefalı bir komşuya sığındım. İçimdeki okuma hırsını yenemiyordum. Beş param yoktu. Dere kenarlarında papatya, ebegümece tohumları toplayarak aktarlara satardım. Kazancımın kırk parasını hoca hanıma, kırk parasını kalfaya verirdim. Gördüğüm bütün tahsil budur. Edebiyatı, şiiri, hele aruzla şiir yazmayı kendi kendime öğrendim.”¹⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İstanbul'da doğan¹⁵² Halide Edip Adıvar, yazmış olduğu eserleriyle Osmanlı toplumunu aydınlatmakla beraber Cumhuriyet Dönemi'nin aydın kadın portrelerinden biri olmuştur. Meşhur Türk roman yazarı olan

¹⁴⁷ Ortaylı, a. g. e., s. 55. İlber Ortaylı, bahsi geçen bu eserinde Fatma Aliye Hanım'ı reformatör, Emine Semiye Hanım'ı ise sosyalizme ve siyasete sempatican bir kadın olarak tanıtmıştır.

¹⁴⁸ Şahika Karaca, “Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, *Bilig*, Sayı: 57, 2011, S.(115-134). s. 115-116.

¹⁴⁹ Şahika Karaca, “Biyografik Bir Okuma Denemesi: Emine Semiye'nin Romanları”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2017, S. (697-704), s. 702. Karaca, bu makalesinde Ahmet Cevdet Paşa ile kızı Semiye Hanım'ın baba-kız ilişkisine değinmiştir. Farklı düşünce ve siyasi anlayışa sahip olmaları sebebiyle aralarındaki ilişkinin Cevdet Paşa ile Fatma Aliye Hanım kadar kuvvetli olmadığını vurgulamıştır.

¹⁵⁰ Çakır, a. g. e., s. 84-85.

¹⁵¹ Taha Toros, “Mazi Cenneti”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.125-142. Ayrıca bkz. Çakır, a. g. e., s. 84.

¹⁵² Kaynaklarda Halide Edip Hanım'ın doğum tarihi bazen 1882 bazen de 1884 olarak yazılmaktadır. Son röportajlarının birinde kendisi de bu konuya değinerek üç dört nüfus kağıdının olduğunu ve her birinde doğum yılının farklı yazıldığını kaydetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sermet Sami Uysal, “Halide Edip’le Son Görüşmemiz”, *Varlık*, nu. 785, Şubat 1973, s. 6.

Halide Hanım, ilk olarak ev ortamında Şükrü Efendi'den Arapça dersi almış, Türkçeyi ise Rıza Tevfik'ten öğrenmiştir. Üsküdar'da bulunan Amerikan Kız Kolejini 1901 yılında bitirdi.¹⁵³ Koleji bitirdiği sene Salih Zeki ile evlenmiş, kolej yıllarında öğrendiği İngilizce ile İngiliz matematikçilerinin hayat ve eserlerini Türkçeye çevirmiş, bu yıllarda Fransız edebiyatına ilgi duyarak Fransızcadan eserler okumuştur.¹⁵⁴ İngiliz yazarı Jhon Abbot'un "The Mother in The Home" isimli kitabından çeviriler yapmış ve bu çeviriler "Mader" ismiyle 1897 yılında basılmıştır. Sultan Abdülhamit bu eser için Halide Hanım'ı Şevket nişanıyla ödüllendirmiştir. Halide Hanım'ın bu eserden sonraki ilk edebi hamlesi "Çingene Kızı" isimli romanı olmuş, fakat 1899-1900 yılları arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yayımlanan bu romanın devamı gelmemiş, yarım kalmıştır.¹⁵⁵

Halide Edip Adıvar, yazmış olduğu eserlerinde kadın konusuna değinmiş, kadınların toplumsal, sosyal, politik yönlerden kısıtlanmış olduğunu, erkeklerle mukayesede daha geri kaldığını belirtmiştir. Halide Hanım, dönemin zorluğunu, bu zorluk ve mücadele talep eden bir dönemde kadınların nasıl vatan, toprak sevgisiyle yaşadığını ince ince eserlerinde işlemiştir. Mehmet Kaplan Halide Edip Adıvar'ın yazarlık yönünü bu cümleleriyle belirtmiştir: "Halide Edib'in Türk medeniyet ve edebiyat tarihindeki rolü Tanzimat'tan sonra Batı tesiri ile özenilen ve edebi eserlerde tasvir olunan yeniçağa uygun ideal kadın tipini kendi şahsiyetinde gerçekleştirmesidir."¹⁵⁶

1912 yılı Halide Edip Hanım için verimli bir sene olmuş, iki önemli romanları olan *Handan* ve *Yeni Turan*'ı bu sene içerisinde yazmıştır.¹⁵⁷ Romanları dışında *Mor Salkımlı Ev* ve *Türkün Ateşle İmtihanı* isimli anıları, *Dağa Çıkan Kurt*, *Harap Mabetler* isimli hikaye kitapları, tiyatro tarzında olan *Kenan Çobanları*, *Maske* ve *Ruh* eserleri ile Türk edebiyatında silinmez izler bırakmıştır.¹⁵⁸ Yazarlığının yanı sıra 1918-1919 yıllarında İstanbul Edebiyat Fakültesinde Batı edebiyatı konusunda dersler vermiştir.¹⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sürecinde hem edebi, hem siyasi fikirleriyle geleceğe ışık tutan kadınlarından biri de Nezihe Muhiddin Hanım olmuştur. 1889

¹⁵³ *Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1946, Cilt 1, s. 140.

¹⁵⁴ Enginün, a. g. e., s. 37.

¹⁵⁵ İmren Gece Özbey, "Halide Edip Adıvar'ın İlk Roman Teşebbüsü: Çingene Kızı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, S. (107-132), s.110.

¹⁵⁶ Mehmet Kaplan, "Edebiyatımızın İçinden", Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 111.

¹⁵⁷ Enginün, a. g. e., s. 108.

¹⁵⁸ Şemsettin Kutlu, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Romanları", Toker Yayınları, İstanbul, 1987, s. 137.

¹⁵⁹ Doğramacı, a. g. e., s. 52.

senesinde İstanbul'da doğan Nezihe Hanım, hikaye, operet, piyes, öykü, roman yazarı olarak hem Osmanlı hem de Cumhuriyet tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Fransızca'yı öğrenmiş, ev ortamında özel dersler almıştır. 1909 yılında “*Şebab-ı Tebab*” isimli romanı yayımlanmıştır. Bu roman yazarın ilk romanı olarak bilinmektedir.¹⁶⁰

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında edebiyatla beraber sanat da gelişmiş, Osmanlı Türk kadını da bu gelişmelerin içerisinde var olmuştur. Hayal gücünün ve yaratıcılığın ifadesi olan sanatın gelişmesi özellikle Tanzimat'ın ilanı ve Batı etkisinin artmasıyla mümkün olmuştur. Sanatın farklı farklı dalları olan resimde, musikide, mimarlıkta, tiyatrodan Osmanlı Türk kadını da yerini almış, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatını ve kültürünü ileriye taşımak adına unutulmaz eserler yaratmıştır.

Bahsettiğimiz bu dönemde modernleşme yolunda atılan adımlar sonucunda sanatın en önemli dallarından biri olan resim sanatı da inkişaf etmiş, ilerlemeler kaydedilmiştir. Sanat alanında ilerlemenin en somut örneği ise 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması olmuştur. Böylelikle güzel sanatlar eğitimi gelişmiştir.¹⁶¹ Gelişen resim eğitimi sonucunda Osmanlı kültürü birçok ressamı kazanmış, Müfide Kadri, Mihri Müşfik, Belkıs Mustafa, Celile Hanım gibi bilgili kadınlar bu ressamlar arasında yer almıştır.

Müfide Kadri Hanım, ilk Müslüman kadın olarak resim dersleri vermiştir. 1889 yılında İstanbul'da doğmuş, küçük yaşlarından resme merak sarmıştır. Münih'te gerçekleşen resim sergisinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve ödül kazanmıştır. Böylelikle Müfide Kadri Hanım, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir kadının ilk defa yabancı bir ülkede devletini temsil ederek ödül almasını sağlamıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde yağlıboya resimleri konusunda ders veren Salvatore Valeri'den, dönemin ünlü ressamlarından biri olan Halil Paşa'dan ve müze müdürlüğünü icra eden Osman Hamdi Bey'den resim dersleri almış, sarayda II. Abdülhamit'in kızı Aliye Sultan'ın resim öğretmeni olmuş, özel resim dersleri vermiştir. Resimlerinde kadın figürlerine yer vermiş, kadınları naif, çekingen olarak çizmiştir. Doğa, peyzaj, aşk görsellerini resimlerinde canlandırarak yeteneğini ön plana çıkarmıştır. Vefatından sonra kırk tane eseri Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'ne bağışlanmıştır.¹⁶²

¹⁶⁰ Kaçar, a. g. e., s. 50-51.

¹⁶¹ Özkan Eroğlu, “*Türkiye’de Resim Sanatı*”, Tekhne Yayınları, İstanbul, 2015, s. 80.

¹⁶² Esra Sar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşma Hareketlerinden Son Dönemlere Doğru Uzanan Yolculukta Yetişen Öncü Kadın Ressamımız Müfide Kadri ve Eserlerindeki Kadın İmgesi”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2021, S. (221-234), s. 227.

Dönemin diğerk bir ünlü kadın ressamı olan Mihri Müşfik, hayallerine ve hedeflerine ulaşmak adına sahte pasaportla yurt dışına kaçmış, Roma, New-York, Paris gibi büyük şehirlerde eğitim almıştır. Yapmış olduğu resimlerde yağlı boya tekniğini kullanmıştır. Papa'nın, Edison'un, Atatürk'ün portresini çizmiş, Atatürk'e bu portreyi Çankaya Köşkü'nde kendi elleriyle vermiştir.¹⁶³

Sanatın en önemli dallarından biri olan müzik, Osmanlı sarayının vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Özellikle saray içerisinde yaygın olan okuma, dans etme gibi eğlenceler kadınlar tarafından düzenlenmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllara ait minyatür ve resimlerde kadın tasvirlerine yer verilmektedir. Bu döneme mahsus minyatürlerde erkekler ile beraber cengi ve def çalan kadınlar tasvir edilmiştir.¹⁶⁴

Akılın, kültürün, fikirlerin gelişmesi sonucunda Batı'da yaşanan reformlar, bildiğimiz üzere XIX. yüzyılda Osmanlı dahilinde de his edilmiş, Osmanlı Saray musikisi de bu yeniliklerden etkilenmiştir. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra saray içerisinde piyanonun kullanılması, yabancı ülkelerden müzik öğretmenlerinin saraya ders verme amacıyla getirilmesi Batı etkisinin müzik alanına da yansıdığının en belirgin kanıtıdır.

Batı musikisinin tesirleri altında Türk musikisini geliştiren kadın bestecilerden biri bu dönemin ünlü isimlerinden olan Leyla Saz Hanım'dır. Saray içerisinde büyüüp öğrenen Leyla Hanım, sarayda piyano derslerini Matmazel Romao'dan, almış, bestelediği müziklerin sayısı iki yüze yakın olmuştur. Bu bestelerden günümüze sadece elli iki şarkısı ulaşmıştır. Edebiyat, resim alanında da yaratıcı eserler vermesine rağmen müzik alanında daha çok ünü yayılmış, ölümünden birkaç sene önce Saz soy ismini kullanmaya başlamıştır. Ölmez eserlerden biri olan “*Vicdân-ı Muâzzam*” Marşında ise Osmanlı ordusuna dikkat çekmiştir:

“ Vicdanı Muazzam Olan Osmanlılarız Biz.

Peymanına Kanun Koyan Osmanlılarız Biz.

Arzusunu Pek Güç Bulan Osmanlılarız Biz.

¹⁶³ Ayfer Yavuz, “Modernleşme ve Çağdaş Sanatta Kültürel İletişimin İlk Türk Kadın Ressamı: Mihri Müşfik”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2021, S. (7-18), s. 14, 17. Ayrıca bkz. Bavay, a. g. e., 15-28.

¹⁶⁴ Ahmad Shakib Rahmani, “*Osmanlı Devleti'nde Kadının Hukuki Statüsü ve Cumhuriyet Döneminde Kadın Haklarında Yaşanan Yenilikler*”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Hukuk Tarihi Bilim Dalı, 2023, s. 42.

Azminde Sebâtkar Olan Osmanlılar Biz. ”¹⁶⁵

1887 yılında Yıldız Sarayı’nda doğan Ayşe Sultan Osmanlı’nın meşhur kadın bestekarlarından biri olmuştur. Sultan II. Abdülhamit’in kızıdır. Saray ortamında yaşayıp büyümesi Ayşe Sultan’ın kültürünü artırmış, Sarayın yabancı hocaları olan Edgar Manas, Silveli, Hege, Miralay Lombardi gibi musiki sanatının öncülerinden dersler almıştır. Ayşe Sultan’ın piyano, keman, arp çaldığı bilinmektedir. Eserlerinde Batı musikisinin tesirleri his edilmekle beraber Türk geleneksel musiki motiflerini de ustalıkla kullanmıştır.¹⁶⁶

Sanatın ayrılmaz parçalarından bir diğeri de hiç şüphesiz tiyatrodur. Toplumun düşünce ve yaşam tarzını etkileyen tiyatro, bir milletin modernleşmesi sürecinde en önemli araçlardandır. XIX. yüzyıla gelindiğinde modernleşmeyi hedef alan Osmanlı’da da diğer sanat alanlarında olduğu gibi tiyatro alanında da Batı etkisiyle ilerlemeler yaşanmış, yaşanan bu ilerlemeler sonucunda dönemin aydınları tarafından tiyatro dünyasında kadınlar konusu gündeme getirilmiştir.

Kadınların dergilerde, şiir, roman ve hikaye gibi edebi eserlerde kalemlerini kullandıklarını görsek de ne yazık ki, tiyatro yazınına incelediğimizde kadın yazarın nerdeyse hiç olmadığı gerçeğiyle yüzleşiyoruz. Gerçi kadınların rahatça tiyatroya gitmemesi, erkeklerle beraber tiyatro salonlarına girmemesi gibi durumlar söz konusuyken tiyatro yazınında kadın yazarın yokluğu haliyle normal olmayan bu durumu normal kabul etmemize neden oluyor. Tanzimat’la beraber ülkede tiyatroların sayı artarken, 1859 yılında ilk Türk oyunu “*Şair Evlenmesi*”¹⁶⁷ yazılırken aynı sene yani, 1859 yılında kadınların tiyatroya alınmaları yasak ediliyordu.¹⁶⁸ Meşrutiyet Dönemine gelindiğinde ise tiyatro oyunlarını kadınlar izleyebiliyor iken erkekler ile birlikte tiyatroya girebilme hakları yoktu. Bu durumu Metin And şu cümlelerle anlatıyordu: “Öyle ki İzmir’de bir tiyatro gösterimine kadınların erkeklerle birlikte girmeye teşebbüs

¹⁶⁵ Caner Çakı, Derya Karaburun Doğan, “Leyla Saz Hanım’ın Sanat Anlayışıyla İttihat ve Terakki Propagandası: Türk Sanat Müziği Vicdân-ı Muâzzam”, *Eurasian Journal of Music and Dance*, Sayı: 13, 2018, S. (66-81), s. 77.

¹⁶⁶ A. Emsar Çevik, M. Yaşar Kaltakçı, “Türk Musiki Geleneğinde Kadın ve Kadın Bestekarlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29, 2011, s. 609-638.

¹⁶⁷ Gülfem Adile Şankaya, “Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, 2020, s. 11.

¹⁶⁸ Metin And, “Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71-72.

etmesi üzerine yobazlar ellerinde bıçaklarla tiyatroyu basmış, bunun İslam'a ve toplum törelerine aykırı olduğunu söylemişlerdir."¹⁶⁹

Tanzimat Dönemine baktığımız zaman her alanda olduğu gibi tiyatro sanatının da yükselişe geçtiğini görüyoruz. Batı tiyatrosuyla yakından ilgilenen Osmanlı Sultanları III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecid'in para yardımıyla tiyatroları desteklemesi, Dolmabahçe Tiyatrosu'nun inşasını, Osmanlı tarihinde ilk defa Türkçe temsillerin devamlı bir şekilde oynandığı Gedik Paşa Tiyatrosu'nun kurulması tiyatro alanında yaşanan gelişmelerin örnekleridir. Fakat bu gelişmelerle beraber kadınlarla ilgili bir kararın olmadığını ve kadınların tiyatro faaliyetlerinde yer almadığını da görüyoruz.¹⁷⁰ İkinci Meşrutiyet Döneminde baskıların ardından başlayan serbest yaşam, özgür fikir ortamının genişlemesi kadının erkeklerle beraber tiyatroya gitmesini, kadın oyuncu meselesini gündeme getirmiştir. Çünkü yenileşme, modernleşme sürecine girilmesine rağmen aynı oyun sabahları kadınlara, gündüzleri erkeklere sunuluyordu. Kadın rollerini bile erkekler oynuyordu. Bu dönem sahneye çıkıp kadın rolünü oynayan kadınlar da ya Ermeni, ya da diğer halkların Hristiyan kökenli kadınları oluyordu.¹⁷¹ Ermeni kadınlarının sahnede yer alması konusuna değinen Metin And, şu ifadeleri yazıyordu: *"Tanzimat'ta Müslüman kadın oyuncunun varlığından söz edilemezdi. Kadın oyuncu kıtlığında Ermeni kızlarının en tombulları sahneye alınıyor, değişik ağızlarda konuşuluyor bu da oyunun anlaşılmasını ve inandırıcılığı olumsuz etkiliyordu."*¹⁷²

İlk Türk Müslüman kadının sahneye çıkarak rol alması dönemin aydınları tarafından uzun bir süre tartışıldıktan sonra mümkün olmuş, bu hadise 1920 yılına tesadüf etmiştir. Afife Jale isimli Türk kızı Türk tiyatrosunda ilk kadın oyuncu olmuştur.¹⁷³ *"Yamalar"* isimli oyun 1920 senesinde sahnede seyirciyle buluşurken yabancı oyuncu olan ve Emel rolünü oynayacağı planlanan Eliza Binemeciyan'ın yurtdışına gitmesi sonucunda bu rol için Afife Jale seçilir ve Türk tiyatrosu o gün bir ilki gerçekleştirerek Türk kızını sahne ile buluşturur.¹⁷⁴

¹⁶⁹ And, a. g. e., s. 116.

¹⁷⁰ Şankaya, a. g. e., s. 17-18.

¹⁷¹ A. g. e., s. 24-25.

¹⁷² And, a. g. e., s. 74. Geleneksel Türk tiyatrosunda kadın oyuncu yerine erkek oyuncuların sahneye çıkarak kadın rollerini icra etmeleri durumuna *"zenne"* adı verilmiştir. Farsça kökenli bu kelimenin anlamı ise *"kadın kılığında ve rolünde erkek"* olarak çevrilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Gözlem Küçük Arat, "Osmanlı Şehir Kadının Ortaoyunundaki "Zenne" Tipine Yansımaları", *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, 2008, s. 107-128.

¹⁷³ Şankaya, a. g. e., s. 26.

¹⁷⁴ And, a. g. e., s. 119.

Afife Jale'nin akabinde başka tiyatro oyunlarında yer alması polis baskısıyla sonuçlanmış, Müslüman kadınların sahnede rol alması yasak edilmiştir. Ardından “*Yeni Turan*” oyunu zamanı yaşanan tartışmalar sonrası ciddi baskılarla yüzleşen Türk kadınları, Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar sahnede rol almamış, tiyatro oyunculuğundan uzak kalmıştır.¹⁷⁵

Tarih sayfalarını incelediğimizde ve bu sayfalar arasında Osmanlı kadınlarını araştırdığımızda kadınların hakta, hukukta, toplumsal siyasal, ekonomik hayatta maruz kaldığı engellerin ve yasakların sanat hayatlarında da olduğunu görüyoruz. Kendini geliştirmek için sahte pasaport kullanarak vatanından kaçan Mihri Müşfik, İttihat ve Terakki'nin propagandasına maruz kalan “*Vicdân-I Muâzzam*” eserinin yazarı Leyla Saz Hanım, sahnede yer aldığı için polis baskısına maruz kalan Afife Jale ve başka bu gibi zorluklarla yüzleşen Türk kadınları özgürlüklerine ancak Cumhuriyet'in ilanı ile beraber ulaşacaklardı.

1.1.4. Cephe Arkası ve Cephe Önünde Türk Kadınlarının Gücü (1839-1920)

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu zamandan beri işgallere yönelerek İmparatorluğun arazisini genişletmeyi asıl hedef bilmiş ve bu amaçla farklı farklı muharebelerde yer almıştır. Osmanlı'nın bu amacına ulaşması sonucunda ister Batı, isterse de Doğu bu büyük İmparatorluğu kendileri için asıl rakip olarak belirlemiş, Türk'ün gücünden ve büyüklüğünden her zaman çekinmiştir. Fakat XVIII. yüzyıla gelindiğinde Rus İmparatorluğu ile yürütülen uzun süreli savaşlar, Osmanlı'nın bütün gücünü savaşlara yönlendirirken Batı'nın bilim yoluyla gelişmesi gerçeği, Osmanlı'nın tahmin edilmeyen sonunu hazırlıyordu. Balkan Harbi sonucunda yaşanan büyük toprak ve aynı zamanda güç kaybı, bu güçsüzleşmenin ardından bir anda Birinci Dünya Savaşı'nın içinde yer alması, akabinde İltifat Devletleri tarafından başlatılan işgaller Osmanlı'nın çökmesiyle sonuçlanmıştır.

Daima kendi devleti ve kendi erkeği tarafından küçümsenen, arka plana atılan, hak ve hukukları hiçe sayılan, toplumsal, ekonomik, siyasal hayatları kısıtlanan Türk kadınları, bu sancılı ve zor süreçte hem fiziken, hem de ruhen devletinin ve erkeğinin yanında olmuştur. Vatanına ve milletine bağlı olan Türk kadınları, cemiyetler ve dernekler

¹⁷⁵ Serap İlkhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, 2018, s. 56-76.

kurarak, cephede savaşılan askerlere giyecek ve yiyecek toplamış, cephe önünde top, tüfek karşısında korkmadan savaşılmış, cephe arkasında yaralı askerlere ilk tıbbi yardımlarda bulunmuş, mitinglerde yerini alarak halkın gözünü açmaya çalışmıştır.

Tanzimat sonrası dönemde desteklerini en çok cemiyetçilik faaliyetleri ile veren kadınlar, kurdukları cemiyetlerle savaş ve savaşlardan sonraki süreçte toplumda aktif rol oynamışlar. 1854-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı sırasında yaralı askerlere bakmak için İstanbul'a gelen yabancı kadınların faaliyetleri vatanı için bir şeyler yapmak isteyen Türk Müslüman kadınlarını harekete geçirmiştir. 1896 yılına gelindiğinde Yunanlarla savaş zamanında Müslüman kadınların öncülüğü ile yaralı askerler için büyük oranda para ve en çok sargı bezi olmak üzere yardım malzemeleri, eşyalar toplanmıştır. 1908 yılında Fatma Aliye Hanım tarafından kurulan *Cemiyet-i İmdadiye*, Rumeli sınırlarında savaşılan askerlere kışlık giysiler toplamak amacıyla kurulmuştur.¹⁷⁶

1912- 1913 yıllarını kapsayan, Osmanlı için büyük toprak, can ve güç kaybıyla sonuçlanan Balkan Harbi'nde de Osmanlı Türk kadınları, cemiyetler, dernekler ve konferanslar yoluyla, hastabakıcılık işiyle orduya destek vermiş, vatanın bölünmemesi için birlik oluşturmıştır.

1912 yılında Hamiyet Hulusi başkanlığında kurulan *Esirgeme Derneği*'nin maksadı Balkan Harbi sırasında göç eden Balkan göçmenlerine yardım etmek olmuş, savaş zamanı dul kalan kadınlara ve yetim kalan çocuklara dikişler, el işleri, Türk sanatları öğretmeyi planlamıştır. Nezihe Muhiddin, Saniye Muhtar, Sitare Ahmet, Naciye Hurşit, Bahire Hakkı gibi öncül kadınlar bu dernekte görev yapmışlardır. Aynı yıl Nezihe Muhiddin tarafından kurulan *Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi*, Türk Donanmasının ihtiyaç duyduğu parayı toplamayı amaçlıyordu. Lakin uzun süre mevcut olmamış, 1913 yılında dağılmıştır.¹⁷⁷

1912 yılında kurulan ve en uzun ömürlü yardım cemiyetlerinden olan diğer bir cemiyet ise *Osmanlı Hilal-ı Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Mekeziyesi* olmuştur. Kurucusu Besim Ömer Paşa, Başkanı Prens Nimet Muhtar Hanım, katibesi Fatma Aliye Hanım olan bu cemiyetin üye kadınları evleri dolaşarak yaralı askerler için paralar toplamış,

¹⁷⁶ Leyla Kaplan, "*Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*", AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988, s. 36-38.

¹⁷⁷ Kurnaz, a. g. e., s. 115. Erken kapanmasına rağmen 1915 yılında kadınlar, bu cemiyete ait olan Millet Tiyatrosu'nda orduya çorap yardımı amacıyla müsamere programı düzenlemişler. Geniş bilgi için bkz. Kaplan, a. g. e., s. 40.

hastabakıcılık eğitimi alan kadınları farklı farklı bölgelere göndererek hastanelerde görev almalarını sağlamıştır.¹⁷⁸ *Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti* de Balkan Savaşları sırasında kurulan cemiyetlerden biri olmuş, cemiyete üye olan Osmanlı kadınları Darülfünun'da iki önemli toplantı teşkil etmişler. Bu toplantılarda Nimet Hanım, Halide Edip, Nigar Hanım, Fatma Aliye, Gülsüm Kemalova gibi isimler konuşmalar yaparak vatan sevgilerini vurgulamış, vatanın kurtarılması için farklı farklı fikirler sunmuştur.¹⁷⁹

Toplantıda önemli konuşmalar yapan Fatma Aliye, konuşmasında İslam'dan örnekler vermiş, kadın ve erkeğin eşit haklarından bahsetmiştir. Avrupa Devletleri'nin bu olaya sessiz kalmasını kınamıştır. Gülsüm Kemalova da konuşmasında İslam kadınlarının gücünden bahsederek kadınları güçlerini ortaya koymaya çağırıyordu. Rusya'da yaşayan Türklerin de bu felaketten ne kadar üzüntü duyduklarını anlatıyordu. İki toplantıya da hanımların ilgisi büyük olmuştur. Birinci toplantıda katılan kadınların sayısı dört binden fazla olurken, ikinci toplantı saat ikide başlamasına rağmen saat birde artık bütün yerler dolmuştu.¹⁸⁰

Balkan Harbi sırasında kadınlar toplantı, dernek, cemiyet faaliyetlerinde bulunmakla beraber hastabakıcılık, hemşirelik yaparak da orduya büyük destek vermiştir. Bu dönemin öncül isimlerinden biri olan Aziz Haydar Omur, gönüllü hemşirelik yapmış, seyyar hastanelerin açılmasında büyük emek sarf etmiş, ev ev dolaşarak gereken eşyaları toplamıştır.¹⁸¹ Toplanan yardımlardan bahseden Aziz Haydar Omur, fakir ailelerin bile gücü yettiği kadar yardımlarda bulunduğunu, yardımlar arasında kadın dekolte gömleğinden kırmızı pelüş kürke kadar bir çok giysilerin olduğunu belirtir.¹⁸²

Osmanlı'ya büyük arazi kaybı yaşatan Balkan Savaşları'nın ardından Birinci Dünya Savaşı başlamış, savaşa güçsüz bir şekilde katılan Osmanlı Devleti daha ağır sonuçlarla savaştan çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı zamanı hem cephe önünde hem de cephe arkasında yerini alan Osmanlı kadınları, erkeklerle beraber savaşın zorlu süreçlerini

¹⁷⁸ Kurnaz, a. g. e., s. 116. Ancak S. Çakır, bu Cemiyetin 1911 yılında kurulduğunu belirtmiştir. Çakır, a. g. e., s. 72.

¹⁷⁹ Çakır, a. g. e., s. 73-74.

¹⁸⁰ Şefika Kurnaz, "Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, 1991. Balkan Harbi sırasında Rusya'da Riyaziye şubesi öğrencisi olan Gülsüm Hanım, Rusya'dan üç kız arkadaşı ile beraber gelerek Osmanlı Hanımlarına destek olmuştur. Bu toplantıların düzenlenmesi de bu hanımlardan gelen mektupla başlamıştır.

¹⁸¹ İbrahim Özen, "Balkan Savaşı'nın Yaralarını İstanbul'da Saran Bir Hemşire: Aziz Haydar Omur", *Türk Dil Kurumu*, Sayı:796, 2018, S. (36-47), s. 38.

¹⁸² Aziz Haydar Omur, "Balkan Harbi Hatıraları", *Kadın Gazetesi*, 10 Mayıs 1947, s. 3.

yaşamış, farklı farklı yollarla vatana desteklerini vermişler. Erkeklerin cepheye gitmesi sonucunda çalışma hayatında erkek nüfusun azlığından dolayı kadınlar fabrika ve atölyeler dışında sokak temizliği ve yol yapımı gibi ağır işlerde, memur görevlerine atanarak devlet işlerinde çalışmaya başlamıştır. Hatta bu dönemde kadınlar erkek berberi olarak da çalışmış, İstanbul'un Sirkeci, Beyoğlu gibi semtlerinde erkekler tıraş olmak için kadın berberlere gelmiştir.¹⁸³ Kadın işçilere ihtiyacın artması sonucunda Enver Paşa'nın öncülüğüyle kadınların çalışmasını sağlamak için *Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi* kurulur. En önemli gelişme ise bu cemiyet vasıtasıyla kadınların gönüllü bir şekilde orduya alınmasına başlanılır. Neticede *Birinci Kadın İşçi Taburu* oluşturulur.¹⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale cephesinde 1914-1916 yılları arasın da ağır muharebeler yaşanmış, Osmanlı askeri kanın son damlasına kadar mertçe savaşmıştır. Savaş boyu birçok cephede vuruşan Osmanlı ordusu tek galibiyetini Çanakkale cephesinde almış ve milli beraberliğin ve gücün zaferini yaşamışlardı. Çanakkale zaferinde erkeğiyle beraber savaşmış Osmanlı kadınlarının da büyük payı vardı. Kendi gücü, cesareti, korkmaz ruhuyla düşman askerlerini bile korkutan Türk kadınları nişancı, asker olarak cephede yerlerini almıştır. Örnek olarak Avustralyalı asker olan J. C. Davies savaş hakkında annesine yazmış olduğu mektupta bir Türk kadının savaş zamanı gösterdiği cesurluğu şu cümleleriyle belirtiyordu: “*Benim de vurulduğum 18 Mayıs 1915 günü keskin nişancı bir Türk kızı, pusuda çarpışıyordu. Gizlendiği yerden gün boyunca ateş etti ve çok sayıda adamımızı vurdu. Ancak gün batmadan bir Avustralyalı tarafından vurulmasına gene de üzüldüm. Güzel, yapılı ve tahminen 19-21 yaşlarında bir genç kızdı. Ölü ele geçirdiğimizde, yanında başka bir Türk'ün ölüsünü de bulduk. Genç kızın bedeninde tam 52 kurşun yarası vardı... Bu savaş korkutucu.*”¹⁸⁵

¹⁸³ Türkmen Törel, Füsün Çoban Döşkaya, “Birinci Dünya Savaşında ve Sonrasında Milliyetçi ve Şarkiyatçı Söylemlerde Türk Kadını”, *Journal of History Studies*, Cilt:10, Sayı:10, 2018, S. (251-266), s. 257.

¹⁸⁴ Sadık Sarısan, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:39, 1997, S. (695-723), s. 695-696.

¹⁸⁵ Yeni Zelanda ve Avustralya arşivlerinde Çanakkale Savaşlarıyla alakalı araştırmalar yapan Mete Tuncoku, yabancı askerlerin günlük ve mektuplarında Türk kadınıyla ilgili yazıları okumuş ve bu savaşla ilgili yazmış olduğu eserinde kadınlarla ilgili *Çanakkale Cephesinde Kadın Savaşçılarımız* isimli başlığa yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tuncoku, “*Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 110-111.

Savaş zamanı donanma hastane gemileriyle İngiltere'ye götürülen yaralı askerler de Türk kadınından cesur, korkutucu olarak bahsetmişlerdi. Türk kadının ailesini nasıl koruduğunu *Times Gazetesi* muhabirine anlatan bir asker yaşadığı olayı şöyle naklediyordu: “O, bir Türk kadın savaşçısıydı ve durmaksızın saklandığı evden ateş ediyordu, evi boşaltıp teslim olmayı reddediyordu. Sonunda ele geçtiğinde, yanında yaşlı annesi ve çocuğu da birlikteydi. Yakalanana kadar bir pencereden ısrarla ve özellikle de subaylarımızı hedef alarak ateş etmişti. Sanıyorum öldürdüğü bazı kurbanlarını süngülemişti de. Üzerinde 16 askerimizin künyesini bulduk...”¹⁸⁶

Balkan Harbi'nde olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'nda da cephe önünde askeriyle omuz omuza düşmana karşı savaşan, cesurca çarpışan Türk kadını cephe gerisinde daim vatanına, ordusuna destek vermiştir. Cephe arkasında yaralı askerlerin yardımına koşan, gece gündüz uyumadan pansumanlar yapan, askerlere fiziki güç vermekle beraber manevi bakımdan onlara ruh yükseliyi yaşatan Safiye Hüseyin Elbi, bu kadınlarımızdan biridir. Gönüllü şekilde ilk defa Kızılay hemşiresi olarak Balkan Savaşları'nda çalışan Safiye Hanım, Birinci Dünya Savaşı sırasında Reşit Paşa Hastane Gemisi'nde tek Türk hemşire olmuş ve başhemşirelik yapmıştır. Çanakkale'den İstanbul'a taşınan ağır yaralıların büyük bir kısmıyla ilgilenmiş, savaşın sonunda ise *Hilal-i Ahmer Cemiyeti* aracılığıyla Avrupa'nın farklı ülkelerine giderek Türk öğrencilerin ve esirlerin vaziyetini, nelere ihtiyaç duyduklarını tespit etmiştir.¹⁸⁷

Birinci Dünya Savaşı'ndan da mağlubiyetle ayrılan Osmanlı Devleti, bu sefer de İltifat Devletleri'nin başlattığı işgallerle karşı karşıya geldi. Türk milleti için bir var oluş mücadelesi adlanan Milli Mücadele'de, Osmanlı Türk kadını da yerini alarak vatanın parçalanmaması için savaşlara katılmakla, dernekler ve cemiyetler yoluyla, mitinglerde konuşmalar yapmakla bu milletin bir parçası olduğunu ispat etmiştir. Ne yazık ki, bu savaş artık sadece cepheleri değil şehirleri, köyleri, kentleri, aile ocaklarını da sarmış ve Osmanlı topraklarının her köşesi yabancıların işgallerine uğramıştı. Bu vaziyete Padişah başta olmakla Hükümet boyun eğse de Türk milleti canı pahasına da olsa Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatarak düşmana karşı mutlak bir zafer elde etmişti.

¹⁸⁶ Tuncoku, a. g. e., s. 111.

¹⁸⁷ Şerife Yılmaz Gören, Neyyire Yasemin Yalım, “Hemşirelik Tarihinde Bir Öncü Safiye Hüseyin Elbi”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2016, S.(38-45), s. 41.

Türk milleti kadınıyla erkeğiyle en büyük beraberliği işgalcilere karşı protesto amaçlı düzenlediği ve halkın gözünü açmak için konuşmalar yaptığı mitinglerde göstermişti. İlk miting İzmir’de 1919 yılının 14-15 Mayıs gecesi Redd-i İlhak Milli Heyeti’nin çağrısıyla düzenlenmişti. Akabinde yurdun farklı farklı bölgelerinde düzenlenen bu mitingler halkın beraberliğini güçlendirmek adına önemli rol oynamıştı. İlk İstanbul mitingi İnas Darülfünunu öğrencileri ve Asri Kadınlar Cemiyeti tarafından 1919 yılının 19 Mart tarihinde düzenlenmişti.¹⁸⁸ 1919 yılının 18 Mayıs günü İstanbul Darülfünun’unda ilk defa kapalı alanda toplantı yapılmış ve ismi gazetelerde malum olmayan bir hanım kadınların da erkeklerin yanında olduğunu şu satırlarla belirtmiştir:

“Kim demiş bir kadın küçük şeydir.

Bir kadın belki en büyük şeydir”¹⁸⁹

Milli Mücadele’de önemli yere sahip olan ve 19 Mayıs 1919 yılında gerçekleşen Fatih mitinginde Belediye önünde erkeklerle beraber kadınlar da heyecanlı ve içten konuşmalar yapmış, halkı beraberliğe seslemiştir. Konuşmacılar arasında kadınlardan Halide Edip, Naciye, Meliha Hanımlar yer almıştır.

Halide Edip konuşmasında şu cümleleriyle halka birliğe çağırıyordu *“Müslümanlar, Türkler! Türk ve Müslüman bu gün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece... Fakat insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp, parlak bir sabah yaratacağız. Bu gün elimizde top, tüfek denilen alet yok, fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var, Hak var, Allah var. Tüfek ve top düşer, Hak ve Allah bakidir. Topunun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var.”*

Bu işgallere göz yuman padişaha ise Halide Hanım seslenerek söylüyordu: *“Biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz.”¹⁹⁰*

Fatih mitinginin sonunda bazı kararlar alınarak Halide Edip’le birlikte iki gencin temsil ettiği heyet saraya gitmiş, padişahın vatana sahip çıkmasını, işgalcilere karşı sonuna kadar direnmeği isteseler de padişah saraya gelen heyeti kabul etmemiştir. Bununla

¹⁸⁸ İnan, a. g. e., s. 104.

¹⁸⁹ İnci Enginün, Müjgan Cunbur, Cahide Özdemir, *“Milli Mücadele’de Türk Kadını”*, Cumhuriyet’in 60. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1983, s. 15-16.

¹⁹⁰ Şefika Kurnaz, *“Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)”*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 151.

beraber yaşanan bu olaylarla ilgili ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a telgraf gönderilmiştir.¹⁹¹

Fatih mitingini sırasıyla Üsküdar, Kadıköy, Sultanahmet mitingleri izlemiş, bu mitinglerin hepsinde de kadınlar içten ve heyecanlı konuşmalar yapmıştır. 1919 yılının 22 Mayıs günü düzenlenen Kadıköy mitinginde Münevver Saime Hanım, halkı mücadeleye davet ederek söylüyordu: *“Her Türk'ün söylemek istediği, fakat niçin bilmem yüksek sesle söylemekten çekindiği birkaç sözü ben açıkça söylemek isterim. Evet, açık söylüyorum kardeşlerim. Aldatıcı kaynakların yazdıklarına inanmayın. Bizim tamamıyet-i mülkiyemizi muhafaza edecekler. Fakat hangi hudut dahilinde? Bu tasrih edilmedikçe Türkiye’de sulh mümkün olmayacaktır. Ben bu kanaattem. İsyan etmeyecek bir Türk kalbi de tanımıyorum.”* Bu nutkuyla İtilaf Devletleri tarafından tutuklanma cezası alan Münevver Saime Hanım, tutuklanmış, lakin bir yolla kaçmayı başarmış, Anadolu’ya geçerek Kurtuluş Savaşı’na katılmıştır.¹⁹²

İtilaf Devletleri’nin gerçekleştirdiği işgalleri protesto etmek için düzenlenen bir diğer miting de Sultanahmet’te gerçekleşmiş ve Halide Edip Adivar, halkta ruh yüksekliğine sebep olan konuşmasında şu cümleleri haykırmıştır: *“Esaret boyunduruğu can damarlarına geçmiş olan milletler bizim felaketimiz karşısında gür sesleriyle bağırıyorlar. Bu davam da Türkiye’nin hak ve istiklalidir. Türkler Türkiye’nin ebedi hakkına asla dokundurmuyacaklar, yarın hakkın mahkeme-i kübrası önünde zalimlerin hepsi mahkemeye çekilecek, onlara bizim kanlarımızı döktürdünüz diyecekler. O gün size hak verecekler, bu gün iki dostunuz vardır. Birisi kalbi, mabetleri bizimle beraber olan Müslüman dünyası, birisi zalimleri yakasından sürükleyecek hak sahibi büyük milletlerdir.”*¹⁹³

İstanbul’dan başka 1919-1920 yılları arasında Kastamonu, Bursa, Erzurum, Trabzon, Konya, Malatya, Alaşehir, Kayseri, Diyarbakır, Ankara, Çorum ve başka şehirlerde kadın ve erkeğin beraber katılımlarıyla işgalleri protesto amaçlı mitingler düzenlenmiştir ve düzenlenen bu mitingler sayesinde halkın gözü açılmış, birlik ve beraberlikle Anadolu’da başlatılan Milli Mücadele, başarıyla sonuçlanmıştır.¹⁹⁴

¹⁹¹ Kaplan, a. g. e., s. 74.

¹⁹² A. g. e., s. 76, Kurnaz, a. g. e., s. 151.

¹⁹³ Kemal Arıburnu, *“Milli Mücadele’de İstanbul Mitingleri”*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975, s. 53-55.

¹⁹⁴ Kaplan, a. g. e., s. 80-81.

Mitinglerle beraber cemiyetçilik faaliyetlerinde de yer alan kadınlar, çeşitli cemiyetler kurarak orduya hem maddi hem de manevi desteklerde bulunmuş, kurulan *Asri Kadınlar Cemiyeti*, *Hilal-i Ahmer Kadın Kolları*, cephede savaşan askerlere giyecek sağlayarak sağlık durumlarıyla ilgilenmiştir.¹⁹⁵ Ancak bu dönemde kurulan ve büyük işlere imza atan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Kurtuluş Savaşı'na büyük katkılarıyla, topladığı yardımlarla, ister İltifat Devletleri'ne, isterse de İstanbul Hükümeti'ne işgallere itiraz amaçlı telgraflar göndermekle tarihte silinmez izler bırakmıştır. 5 Kasım 1919 tarihinde Sivas Numune Kız Mektebi'nde kadınlar tarafından karara alınarak Sivas'ta kurulan cemiyetin kurucuları Melek Reşit Hanım ve arkadaşları olmuş, zaman geçtikçe cemiyetin tesir alanları artmış ve diğer illerde de şubeleri yaratılmıştır.¹⁹⁶

Niğde, Kayseri, Burdur, Amasya, Erzincan, Pınar Hisar ve başka bölgelerde aynı adla cemiyetler kurulmuş ve bu cemiyetler merkezi Sivas olan cemiyete malumatlar vererek çalışmalarını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Sivas bölgesinde kurulan bu cemiyeti örnek göstererek bu gibi cemiyetlerin zaruri olduğunu bildirmiş, Denizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına bildirisinde kadınların bu birliğini şu cümleleriyle takdir etmiştir: *"Hanımlarımızın da Milli ve vatani menfaatlerimiz ile şiddetle ilgili oluklarını bu suretle ispat etmeleri, bütün cihan karşısında ve bilhassa Avrupa'da bazı muhalif olan kamu oyunda Türklerin asil bir zihniyete malik ve ileride her türlü ilerleme ve kuvveti ve kabiliyetini haiz olduğuna inanılacağı Heyeti Temsiliyece çok takdir edilmiştir."*¹⁹⁷

Anadolu'ya geçerek düşmana karşı mücadele eden, ordunun dahilinde yer alan ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli rolleri olan cesur Türk kadınları cephe önünde kendi güçlerini göstermiştir. Halide Edip, Asker Saime, Fatma Seher Hanım, Tayyar Rahmiye, Binbaşı Ayşe, Süreyya Sülün Hanım gibi kadınlarımız orduda çeşitli görevler alarak filen savaşlarda iştirak etmiştir. Halide Edip Hanım, Mustafa Kemal Paşa'ya 1921 tarihinde telgraf yoluyla gönüllü olarak orduda yer almak istediğini bildirmiş ve Kemal Paşa da ona Batı cephesinde görev vermiştir.¹⁹⁸ Batı cephesinde yerini

¹⁹⁵ Enginün, Cunbur, Özdemir, a. g. e., s. 33.

¹⁹⁶ Kurnaz, a. g. e., s. 162. Cemiyetin kurucusu olan Melek Reşit Hanım, o dönemde Sivas Valiliği görevini icra eden Reşit Paşa'nın eşi olmuş ve kurduğu bu cemiyet daima Ankara Hükümeti ile temas halinde olarak Atatürk tarafından takdir edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *"Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"*, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

¹⁹⁷ İnan, a. g. e., s. 124-125. Afet İnan, bu cemiyetle ilgili Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünün arşivinde bulunan belgeleri inceleyerek cemiyetin kuruluş aşamaları ve içeriği hakkında geniş bilgi vermiştir.

¹⁹⁸ Halide Edip Adivar, *"Türkün Ateşle İmtihanı"*, Çan Yayınları, İstanbul, 1962, s. 214.

olarak istihbarat işlerinde başarılı olan Asker Saime, Fransız askerlerine kılavuzluk ederek onları Türklerin ateş hattına dahil etmeyi başaran ve Kılavuz Hatice ismiyle bilinen Hatice Hanım, oğlu ile birlikte savaşa katılıp İzmit, Dinar, Adana ve başka bölgelerde asker olarak görev yapan, Kara Fatma ismiyle tanınan Fatma Seher Hanım Milli Mücadele zamanı Türk kadının neler başaracağını tüm dünyaya göstermiştir.¹⁹⁹ Türk kadınlarının gösterdiği bu fedakarlıklar, vatan için katlandıkları zahmetler, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir edilmiş, kadınlar hak ettikleri değer ve haklara Cumhuriyet'in ilanından sonra kavuşmuştur.

1.1.5. Osmanlı Dönemi'nde Kadınlar ve Siyaset

Osmanlı Devleti kurulmadan önceki dönemlerde mevcut olan Türk Devletleri'nin tarihini incelediğimiz zaman görmekteyiz ki, Göktürk, Uygur, Oğuz gibi Türk Devletleri'nde, siyaset hayatına yön veren, naibe unvanıyla devlet işlerinde yer alan kadınlar bulunmuş, siyasi konularda söz sahibi olmuşlardır. Örneğin Göktürk ve Uygurlarda emirnamelerin, Kağan ve Hatun tarafından ortak olarak imzalandığı, farklı saraylarda yaşayan Hatunların bir araya gelerek umumi devlet meclislerine katıldığı bilinmektedir.²⁰⁰ Kadınların siyasi alanda var olduklarını aynı zamanda İslam dinini kabul eden Karahanlılar, Selçuklular, Harzemşahlar zamanında da görmek mümkündür. Selçuklu zamanında Hatunların kendilerine mahsus hazineleri, emirlerinde görevlileri, küçük çapta olsa da askeri teşkilatları vardı. Örneğin Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in yokluğunda eşi Altuncan Hatun, beklenmedik hücumu kendi ordusu ile durdurmuştu.²⁰¹

Göründüğü gibi Türk tarihinin ilk zamanlarından başlayarak kadınlar siyasal yaşamda var olmuş, bu yaşam tarzı İslam dinin kabulünden sonra da devam etmiştir. Fakat Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde siyasal yaşam bir kenara dursun, kadınların toplumsal, ekonomik sosyal yaşamları kısıtlanmış, zaman geçtikçe görünmez olarak toplumun gerisinde kalmaya mahkûm bırakılmıştır. Bir konuya da değinmek gerekir ki, Osmanlı tarihinde siyasi nüfuz sahibi kadınlar da olmuş, fakat bu kadınların devlete hizmet vermekten ziyade hükümdar oğulları üzerindeki etkilerinden bahsedilmektedir. Siyasi

¹⁹⁹ Kurnaz, a. g. e., s. 169-170. Şefika Kurnaz, bu eserinde savaşa katılan diğer kadınlardan da bahsederek Tayyar Rahmiye, Gördesli Makbule, Süreyya Sülün Hanım, Binbaşı Ayşe, Nezahat Hanım hakkında bilgiler vermiştir.

²⁰⁰ İbrahim Kafesoğlu, "Türk Milli Kültürü", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 269-270.

²⁰¹ Arzu Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt:1, Sayı:1, 2012, S. (17-24), s. 19.

entrikalarla hareket eden hanedan kadınlarının İmparatorluğa hayırlarından çok zararları dokunmuştur. Kadınların kendi evlatlarını tahta oturtmak arzusu yönetimi ciddi şekilde sarsmıştır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı’da gerçekleşen devrimler, özellikle kadınların eşitlik ve hak arama girişimleri, 1793 yılında Fransa’da “*Madem ki, kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir*”²⁰² savının ileri sürülmesi kadın yaşamının değişmesinde önemli olaylardandı. Osmanlı’nın son zamanlarına gelindiğinde aydın fikirli insanların Avrupa’da yaşanan bu yenilikleri takip etmesi, kadın hakları konusundaki gelişmelerden yola çıkarak reformlar başlatması sonucunda II. Meşrutiyetin ilanı ile kadınların siyasete duyduğu ilgi gözle görülebilir hale geldi. İlk defa kadınların siyasi hayata katılım sağlama isteğini Meclisin açılış görüşmelerinde kendilerinin de bulunmalarına yönelik talepleri olmuş ve bu talepten o dönemin dergilerinden biri olan *Servet-i Fünun* dergisi, 1908 yılında şu şekilde bahsetmiştir:

“Geçen gün İslam kadınları İttihat Terakki Cemiyeti merkezine müracaatla Meclis-i Mebusan’ın resmi kışadıyla ictimaiyatında hazır bulunmak istediklerini söylemişler ve eğer Hristiyan kadınlarının bulunmasına müsaade edilirse kendilerinin de behemehal kafes arkasında müzakeratı istimallerine müsaade edilmesini Hristiyan kadınlarına müsaade verilip de kendilerine verilmezse, geçenlerde İngiliz parlamentosu önünde İngiliz kadınlarının yaptığı gibi, nümayişler icra edeceklerini dermiyan eylemişlerdir.”²⁰³

Osmanlı’nın son dönemlerinde aydın fikirli kadınlar, bir devletin ve toplumun hayatında siyasetin ne kadar önemli olduğunu bilmekteydiler ve bu alanda yerlerini almak için öncelikle toplumsal hayatta aktif olmakla toplumu ilgilendiren konularda öne çıkmayı hedefliyorlardı. Bu düşüncelerini Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin programında şu şekilde belirtiyorlardı:

“Biz Osmanlı kadınları, erkeklerimizin siyasiyatına henüz akıl erdiremeyiz, karışamayız. Fakat bir hayat-ı ictimai sahibi olmak itibarıyla ittihat edip terakki yoluna girerek hayat-ı mesaimizi tanzime, irfan ve seviyemizi yükseltmeye çalışabiliriz. Bu hakk-ı meşru’muzu takip eder ve mevcudiyet gösterebilirsek biz de memleketimizin bir uzv-i nafi ve muhummi olmuş oluruz.”²⁰⁴

²⁰² Çakır, a. g. e., s. 19.

²⁰³ *Servet-i Fünun*, 17 Aralık 1908, no: 916, s. 45.

²⁰⁴ Çakır, a. g. e., s. 304.

Siyasi hayatta Osmanlı kadınlarının da var olmasını savunan dergilerden biri de 1913-1921 yılları arasında yayımlanan *Kadınlar Dünyası* dergisiydi. Dünyada kadınların siyasal haklar elde etmek için verdiği mücadelelerden, kadınlara bu hakkı tanıyan ülkelerden, siyaset hayatında aktif rol oynayan kadınlardan bahsederek Osmanlı kadınlarının bu konularda arka planda kaldığını belirtmişti. Bu dergide kadınlar, Batı’da gerçekleşen nümayişlerden bahsederek şu cümleleri kaleme alıyorlardı:

*“Erkeklerimiz Avrupa’da, Amerika’da erkekleriyle yan yana çalışarak istihsalat-ı milliyeye hizmet eden milyonlarca kadınları görmüyorlar mı? Daha geçen gün İngiltere’de yaşanan bütün Avrupa’yı dehşetler içinde bırakan nümayişleri işitmediler mi? Bilmiyorlar mı ki: Avrupa yakın bir zamanda kadınlara hukuk-ı siyasi bahşedecektir.”*²⁰⁵

Kadınlar, yine bu dergi yoluyla topluma seslenerek kadınların siyasi hayata katılmasının ülkeye yeni bir nefes getireceğine, kadınlar arasından kaymakam, dava vekilleri, bir sancağı idare eden amir gibi vatanına hizmet veren kadınların çıkacağına inanarak yazıyorlardı:

*“Bu suretle beşeriyet, azim bir nefes daha kazanacak, meclis-i mebusan kürsülerinde kadın sesleri işitilecek, mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutasarrıf, kaymakam olacaktır.”*²⁰⁶

Kadın meselesine değinen, onları siyasi hayata çekmeye çalışan dernek ve cemiyetler dışında II. Meşrutiyet Döneminde faaliyet gösteren partiler de büyük rol oynamış, özellikle İttihat ve Terakki Partisi bu konuda önemli girişimlerde bulunmuştur. Batı’da kadınlara tanınan hakların Müslüman Türk kadınlarına da tanınması fikrini savunan bu Parti, yaptığı değişikliklerle yargının Adliye Nezareti’ne bağlanmasını gerçekleştirmiştir. Artık şeyhülislam yargı meseleleri hakkında karar veremeyecekti. Bu da laikleşme yolunda atılan adımlardan biri oldu.²⁰⁷

İttihat ve Terakki Partisi, Partiye bağlı olarak kadın şubeleri açarak dernekler de düzenlemiştir. Selanik’te açılan Kadınlar Şubesi’nin Başkanlığını ise Emine Semiye

²⁰⁵ A. g. e., s. 305. *Kadınlar Dünyası* resmi olarak gazete adıyla yayımlansa da hem boyut, hem de kapsadığı konuların genişliğinden ötürü bir dergi niteliği taşımaktadır. İlk başlarda günlük olarak yayımlanmasından dolayı gazete unvanını alması doğaldır. Fakat kısa bir süre sonra haftalık olarak yayımlanmaya başlayan dergi, 1913-1921 yılları arasında yayını üç kez kesmek zorunda kalmıştır. İlk sebep kağıt sıkıntısından dolayı, diğer sebepler ise Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarından dolayı olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Çakır, a. g. e. s., 80.

²⁰⁶ Çakır, a. g. e., 305.

²⁰⁷ Kaplan, a. g. e., s. 63-64.

Hanım icra etmiştir. Selanik’te Müslüman ve gayrimüslim kadınların iştiraki ile ilk toplantı düzenlenmiş, düzenlenen bu toplantıda kadının hür yaşamasından bahseden Emine Semiye Hanım, konuşmasında bu fikirleri belirtmişti:

*“Gayrimüslim vatandaş hanımların pek çoktan nail oldukları hürriyeti, meşru bir surette kazanarak kürre-i arz üzerindeki mevcudiyetimizi ve hakk-ı beşeriyedeki hakk-ı iştirakımızı tanımak istiyoruz... Erkeklerimizden alim, hakşinas olanlar, İslam kadının terakkisi için şer-i şerifin ne derece müsait bulunduğunu teslim ediyorlar. Biz de bu teslimlerini suiistimal etmemek şartıyla, hakkımız bulunan hürriyet –i şahsiyemizin tamamını istihşala son derece say ve gayret ediyoruz.”*²⁰⁸

II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra siyasete ilgileri artan kadınlar, Balkan Harbi Döneminde siyasi hayatta daha aktif rol almaya başlayarak toplantılara katılmış, ülkenin parçalanması ve işgal edilmesi tehlikesi karşısında siyasi fikirlerini seslendirmiştir.²⁰⁹

Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından düzenlenen I. ve II. Darülfünun toplantılarına katılan kadınlar, siyasi ve milli ruhlu konuşmalar yapmış, halkta büyük bir heyecan yaratarak takdirlerle karşılaşmıştır. 8 Şubat 1913 yılında gerçekleşen I. Darülfünun toplantısında yerini alan Fatma Aliye Hanım, konuşmasında Avrupa Devletleri’ni kınayarak bu soykırım karşısında sessiz kaldıklarını belirtmişti:

*“Medeni oldukları zannedilen Avrupa Devletleri, Türklere yapılan zulümlere seyirci kalmıştır. Ruslar yaptıklarıyla onların seviyece ne kadar geri, insanlık, merhamet ve adalet hislerinden ne kadar uzak olduklarını ispatlamış ve gözler önüne sermiştir. Din namına dört taraftan yapılan hücumlar dolayısıyla Rumeli’de büyük bir mezalim yaşanmaktadır. Bu mezalim yirminci asrın medeniyet alemince uygun görülmekte midir?”*²¹⁰

Konuşmacı hanımlardan biri de Fehime Nüzhet Hanım olmuş ve o da konuşmasında siyasi fikirlerini seslendirerek bu savaşa göz yuman Avrupa’yı canavara benzetmişti:

“Bütün Avrupa yek vücut bir kitle olmuş, meşum, büyük bir canavar haline girmiş gireli, o sefil kuyruğuyla şarkın pak ve masum mevcudiyetini kırbaçlıyor. Şimdiye kadar kaç defa bu canavar bizlere musallat oldu. Bazen sivri dişleri, bazen keskin pençesi, bazen korkunç boynuzu ile hücum etti. Her defasında muazez vatanın bir parçasını kopardı.

²⁰⁸ Çakır, a. g. e., s. 55-56.

²⁰⁹ Saime, Yüceer, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, Cilt: 9, Sayı: 14, S. (131-151) s. 134.

²¹⁰ Kaplan, a. g. e., s. 47.

Yedikçe iştahı kabardı. Yedikçe büyüyen bu kanlı mahluk, bugün de Rumeli'deki son azamızı koparmak bizi bir Boğaziçi muhafızı derecesine indirmek istiyor."²¹¹

Aynı zamanda Halide Edip Adıvar, Nigar Binti Osman, Prenses Nimet, Nezihe Muhlis gibi aydın fikirli hanımlar, kız idadisi öğrencileri olan Zehra ve Firdevs isimli iki genç kız bu konferanslarda konuşmacılar arasında yer almıştır.²¹²

XIX. yüzyılda her alanda olduğu gibi siyasi alanda da yenilikler yaşanmış, Osmanlı kadınları gerek cemiyet ve dergiler, gerekse de düzenledikleri toplantı ve konferanslarla siyasi hayata ilgili olduklarını belirtmiştir. Kadın hakları konusunda Batı'da yaşanan reformları izleyerek bir siyasi hak arayışı içine giren Türk Müslüman kadınları, aradıkları bu hakları yalnız Cumhuriyet'in ilanından sonra bularak 1930 yılında gerçekleşen yerle seçimlerde ve 1934'te genel seçimler yoluyla elde ettiler.²¹³

²¹¹ A. g. e., s. 49.

²¹² Kurnaz, a. g. e., s. 117.

²¹³ Çakır, a. g. e., s. 312.

1.2. XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Gerçekleşen Aydınlanma Hareketi Sürecinde Kadınlar ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin İlanı

En eski zamanlardan beri hem coğrafi konumu, hem yeraltı, hem de yer üstü servetleriyle birçok devletin dikkat merkezinde olan Azerbaycan toprakları, çeşitli ülkeler tarafından işgal edilmiş ve sömürülmüştür. Hiç şüphesiz ki, bu ülkeler arasında en önde Rusya gelmiş, ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşmasına²¹⁴ göre Çarlık Rusya bu toprakları idaresi altına alarak uzun yıllar burada sömürge politikasını gerçekleştirmiştir. Azerbaycan halkı, bağımsızlığa 1918 yılına kadar hasret yaşamış, ekonomik, sosyal, siyasal hayatta kısıtlamalara maruz kalarak yaşamlarını sürdürmüştür. Halkın yarısını oluşturan Azerbaycan Türk kadınları da bu işgal sürecinden büyük oranda etkilenmiş, ister eğitim, çalışma, sanat hayatları, isterse de siyasal yaşamlarıyla Çarlık Rusya'nın uyguladığı baskılar ve kısıtlamalar sonucunda toplumdan soyutlanarak geri planda kalmıştır.

Fakat XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkleri arasında gerçekleşen toplumsal uyanış, aydınlanma hareketi ulusal benlik ve birlik düşüncesini güçlendirerek halkın özgürlük isteğini arttırmış ve bağımsızlık uğruna mücadele arzusunu büyütülmüştür. Azerbaycan'da milli ve medeni uyanışın temelleri özellikle basın yoluyla gerçekleşmiş, çıkarılan gazete ve dergiler aracılığıyla dönemin aydın düşünürleri yazılarında halkın beraberliğinden, eğitiminden, kadınların hak ve hukukundan bahsederek Azerbaycan Türklerinin geri planda kalmış olmasına dikkat çekmiştir. M. Şahtahlı, M. E. Resulzade, C. Memmedquluzade, H. Z. Tağıyev, E. Nezmi, C. Cabbarlı gibi aydın fikirli şahsiyetler, halkın dikkatini kadın meselelerine çekerek kızların erken yaşta evlenmesini, kadınlara karşı olunan haksızlıkları, kadınların eğitimsizliğini eleştirdiler.

Azerbaycan kadınlarının özgürlük problemine ilk defa 1903 yılında çıkan ve 1905'e kadar yayımlanan Şark-ı Rus gazetesinde değinilmiş, Mehmed Ağa Şahtahlı²¹⁵

²¹⁴ 1813'te Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay antlaşmalarıyla Azerbaycan toprakları bu iki işgalci devlet arasında bölünmüş, Kuzey Azerbaycan Rusya'ya, Güney Azerbaycan ise İran'a verilmiştir. Bilgi için bkz: Dilare Seyidzade, "Azerbaycan XX. Yüzyılın Başlarında: Bağımsızlığa Götüren Yollar", Bakü, 1998, s. 5.

²¹⁵ 1846-1931 yılları arasında yaşamış Mehmed Ağa Şahtahlı Azerbaycan'ın meşhur devlet adamı olmuştur. Dilbilimci, gazeteci ve yazar olarak tanınmış, Arapça ve Farsça bilmekle beraber Rusya, Almanya, Fransa'da yaşayarak eğitimler almış, Alman dergi ve gazetelerinde makaleleri yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Yavuz Akpınar, "Azeri Edebiyatı Araştırmaları", Dergah Yayınları, İstanbul, 1994, s. 438-440.

tarafından çıkarılan bu gazetede, kadınlara köle gibi davranılmasından, onların özgürlüğünün kısıtlanmasından, kızlar için eğitimin öneminden bahsedilmiştir.²¹⁶

Azerbaycan halkının dergi ve gazetelerde aktif rol almasını kabullenemeyen Rusya hükümeti Azerbaycan basınına ciddi takibe almış, buna karşılık Azerbaycan aydınları Tiflis, Bakü, Gence şehirlerinde gizli şekilde matbaalar kurarak toplumun gelişmesi adına büyük çaba sarf ettiler. Yalnız 1905 yılında Rusya’da gerçekleşen devrimden yararlanan Azerbaycan aydınları, basın hayatında serbestlik elde etmiş ve arka arkaya gazete ve dergiler yayımlayarak faaliyetlerini artırmıştır.²¹⁷

Devrim sonrası süreçte Azerbaycan’da ilk defa mizah amacıyla yayımlanan *Molla Nasreddin* (1906-1931) dergisinde de eğitim, dil, din konularıyla beraber kadının toplum içerisindeki yaşantısına da değinilmiş, Azerbaycan Türkçesinde neşredilen bu derginin başyazarları dönemin aydın isimleri olan Celil Memmedquluzade ve M. E. Sabir olmuştur. Yazılarıyla gündemden düşmeyen bu dergi, zaman zaman Çar rejimi tarafından kapatılsa da yirmi beş yıl boyunca faaliyette kalmayı başarmıştır.²¹⁸ Aydın düşünürlerin büyük çabaları sonucunda zaman geçtikçe kadınlar toplum içerisinde görünür olmaya başlamış ve 1911 yılına gelindiğinde *Işık* isimli kadın dergisi yayımlanmıştır. 1912 yılına kadar faaliyette olan bu derginin editörlüğünü Hadica Alibeyova üstelenmiştir. Artık Azerbaycan Türk kadınının toplumsal konuların içerisinde yerini alabiliyor olması serbestçe dergi yayımlayıp kadın sorununa ışık tutmalarından da anlaşıyordu.²¹⁹

XIX. yüzyılının sonlarından başlayan ve XX. yüzyılda da devam eden aydınlanma dönemi içerisinde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da canlanma yaşanmış, yaşanan bu canlanma ile kadınlar eğitim alanında görünür olmaya başlamıştır. Bildiğimiz üzere Çarlık Rusya, Azerbaycan Türklerine karşı baskıcı siyaset uygulamış ve eğitim alanında da bu siyasetini devam ettirerek halkı tahsilden yoksun bırakmıştır. Çünkü eğitimsiz olan

²¹⁶ Nizami Abdullayev, “Sovyetler Birliği’nde Reform Sürecinin Başlangıcı”, Yurd Yayınevi, Bakü, 2011, s. 47.

²¹⁷ Zeynep Akarslan, “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, S. (1-22) s. 10. 1904-1905 yılları arasında gerçekleşen Rus-Japon Savaşı devrimin esas sebebi gibi görülse de asıl nedenler daha derinlerde gizliydi. 1905 Rus Devrimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kezban Acar, “1905 Rus Devriminin Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, 2008, s. 78-98.

²¹⁸ Akarslan, a. g. e., s. 15-16. *Molla Nasreddin* dergisinin zaman zaman kapatılmasının asıl nedeni ise derginin daha ilk sayılarından itibaren Çarlık Rusya’nın işgalci taraflarını ifşa ederek halkı bağımsızlık mücadelesine seslemesiydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, İlim Yayınları, Bakü, 2008, s. 113.

²¹⁹ Turan Nesirova, “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Kadın Siyaseti”, *Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarıyla Çalışma Devlet Komitesi Dergisi*, Sayı: 01(60), 2019, s.(90-98) s. 91.

halk hiçbir zaman kendi hakkını talep edemeyen ve ileriye doğru gidemeyen halktır. Fakat bu sert rejime rağmen Azerbaycan aydınları eğitimin, özellikle kadın eğitiminin önemini vurgulayarak, okullar açarak, Azerbaycan Türkçesinde yazılar yazarak önemli adımlar atmıştır. Bu aydınlardan biri H. Z. Tağıyev, Çarlık Rusya'nın halka yaşattığı bütün zorluklara rağmen 1901 yılında Kız okulunu kurmuştur. Hayırsever ve Azerbaycan milyoneri olan Tağıyev, bu okul binasının inşasına 300 bin manat ayırmıştır. Binanın inşasına 1898 yılından başlanılmış ve okulun açılış günü 1901 yılının 7 Ekim tarihinde gerçekleşmiştir. Açılan bu okul o dönemde bütün Trans Kafkasya bölgesinde kızlar için kurulan tek okuldu.²²⁰ Kafkasya Müslümanlarının şeyhülislamı olan A. A. Ahundzade, kız okulunun açılışıyla ilgili şu sözleri söylemiştir: *“Ne din, ne de şeriat tahsil ve terbiye alanında kadınların haklarını kısıtlamıyor. Böyle olsaydı İslam'da, bu kadar ünlü Müslüman kadını yetişmezdi. Eğer bu vakte kadar Trans Kafkasya'da kızlara tahsil verilmemişse bunun sebebi yalnız okul yokluğu değil, hem de kök atmış zararlı adetlerdir”*.²²¹

Dönemin aydın kadınlarından biri olan Hanife Melikova bu okulda müdire olarak çalışmış ve 1906 yılında ilk defa kız öğrenciler bu okuldan mezun olmuştur.²²² İlk mezun kızların sayısı 15 olmuş ve bu kızlar okulu bitirdikleri yıl Tağıyev'e mektup yazarak sevinçlerini şu cümlelerle belirtmişlerdi: *“Siz bizi hem kendi gözümüzde hem de Müslüman toplumu nezdinde yücelttiniz. Bizim ahlaki görevimiz tüm uluslararası eğitimli, terbiyeli kız adını yüceltmektir”*.²²³

1901 yılında açılan bu kız okulunda ders veren kadın öğretmenlerden biri de ilk Azerbaycan dili öğretmeni unvanıyla anılan Şefika Hanım Efendizade olmuştur. Şefika Hanım, öğretmenlik mesleğine ilk defa 1884 yılında babası tarafından Şeki bölgesinde açılan *Darüssüeda* okulunun himayesindeki kızlar sınıfında ders vererek başlamıştır. Şefika Hanım, 1906 yılında gerçekleşen ve Azerbaycan'ın önemli isimlerinin de yer aldığı Azerbaycan öğretmenlerinin ilk toplantısında iştirak etmiş, dönemin gazete ve

²²⁰ Eşir Beşiroğlu, *“Hamının Sevimlisi (H. Z. Tağıyev Hakkında)”*, Teknur Yayınları, Bakü, 2012, s. 11.

²²¹ *Kaspi Gazetesi*, 7 Ekim, 1901.

²²² Mehriban Agayeva, *“Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili”*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, 2019, s. 78.

²²³ Sabir Genceli, *“Kadın, Güzellik ve Ülviyet”*, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 2001, s. 75.

dergilerinde yazılar yazarak kadınların sorunlarından, çocukların doğru yolla terbiye edilmesinden bahsetmiştir.²²⁴

Çarlık Rusya'dan bağımsızlık elde etmeye çalışan Azerbaycan Türkleri, bu aydınlanma sürecinde modern bir yaşama ulaşmayı asıl hedef almıştır. Bu yaşama ulaşmaktaki en büyük adımlardan biri de kadınların toplumsal hayata dahil olmasıydı ve bu dahil olma çabaları dergi, gazete, eğitim yoluyla beraber cemiyetçilik faaliyetleri ile de mümkün olmuştur. O dönemin soylu insanları esaret ve cehaletin zulmüne uğrayan halkı uyandırmak için çeşitli dernekler ve cemiyetler düzenleyerek bağış toplamış, halkın eğitimi ile ilgilenmişlerdi. XIX. yüzyılın sonundan itibaren yaranan bu cemiyetlerde dönemin aydın fikirli ve soylu kadınları da yerlerini almış ve çeşitli yollarla halkın aydınlanması için çaba sarf etmiştir. “*Mukaddes Nina*”, “*Mukaddes Ripsimi*” gibi Rus kadın Hayriye cemiyetlerinin faaliyetlerinden Azerbaycan Türk kadınları da etkilenmiş ve “*Mukaddes Nina*” cemiyetinin Bakü, Gence, Şamahı, İrevan şehirlerinde açılan şubelerinde aktif çalışmalarda bulunmuştu. “*Mukaddes Nina*” cemiyetinin Bakü şubesinde 1865 yılında on yedi, “*Mukaddes Rispini*” cemiyetinde ise aynı yıl kırk iki Azerbaycanlı kadın üye olarak çalışıyordu.²²⁵

1905 Rus Devriminden sonra cemiyetçilik faaliyetlerini arttıran Azerbaycan aydınları, yeni yeni cemiyetler kurmuş ve kurulan bu cemiyetlerde kadınlar da önemli görevler üstlenmiştir. 1906 yılında Bakü’de kurulan “*Neşr- Maarif*”, “*Nicat*” ve 1910’da “*Sefa*” cemiyetlerinde kadınlar aktif olmuşlardı. 1908 yılına gelindiğinde ise ilk defa Bakü’de ilk kadın Hayriye Cemiyeti kuruldu. Azerbaycan’ın aydın isimlerinden biri olan Hasan Bey Zerdabi’nin eşi Hanife Hanım Melikova tarafından kurulan bu cemiyetin asıl maksadı, Müslüman kadınlar arasında cehaleti yok etmek, ilmi ve bilimi öğretmek olmuştu.²²⁶

Kafkas Müslüman Kadın Hayriye Cemiyeti ise 1910 yılında kurulmuştu ve cemiyetin bütün işlerini dört kadın: Gövher Hanım Gacar, Nigar Hanım Şıxlinskaya, Mesme Hanım Talışinskaya ve Saltanat Hanım Ahmedova yürütüyordu. Kısa bir sürede cemiyete üye olan kadınların sayısı 45’e ulaşmıştı. Cemiyetin hazinedarlığını Azerbaycan’ın eğitimli kadınlarından biri olan Mine Hanım Talışinskaya yapmış, zamansız ölümüyle

²²⁴ *Kaspi Gazetesi*, 15 Eylül 2015.

²²⁵ Sevdâ Süleymanova, “Azerbaycan Kadının İctimai- Siyasi Harekatta Yeri ve Rolü (XIX. Yüzyılın Sonu- XX.Yüzyılın Başları)”, *Tarih ve Onun Problemleri*, Sayı:2, 2012, S. (48-51) s. 48.

²²⁶ Süleymanova, a. g. e., s. 49.

Azerbaycan halkını sarsmıştı. Dönemin önemli isimlerinden olan Celil Memmedquluzade, “*Molla Nesreddin*” dergisinde Mine Hanım’ın vefatıyla ilgili duyduğu kederden bahsetmiş ve fotoğrafını bastırmıştı.²²⁷

1905 yılında Rusya topraklarında gerçekleşen Devrim, Azerbaycan halkının siyasi hayatını da etkilemişti. Gün geçtikçe bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti arzusuyla yaşayan Azerbaycan aydınları, çeşitli partiler yoluyla halkın birlik ve beraberliğini sağlamaya çalışmış, toplantı ve konferanslarda heyecanlı konuşmalar yaparak ulusal birlik ve milli kimlik konularına değinmişlerdi. Bu dönemde kurulan dört önemli siyasi Parti: *Gayret*, *Difai*, *Müdafaa*, *Müsavat* ister Rus ve Ermenilere karşı direnmek, isterse de halkı aydınlatmak uğruna önemli işlere imza atmıştı.

Baskıcı rejimden ve cehaletten kurtulmak isteyen Azerbaycan Türk kadınları da artık birçok konuda haklarını talep etmeye başlamışlardı. 1905 yılında 1208 kadın tarafından Bakü Şehir İdaresine imzalanan mektupta kadınlara seçim hakkının sağlanması konusunun Bakü Şehir Duması’nda tartışılması rica olunuyordu. 1906-1909 yıllarında Bakü Şehir Duması’na seçilecek üyelerin listesinde 2805 kişiden 275’i kadındı. Bu kadınlar arasında 126’sı Azerbaycan Türk kadını, 61’i Rus, 50’si ermeni, kalan 36 kadın ise diğer halklara mensup kadınlardı. Fakat bu hukuktan hiçbir kadın yararlanamamış ve Bakü Şehir Duması’na bir kadın bile seçilememişti.²²⁸

1917 yılına gelindiğinde ise Çarlık Rusya’da Şubat Devrimi²²⁹ ve akabinde gerçekleşen Ekim Devrimi sonucunda Azerbaycan Türklerinin Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti’ni kurma istekleri daha artmış ve 1911 yılından itibaren mevcut olan *Müsavat*²³⁰ Partisi

²²⁷ Genceli, a. g. e., s. 62. Tiflis’te kurulan Kafkas Müslüman Kadın Hayriye Cemiyetini kurmak fikri Sofya Hanım Şahtaxinskaya’nın evinde C. Memmedquluzade ve Hemide Hanım Cavanşir ile sohbet zamanı ortaya çıkmıştı. Cemiyet aracılığıyla Hayriye sahneleri düzenlenmiş ve kısa bir sürede bu cemiyet bütün Kafkasya’da tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sevdâ, Süleymanova, “*Azerbaycan’da İctima-Siyasi Harekat*” (XIX. Yüzyılın Sonu-XX. Yüzyılın Başları), Azerbaycan Devlet Kitap Odası Yayınları, Bakü, 1999, s. 184.

²²⁸ Sevdâ Süleymanova, “Azerbaycan Kadının İctimai- Siyasi Harekatta Yeri ve Rolü (XIX. Yüzyılın Sonu- XX.Yüzyılın Başları)”, *Tarih ve Onun Problemleri*, Sayı:2, 2012, S. (48-51) s. 48-49.

²²⁹ 1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Şubat ve Ekim Devrimleri ve bu devrimlerin Müslüman halkların siyasi yaşamlarına etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Nadir Devlet, “*Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*”, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011.

²³⁰ *Müsavat* Partisi 1911 yılında İstanbul’da sürgünde olan Mehmet Emin Resulzade’nin talimatıyla Mehmet Ali Resulzade, Tağı Nağıyev ve K. Abbasgulu Bey’in çalışmaları sonucunda Bakü’de yaratılmıştı. Bu Parti, yalnızca Bakü’yle sınırlı kalmamış, diğer şehirlerde de halkı bağımsızlık mücadelesi için örgütleye bilmişti. Geniş bilgi için bkz. B.Ю. Самедов, Распространение марксизма-ленинизма в Азербайджане, т.І, Баку 1962, s.599.

bağımsızlık adına önemli çalışmalar yaparak bağımsızlık mücadelesini başarıyla sonuçlandırmıştı.

1917 yılında Rusya’da oluşan bu karışık ortam içerisinde Azerbaycan halkının maksat ve arzularını tanımlamak adına Müsavat Partisi büyük rol oynamış ve 1917 yılının 15-20 Nisan tarihlerinde Bakü’de ilk defa Kafkas Müslümanlarının Kongresi düzenlenmişti. Bu kongre sırasında siyasi meselelerle beraber hem de Kafkasya’daki kadınların durumu tartışılmıştı. Konuyla ilgili fikirlerini belirten Mehmet Emin Resulzade²³¹ konuşmasında, Müslüman kadınlara eşit haklar tanınmasını ve kadın konusunun bağımsızlık mücadelesinin en önemli meselelerinden biri olduğunu savunarak şu sözleri söylüyordu: *“Bütün diğer halkların kadınları erkeklerle beraber içtimai-siyasi harekatta iştirak ettiği ve bununla da kendi halkının zaferlerine yardım ettiği bir zamanda Müslüman kadın hapiste kalamaz ve kalmamalıdır”*²³²

Kongrenin ilk toplantısında Azerbaycan’ın aydın kadınlarından olan Şefika Efendizade ve Sara Talışxanova da konuşmacılar sırasında yerlerini alarak Müslüman kadınlarının özgürlüğünün öneminden bahsettiler.²³³

Ardından 1917 yılının Mayıs ayında Moskova’da gerçekleşen kongreye Türklerin her boyundan üyeler katılmış ve bu yüzden bu kongre *“Umum Rusya Müslümanlar Kongresi”* olarak tarihe geçmişti. O dönemin zor şartlarına rağmen kongreye katılanların 112’si Müslüman kadınlardı. Kongrede Rusya’nın gelecek idaresinin nasıl olacağı, toprak meseleleri, medeni ve mahalli idarelerin nasıl düzenleneceği gibi konuların yanı sıra, tartışılan konulardan biri de kadınların durumları ile ilgili olmuştur.²³⁴

Bu dönemde Azerbaycan’da milli hareketin genişlemesi, özgürlüğün müjdecisi *Müsavat*’ın etkisinin artması *“Büyük Ermenistan”* hayaliyle yaşayan saldırgan Ermenileri rahatsız ediyordu. Çarlık Rusya’nın da desteğiyle 1918 yılında bir faciaya beraber olan Mart soykırımını gerçekleştiren ermeni çeteleri, Bakü’de yaptıkları cinayetlerle Müslüman halkı yok etmeyi hedeflemişlerdi. Bakü’de 3 gün boyunca, yani 30 Mart- 1

²³¹ Mehmet Emin Resulzade 1884 yılında Bakü’de dünyaya gözlerini açmış, siyaset adamı, gazeteci, yazar, oyun yazarı olarak çalışmalarda bulunmuştur. Bakü’de Rus-tatar ve meslek okullarında eğitim görmüştür. *Hümmet* ve *Müsavat*’ın kurucusudur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin lideridir. M. E. Resulzade’nin hayatı ve çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nesiman Yagublu, *“Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi”*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015.

²³² *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, İlim Yayınları, Bakü, 2008, s. 226-227.

²³³ Sebahattin Şimşir, *“Mehmet Emin Resulzade: Hayatı ve Şahsiyeti”*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 32-33.

²³⁴ *Açık Söz Gazetesi*, 24 Nisan 1917.

Nisan tarihlerinde gerçekleşen katliamlar sonucunda 12 bin Azerbaycan Türkü öldürülmüştü.²³⁵ Ermenilerin yaptığı bu katliamlar sırasında Azerbaycan Türk kadınları da görülmemiş işkencelere maruz kalarak öldürülmüştür. Kadınlara olunan zulümden bahseden N. Nerimanov söylüyordu: *“Onlar canları istedikleri insanları öldürüyor, evleri dağıtıyor, haraba vaziyetine çeviriyorlardı. Sadece erkeklere değil, hatta hamile kadınlara bile insaf göstermiyorlardı.”*²³⁶

Bolşevik-ermeniler tarafından Bakü’de sadece bir sokakta kulakları, burunları kesilmiş, karınları yırtılmış durumda olan 57 Müslüman kadının cesedi bulunmuştu. Birçok genç kadını diri diri duvara asmışlardı.²³⁷ Kadınların, hatta çocukların bile acımasızca öldürüldüğü bu soykırım olayında maksat her ne kadar Azerbaycan halkını cezalandırmak ve bağımsızlık fikirlerini yok etmek olsa da Azerbaycan Türklerinin Çarlık Rusya ve Ermenilere olan nefretleri daha da artmış, özgür yaşam, bağımsız Cumhuriyet arzuları güçlenmiştir.

1918 yılının Mart-Nisan olaylarının ardından 26 Mayıs tarihinde Tiflis’te Trans Kafkasya toplantısı yapıldı ve aynı gün Gürcistan bağımsızlığını ilan ederek Kafkasya Seymi’nden ayrıldı. Bu olaydan iki gün sonra, yani 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Tiflis’te kurulan bu Cumhuriyet’in kısa bir sürede İstiklal Beyannamesi düzenlendi.²³⁸

Azerbaycan Türk kadınları için Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ilanı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Uzun yıllardır Rus esareti altında ezilen, hor görülen, toplumun gerisinde kalmaya mahkûm edilen kadınlar, Resulzade liderliğinde kurulan bağımsız Cumhuriyetle beraber özgür bir şekilde eğitim, sanat, edebiyat, çalışma hayatlarında var olarak Cumhuriyet’in modernleşmesi adına önemli katkılarda bulundular.

²³⁵ Hasan Ganiyev, *“Azerbaycan Tarihi (En Eski Zamanlardan- XXI. Yüzyılın İlk Onyıllığına)dek”*, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2019, s.335-336. 1918 yılında Bakü’de Ermenilerin eliyle gerçekleştirilen bu soykırımla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Hüseyin Baykara, *“Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi Tarihi”*, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975, s. 250-251.

²³⁶ Ed. Aynura Aliyeva, Sevil Ahmedova, *“31 Mart-Tarihimizin Göz Yaşı”*, Azerbaycan Cumhuriyeti Medeniyet ve Turizm Bakanlığı, Bakü, 2018, s. 10.

²³⁷ *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, İlim Yayınları, Bakü, 2008, s.251-252.

²³⁸ Şimşir, a. g. e., s. 47, Ganiyev, a. g. e., s. 337-338.

1.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Kazandığı Siyasi Haklar

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kurulduğu ilk günden itibaren kadınların sosyal- iktisadi ve siyasal haklarını kanunlar yoluyla tespit etmek amacıyla önemli girişimlerde bulundu. Genel olarak devlet siyaseti içerisinde kadın siyasetinin ayrıca bir yeri vardı. Kadınların da erkeklerle beraber eşit şartlar altında yaşaması fikri Cumhuriyet'in kurucuları tarafından daha bağımsızlık ilan edilmeden önceki zaman diliminde de savunuluyordu ve 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan bu Cumhuriyet'in altı maddeden oluşan İstiklal Beyannamesi'nin IV. Maddesinde savunulan bu düşünce şu cümlelerle ifade ediliyordu:

*“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, din, sınıf ve cins farkına bakmaksızın sınırları dahilinde yaşayan bütün vatandaşlarının siyasi ve vatandaşlık haklarını temin eder.”*²³⁹

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu M. E. Resulzade de vatandaşlara eşitlik sağlanması hakkındaki fikirlerini şu cümleleriyle kaleme almıştı: *“Her şeyden önce Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ana yönetimi tüm vatandaşların eşit haklarına dayanmaktadır.”*²⁴⁰

Kadınları toplumun her alanına dahil etmeği asıl hedef alan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 7 Aralık 1918'de Parlamentosu²⁴¹ faaliyete başlamış ve Parlamentonun 10 Aralık 1918 tarihinde gerçekleşen ikinci toplantısında Azerbaycan Türk kadınlarının özgürlüğünden bahseden Hümmet gurubunun üyesi Akbar Ağa Şehyüliislamov, şu cümlelerle fikrini belirtmişti: *“Milletimizin yarısını oluşturan kadınlar kul görünümündedirler. Biz onlara insan suretinde bakmalıyız. Milletın yarısı çalışıp yarısı çalışmasa o millet sakattır. Bu gün kadınlarımız gelecek evlatlarımıza terbiye vermektedirler. Eğer onlar özgür olmasalar devlet ve vatanımızı koruyan özgür fikirli evlat dahi yetiştiremeyip, köle ve esir insanlar yaratırlar.”*²⁴²

²³⁹ “Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet Kanunları ve Yapıları Özeti”, Sayı:1, 1919, s. 5-7.

²⁴⁰ Mehmet Emin Resulzade, “Asrımızın Siyavuşu”, Gençlik Yayınları, Bakü, 1991, s. 37.

²⁴¹ Yeni kurulan parlamentonun ilk binası geçici olarak H. Z. Tağıyev'in Nikolayev sokağında bulunan eski kız okuluydu. Bkz. *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, s. 286. Azerbaycan Milli Şurası'nın 16 Kasım 1918 yılında kabul edilen kararına göre Parlamente'ye 120 milletvekili seçilmeliydi fakat 96 kişi seçildi. Onlardan 44'ü Azerbaycanlı, 22'si Ermeni, 10'u Rus, diğerleri ise azınlık ahali arasından seçilmişti. Geniş bilgi için bkz. Abdülhüseyn Enbiyaoğlu, “XX. Yüzyılın 100 Görkemli Azerbaycanlısı”, Sumgayıt Yayınları, Bakü, 2002, s. 272-273.

²⁴² *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Parlamento Raporları*, Cilt: I, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 1998, s. 28-29.

İstiklal Beyannamesi'nin IV. Maddesinde cins farkı olmadan tüm vatandaşların siyasi haklara sahip olmasının vurgulanması²⁴³ aslında Müslüman dünyasında ilk defa erkeklerle beraber kadınlara da bu hakkın tanınması demektir. Çünkü o dönemde seçim sisteminde cinsiyet eşitliği ilkesi sadece Doğu'da değil, Avrupa Devletleri'nin büyük bir kısmında da çözüme kavuşmamıştı. 1918'de İngiltere'de yalnız evli kadınlara (bütün kadınlara yalnız 1928'te), 1919'da Avusturalya'da, Polonya'da, Almanya'da, 1920'de ABD'de, 1931'de İspanya ve Portekiz'de, 1944'da Fransa'da, 1971'de İsviçre'de kadınlara seçim hakkı tanınmıştı.²⁴⁴

1919 yılının 21 Temmuz tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni Parlamentosu, Kurucu Meclis seçimlerine ilişkin yasa kabul etti ve burada da devlet idarelerine üyelerin seçilmesinde cins farkı aranmadı.²⁴⁵ Fakat 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından işgale uğraması sebebiyle seçimler gerçekleştirilemedi.²⁴⁶ Cumhuriyet'in tanınmış aydınlarından olan Mirza Bala Mehmetzade bu konuyla ilgili şu cümleleri yazıyordu: *“Kadınlar diğer vatandaşlar ile eşit derecede vatan ve siyasi haklara sahiptir. Bu sadece Doğu'da değil Avrupa'da da uygulanmaktadır. Azerbaycan ulusal tüzüğü, böyle asil, insani ve kültürel bir kaynağa doyduğunu kanıtlıyor.”*²⁴⁷

Akabinde 11 Ağustos 1919'da *“Azerbaycan Vatandaşlığı Hakkında”*²⁴⁸ kanun kabul edildi ve bu kanunda da kamu yaşamının her alanında kadın ve erkeklerin eşit haklarının sağlanması, cinsiyete dayalı farklılıkların ortadan kaldırılması gibi meselelere değinildi.²⁴⁹ Kadın ve erkek arasında eşitliğin sağlandığını gösteren diğer bir adım ise 1920 yılında kabul edilen karara göre 20 yaşını dolduran erkek ve kadın vatandaşların seçimlere katılmak için kayıt kimliği almasının amaçlanmasıydı.²⁵⁰

²⁴³ Maddenin aslı şu şekildedir: *“Azerbaycan Xalq Cumhuriyeti millet, mezheb, sinif, silk ve cins ferqi gözlemeden qelemrovunda (arazisinde) yaşayan bütün vatandaşlarına hüquqi-siyasiyye ve vanatiyye temin eyler”*. Bilgi için bkz: *Azerbaycan Gazetesi*, 28 Mayıs 1919, No=190.

²⁴⁴ *Kadın Haklarının Korunması: Uluslararası ve Ulusal Yönler*, Bakü, 2018, s. 11.

²⁴⁵ *Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu*, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2008, s. 119.

²⁴⁶ Xeyal Abdullayev, *“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Ulusal Devlet İnşası Sorunları”*, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Tarihi Çalışmaları Üzerine Cumhuriyet Bilimsel Konferansı*, Bakü, 2021, S. (49-52), s. 51.

²⁴⁷ Yagublu, a. g. e., s. 46, Nesirova, a. g. e., s. 92.

²⁴⁸ Abdullayev, a. g. e., s. 51.

²⁴⁹ Gülzar İbrahimova, *“The Women's Rights In The Period Of Azerbaijan Democratic Republic”*, *The Journal of International Civilization Studies /Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2018, S. (262-286), s. 267.

²⁵⁰ *Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu*, a. g. e., s. 226.

Ancak ne yazık ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kadınlara tanıdığı bahsi geçen bu haklar Bolşevik istilasını sebebiyle sadece iki yıl süren AHC'de uygulanmamıştır. Fakat Hükümet idarelerinde kadınlar da önemli görevler üstlenmiş ve bu görevlerini layıkıyla icra etmiştir. Örneğin Şefika Efendizade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosunda ofis müdürünün asistanı²⁵¹, Ziba Hanım Qayıbova Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde finans danışmanı olarak görev yapmaktaydılar.²⁵² Hatice Ağayeva ve Sara Yagubova Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan Reform Komitesinin üyeleri arasındaydılar.²⁵³ Medine Hanım Gıyasbeyli ise 1918 yılında Kazak bölge okulları müfettişliğini icra etmiştir.²⁵⁴

İsimleri geçen bu aydın fikirli kadınların yanı sıra yüzlerce kadın çeşitli devlet dairelerine başvurarak işgücü faaliyetlerine aktif olarak katılma isteklerini dile getiriyor ve istihdam için başvuruda bulunuyorlardı.²⁵⁵

Verilen bu bilgilerden yola çıkarak söyleye biliriz ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, yeni kurulmasına ve kısa bir zaman, yani 23 ay var olmasına rağmen sivil devlet modeli olarak kadınların erkeklerle eşit şartlar altında yaşaması için yasalar kabul etmiştir. Azerbaycan Türk kadınları 1918 yılına kadar görmedikleri değeri ve desteği sadece iki yıla yakın bir zaman diliminde mevcut olan genç Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarafından kendilerine tanınan haklar yoluyla gördüler. Siyasi alanın dışında sosyal, ekonomik, toplumsal yaşamlarında da tanınan bu haklarla birlikte kadınlar, bağımsız Cumhuriyet'in özgür vatandaşları olarak yaşamlarını sürdürdüler.

1.2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Eğitim ve Çalışma Hayatı

Çarlık Rusya Dönemi'nde sömürge halkların ulusal siyasi öz bilincinin uyanmasını engellemek amacıyla halk eğitimi sınırlı bir çerçeve içerisinde tutuluyordu. Azerbaycan da dahil, uzak bölgelerde durum daha da içler acısıydı. Sömürülen topraklarda Ruslaştırma politikası zorla uygulanıyor, eğitim ağırlıklı olarak Rusça yürütülüyordu. Ulusal dil ve kültürün gelişmesinin önünde her türlü engeller yaratılmıştı. Bu nedenle de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren halkın eğitime ve

²⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyeti MDA: F.895, Siy.1 İş.38, s. 1.

²⁵² Genceli, a. g. e., s. 66.

²⁵³ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Lider yayınları, Bakü, 2005, s. 175.

²⁵⁴ Genceli, a. g. e., s. 88.

²⁵⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti MDEİA: f.653, siy.1, iş 48, s.1.

aydınlanmasına özellikle önem göstermiştir. İlk Hükümet kabinesinde Eğitim Bakanlığı kurulmuş, 28 Ağustos 1918 tarihinde tüm ilköğretim kurumlarında ana dilde eğitime geçilmesi ve millileştirme sürecinin başlatılmasına karar verilmişti. Azerbaycan dilinin öğretilmesi ve öğrenilmesi ise zorunluydu.²⁵⁶

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde kadın eğitimi konusu üzerinde özellikle durulmuş, kız çocuklarının eğitim alması, cahillikten kurtulması adına önemli adımlar atılmıştır. 11 Ağustos 1919 tarihinde Eğitim Bakanlığının kararıyla Bakü, Gence ve Şeki bölgelerinde yerleşen *Mukaddes Nina* kız okullarının isimleri değiştirilerek Bakü'de birinci Azerbaycan kız lisesi, Gence ve Şeki'de ise kız liseleri olarak belirlendi. Sekiz yıllık olan bu eğitim okullarının son sınıfında kızlara pedagojik eğitim hakları veriliyordu.²⁵⁷ Gün geçtikçe ilk ve ortaokullarda eğitim alan Azerbaycan Türk kızlarının sayısı artıyordu. Örneğin 1918-1919 yılları arasında Gence kız lisesinde toplam 4 Azerbaycanlı kız eğitim aldığı halde, 1919-1920 yılları arasında bu kızların sayısı 296'ya²⁵⁸, 1919 yılında Göyçay bölgesinde ise ilkokulda eğitim gören kız çocuklarının sayısı 100'e ulaşmıştı.²⁵⁹

1919 yılının 1 Temmuz tarihinde Azerbaycan Parlamentosu okuma- yazma oranını yükseltmek amacıyla 2 aylık kısa süreli pedagojik kurslar açılmasına ilişkin kanun kabul etti. Gence, Şuşa, Salyan, Quba, Şeki, Bakü, Qazakh, Zagatala'da hem erkekler, hem de kadınlar için her birinde 50 dinleyici olmak şartıyla kursların faaliyete başlaması hakkında karar verildi.²⁶⁰

Milli eğitimin inşası yolunda başarıyla yürütülen politikanın sonuçlarından biri de 1919 yılında Azerbaycan gençlerine yükseköğrenim sağlamak amacıyla kurulan Bakü Devlet Üniversitesi oldu. İlk sene üniversitede eğitim alan gençlerin sayı 877 olmuş, tıp fakültesine ise 10 Azerbaycanlı kız kabul edilmiştir. Azerbaycanlı kızların tıp fakültesinde eğitim görmesi, Müslümanların kadın doktorlara acil ihtiyaçları olduğu bir

²⁵⁶ *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, s. 394.

²⁵⁷ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Cilt:1, Lider Yayınları, Bakü, 2004, s. 79.

²⁵⁸ *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, s. 396.

²⁵⁹ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Parlamento Raporları*, Cilt: 2, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 1998, s. 399.

²⁶⁰ İbrahimova, a. g. e., s. 281.

dönemde önemli bir olaydı.²⁶¹Azerbaycan'ın tarihinde ilk yükseköğrenim eğitimi veren bu Üniversitenin öğrencilerinin yüzde 8,3'ü kızlar olmuştur.²⁶²

Bu dönemde halk eğitiminin ulusal bazda yeniden inşası için nitelikli öğretim elemanlarına ihtiyaç vardı. Özellikle kadın öğretmen ihtiyacının kısmen karşılanması için ilk önceleri Rus kız liselerini, Tağıyev'in kız okulunu, iki yıllık pedagoji kursları bitirmiş kızlar ilkokullarda dersler vermeye başlamışlardı. Bu dönemde Azerbaycan'ın aydın kadınları çeşitli bölgelerde dersler vererek, devlet idarelerinde görevler üstelenerek halk arasında eğitimi geliştirmeye çalışmıştır. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümetinin 6 Ağustos 1919 tarihinde düzenlenen toplantısında Milli Eğitim Bakanı'nın okul yönetimine Daire Başkanı'nın atanmasına ilişkin raporu dinlenildi ve bu göreve Bakü "Mukaddes Nina" kız okulunun öğretmeni Eynulheyat Yusifbeyova'nın atanmasına karar verildi. Eynulheyat Yusifbeyova bu görevi 6 aydan fazla bir süre icra etmiştir. O dönem için böyle sorumlu ve tarihi bir pozisyonun bir kadının omuzlarına alınması çok zor bir görevdi. Hatta Eynulheyaat Yusifbeyova'dan sonra da bu göreve kadın memur F. Rza beyova atanmıştır.²⁶³

Azerbaycan'ın ilk aydın kadınlarından biri Gövher Hanım Gayıbova olmuş ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kültürel etkinliklerine aktif olarak katılmıştır. Yaşadığı Nikolayevski (şimdiki İstiklal) sokağında 5 numaralı evde kadınlar için kurslar düzenlemişti. Kursa 50'den fazla kadın katılmış, dönemin aydınları Abdullah Şaig, Hüseyin Cavit, Camo Cebrayılbeyle, Seriyeye Hanım Ahmedova, Neime Hanım Gazıyeva dersler vermiştir.²⁶⁴ Azerbaycan'da ilk milli matbaanın kurucusu Hasan Bey Zardabi'nin²⁶⁵ eşi olan Hanife Melikova hem Cumhuriyet'ten önce, hem de Cumhuriyet döneminde aydın fikirleriyle çalışan eğitimli kadınlardan biriydi. Hanife Hanım, 1909-1919 yılları arasında Bakü'de birinci Rus-tatar kız okulunda müdür görevini icra

²⁶¹ *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, s. 398. Bakü Devlet Üniversitesi'nin kurulması hakkında geniş bilgiler için bkz. Ezet Dadaşova, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Halkımıza Sunduğu Şah Eser: Bakü Devlet Üniversitesi", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Tarihi Çalışmaları Üzerine Cumhuriyet Bilimsel Konferansı*, Bakü, 2021, S.(36-38), s. 38.

²⁶² Nesirova, a. g. e., s. 93. Gülzar İbrahimova ise makalesinde kız öğrencilerin oranını yüzde 8,5 olarak belirtmiştir. Bkz. İbrahimova, a. g. e., s. 281.

²⁶³ Aygün Halilkızı, "Azerbaycan'da Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Kadın ve Eğitimci Kadınlar", *Türk Dünyasında Kadın Olmak*, Ed. H. A. Başal, Y. Kaldırım, P. B. Kahraman, Bursa, 2023, s.(39-48), s. 42.

²⁶⁴ Genceli, a. g. e., s. 79.

²⁶⁵ Azerbaycan'ın ulusal basını 1875 yılında Hasan Bey Zerdabi'nin çıkardığı "Ekinçi" gazetesiyle yaranmıştı. Azerbaycan gazetecilik tarihinde ilk kez Zerdabi, "Ekinçi" örneğinde basına kitle iletişim aracı, aydınlanmanın temeli, toplumsal ve siyasal bilincin oluşması olgusu olarak yaklaşmıştı. Azerbaycan'ın matbuat tarihi ve Hasan Bey Zerdabi hakkında geniş bilgi için bkz. Akif Aşırılı, "Azerbaycan Matbuat Tarihi (1875-1920)", İlim ve Eğitim Yayınları, Bakü, 2009.

etmiştir.²⁶⁶ Hanife Hanım ve Hasan Bey Zerdabi'nin kızı olan Gerib Sultan Hanlarova ise 1918 yılında ikinci Bakü kız lisesinde Azerbaycan dili öğretmeni olarak görev yapmıştır.²⁶⁷ Azerbaycan'ın ilk bilimci kadınlarından biri, biyolojik bilimler doktoru olan Zerri Hanım Shaxtaxtinskaya da Cumhuriyet Dönemi'nin kadın öğretmenlerinden biri olmuş, 1918-1920 yılları arasında Bakü'de üçüncü kız lisesinde fizik, astronomi, anatomi, biyoloji alanlarında dersler vermiştir.²⁶⁸ Azerbaycan eğitim tarihindeki sosyal ve politik olaylara kayıtsız kalmayan, kadınların eğitiminin gelişmesi için çalışan aydın kadınlarda biri de Meryem Hanım Bayramelibeyova olmuş, 1918 yılında Bakü'de ikinci kız lisesinde Azerbaycan dili öğretmeni olarak çalışmış, arından Lenkeran bölgesine gelerek burada kız okulu açmıştır. Okulun ismine ise “İnas” (Kızlar) adını vermiş, 1919-1920 yıllarında Lenkeran kız okulunun müfettişliğini yapmıştır.²⁶⁹

Eğitim alanında önemli adımlardan biri de 1918 yılında Qori öğretmenler okulunun²⁷⁰ Kazak'ta şubesinin açılması oldu. 1920 yılında Kazak'taki bu okula bağlı olan ve kızlara eğitim verilmesini amaçlayan bir bölüm yaratıldı. O yıl kızlar bölümüne Dilrube, Dürre, Valide ve Hebibe Mustafayevalar, Selime Efendiyeva, Kövser Gayibova, Dilşat Shxlinskaya isimli kızlar kabul edildi. Kapalı mekanda faaliyet gösteren bu bölümde kızlar okul binasında yaşıyor ve derslerine orada hazırlanıyorlardı. Bu okulda görev yapan kadın öğretmenler dışında birde özel öğretmenler vardı ki, onlar da kızların yanında kalıp onların yemeklerini, derslerini ve odalarının temizliğini kontrol ediyorlardı. Cuma günleri dışında hafta içi kızların pansiyonun dışına çıkmasına izin verilmiyordu. Perşembe günleri ise ebeveynler özel izinle kızlarını eve götürebiliyordu.²⁷¹

Bu bilgilere dayanarak söyleyebiliriz ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde kadınların eğitime toplumsal anlam yüklenmiş, kadınların laik eğitimi, bilim öğrenmesi ve sosyal konularda erkeklerle eşit haklara sahip olması hükümetin önem verdiği meseleler arasında yer almıştır.

²⁶⁶ Nermine Memmedova, “Kültürel Aydınlanma Tarihimizde Azerbaycan Kadını”, Bakü, 2019, s. 41.

²⁶⁷ Genceli, a. g. e., s. 79.

²⁶⁸ A. g. e., s. 111.

²⁶⁹ Halilkızı, a. g. e., s. 46.

²⁷⁰ 1879 yılında Gürcistan'ın Qori şehrinde Trans Kafkasya Öğretmenler Okulu açıldı ve II. Aleksandır'ın fermanıyla 1880 yılında bu okulun Azerbaycan bölümü faaliyete başladı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra bu okulun Kazak'ta şubesi yaratıldı. Bu okul hakkında geniş bilgi için bkz. Karanfil Dünyaminkızı, “Cumhuriyetimizin Varisi ve ya İlk Milli Seminariyamız”, Kaspi Gazetesi, 7 Kasım 2019.

²⁷¹ Misir Merdanov, “İlk Milli Seminariya: Kazak Öğretmenler Seminariyası”, 525. Gazete, 8 Aralık 2018.

Kadınların siyasi, eğitim ve diğer haklarının yanı sıra çalışma hakları ve sosyal güvenlik konusu da Cumhuriyet Meclisi'nin gündeminde bulunan önemli konulardan biriydi. AHC Parlamentosunun 10 Aralık 1918 tarihinde gerçekleşen ikinci toplantısında kadınların erkeklerle beraber bütün hak ve özgürlüklerini sağlamak amacıyla “*çalışan konusu*” başlıklı kanun kabul edilmişti. Bu kanunun ilgili maddelerinde kadınların çalışma haklarının yanı sıra sağlığın korunması, hamilelik, annelik ve iş güvenliği gibi sosyal güvenlik konuları da belirtiliyordu:

Cins farkı olmadan bütün işçilerin iş saati sekiz saati aşmamalıdır. (madde 28),

Erkek ve kadın ayrımı olmadan bütün işçilerin haftanın bir günü izin hakları vardır.(madde 29),

Kadınların sağlıklarına ve vücutlarına zarar verecek işlerde çalıştırılması yasaktır. Hamile kadınlar doğumdan dört hafta önce ve doğumdan altı hafta sonra ücretlerinin tamamı ödenerek hizmetten muafıdır. (madde 33),

Kadınların çalıştığı her fabrika ve işletmede emziren annelerin çocukları için kreşler kurulmalıdır. (madde 34),

Kadınların çalıştığı yerlere kadın müfettişler atanmalıdır. (madde38),

İşverenler tarafından hasta işçilere ücretsiz ilaç verilmeli ve onlara hasta oldukları süre boyunca ücret ödenmelidir. (madde 40)²⁷²

Maddelerden de görüldüğü üzere Meclis tarafından hazırlanan bu kanunda, kadınların sağlıkları, hamilelik süreçleri, doğacak çocukların bakılması için ortam düşünülmüş ve hiçbir koşulda alacakları ücretin kesilmeyeceği kararı verilmiştir. Fakat 23 ay gibi kısa bir sürede var olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin bu maddeleri gerçekleştirme fırsatı ne yazık ki olmamıştır.

Demokratik tartışmalar ve amaçlı politikalar sonucunda kadınların istihdam olanaklarını artırmak amacıyla Cumhuriyet Meclisi'nde bir yasa çıkarılmış, el sanatları endüstrisinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla yerel bölgelere yardımcı olacak el sanatları endüstrisi kurslarının düzenlenmesi için fon tahsis edilmişti. Ardından ülkede işsizliği en az seviyeye indirmek ve ekonomiyi güçlendirmek maksadıyla farklı bölgelerde dikim ve dokuma atölyelerinin açılmasına yönelik projeler başlatılması amaçlanmıştır.²⁷³

²⁷² *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Parlamento Raporları*, Cilt: 1, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 1998, s. 25-26.

²⁷³ Mehriban Aghayeva, “*Azerbaycan’a Kadınların Siyasal Hayatta Temsili*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, 2019, s. 82.

El işleriyle meşgul olmanın, dikiş, nakış ve dokuma gibi alanlarda emek vermenin yanı sıra kadınların o dönemde icra ettiği mesleklerden biri de ebelik olarak bilinmekteydi. Kadın sağlığına ve sağlık alanında hizmet verenlere daima önem veren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin verdiği kararlar arasında kadınların sağlığını korumak ve onlara yönelik tıbbi bakım düzeyini iyileştirmek amacıyla sağlık görevlileri ve ebelerin maaşlarının artırılması da vardı. 11 Aralık 1919'da Parlamento, Bakü Serbest Paramedik Okulunun Halk Sağlığı Bakanlığına devredilmesine ilişkin yasa kabul etmiş ve bu okulun tüzüğüne göre okulda öğretilen dersler arasında “kadınlar ve ebelik” başlıklı ders de yer alıyordu. Bu konun öğretiminde doktorlardan öğretmen olarak yararlanılmıştır.²⁷⁴

Cumhuriyet Dönemi'nin toplumsal, siyasal ve diğer alanlarında paha biçilmez hizmetleriyle seçilen aydın kadıları: Hemide Hanım Cavanşir, Şefika Hanım Efendizade, Fatma Topçubaşova, Hatice Ağayeva, Süreyya Ahundova, Sara Talışinskaya, Liza Hanım Muhtarova, Medine Hanım Gıyasbeyli, Nigar Hanım Velibeyova, Eynülhayat Yusufbeyli, Zeynep Selimhanova ve diğerleriydi. Öğretmen, memur görevlerinde çalışarak ve cemiyetçilik faaliyetlerinde bulunarak çalışan kadın oranını yükseltmiş, Azerbaycan Türk kadınları için çalışma koşullarını yaratmışlardı. Örneğin Hemide Hanım Cavanşir Kehrizli bölgesinde kendine ait olan tarım alanını ve atölyesini genişleterek kadınlara burada iş imkanları sağlamıştı.²⁷⁵

Bütün ömrünü eğitime, özellikle de kadın eğitimine adanmış Rahila Hanım Hacıbababeyova, öğretmenlik mesleğini icra ederek ister Cumhuriyet'ten önce, isterse de Cumhuriyet Dönemi'nde büyük işlere imza atmış, 1910-1920 yılları arasında faaliyette olan Üçüncü Şehir Rus-Müslüman kız okulunda hem müdür, hem de öğretmen olarak görev yapmıştır. 20 Aralık 1918 tarihinde Rahila Hanımın bu meslekte 15. Yılıni doldurması münasebetiyle veli konseyi kendisini şu cümlelerle tebrik etmiştir:

“Sevgili Rahila Hanım, bugün sizin pedagojik faaliyetinizin 15. Yıldönümünün kutlanıldığı bu coşkulu günde size güvenmiş Bakü iptidai-ali kız okulunun veliler derneği şunun farkındadır: kendi vatanınız için layık vatandaşlar yetiştiren siz, Müslüman kadınların eğitim alması yolunda halkın gözü önünde çok emek harcadınız. Bu iş zordu çünkü Müslüman kadınlar hem de zor ev koşulları içerisinde yaşamaktadırlar. Siz yıllarca Müslüman kızları okula çekmek için çok çaba harcadınız. Bütün bunlardan

²⁷⁴ İbrahimova, a. g. e., s. 277.

²⁷⁵ A. g. e., s. 275.

dolayı geçmişte öğrencileriniz, şimdi ise biz meslektaşlarınız çalışmalarınızı takdir ediyor, şükranlarımızı sunuyor ve size Allah'tan sağlık diliyoruz. Uzun yıllar yaşamanız dileğiyle!"²⁷⁶

Lenkaran bölgesinde babasının yardımıyla kızlar için okul açan Meryem Hanım da öğretmenlik mesleğini layıkıyla icra etmiş, okulda eğitim gören ve çoğunluğu fakir ailenin kızları olan bu öğrencileri yetiştirmek, onları eğitim ve çalışma hayatının içine dahil etmek amacıyla kalem, defter, kitap hatta giyim gibi ihtiyaçlarını kendi karşılamıştır. Fakat bütün bu eksikleri karşılarken maddi zorluk çeken yardımsever Meryem Hanım, babasına Lenkaran'da Hayriye cemiyetini yaratmayı teklif etmiş ve bu cemiyet onların çabalarıyla kısa bir süre içerisinde kurulmuştur.²⁷⁷

Moskova'da dış doktorluğu eğitimi alan Azerbaycan Türk kadını Ayna Ahmedbeyova, 1917 yılında dış doktoru olarak Bakü'ye dönmüş, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıllarında bu görevi icra etmiştir.²⁷⁸ Gence'de dünyaya gelen ve Azerbaycan'ın eğitimli kadınlarından biri olan Yagut Ağayeva ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurduğu yetimhanede görev yapmıştır.²⁷⁹ Azerbaycan'ın aydın kadınları sırasında yerini alan Ayna Musabeyova, Astrakhan'da Trans Kafkasya Komiserliği'nde müdür olarak çalışmış, ardından 1919 yılında Moskova'ya çağrılarak burada Neriman Nerimanov'un liderliğindeki RSFSR Dışişleri Halk Komiserliği'nin Orta Doğu departmanında sekreterlik yapmıştır.²⁸⁰

Bu bilgilere dayanarak söyleye biliriz ki, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti 23 ay gibi kısa bir sürede var olmasına rağmen kadınlara diğer alanlarda olduğu gibi çalışma alanında da özgürlük tanımış, kadınların nerdeyse bütün meslek dallarında hizmet vermeleri için ortam oluşturmuştur. Ebelik, doktorluk öğretmenlik, sekreterlik, müfettişlik, müdürlük gibi önemli görevleri tereddüt bile etmeden layıkıyla icra eden Azerbaycan Türk kadınları, kendilerine tanınan bu haklardan ve özgür yaşam ortamından sonuna kadar yararlanmıştır.

²⁷⁶ Genceli, a. g. e., s. 87.

²⁷⁷ Memmedova, a. g. e., 44.

²⁷⁸ Genceli, a. g. e., s. 102.

²⁷⁹ A. g. e., s. 134.

²⁸⁰ A. g. e., s. 139.

1.2.3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde Azerbaycan Türk Kadınlarının Edebiyat ve Sanat Alanındaki Yeri

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurucuları, Cumhuriyet’in kurulduğu ilk günden itibaren Azerbaycan vatandaşlarının modern ve kültürel bir ortamda yaşamlarını sürebilmeleri adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Kültürel bir ortam için elbette ki, kültürlü insanlar yetiştirilmeliydi. Malumdur ki, gelecek nesilleri terbiye eden, onların yaratıcılığının ve hayal gücünün gelişmesi için emek verenler de toplumun yarısını oluşturan kadınlardır. Bu sebeple de bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde kadınlara tanınan siyasi haklar, eğitim ve çalışma hayatında yaratılan imkanlarla beraber, ister edebiyat, isterse de sanatın bir birinden çeşitli dalları olan tiyatro, müzik, resim gibi alanlarda da Cumhuriyet kadınlarının aktif rol üstlenmesi adına önemli adımlar atılmış ve bu alanlarda serbestçe kendilerini ifade etmeleri ve gelişmeleri için ortam yaratılmıştır. Bu dönemde kendilerine tanınan fırsatlardan sonuna kadar yararlanan Azerbaycan Türk kadınları, hem bilimsel gazetecilik, hem sanatsal faaliyetler, hem de edebi yaratıcılıkla uğraşarak toplumun ilerlemesi ve cahilliğin geride kalması için büyük emekler vermiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi’nde yaşayıp yazan aydın kadınların edebi ve sanatsal yaratıcılığında bahsi geçen dönemin siyasi olaylarına ilişkin olarak, özellikle milli Rönesans, bağımsızlık arzusu ve milli idealler uğruna mücadele motifleri öne çıkmıştır.

1881 yılında Şuşa’da dünyaya gelen Qemer Beyim Şeyda, dönemin yazıp yaratan kadınlarından biri olmuş, küçük yaşlarından itibaren edebiyata büyük ilgi duymuştur. Qemer Beyim’in gelecekte yetenekli bir şair olacağını düşünen Han kızı Hurşidbanu Natavan Hanım²⁸¹, ona “Şeyda” takma adını vermiştir. XX. yüzyılın başında yaşanan kanlı olaylar, ulusal katliamlar, ve özgürlük mücadeleleri yazarın eserlerinin ana konusu olmuş, 1918 yılında yazdığı “Zulmün Daşğını”²⁸² oyununda da bu konulara değinilmiştir.²⁸³ Azerbaycan kadın imajının bütün özelliklerine sahip olan Sona

²⁸¹ Azerbaycan’ın seçkin şairlerinden biri olan, halk arasında büyük saygı gören, cömertliği ve hayırseverliği ile bütün Kafkasya’ya ünü yayılan Natavan Hanım, Karabağ’ın sonuncu hakimi Mehdişgulu Han’ın kızı, İbrahimhalil Han’ın torunu olmuştur. Erken yaşlarından itibaren şiire, musikiye, resme ilgi duymuş, Arap ve Fars dillerini öğrenmiştir. Şiir meclisleri kurarak halkın kültürlenmesi adına önemli adımlar atmıştır. Geniş bilgi için bkz. Genceli, a. g. e., s. 48.

²⁸² Bu eserin günümüze kadar geldiği ve el yazmasının Azerbaycan İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü’nde korunduğu bilinmektedir. Bilgi için bkz. “Azerbaycan Kadını Ansiklopedisi”, Azerbaycan Ulusal Ansiklopedisi Neşriyatı- Poligrafiya Birliği, Bakü, 2002, s. 237.

²⁸³ “Azerbaycanlı Kadın Şairlerin Anotolojisi”, Avrasya Press, Bakü, 2005, s. 114.

Ahundova'nın da yaratıcılığı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'ne denk gelmiş, özellikle 1905-1920 yılları arasında bu alanda büyük başarılarla imza atmıştır. Şiirlerinde sosyal motifler ve halkı aydınlatma eğilimi güçlüdür. Mutlu bir gelecek için mücadele eden aydınlar arasında yerini alan Sona Hanım'ın pek çok şiiri dönemin gazete ve dergilerinde yayınlamıştır.²⁸⁴

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti edebiyat tarihinde özel bir yere sahip olan Ümmügülsüm Sadıkhzade'nin yaratıcılığının en verimli dönemi bu yıllara denk gelmektedir. Ümmügülsüm Hanım, genç yaşlarından itibaren yakın çevresinden, özellikle de kuzeni Mehmet Emin Resulzade'nin sosyal ve politik görüşlerinden etkilenmiş, ilk bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Dönemi'nde milli vatanseverlik ve Türkçülük ruhuyla şiirler yazmıştır.

Ümmügülsüm Hanım, “Gönül”, “Hicran Gecesi”, “Anam Gitme”, “Doğma Musiki” isimli şiirlerinde kadının acılarla dolu yaşantısından²⁸⁵, “Yollarını Bekledim”, “Ey Türk Oğlu”, “Çekil Def Ol”, “Türk Ordusuna”, “Asker Anası” gibi eserlerinde ise milli istiklalin korunması fikrinden bahsediyordu.²⁸⁶ 1920 yılında Cumhuriyet'in işgale uğramasının ardından yazmış olduğu “Bayrağım İnerken” şiirinde ise dertli dertli şu cümleleri kaleme almıştı:

*“Sen bayrağım! O yüksek şanlarına inerken,
Mavi göye bir duman geldiğini sezdim ben.
Koynundaki ağ nurlu ay yıldızım sönerken,
Üzerime doğacak güneşlerden bezdim ben.*

*Al yeşilli bağında çiçeklerin solurken,
Yüreğimde pek acı bir inilti yükseldi.
Hıçkırıklar içinde bayılırken, düşerken,
Beni tutup kaldıran hain, murdar bir eldi.”²⁸⁷*

²⁸⁴ A. g. e., s. 125.

²⁸⁵ Genceli, a. g. e., s. 53.

²⁸⁶ İbrahimova, a. g. e., s. 283.

²⁸⁷ “Azerbaycanlı Kadın Şairlerin Anotolojisi”, Avrasya Press, Bakü, 2005, s. 142.

Ümmügülsüm Hanım yazmış olduğu “Hicran” şiirinde ise büyük bir ümitle bağımsızlığın yeniden kazanılacağına inanarak yazıyordu:

“Güneşim bir daha doğmayacak mı?

Vahşi karanlığı boğmayacak mı?

Gölgeleri şafak koymayacak mı?

Sordum, ümidini kırma dediler.”²⁸⁸

Kesinlikle söyleyebiliriz ki, Ümmügülsüm Sadıkhade, dil, üslup ve anlaşılabilir içerik bakımından daima seçilen eserleriyle Azerbaycan şiirinde milli özgürlük fikirlerini yüceltmış, genç neslin bağımsızlık ruhuyla yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi’nde öğretmenlik mesleğini icra eden Şefika Efendizade, hem de yazar olarak da faaliyetlerde bulunmuş, dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlanmıştır. Daha bağımsızlığın ilanından önce çocuklar için hikayeler yazmış, 1914 yılında ise çocukların hayatını kaleme aldığı “İki Yetim” isimli kitabı basılmıştır.²⁸⁹ Şefika Hanım, “Seçki ve Kadınlar” başlıklı makalesini Azerbaycan gazetesi vasıtasıyla okuyuculara sunmuştur. Yazar bu makalesinde yazıyordu: “İnkışaf, kadınlık ve kadınların aktifliğindedir”.²⁹⁰ Bu satırlardan da anlaşılıyor ki, Şefika Hanım, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin demokratik reformlarını, kadınlara tanınan hakları ve kadınların toplumsal yaşama katılmasını toplumun gelişmesi ve modern yaşama ulaşması yolunda önemli bir ilerleme olarak değerlendiriyordu.

Gence şehrinde dünyaya gelen ve Gence kız okulunda hem öğretmenlik, hem de okulun müdürlüğünü yapan Hürriyet Hanım Rehimbeyzade de dönemin yazar kadınları arasında yerini almış, Işık dergisinde yayımlanan “Okumak her halde lazımdır” başlıklı makalesinde halka şu cümleleriyle seslenmiştir: “Okuyun ve gücünüzü boş yere harcamayın. Sokaklarda boş boş dolaşmaktan ve fitne fesat yaratmaktan hiçbir hayır gelmez”.²⁹¹ Çocukların ve genç neslin terbiyesinden bahseden yazılarında ise velilere örnekler vererek yazıyordu: “Veliler kendi evlatlarını cesaretli, dayanıklı, sadık,

²⁸⁸ A. g. e., s. 143.

²⁸⁹ Genceli, a. g. e., s. 83.

²⁹⁰ Cahangir Memmedli, “Büyük Romanların Gerçek Görevi-Aydınlanma ve ya Şefika Hanım Efendizade’nin Aydınlanma Faaliyeti Etrafında Bazı Notlar”, Kaspi Gazetesi, 15 Eylül 2015.

²⁹¹ Genceli, a. g. e., s. 92.

kahraman büyütüp Orleans kahramanı Jan Dark gibi kızlar yetiştirmelidirler".²⁹² Bu cümleden de belli oluyor ki, Huraman Hanım, Azerbaycan kızlarının parlak geleceğini ve özgürlüğünü arzuluyordu.

Edebiyat alanında olduğu gibi sanatın en önemli dallarından biri olan tiyatro alanında da Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra büyük oranda ilerlemeler kaydedilmiş, Azerbaycan tiyatrosu yeniden canlanmıştı. Daha XIX. yüzyılın sonlarında toplumun bir kısmı Avrupa'dan entegre olmuş bilime, kültüre, eğitime, sanata ilgi gösterse de büyük bir kısmı hala bilim ve kültürden habersizdi. Halk arasında yeni bir tür profesyonel tiyatro yaratmaya yönelik nerdeyse hiçbir ilgi veya istek yoktu. Şariat ve din adı altında icat edilen prangalar, ideoloji, dönemin sosyal ve politik ortamının talepleri, tiyatroyu, gösterileri ve sanatın her türünü olumsuz etkilemiştir. Müzik dinlemek, tiyatroya gitmek, oyunlar izlemek günah sayıldığı için insanlar da bu gibi etkinliklerden uzak duruyorlardı. Yanlış algı yapısının sanatla halk arasında yarattığı bariyer, halkın estetik beğenisinin bozulmasına, dünya görüşünün yoksullaşmasına neden olmuş, insanların sanat dünyasına katılmasına olanak vermemiştir. Fakat bahsettiğimiz bu dönemde karşılaştıkları tüm zorluklara rağmen Azerbaycan'ın aydın ve kültürlü isimleri halkın gözünü açmanın, onları eğitmenin, cehalet ve hurafelerden kurtarmanın doğru yolunu arıyorlardı. Özellikle H. Zerdabi ve N. Vazirov'un gösterdikleri girişim ve kararlılık sonucunda Azerbaycan'da profesyonel tiyatronun temelleri atılmıştır. Her iki aydının desteği sonucu 10 Mart 1873 tarihinde Mirze Feteli Ahundzade'nin²⁹³ "*Lenkeran Hanı'nın Veziri*" adlı eserinin sahnelenmesiyle Azerbaycan profesyonel tiyatrosu oluşturuldu.²⁹⁴ Bu oyunda Şule Hanım rolünü N. Vezirov'un bizzat kendisinin canlandırmasından da malum oluyor ki, Türk ve Müslüman kadınların sahnede rol alması gibi bir durum söz konusu bile değildi.²⁹⁵ Müslüman bir kadının oyuncu olması, tiyatro sahnesine çıkması dindar bağnazlar ve cahil sınıf için affedilmez bir günahı. Sahneye çıkan erkek oyuncuların anlamsız tepkilerle karşı karşıya kaldığı bu dönemde kadınların durumunu hayal etmek

²⁹² A. g. e., s. 93.

²⁹³ Milli profesyonel Azerbaycan dram tiyatrosunun kurulmasında önemli çalışmaları olan ve 1850-1855 yılları arasında yazmış olduğu altı komedi ile Doğu'da dram türünün ilk örneklerini ortaya koyan M. F. Ahundov, Azerbaycan'ın eğitilmiş ve aydın isimlerinden biri olmuştur. Şiir ve hikayeler yazmakla beraber hem de Arap alfabesinden tamamen vazgeçerek Latin alfabesinin kullanılması fikrini savunmuştur. Ahundov'un hayatı, hizmetleri ve yazmış olduğu eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Afag Yusifli Ishaglı, "*Mirze Feteli Ahundzade Mirasının Orta Okullarda Öğretilmesi*", Bakü, 2012.

²⁹⁴ İlham Rehimli, "*Azerbaycan Tiyatrosunun Tarihi*", Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2005, s. 34.

²⁹⁵ Nermin Taghiyeva, "*Azerbaycan'da Tiyatro Algısının Yapısı*", Sanat Araştırmaları Felsefe Doktoru Derecesi İçin Sunulan Tez, Bakü, 2021, s. 34.

muhtemelen zor olmamalıdır. Kadın karakterlerin erkekler tarafından oynanması ise Azerbaycan tiyatrosunun Rus ve Avrupa tiyatrolarına göre konumunu küçültüyor ve gelişmesine engel oluyordu. Erkek oyuncular, her ne kadar seslerini yumuşatsalar da, sahnede kadın zarıflığı ile hareket etseler de sonuçta kadının iç dünyasını, düşüncelerini, konuşmasını tüm gerçekliğiyle aktaramıyorlardı.

Azerbaycan Türk kadının yerine, sahnede yabancı kadınların oynaması gibi durumlar ise aslında Azerbaycan kadınlarına karşı yapılan haksızlıkların en belirgin örneklerinden biriydi. Çünkü Azerbaycan milletinin diğer milletlerin kadın oyuncularına göre daha becerikli ve yetenekli hanımları vardı. Ne yazık ki, cahillerin zulmü ve tehditleri bu tür kadınların önünde aşılmaz bir engel olarak duruyordu. Fakat bir konuya da değinmeliyiz ki, yabancı kadınların Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesinde ve Azerbaycan Türk kadınlarının cesaretlenmesinde büyük emekleri olmuştur.

Azerbaycan sahnesinde sahne alan Rus kadın oyuncular arasında dili çok iyi bilen ve ömrünün sonuna kadar sahneden ayrılmayan isim Yeva Nikitiçna Olenskaya olmuştur. Yeva Hanım, ilk defa 1913 yılında ablası Aleksandra Olenskaya ile beraber Üzeyir Hacıbeyli'nin "*Arşın Mal Alan*" operetinin galasında Asya rolünü canlandırmış, "*Nicat*", "*Sefa*" gibi cemiyetlerin, Zülfügar ve Üzeyir Hacıbeyov kardeşlerinin opera ve dram gruplarının hazırladıkları tiyatro sahnelerinde oynamıştır. 1919 senesinde Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından kurulmuş Türk Devlet Tiyatrosu'nun kadın oyuncularında yerini almıştır.²⁹⁶ Yeva Hanım dışında Lizina, Kuznetsova, Boqotko gibi yabancı kadın oyuncular Azerbaycan tiyatro sahnelerinde oynayarak büyük emekler verseler de Azerbaycan diline tam hakim olamamaları ve sözleri anlayamamaları performanslarına yansımış, sonuç itibariyle bu durum Azerbaycan sahne sanatının gelişmesine engel olmuştur. Aydınlarımız bu sorunu ciddiye alarak Müslüman ailelere kadınların sahneye çıkıp oynamasının yakışksız ve ahlaksız bir davranış olmadığını anlatmaya çalışsalar da her seferinde büyük tepkilerle karşılaştılar.

Böyle bir dönemde zulümden, hakaretlerden, zorluklardan korkmadan cesaretle davranan ve büyük bir sanat arzusıyla yaşayan Gövhər Gazıyeva ilk Azerbaycan Türk kadın oyuncusu olarak sahneye çıkmıştır. 1906 yılında Tiflis şehrinde faaliyette olan Azerbaycan tiyatro sahnelerinde ilk defa Azerbaycan Türk kadın oyuncusu olarak Gövhər Gazıyeva rol aldı. Gövhər Hanım'ın, ilk tiyatro sahnesi N. Vezirov'un "*Müsibeti*-

²⁹⁶ Rehimli, a. g. e., s. 138.

Fexreddin” oyunu olmuş, cesaretle ve çekinmeden sahneye atılmasından dolayı Gövher Hanım’a “*Güvercin*” takma adı verilmişti. Oyuncunun çocukluğunun Tiflis çevresinde geçmiş olması, Rusçayı çok iyi bilmesi, evlendikten sonra Rusya’ya taşınıp yaşamını orada sürdürmesi onun aydın, tiyatro odaklı, kültürlü bir insan olarak yetişmesine neden olmuştur. Oyuncu, Rusya’da yaşadığı yıllarda turneleri sırasında farklı şehirlerdeki Rus tiyatrolarında çalışmıştır. Yüksek bir kültür anlayışına ve ileri bir bakış açısına sahip olan Güvercin Hanım, milletin düşüncelerini ve hayata bakış açısını değiştirmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Oynadığı rol üzerinde ciddi şekilde çalışmış, gerçeklik geleneklerinden yararlanmış, canlandığı karakterlerde oyunculuk tekniği ve doğuştan gelen yetenek birliği oluşturmuş, karakterin detaylarını hayat çizgileriyle birleştirip izleyiciye göstermiştir. Zaman geçtikçe Gövher Hanım’ı örnek alıp ondan cesaret alan Azerbaycan hanımları milli tiyatro sahnelerine dahil olmaya başladılar. Vermiş olduğu emekler ve ciddi çabalar sonucunda Gövher Hanım, Azerbaycan tiyatrosunda milli kadın oyuncu sorunun çözümünde kilit rol oynadı.²⁹⁷

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Hükümeti’nin kararıyla 1919 yılında Bakü’de bulunan tiyatro sahnelerinin çoğu birleştirilerek “*Hükümet Türk Tiyatrosu*” kuruldu. Bu tiyatro kurulduğu andan itibaren yaratıcı faaliyet göstermiş ve milli değerlere geniş yer ayırmaya çalışmıştır. Türk Devlet Tiyatrosu’nun devlet tesisi olarak resmi tescili 1919 yılının Ağustos ayında başlamış, 24 Ekim’de ise resmi açılışı gerçekleşmiştir. Bu medeni olay dört gün boyunca Azerbaycan halkı tarafından kutlanmıştır. Erkek oyuncularla beraber Azerbaycan Türk kadınlarının da tiyatro sahnesinde yerlerini almış olmaları Cumhuriyet’in hedeflediği modern topluma ulaşmak yolunda önemli bir adımdır.²⁹⁸

Azerbaycan Türk kadınları arasında ilk defa dram eserler yazan Sekine Hanım Ahundzade de Cumhuriyet Dönemi’nde yapmış olduğu çalışmalarıyla Azerbaycan tiyatrosunun gelişmesi yolunda büyük emekler vermiş, 1918 yılında kız öğrencilerle birlikte tiyatro sahneleri hazırlayarak kadın seyircilere sunmuştur. Türk yazar Namık Kemal’in “*Zavallı Çocuk*” oyununu “*Bahtsız bala*” adıyla değiştirerek halkla buluşturmuştur.²⁹⁹ Bu dönemde tiyatrodaki oyunlar düzenleyen, gençlerde tiyatroya ilgiyi arttırmak adına önemli çalışmalara imza atan aydın Azerbaycan kadınlarından biri de Xuraman Rehimbeyzade olmuş, Azerbaycan bestekarı Fikret Emirov’un babası Meşedi

²⁹⁷ Tagiyeva, a. g. e., s. 45.

²⁹⁸ Rehimli, a. g. e., s. 88.

²⁹⁹ “*Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*”, Bakü, 2002, s. 34.

Cemil Bey'in yazmış olduğu “*Namus*” oyununu öğretmen arkadaşlarıyla birlikte 1919 yılında şehir tiyatrosunda seyircilerle buluşturmuştur. Oyundaki rolleri ise Gence kız okulunun öğretmenleri ve öğrencileri oynamış, oyundan toplanan parayla okulun eksikleri tamamlanmakla beraber fakir ailelerin kız çocuklarına yardımlar yapılmıştır.³⁰⁰ Azerbaycan'ın ilk kadın tiyatro oyuncularından biri olan Merziye Davutova da dramatik sahnelerde önemli roller üstlenmiş, 1919 yılında Birleşmiş Devlet Tiyatrosu'na bağlı olan Türk Drama Tiyatrosu'nun oyuncularında yerini almıştır.³⁰¹

Fakat bu dönemde tiyatro ve diğer kültürel kurumlardan vergi alınması çeşitli sanat türlerinin gelişmesini engelliyordu. Bu gibi kurumlar kitlesel gösterilerden elde ettikleri gelirin çoğunu vergi olarak ödemek zorunda kalıyor, zarara uğruyor ve kolektiflerini ayakta tutacak mali imkanları olmadığı için faaliyet alanlarını daraltıyorlardı. Bütün bunları dikkate alan Milli Eğitim Bakanlığı, tiyatronun gelişmesini gözeterek tiyatro vergisinin iptali konusunda Meclise rapor sundu. Raporda bu vergilerin abartılı boyutuna işaret eden gerçekler sunuldu. Sonuç olarak parlamento, “*Musavat*” grubunun önerdiği yasa tasarısını kabul etti. Tiyatro gösterileri ve halka açık gösteriler üzerindeki devlet vergisi yarıya yarı azaltıldı.³⁰²

Edebiyat ve tiyatro gibi alanlarda yaşanan gelişmelerin yanı sıra Müzik alanında da ilerlemeler kaydedilmiş, Azerbaycan Türk kadınları sanatın önemli bir parçası olan müzik sanatının gelişimine büyük destekler vermiştir. Malumdur ki, eşsiz zenginliğe sahip müzik sanatı, ulusun karakterini, kaderini ve estetik fikirlerini anlamak için geniş fırsatlar açar. Azerbaycan müzik sanatının incelenmesi, bir bütün olarak milletin tarihinin, manevi kültür tarihinin ve onun çok yönlü çağdaş yaşamının incelenmesinin en önemli konularından biridir. Azerbaycan çok eski ve son derece zengin bir folklor geleneğine sahip bir ülkedir. Halk, çeşitli enstrümanlar eşliğinde renkli şarkılar ve danslarla sanatsal yeteneklerini sergilemiş, güzelliği ve mükemmelliğiyle dikkat çeken türküler ve oyunlar, nesilden nesle, kulaktan kulağa büyük bir titizlikle aktarılan bilinmeyen yazarların çok yönlü yaratıcı deneyiminin sonucundan doğmuştur. Yetenekli ve yaratıcı icracıların elinde sözlü müzik sanatının her katmanı geçmişin geleneklerine göre oluşturulmuş, aynı zamanda sürekli yeni içeriklerle zenginleştirilmiş ve bu da yeni formaların oluşmasına yol açmıştır. Özellikle XX. yüzyılın başlarından itibaren Bakü, Azerbaycan'ın tiyatro ve

³⁰⁰ Genceli, a. g. e., s. 93.

³⁰¹ Rehimli, a. g. e., s. 149.

³⁰² *Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, s. 403-404.

müzik merkezine dönüşmüş, senfonik ve koro müziğinin sıklıkla çalındığı Bakü'ye birçok yabancı ülkeden ünlü müzisyenler turne için gelmiştir. Bu dönemde Bakü'de hatta S. Raxmanino, L. Sobinov, İ. Qofman, F. Şalyapın gibi müzisyenler sahne alıyordu. Ayrıca Bakü'nün dinleyici kitlesinin yüksek kültürel düzeyi nedeniyle seçildiğini de belirtmek gerekir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ise müzik sanatı daha da gelişmiş, Azerbaycan'ın ilk profesyonel kadın şarkıcısı olan Şevket Hanım Memmedova bu dönemde müzik eğitimini almıştır. Şevket Hanım, daha 1910 yılında Tiflis'te müzik okulundan mezun olarak Milan'a gitmiş ve orada meşhur müzisyen D. Ambrozio'un derslerine katılmıştır. 1917-1921 yılları arasında ise Kiev Konservatuarında okumuş, burada R. Qlierle birlikte verdikleri konserlerde Azerbaycan müziğini tanıtmıştır.³⁰³

Azerbaycan'da müzik eğitiminin gelişmesinde büyük emekler veren Hatice Hanım Qayıbova ise ilk Azerbaycanlı kadın piyanoculardan biri olmuş ve onun liderliğiyle 1920 yılının Haziran ayında Bakü'de "*Kısa zamanlı Doğu Müzik Kursları*" okulu açılmıştır. Bu okul hem de "*Doğu Konservatuarı*" olarak bilinmekteydi.³⁰⁴

Bu bilgilerden yola çıkarak söyleye biliriz ki, ağır ekonomik duruma, ciddi ve sosyal-politik koşullara rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti modern sanat türlerinin geliştirilmesi için çaba sarf etmiş ve bu alanda önemli tedbirler almıştır. Cumhuriyet'in halk eğitimi ve kültürü alanındaki faaliyetlerinin analizi, onun bu yönde yaptığı çalışmaların kültürel gelişmenin meşru bir devamı ve uzun süredir devam eden hayallerin gerçekleşmesi olduğu sonucuna varmamızı sağlıyor.

³⁰³ "Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi", Bakü, 2002, s. 287.

³⁰⁴ A. g. e., s. 232.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE KADININ YERİ (1920-1938)

2.1. Milli Mücadele'nin Başarıyla Sonuçlanmasında Türk Kadınının Rolü

Bütün dünyayı sarsan Birinci Dünya Savaşı ile beraber asırlarca varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu yaklaşmıştı. Osmanlı için savaşın bitişi olarak bilinen ve 1918 yılının 30 Ekim tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ise esas gösterilerek Osmanlı toprakları işgalci kuvvetler tarafından işgallere uğramaktaydı. Gerçekleşen işgaller karşısında padişahın ve Osmanlı Hükümeti'nin tepkisiz kalması, durumu daha da ağırlaştırıyordu. İşgale uğrayan bölgelerde Türk halkına esirmiş gibi davranılıyor, azınlıklar ise arkalarında İtilaf Devletleri'nin ve Yunanların gücünü hissederek serbestçe yaşamlarını sürüyorlardı.³⁰⁵ Padişah tahtını kaybetmediği için imzalanan bu antlaşmadan memnuniyet duyuyor ve hiçbir direnç göstermeden kurtuluşa, İngiltere'nin kanatları altına sığınarak ulaşabileceğini düşünüyordu. İşte bu noktada Türkler direnme fikrine sarılarak işgaller karşısında birlik ve beraberlikle teşkilatlanma yolunu seçtiler. Özellikle Doğudaki askeri birlikler silahlarını bırakma fikrini kabul etmiyor, Trakya ve Anadolu topraklarında savunma dernekleri kuruluyordu. Halk tarafından gösterilen bu direnci belirlenen bir hedef için yönlendirmek gerekiyordu. Bu ise Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirilecekti. Yunanlar tarafından İzmir'in işgal edilmesinin ardından Türk halkı tam anlamıyla işgalcilere karşı mücadeleye başlamış, yer yer direnç göstererek başlayan mücadele İstiklal Savaşı'na dönüşmüştür. 1919 yılının 19 Mayıs tarihine Anadolu topraklarına ayak basan Mustafa Kemal, halkın ve ordunun gücünü arkasına alarak Türk memleketini işgalcilerden temizlemiş ve Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmayı başarmıştır.³⁰⁶ Bağımsızlığı kazanmak için verilen bu şanlı mücadelede Türk kadını da yerini almış, cephe arkasındaki her türlü faaliyetleriyle beraber cephe önünde erkeğiyle birlikte ölümü bile göze alarak son damla kanına kadar savaşmıştır.

³⁰⁵ Fahri Belen, *"Türk Kurtuluş Savaşı"*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 38.

³⁰⁶ Tayyib Gökbilgin, *"Milli Mücadele Başlarken"*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s. 78-79. Milli Mücadele'nin başlaması, bu süreçte padişahın ve Osmanlı Hükümetinin tutumu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk, *"Nutuk"*, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 1. Ayrıca bkz: Sina Akşin, *"İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele"*, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.

1919 yılının mayıs ayına genel olarak baktığımız zaman görmekteyiz ki, yüz bin kişilik müttefik orduları boğazlar bölgesine yerleştirilmiş, Maraş, Osmaniye, Mersin, Adana, Urfa, Antep bölgeleri Fransız, Eskişehir, Kütahya, Merzifon ve Samsun şehirleri ise İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilmişti. Antalya ve Muğla topraklarında ise İtalyan askeri birlikleri bulunmaktaydı. Ermeniler, Doğu tarafından taarruz hazırlıklarına başlamışlardı. Uzun zamandır süren savaşlar sonucunda yorgun ve bitkin durumda olan halk, Rum çetelerinin saldırılarına uğramaktaydı. Devletin iktisadi durumu ağır bir vaziyetteydi. Memleketin yolları bozuk, esas ulaşım aracı ise kağnılardan ibaretti.³⁰⁷ İşte memleketin bu içler acısı durumu karşısında hiç bir zaman ümitsizliğe kapılmayan aydın Türk kadınları, başta İstanbul olmakla birçok bölgelerde mitingler ve dernekler yoluyla işgallere direnç gösteriyor iken, Anadolu topraklarında yaşayan cesur Türk kadınları kadınları ise vatanın savunmasında erkeklerle birlikte savaşın içerisinde mücadele veriyorlardı.

İşgalleri protesto etmek amacıyla düzenlenen mitingler içerisinde özellikle İstanbul'da gerçekleşen Fatih, Üsküdar, Kadıköy, Sultanahmet mitinglerinde, halkı birlik ve beraberliğe sesleyen, ümitsizliğe hiçbir zaman kapılmamağı haykıran aydın Türk kadınları, konuşmalarıyla halk arasında Milli Mücadeleye büyük bir inam hissini yaratmışlardı. 19 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen Fatih mitingine elli bin kişi katılmış³⁰⁸, Halide Edip ve Meliha Hanım gibi aydın Türk kadınları Tanrı ve hukukun onlardan yana olduğunu halka duyurmuşlardı. Bu mitingde kürsüde ilk konuşma yapan Halide Edip Hanım, yazmış olduğu *Türkün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde duygularını şu şekilde anlatıyordu:

“Halk, Fatih Belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. Sesimi kalabalığın hepsine işittirmek mümkün olabilecek mi diye düşünürken dramatik bir olay bana bu endişemi unutturdu. Binanın üzerinde ay-yıldızlı kırmızı bayraklar rüzgârda sallanırken, onun altında da yani balkonun demir parmaklığından aşağıya doğru bir siyah örtü sarkıtılmıştı. Demir parmaklığın siyah örtüsü üzerinde bir insan denizi ile karşı karşıya gibiydim. Kalabalığın ortasında askerler ve subaylar vardı. Onların çevresinde çoğu genç olmak üzere siyah çarşafli kadınlar bulunuyordu. Hepsi söylevi bekliyordu. Aynı zamanda beyaz sarıklılar, kırmızı fesliler, birkaç tane de şapkalı vardı. Fakat insan

³⁰⁷ Belen, a. g. e., s. 50.

³⁰⁸ “Dün Fatih’te 50 Bin Kadın ve Erkekten Mürekkep Bir Miting Akd Edilmiştir”, *Vakit*, 20 Mayıs 1919.

kalabalığın karşısında ne olduğunun farkına bile varmıyor. Çünkü parlayan gözler, söyleyeceğini insana ilham ediyordu...”³⁰⁹

Fatih mitinginin son konuşmacısı olan Meliha Hanım, yaşanan felaketleri şu cümleleriyle anlatıyordu:

*“Yedi asırdan beri payidar olan bu mukaddes binayı devletimiz gözlerimizin önünde yavaş yavaş çöktürülüyor, fakat bu koca devlet yıkılırken öyle bir tarraka ile devrilmeli, öyle bir çatırtı ile devrilmelidir ki, o binanın çatısı cihanı sarsmalı, bütün insanlık titremelidir.”*³¹⁰

Üsküdar mitinginde (20 Mayıs 1919) düşman ordularının işgallerinden bahseden Sabahat Hüsamettin Hanım konuşmasında Konya, Bursa ve İstanbul’un bile yakın gelecekte gerçekleşecek işgal ihtimalinden duyduğu endişesini şu sözleriyle dile getiriyordu:

*“...İşte hayatı, ruhu, Türk olan İzmir’i bugün Yunanlar aldılar. Belki yarın da sinemizden bir şefkat, kalbimizden bir hayat koparır gibi Konya’mızı, Bursa’mızı hatta evet, bütün güzellikleriyle nazarları celp eden çok sevgili İstanbul’umuzu da isteyecekler...”*³¹¹

Bu mitingde konuşmacı kadınlardan biri Naciye Hanım ise Türklerin yurdu olan İzmir’in işgalinden bahsediyordu:

*“İzmir mülkümüzün tarih hayatından coğrafyasından silinemez. Çünkü onda asırlarca yaşayan ferdin hatıraları, Türk abideleri tamamıyla Türk zeybekleri, efeleri var. Ona sahip olmak isteyenler bu canlı abide-i hamaseti hâkimiyetleri altında yaşamazlar. Muhterem kardaşlar! Biz eğer vatanımızın kanlı yaralarına bir insicam ve tesanütle sarılır, onun tedavisine kırılmaz bir azim dönmez bir sebatla koşarsak elinde bütün bu yüksekliklerin maverasında titreyen hak, adalet ve müzahirimiz olacaktır. Düşününüz efendiler siz bu cidalde yalnız değilsiniz. Arkanızda yanık bağırılarıyla yaşlı kederleriyle koşan yetişen kadınlar analarınız kardaşlarınız evlatlarınız var. Yaşasın bütün millet ve âlem-i İslam.”*³¹²

³⁰⁹ Halide Edip Adıvar, “Türkün Ateşle İmtihanı”, Atlas Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 29.

³¹⁰ Leyla Kaplan, “Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 73-74.

³¹¹ Ferhat Uyanırken, “Milli Mücadele’de Türk Kadını”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 25.

³¹² “İzmir Hadisesi Milletın Kalbine Kök Saldı”, *İkdam*, 21 Mayıs 1919.

Üsküdar mitingini izleyen³¹³ Kadıköy mitinginde (22 Mayıs 1919) ise hararetle konuşmasıyla dikkatleri üzerine çeken Halide Edip Hanım halkın dikkatini Çanakkale'deki zafere yönelterek adaletin var olduğunu haykırmıştır:

*“Dün İstanbul’a gelmek isteyen bir Çarlık vardı. O Çarlığın yerinde bugün yeller esiyor. Niçin? Biz o Çarlığın nefesini Çanakkale’de boğduk. Burada devrilen yalnız Çarlık değildir. Adaletsizliktir. Bu adaletsizlik muvakkattir. Belki de biz adaletin geldiğini görmeyeceğiz. Fakat o gecikmeyecektir. Bütün adaletlerin üstünde bir adaleti ilahi vardır ki o gelecek ve bütün milletleri sarsarak üzerinden geçecektir.”*³¹⁴

Yazar Hayriye Melek Hanım da konuşmacılar arasında yerini almış ve işgale uğrayan toprakların Türklerin tarihi toprakları olduğunu şu cümleleriyle topluluğa haykırmıştır:

*“Bütün medeniyet alemi bilmelidir ki şu toprakların en derin tabakalarındaki rutubeti yapan bu ırkın oralarda asırlardan beri süzülerek sinmiş kanıdır. Damarlarımızda kan kurumadıkça, kalplerimiz çarpmakta devam ettikçe, o topraklar bizindir, bizim kalacaktır. İnanın ki bugün üç yüz milyon insan, Ey Büyük Allah! Türk mazlumdur diye bağırıyor. Hakk’ın tecellisini istiyor. Hak tecelli etmedikçe, Türk kanı gibi o ses de dinmeyecek, susmayacaktır. Çünkü Allah büyük, Hak alidir.”*³¹⁵

Yunanların İzmir’i işgal etmesinin üzerine bir birinin arkasıyla yapılan protesto mitingleri içerisinde hiç şüphesiz en büyüğü ve en çok ses getireni 23 Mayıs’ta düzenlenen Sultanahmet mitingiydi. Bu mitinge yaklaşık yüz bin kişinin katıldığı bilinmektedir. Sultanahmet mitinginden korkuya kapılan İltifat Devletleri sonuna kadar toplantıyı takip etmiş, iki İngiliz uçağı Sultanahmet Meydanı üzerinde son ana kadar mitingi izlemiştir. Nutkuyla halk arasında ciddi etkiler bırakan Halide Edip Hanım, kendisini dinleyen kalabalığa şu sözleriyle seslenmiştir:

“Kardeşlerim, evlatlarım. Ruhu göklerde olan minarelerimizden yedi yüz yıllık şanlı Osmanlı tarihinin bugünkü faciasını seyrediyor. Bu tarihi, bu muazzam meydanda, zafer alayları yapan bu kahraman ecdadımızın ruhları karşısında dünyanın bir başından bir başına o namağlup erlerin gazapları karşısında başımı kaldırıyor ve diyorum ki: Ben

³¹³ 22 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen Kadıköy mitinginden iki gün önce, yani 20 Mayıs günü Makriköy (Günümüzde Bakırköy olarak bilinmektedir.) mitinginde yalnızca kadınlar iştirak etmiş, birkaç Fransız subayı da bu mitingi izlemiştir. Bilgi için bkz: “Makriköy’deki Miting”, *Vakit*, 22 Mayıs 1919.

³¹⁴ Afet İnan, *“Tarih Boyunca Türk Kadının Hak Ve Görevleri”*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s. 113.

³¹⁵ Kaplan, a. g. e., s. 76.

Türk ve Müslüman tarihinin bedbaht bir kızıyım. Eskileri kadar kahraman fakat bedbaht, yeni milletin de bedbaht bir anasıyım.”³¹⁶

Sultanahmet mitinginden sonra halkın galeyana gelmesi ve milli birlik duygusunun güçlenmesini gören İngilizler, mitinglerin yasaklanması için hükümete baskı yapmış ve istedikleri sonuca ulaşmışlardı. 25 Mayıs tarihinde Beyazıt ve Beşiktaş’ta yapılması planlanan mitingler iptal edilmişti. Fakat bu yasaklanmalar halkın mitinglerde toplanma isteğine kıramamış, aksine Anadolu topraklarında bile mitingler yapılmıştır. Denizli, Muğla, Zonguldak, Eskişehir, Çorlu, Konya gibi bölgelerde bir birini izleyen mitingler düzenlenmişti. 30 Mayıs tarihinde Bodrum’da kadınlar miting düzenlemiş, Bodrum Kadınları Miting Heyeti Başkanı olan Emine Hanım ve 100 üyenin imzaladığı mektup İngiltere, Fransa, İtalya Amerika Hükümetleri Yüksek Komiserlerine gönderilmiştir. Mektupta şu satırlara yer verilmiştir:

*“Kazanın bütün kadınları bu dakikada büyük bir acı içerisinde bir araya gelerek bir miting düzenledik. Vatanımızın ayrılık kabul etmez parçası olan güzel İzmir’imizin Yunanlar tarafından haksız yere işgali milli haklarımıza büyük bir darbedir. Bu işgali şiddetle protesto ediyoruz...”*³¹⁷

İşgaller karşısında sessiz kalmayan Kastamonulu kadınlar da birlik ve beraberliklerini ortaya koyarak miting düzenlemişlerdi. Mitingi düzenlemek amacıyla kurulan komitenin Başkanı Zekiye Hanım olmuş, Saime, Bedriye, Kamuran, Münire, Refika, Neyyire Hanımlar da komite üyeleri arasında yerlerini almışlar. 10 Aralık 1919 yılında gerçekleşen bu mitingde Zekiye Hanım konuşmasında şu fikirlerine yer vermiştir: *“Daha bir sene evvel kırmızı rengiyle başımızda dalgalanan ulu sancağımız, görüyorsunuz ki siyahlara, matemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrunda, binlerce evladımızı gömdükten sonra haktan, adaletten bahseden Avrupalıların bir seneden beri yenildik diye başımıza açmadıkları felaket kalmadı. Haktan en çok bahsedenler haksızlığın en büyüğünü yaptılar. Daha dün bizim gibi refah ve saadeti, evi, barkı olan İzmir’deki dindaşlarımız, beyaz saçlı kadınlarımız, kundaktaki yavrularımız Yunanların süngüsünden geçti. Her tarafı yüksek minarelerinden beş vakitte ism-i celalullah*

³¹⁶ Uyanırken, a. g. e., s. 27-28.

³¹⁷ Ayten Sezer Arıç, “Milli Mücadele Dönemi Anadolu Mitinglerinde Türk Kadını”, 19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu, 15-18 Mayıs 2019, Ankara, Ankara, 2019, S. (358-369), s. 363-364.

bağırılan Adana'mız, Antalya'mız ve en nihayet güzel Ayıntab, Maraş, Urfa'mız elimizden alınmak isteniyor."³¹⁸

Bu bilgilerden de görüyoruz ki, cesur ve özgüvenli Türk kadınları konuşmacı olarak düzenlenen mitinglerde özellikle adalet, güven, millet, Türklük, birlik gibi konuların üzerinde durmuş, çoğu kadın da yapılan mitinglerde söz almasalar bile katılım sağlayarak Milli Mücadele'ye desteklerini vermiştir. Bu bir gerçektir ki, Türk kadınları, sadece mitinglerde konuşmalar yapmakla veya katılım sağlamakla yetinmemiş, kurdukları cemiyetler ve derneklerle, yardım toplama, erzak ve cephane taşıma faaliyetleriyle İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Örneğin ilk İstanbul mitingini düzenleyen *Asri Kadınlar Cemiyeti'nin*, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hastabakıcılık yapan, ilave gelir için konser, tiyatro, sergi düzenleyip bağışlar toplayan *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin*, ordu için para ve mal yardımı amacıyla kampanyalar başlatan, padişaha, İçişleri Bakanlığına, İtilaf Devleti temsilcilerine gönderdikleri protesto telgrafları ile işgalleri kınayan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin* vermiş olduğu emekler paha biçilmeyecek kadar büyük ve kutsaldır.³¹⁹

Dönemin zorluklarına karşı gelerek cephede savaşan askerler için ister erzak, ister giysi, isterse de cephane taşımakla Milli Mücadele'ye desteğini veren Türk kadınları, Anadolu'ya giden yolların bozukluğuna, araçların olmamasına karşın yoğun bir çabayla Türk ordusunun cephane ve lojistik ihtiyacını da karşılamayı başarmıştı. Rauf Orbay, 8 Kasım 1921 tarihinde Ankara'ya yolculuğu zamanı halkın çektiği zorluğu, özellikle kadınların fedakarlıklarını şu cümleleriyle anlatmıştır:

*"İnebolu'dan Çankırı'ya kadar cephe gerisindeki geri hizmetlerinin %90'ının, kadınlar tarafından, erkekleri mahcup edecek derecede gayret ve fedakarlıkla yapılmakta olduğunu görmekteyiz. Bu fedakar kadınlar arasında emzikte çocukları olan mübarek analar da vardı. Yavruları kucaklarında, kağnıları önlerinde, üvendireleri ellerinde, Ankara'ya ve cepheye cephane naklediyorlar. Allah bu millete yakında necat ve uzun müddet sulh ve saadet nasip edecektir. Bu millet hakkıyla istihkak kesbetmiştir."*³²⁰

³¹⁸ Mustafa Eski, "İlk Kadın Mitingi", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Aralık 1994 Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s. (33-46), s. 40-41.

³¹⁹ Uyanırken, a. g. e., s. 34-41, Kaplan, a. g. e., s. 83-90. Kadınların kurduğu cemiyetler ve cemiyetlerin yaptığı çalışmalar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. İnan, a. g. e., s. 120-133.

³²⁰ Rauf Orbay, *"Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım 2"*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 59.

Milli Mücadele zamanı konaklama yerlerinde konaklayarak gördüklerini kaleme alan Amerikan asıllı bayan yazar Ann Bridge ise Türk kadınlarının cephaneleri hangi zorluklarla cepheye ulaştırdıklarını şu cümleleriyle anlatmaktadır:

“Sonsuz bir insan seli, birbirlerinden bir buçuk metre aralıklarla ve tek sıra halinde akıyordu. İnsanlar taşıdıkları tüfek demetleri, cephane kutuları ve top mermilerinin ağırlığı altında öne doğru eğilmişlerdi. Daha şaşırtıcı olanı, bu insanların dörtte üçünden fazlasının kadın olmasıydı. Pembe eteklikli bölgesel giysiler ve parlak çiçekli kiraz rengi şalvarlar giyen kadınların bazıları sırtlarına sarılı yüklerle beraber, kucaklarında emzikli bebeklerini taşıyorlar, bazılarının arkasında ise kaygan çamurda kısa adımlarla yürüyen iki ve üç küçük çocuk bulunuyordu. Böylece bir gece önce İstanbul’dan kaçak olarak gemiyle gelen askeri malzeme, Küre Dağları’na aşıyordu.”³²¹

Ali Fuat Cebesoy ise kendi hatıralarında kağnıların idare edilmesinde köylü kadınların verdikleri emeklerden bahsetmiş, hatta yaşlı bir neneye *üşümüyor musun?* Sorusunu sorarken şu cevabı almıştır: *“Hayır oğul, üşümüyorum. Düşman topraklarımıza bastığı gündün beri içim yanıyor.”³²²*

Memleketin kurtuluşu için üzerine düşen görevi layıkıyla icra eden mert ve korkmaz Türk kadınlarının Milli Mücadele’ye verdiği destek sadece cephe arkası faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, birçok kadın, cephe önünde de eline silah alarak ordu sıralarında yerlerini almış, şehitlik ve gazilik gibi şanlı unvanlara ulaşmakla beraber, İstiklal Madalyasına layık görülmüştür. Bu cesur kadınlardan biri olan Saime Hanım, *“Asker Saime”* adıyla anılmış, Kadıköy mitingindeki hararetle konuşmasından ötürü hakkında tutuklanma kararı alındıktan sonra Anadolu bölgesine geçerek Garp cephesindeki savaşlarda iştirak etmiştir. Pozantı arazisinde mücadele eden Hatice Hanım, Fransız askerlerinin Türklere esir düşmesini sağlamış, Tayyar Rahmiye Hanım ise Fransızların karargahına saldıran Türk birliklerinin dahilinde yerini almıştır. Mitinglerde halkı birliğe sesleyen konuşmalarıyla meşhur olan Halide Edip Hanım, cephe arkası faaliyetleriyle beraber cephe önündeki çalışmalarıyla da desteğini hiçbir zaman esirgememiş, özellikle savaş anlarını canlı canlı görme imkanını yakalamasından dolayı yazdığı eserleriyle Milli

³²¹ Ann Bridge, *“The Dark Moment”*, s. 128’den aktaran Alptekin Müderrisoğlu, *“Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990, s. 401.

³²² Ali Fuat Cebesoy, *“Milli Mücadele Hatıraları”*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953, s. 503-504.

Mücadele edebiyatının en canlı örneklerini ortaya koymuştur.³²³ Kurtuluş Savaşı'nda şehit olan kahraman kadınlarımız arasında Gördesli Makbule Hanım, kocasıyla beraber çeteler dahilinde düşmana karşı savaşmış, gösterdiği fedakarlıkla hafızalardan silinmeyecek izler bırakmıştır. Annesi vefat edince kimsesiz kalan Nezahat Hanım ise küçük yaşlarından ordu komutanı olan babası Hafız Halit Bey'le birlikte savaşlara katılmış, çocukluğu cephelerde geçmiştir. Bursa mebusu olarak görev yapan Emin Bey, Nezahat Hanım sayesinde birçok düşmanını etkisiz hale getirdiğini bildirmiş ve ona İstiklal Madalyasının verilmesini teklif etmişti. Bolu mebusu olan Tunalı Hilmi Bey ise Osmanlı tarihinde hiçbir kadının taşımadığı paşa unvanını Nezahat Hanım'a verilmesini istemiştir. Fakat bu istek kabul edilmemiş, Nezahat Hanım TBMM tarafından sadece çeyizle ödüllendirilmiştir.³²⁴ Tayyar Raymiye, Merzuka Hanım, Ayşe Hanım, Gül Hanım, Zehra Budunç, Şehime Hanım, Emine Hanım gibi Türk kadınları da vatana ve millete verdikleri desteklerinden dolayı İstiklal Madalyasına layık görülmüştür.³²⁵

Fedakar Türk kadınlarını, savaşın içerisine çeken duygu, elbette vatan savunmasından kaynaklanmış, hatta vatan sevgileri bazı durumlarda evlat sevgilerinin önüne geçmiştir. Örneğin 1921 yılında köylü bir anne, oğlunu İnegöl arazisine düşmana karşı savaşmaya göndermiş, fakat gencin kendisinin de farkında olmadan düşmana bilgi vermesi sonucunda anne bir an bile düşünmeden evladını öldürmüştü.³²⁶ Çoğu zaman ise ırz düşmanlarına karşı namuslarını korumak adına mücadele vermiştir. Bu kadınlardan biri olan Fatma, Ödemiş bölgesinde çete halinde savaşan Türk askerlerine yiyecek götürdüğü sırada kendisini takip eden Yunan askerlerinden ikisini öldürmüş, onların silahlarını alarak çeteye reislik yapan eşi Mehmet Efe'ye ulaştırmıştır.³²⁷

Canıyla, kanıyla savaşan, milleti, vatanı, namusu ve parlak bir gelecek uğruna şehit olan birçok Türk kadını, erkeğiyle beraber İstiklalin kazanılmasında büyük emekler sarf etmiş³²⁸, bu emekleri her zaman takdir eden ve kadını yücelten Mustafa Kemal Atatürk

³²³ Şefika Kurnaz, "Milli Mücadele Döneminde Cephede ve Basında Türk Kadını", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Aralık, Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, S. (59-69), s. 60-61.

³²⁴ Bernard Caporal, "*Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını(1919-1970)*", çev: Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s. 175-176.

³²⁵ Nuray Özdemir, "Milli Mücadele'nin İstiklal Madalyalı Kadın Kahramanları", *19 Mayıs'ın 100. Yıl Dönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu*, 15-18 Mayıs 2019, Ankara, Ankara 2019, s. 370-384.

³²⁶ Zeki Sarıhan, "*Kurtuluş Savaşı Kadınları*", Nilüfer Belediyesi, Bursa, 2009, s. 211-212.

³²⁷ Sarıhan, a. g. e., s. 215-216.

³²⁸ Türk Kurtuluş Savaşı'nda şehit ve gazi olan Türk kadınlarının isimleri, doğdukları yer, yaşları ve hangi sebeplerden dolayı vefat ettikleriyle ilgili geniş bilgi için Türkiye Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı

ise kurduğu Cumhuriyet’te Türk kadınına layık olduğu değeri ve haklarını vermiştir. 1923 yılının 23 Mart tarihinde Konya’da kadınlar hakkındaki bu sözlerinden de kadının verdiği emeğe gösterdiği saygı ve verdiği değeri anlaşılmaktadır:

*“Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadının üstünde kadın mesaisi zikretmek imkanı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını ‘Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar emek verdim diyemez. Belki erkeklerimiz memleketi istila eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüs germekle düşman karşısında hazır bulundular. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin yaşama vasıtalarını hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkar edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin yaşama kabiliyetini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin harp malzemesini taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Bundan ötürü hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen analım ve kutlayalım.”*³²⁹

Atatürk, Cumhuriyet’in ilanın ardından başlattığı reformlarda da Türk kadının toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamlarını erkeklerle beraber seviyeye getirmiş, eğitim, çalışma ve sanat alanlarında daha da çok parlamaları adına önemli adımlar atmıştır. Kadınların da erkeklerle beraber eşit şartlar altında yaşamlarını sürdürmelerinin önemini vurgulayarak ise şöyle demektedir: *“Türk kadını savaş sırasında ülkeye çok büyük yardımda bulundu, her kes gibi o da acı çekti. Bugün o özgür olmalıdır, eğitim görmeli, okular kurmalı, ülkede erkekle eşit bir konuma sahip olmalıdır. Buna hakkı vardır.”*³³⁰

esere bkz: “ Milli Mücadele’de ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadınlarımız”, T. C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.

³²⁹ Mustafa Kemal Atatürk, “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II”, Toplayan: Nimet Unan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları II, 1959, s. 147-148. Ayrıca bkz: Utkan Kocatürk, “Atatürk’ü Fikir ve Düşünceleri”, Olgaç Matbaası, Ankara, 1984, s. 17-18.

³³⁰ Caporal, a. g. e., s. 181.

2.1.1. Türkiye Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Toplum İçerisindeki Yeri

Kadın ve erkeğin birlikte yer aldığı Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından Atatürk liderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk vatandaşlarının tümü, özgür ve eşit birer birey hakkına sahip olarak, kendi kaderlerini kendileri belirleme imkanı elde ederek demokratik kanunlarla idare edilen yönetime kavuştular. Demokratikleşme ve modernleşme sürecinin başlamasıyla beraber vatandaşlar arasında adalet, onların hak ve özgürlükleri yasalara göre belirlenerek güvence altına alınmıştır. Bu gelişmelerin yaşanmasına yön veren başlıca adımlar ise Ulu Önder Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformlar olmuştur. Vatandaşların tümünü içine alan bu reformlar, en başta toplumun ikinci sınıfına ait olarak görülen kadınlara tesir etmiş, kadınlar, ilk defa bu dönemde eşit koşullar altında yaşama haklarına kavuşmuş ve toplumun diğer yarısını oluşturan erkeklerle beraber vatandaş olmanın sorumluluklarını paylaşmıştır.

Cumhuriyet'in kurulduğu günden itibaren mücadele edilmesi ve çözülmesi gereken en önemli problemlerden biri de cehalet olmuş, halkın neredeyse yarısından fazlasını eğitimsiz insanlar oluşturmuştur. Özellikle kadınlar, bu döneme kadar eğitim ve öğretimden, çalışma hayatından uzak tutulmuş, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamın gerisinde kalmaya mahkûm bırakılmıştır. Fakat bu bir gerçektir ki, bir devletin gelişmesinde ve ilerlemesindeki en önemli faktör, bütün vatandaşların eşit şartlar altında ve özgür yaşam sürmesidir. Hiç şüphesiz ki, dünyanın dört bir tarafına hüküm eden Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin ve sona çökmesinin en önemli sebeplerinden biri de sadece savaflara yoğunlaşarak akıl ve bilimden geri kalmasıyla beraber toplumun yarısını oluşturan kadınların, ait oldukları toplumdan soyutlanması gerçeğiydi. Bu sebeple de Atatürk, gerçekleştirdiği devrimlerin temelinde kadın konusu, kadının eğitim alması, hak ve hukukta, çalışma hayatında erkeklerle birlikte eşit şartlar altında yaşaması, kültür ve sanat alanında öne çıkması gibi meselelerin üzerinde önemle durmuştur. Türk toplumunun cahilliğinin sebebini ise şu cümleleriyle özetlemiştir:

*“Bizim toplumumuzun başarı göstermemesinin sebebi kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlik ve kusurdan doğmaktadır. İnsanlar dünyaya alında yazılı olduğu kadar yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bu sebeple bir toplumun bir organı faaliyette bulunurken diğer organı işlemezse o toplum felç olmuştur.”*³³¹

³³¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 85-86.

Gelecek nesilleri yetiştiren, onların terbiyesiyle ilgilenen ve gelecekte birer şahsiyet olarak toplumun içinde yer almalarını sağlayan kişi, bir kadın, bir anadır. Türkiye Cumhuriyeti’ni de yaşatacak ve geliştirecek olanlar da Türk kadının büyüttüğü nesillerdir. Bu durumun önemini vurgulayan Atatürk de konuyla ilgili 1923 yılında şu cümleleri söylemiştir:

*“Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya karar vermiştir. Bugünün gereklerinden biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerinin teminidir.”*³³²

Atatürk, Cumhuriyet’in sosyal yapısının doğru kurulmasında ailenin önemini anlamış, ailenin sağlam temelini oluşmasında kadının eğitim alması, sosyal hayatta aktif olması, kadına değer verilmesi gibi konulara kararlı bir şekilde yaklaşmıştır. Modern Türkiye’de anne olmanın sorumluluklarını ve gelecek nesillerin eğitimi, çalışkan, yeniliklere ve öğrenmeye açık olan bir birey gibi yetişmesinin önemini ise şu cümleleriyle açıklamıştır:

*“Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumi vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlat yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların, bugünkü evlatlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli özellikler taşıyan evlat yetiştirmek, evlatlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok özelliği şahıslarında taşımalarına bağlıdır. Bu sebeple kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmağa mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”*³³³

Atatürk, aile yaşantısının, çiftler arasındaki ilişkinin doğru kurulmasının, evliliğin önemini hep vurgulamış ve bu beraberliğin huzurlu olmasının üzerinde hep durmuştur. Şu fikirleri de evliliğe duyduğu o büyük saygıyı göstermektedir:

“Eşini mesut edecek herkes evlenmelidir. Çoluk çocuk sahibi olmalıdır. Bana bakmayınız Bu meselede örnek İsmet Paşadır. Benim hayatım başka türlü düzenlenmiştir. Buna

³³² Kocatürk, a. g. e., s. 98.

³³³ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 151-152, Kocatürk, a. g. e., s. 94.

rağmen tecrübesini yaptım. Sonradan anladım ki bu iş benim başarabileceğim bir iş değildi.”³³⁴

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde değişme sürecine giren aile yapısının hukuki anlamda ele alınması ise 1926 yılında Medeni Kanun’un kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Medeni Kanun, Cumhuriyet Dönemi’nde kadınlarla ilgili Büyük Millet Meclisi tarafından kabul görülen ilk yasa olmuş, kanun hazırlanmasında örnek olarak Batılı Devletlerin medeni kanunları araştırılmış, sonda ise İsviçre Medeni Kanun’u esas alınarak 1926’da Türk Medeni Kanun’u kabul edilmiştir.³³⁵

Türk Medeni Kanun’u yürürlüğe girmeden önce şeriat yasalarına göre kadın ve erkek arasında ister ailede, isterse de kamusal alanda eşit yaşam koşulları yoktu. Hem fiili, hem de yasal olarak erkek birden fazla kadınla evlenme hakkına sahipti. Ayrıca erkek istediği zaman ve istediği sebepten karısını rahatlıkla boşayabildiği halde kadın bu haktan yoksundu. 1917 yılına ait olan “*Hukuki Aile Kararnamesi*” ise sadece ufak değişikliklerle yetinmiş, kadınlar, yine kendi haklarına tam anlamıyla kavuşamamışlardı.³³⁶ Fakat kadını küçülten ve değersizleştiren bu yasalar 1926 yılında Türk Medeni Kanun’un ilanı ile beraber ortadan kalkmış, Türk kadınına ilk defa medeni haklar tanınmıştır. Kabul edilen bu yasaya göre:

- Her şeyden önce eşitlik kuralı esastır. Din, medeni hal, cinsiyet, renk, siyasal görüş fark etmeden tüm vatandaşlar medeni haklardan yararlanabilirler.

- Evlenme yaşı erkekler için en az 17, kızlar için ise 15 olarak belirlenmiştir.

- Kendisinin ve aynı zamanda bir yakının sağlığıyla, namusuyla, hayatıyla tehdit edilerek evlenen kadın ve ya erkek, evliliğin sonlanmasıyla ilgili dava açma hakkına sahiptir. Aynı zamanda zina etme sebebinden dolayı ve eşi tarafından kötü muamele gören, canı tehlikede olan karı veya koca, boşanma davası açabilirdi. Kısacası her iki tarafa da eşit boşanma hakkı tanınıyordu.

³³⁴ Tülin İçli, “Atatürk ve Aile”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, 1991, S. (97-104), s. 101.

³³⁵ T. B. M. M. *Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:22, İçtimai senesi:3, 57. İçtima, 17.2.1926. Ayrıca o dönemin başınında Medeni Kanun’la ilgili için bakınız, *Resmi Gazete*, 4 Nisan 1926, No:339.

³³⁶ İnan, a. g. e., s. 159.

- Erkeğin birden fazla kadınla aynı anda evlenme durumu ortadan kaldırılmış, resmi nikah yoluyla sadece bir kadınla evlenme yasası çıkarılmıştır. Bunula da asırlar boyu devam eden bu duruma son verilmiştir.
- Daha önce çocukların velayeti sadece babaya verildiği halde şimdi aynı anda hem anneye, hem de babaya veriliyordu. Anne ve ya babadan biri vefat ettiği zaman velayet, diğer eşe verilmekteydi. Taraflar boşanma kararı aldığı zaman ise çocuğun velayetinin hangi tarafa verileceğini yasal yollarla mahkeme karşısında hakim belirliyordu.
- Evli olan kadın, istediği zaman kocasının iznini almadan taşınamaz mal alabilir ve aldığı bu malı kendi üstüne kaydettire bilme hakkına sahip oluyordu.
- Miras meselelerinde de erkek ve kadın arasında tam bir eşitlik sağlanıyor ve kadına da erkek kardeşleriyle beraber mirastan pay alma hakkı veriliyordu.
- Bir erkeğe karşı iki kadının tanıklık yapma durumu ortadan kaldırılıyor, artık tanıklık zamanı cinsiyet farkı koyulmadan erkek ve kadın arasında eşitlik sağlanıyordu.³³⁷

Maddelerden de görüldüğü üzere bu yasalarla beraber Türk kadının hem aile içerisinde hem de toplumda konumu kuvvetlenmiş, eş ve anne hakları tam anlamıyla meşrulaşmıştır. Böylelikle kadın, artık eve hapsedilen bir eşya olmaktan kurtulmuş, erkeklerle beraber kanunlar nezdinde eşit haklara sahip olmuştur. Sonuç itibarıyla, şeriat kurallarına dayanarak uygulanan yasaların yerini İsviçre kanunları esasında düzenlenen yasalar almış, toplum ve ailenin yapısında modernleşmenin temelleri atılmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte başlayan modernleşme ve çağdaşlaşma hareketleri ile kadın konusu, onun hak ve özgürlüğü, toplumda daha da öne çıkması gibi meselelerin yanı sıra dış görünüşte de yenilikler, kılık kıyafetteki değişiklikler önem kazanıyordu. Cumhuriyet rejimi kurulmadan önce her alanda olduğu gibi giyim kuşamda da özgürlüğü kısıtlanan Türk kadınları, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra çağdaş bir toplumun vatandaşları olmanın getirdiği imkanlarla beraber ilk defa modern bir şekilde giyinme fırsatını yakaladılar. Dinin bir emri olarak görülen çarşaf, kadınların yüzü gözü açık bir şekilde insanların arasına katılmasına engel olmakla beraber çalışma ortamında da onların işini zorlaştırıyordu. Ne yazık ki, pratik bir giysi olmayan çarşaf, modern ülkelerin hiç birinde görülmemekteydi ve kadının geri kalmışlığının bir sembolüydü. Türk

³³⁷ Esat Şener, "Açıklamalı- İçtihatlı Türk Medeni Kanunu", Seçkin Yayınevi, Ankara, 1991.

kadınlarının çarşaf ve peçeye hapsedilmesini anlamsız bulan Atatürk, konuyla ilgili şu fikirlerini seslendirmişti:

“Gezilerim sırasında köylerde değil, özellikle kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok sıkı ve özenle kapatmakta olduklarını gördüm. Özellikle bu sıcak mevsimde bu durumun kendileri için mutlaka işkence ve ıstırap nedeni olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim bencilliğimizin eseridir... Kadınlarımız da bizim gibi anlayışlı ve düşünceli insanlardır. Onlara milli ahlakımızı anlatmak ve onların beynini ışıkla, temizlikle donatmak esası üzerinde bulunduktan sonra fazla bencilliğe gerek kalmaz. Onlar yüzlerini dünyaya gösterebilirler. Ve gözleriyle dünyayı dikkatle göre bilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur. Önemli olarak şunu ihtar edeyim ki, bu halin muhafazasına inat ve taassup, hepimizi en az kurbanlık koyun olmak istidatlarından kurtaramaz.”³³⁸

Atatürk, kadınların kapatılmaya mahkûm edilmesi ile ilgili bir başka konuşmasında ise konuya şu şekilde değiniyordu:

“Kadın meselesinde cesur olalım. Kuruntuyu bırakalım... Açılsınlar, onların zihinlerini ciddi ilimler ve fen ile süsleyelim. Namusu sağlıklı ve bilimsel bir şekilde açıklayalım. Şeref ve gurur sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim.”³³⁹

Şapka Devriminin gerçekleşmesiyle fes takmanın yasaklanmasının aksine peçe takma veya çarşaf giyilmesiyle ilgili TBMM tarafından hiçbir kanun kabul edilmemiştir. Fakat yerel nitelikli bazı kararlar kabul edilerek yasaklar gerçekleşmiştir. Örneğin 1926 yılında Tirebolu’da peçenin takılması yasaklandı ve iki gün zarfında peçeyi çıkarmayan kadınların cezalandırılacağı açıklandı. Trabzon’da da benzer durum yaşandı ve 10 gün içerisinde peçeyi terk etmeyen kadınlara karşı ceza uygulanacağı duyuruldu. 1928 yılında Sivas bölgesinde aydın kişiler tarafından Türk Ocağında toplantı yapıldı ve bu toplantıda peçe aleyhine mücadele kampanyası başlatıldı. 1935 yılına gelindiğinde ise Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında çarşafın kaldırılmasıyla ilgili teklifler öne sürülse de bu teklif kabul edilmedi.³⁴⁰

³³⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 211.

³³⁹ Afet İnan, “M. K. Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları”, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 45.

³⁴⁰ Sadık Sarısamancıoğlu, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, Atatürk Yolu Dergisi, Cilt:6, Sayı:21, 1998, S.(97-106), s. 103-104.

Kadını toplumsal yaşamdan soyutlayan elbette tek çarşaf değildi. Ne yazık ki, geçmişten gelen bazı kurallar ve adetler doğrultusunda cinsler arası fark koyularak toplumda erkeğin yanında kadının yer alması doğru bulunmamış, tren, tramvay, vapur gibi toplu taşıma araçlarında, sanatı halkla buluşturan gösteri ve seyir salonlarında kadın ve erkeğin oturma yerleri bile ayrı olmuştur. Modern topluma ulaşmak yolunda gerçekleşen devrimlerle bu engeller yavaş yavaş ortadan kaldırılmış ve böylelikle artık Türk kadını da erkeğinin yanında tam bir Batılı kadın gibi rahatça dışarı çıkabiliyor, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılım sağlayarak toplumsal hayatta yerini alıyordu.³⁴¹

Bu dönemde hiç şüphesizdir ki, ister yurtiçinde, isterse de yurtdışında gerçekleşen güzellik yarışmalarına Türk kadınlarının da katılması hedeflenen modern topluma ulaşma yolunda atılan önemli adımlardan biriydi. Artık yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlar, medeni haklarıyla, çalışma hayatlarıyla, kültürel faaliyetleriyle beraber tam bir modern kadın imajıyla Türk ulusunun sahip olduğu güzelliği Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde düzenlenen güzellik yarışmalarına katılım sağlayarak tüm dünyaya gösteriyorlardı.

Atatürk Dönemi'nde toplamda beş defa Türkiye Güzellik Yarışmaları düzenlenmiş ve 1929-1933 yılları arasında gerçekleşmiştir. İlki 1929 yılının 2 Eylül tarihinde gerçekleşen bu yarışmada Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir, İzmit, Samsun, Afyonkarahisar, Adapazarı, Karadeniz Ereğlisi, Brüksel ve Paris'ten aday olarak katılan Türk kızları arasından Feriha Tevfik seçilerek ilk Türkiye güzeli unvanını kazanmıştır.³⁴² Ardından Mübeccel Namık Hanım 1930 yılında ve Naşide Saffet Hanım 1931'de Türkiye güzelleri seçildiler. 1932 yılında ise Belçika'da gerçekleşecek güzellik yarışmasına Türkiye'nin de davet edilmesi üzerine Türkiye'de daha bir güzellik yarışması düzenlenmiş ve sekiz aday arasından

³⁴¹ Caporal, a. g. e., s. 650.

³⁴² Selma Göktürk Çetinkaya, "Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları", *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-guzellik-yarismalari/>, Erişim Tarihi: 1 Ağustos, 2024.

Keriman Halis³⁴³ Türkiye güzeli seçilmiştir.³⁴⁴ Halit Ziya Bey ise Keriman Hanım'ı tebrik ederek şu konuşmayı yapmıştır:

*“Talih sizde değil, sizi intihap eden hakem heyetindedir. Çünkü bu şerefe cidden layıksınız ve Türk güzelliğini hakkile temsil ediyorsunuz. Türkiye öteden beri birçok iftira ve bühthanlara maruz kalmıştı. Bilhassa necip, zeki ve münevver Türk kadını hakkında öteden beri pek yanlış fikirler dönüp duruyordu. Siz, Türk hanımlığına ne olduğunu Garbe bizzat tanıtacaksınız. Heyet namına sizi tebrik ve muvaffakiyetinizi temenni ederim.”*³⁴⁵

31 Temmuz 1932 tarihinde ise Belçika’da düzenlenen Dünya Güzellik Yarışmasına 28 ülkeden aday ve her ülkeden de bir jüri üyesi katılmıştır. Yarışmanın sonucunu ilan eden Cumhuriyet gazetesi haberi kırmızı başlıkla şu şekilde duyurmuştur: *“Türkiye Güzeli Keriman Halis Hanım Dünya Kraliçesi İntihap edildi”*³⁴⁶

Daima Türk kadınıni destekleyen, önlerinde eğitimin, siyasetin, kültürün medeniyetin kapılarını açan Mustafa Kemal Atatürk ise Türk kızının Avrupa’da Türkiye’ni temsil ederek kazanması üzerine fikirlerini şu cümleleriyle belirtmiştir:

“Türk ırkının necip güzelliğinin daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman ECE, hepimizin işittiği gibi söylemiştir ki; O, bütün Türk kızlarının en güzeli olduğu iddiasında değildir. Bu güzel kızımız, ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırması olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır. Türk milleti, bu güzel çocuğunu şüphesiz samimiyetle tebrik eder. Cumhuriyet gazetesi bu meselede Türk ırkının diğer dünya milletleri içinde mümtaz olan asil güzelliğini göstermek teşebbüsünü takip etmiş ve bunu dünya nazarında muvaffakiyetle intaç eylemiştir. Ondan dolayı bittabi bu vesile ile de takdir ve

³⁴³ 1913-2012 yılları arasında ömür sürmüş Keriman Halis Ece, Ticaretle uğraşan Halis Bey’in ve ev hanımı olan Ferhunde Hanım’ın altı çocuğundan biriydi. Osmanlı Devleti’nin son Şeyhülislamı Keriman Hanım’ın dedesi, dönemin operet bestecisi Muhlis Sabahaddin Ezgi amcası ve halası bestekar Nevser Kökdeş idi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Hanife Kocakaya, *“Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları ve Keriman Halis”*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 70.

³⁴⁴ Ümmügülsüm Candeğer, “Keriman Halis Ece (1913-2012) Türkiye ve Dünya Güzeli, 1932”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2022. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/keriman-halis-ece-1913-2012/>, Erişim tarihi: 9 Ağustos 2024.

³⁴⁵ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1932.

³⁴⁶ *Cumhuriyet* 1 Ağustos 1932.

tebriklerimize hak kazanmıştır. Sunu da ilave edeyim ki, Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için, Türk kızlarından birinin Dünya Güzeli intihap edilmiş olmasını çok tabii buldum.”³⁴⁷

Keriman Hanım, Türkiye’ye döndükten sonra kendisine Türk kadınının güzelliğini, edebini tüm dünyaya gösterme fırsatı veren, Türk kadınları için parlak geleceğin kapılarını açan Atatürk’e çektiği telgrafta sonsuz teşekkürünü şu satırlarla bildiriyordu:

“Cumhuriyet ve İnkılâp Türkiye’sinin kadınlığını Avrupa’da temsil vazifesini ikmal ve vatanıma avdet ettiğim şu dakikada zebunu bulduğum sonsuz sevinçlerin heyecanlı hislerine hâkim olan en büyük hissimi büyük huzurunuzla yükseltmekliğime müsaadelerini istirham edeceğim: Bu en büyük his milletimizi ihya eden büyük inkılaplarınız arasında insanlık haklarına kavuşturarak yükselttiğiniz Türk kadınlığının minnet ve şükran hissidir. Benim için ebedi şeref olan bir tesadüfün şevkile Avrupa’da işte bu Türk kadınlığını temsil ettim ve onun hakkı olan muvaffakiyetin tecellisine mazhariyetle bahtiyar oldum. Naçiz şahsımın bu işte oynadığı rol yüksek milletimizin yüksek kadınlığını elimden gelebildiği kadar itina ile temsile çalışmaktan ibaret olmuştur. Büyük milletimizin kadınlığında maddi ve manevi meziyetlerin çok ileri olduğunu yakinen bildiğim cihetle çok müşkül olan vazifemi ancak iyi bir talihle iyi bir neticeye erdirebilmiş olduğuma kaniim. Bütün bu mülahazaların üstünde siz Büyük Başbuğumuzun ellerinden tutarak hayata çıkardığınız ve yükselttiğiniz Türk kadınlığı vardır. Ancak sizin paha biçilmez yüksek himmetiniz sayesinde muvaffak olan odur. İnkılâplarınızın azametini bütün dünyanın hayret ve takdirleriyle beraber Türk kadınlığının minnet ve şükranlarını da Büyük huzurunuzla refederek evvel ve ahir üzerimize vacip olan asıl vazifemizi ifa etmiş oluyorum. Hemen siz varolunuz ve bin yaşayınız Büyük Resi ve Rehberimiz.”³⁴⁸

Keriman Hanım’ın dünya güzeli seçilmesi o güne kadar Türk kadın imgesinin Batı topraklarında değişmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu olay birçok Türk kızını da cesaretlendirmiştir.

³⁴⁷ Cumhuriyet, 3 Ağustos 1932. Konuşmasında Atatürk, Keriman Hanım’a “Kraliçe” yerine “Ece” kelimesini kullanmıştır. Ece, eski Türkçede kraliçe anlamına gelmektedir. 1934 yılında kabul edilen soyadı kanunundan sonra bu isim kendisine Atatürk tarafından soy ad olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kocakaya, a. g. e., s. 136.

³⁴⁸ Cumhuriyet, 1 Eylül 1932.

Uzun yıllardır varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin ardından yerinde kurulan Cumhuriyet rejimi ve Ulu önder Atatürk'ün başlattığı reformlar, Türk kadınının kendisini geliştirmesi adına ortam hazırlayarak yaşamın her alanında özgürlüğüne kavuşmasını sağladı. Kadınların toplumda ulaştıkları bu özgür ve eşit yaşam koşulları, eğitim ve çalışma hayatına, siyasete, kültürel faaliyetlere de tesir ederek her alanda var olmalarını sağlamakla beraber kurulan bu yeni düzenle birlikte önlerinde parlak bir geleceğin kapılarını açtı. Hiç şüphe yoktur ki, bu kapıları Türk kadınına açan isim de Mustafa Kemal Atatürk'tür. Onun kadına verdiği değer ve duyduğu saygı da kurduğu bu cümleden anlaşılmaktadır:

*“Şuna kani olmak lazımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir.”*³⁴⁹

2.1.2 Türkiye Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı

Mustafa Kemal Atatürk, kurduğu Cumhuriyet'in gelişiyeğine, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşlarının modern toplumda yaşayacağına, sosyal, siyasal, kültürel alanlarda yeniliklerin gerçekleşeyeğine bilim ve akıl yoluyla ulaşılacağı kanaatindeydi. Bu sebeptendir ki, daha Milli Mücadele yıllarından itibaren eğitim alanında girişimlerde bulunuyor, aynı anda hem de halkın cahillikten kurtulması adına yeni bir mücadelenin içinde kendini buluyordu.

Cephede yabancı devletlerin işgalci ordularına ve dahilde cahil kesime karşı verilen Milli Mücadele yıllarında eğitim alanında dönüşümler başlamış, bu dönüşümlere ise Osmanlı Hükümeti ve Ankara Milli Hükümeti'nin bakış açıları farklı olmuştur. Ankara Hükümeti eğitimde her türlü milli ve sosyal gelişmelere olumlu tutum sergilemiş, halkın içerisinde olduğu mücadeleyi anlaması ve bilgilenmesi adına halk eğitimiyle ilgili girişimlerde bulunarak çeşitli bölgelerde çalışmalar yapılmıştır. Eğitimli ve aydın kişilerin büyük desteği sayesinde protesto mitingleri düzenlenmiş, düzenlenen bu mitingler kurtuluş savaşının kazanılmasına etki göstermiştir. Fakat Osmanlı Hükümeti, bu olumlu gelişmelere karşı gelerek İttihat ve Terakki Fıkrasının üyeleri olmakla suçladığı öğretmenlerin görevlerine son vermiş, öğretmenlik mesleğini icra edecek mezunların

³⁴⁹ Kocatürk, a. g. e., s. 95.

mücadeleye katılacakları korkusuyla Anadolu topraklarına atanmalarının karşısını almıştır.³⁵⁰

Bütün zorluklara ve sancılı geçen süreçlere rağmen Atatürk, vatandaşların, özellikle de Türk kadınlarının eğitim görmesine, bilim ve akıl yoluyla ilerlemesine büyük özen göstermiş, kadın eğitimi olursa bir çocuk, bir genç, bir aile ve sonuç olarak tüm toplum eğitimi olur fikrini savunmuştur. İnönü Savaşları'nın yeni bittiği ve Sakarya Savaşı'nın başlamak üzere olduğu ağır bir dönemde kendisinin bizzat cepheden gelerek 1921 yılının 15 Temmuz tarihinde Ankara'da Maarif Kongresini toplamış olması, vatanın kurtuluşunun tek silah veya orduyla olmayacağı, hem de eğitimin aracılığıyla zafere ulaşılacağı kanaatinde olduğunun kesin bir kanıtıydı. Düzenlenen bu kongrede farklı bölgelerden gelen erkek ve kadın öğretmenler salonda beraber bulunmuş ve sayıları 250'den fazla olmuştur. Her biriyle ayrılıkta el sıkışarak görüşen Atatürk, onları geleceğin kurtuluş öncüleri olarak tanımlamıştır.³⁵¹ Ne yazık ki, savaşlar nedeniyle kongrenin çalışmaları yarım kalmıştır. Fakat tüm zorluklara rağmen öyle bir zamanda eğitimle ilgili kararların alınması, kurulacak olan Cumhuriyet'te Ulu Önder Atatürk'ün bilime ne kadar önem vereceğinin bir örneğiydi.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne İmparatorluktan geriye % 89, 4 okuma ve yazma bilmeyen halk kalmıştı. Bu oran özellikle kadınlar arasında daha yüksekti. Nüfusun az olduğu bölgelerde durum daha kötüydü. 10.000 kişiden az insanın yaşadığı yerlerde kadınların % 96'sı eğitimden uzak, okuma ve yazmadan habersiz şekilde yaşamaktaydı.³⁵² Kadınların bilim ve öğrenimden geri kalmasından da malumdur ki, memleketin durumu içler acısıydı. Bu durumun devam etmesine engel olan, bir milletin kadının eğitimden uzak kalarak gelişim gösteremeyeceğine inanan Atatürk, ciddi bir şekilde eğitim konusunun üzerinde durdu.

1924 yılının 3 Mart tarihinde yeni kurulan Cumhuriyet, eğitim politikasında ilk önemli adımı atarak Tehvid-Tedrisat Kanunu'nu kabul etti. Bununla da kadın ve erkek ayrımı yapılmadan her Türk vatandaşına eşit eğitim hakkı verildi. Bütün öğretim ve bilim

³⁵⁰ Yahya Akyüz, “ Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2011, s. (9-22), s. 20.

³⁵¹ Yahya Akyüz, “*Türk Eğitim Tarihi M. Ö. 1000- M. S. 2004*”, Pegem Yayınları, Ankara, 2004, s. 292-293.

³⁵² Perihan Onay, “*Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1967, s. 121.

kurumları bu kanunun kabulüyle Milli Eğitim Bakanlığına bağlanıyordu. Çağdaş eğitimin verileceği bu kurumlarda müfredat programları, kız öğrencilere *özgür* oldukları bilincini verecek şekilde oluşturuldu.³⁵³ Cumhuriyet Dönemi'nin Milli Eğitim konusundaki gelişim ve dönüşümleri bu kanunun kabulüyle başlamış oldu. 1924 yılında gerçekleşen diğer bir gelişme de ilkokullarda karma eğitime geçileceği kararıydı. İlk olarak Bolu, Adapazarı ve Bursa'da karma okullar oluşturularak kız ve erkeklere birlikte dersler verilmiştir. 1927-1928 yıllarında memlekette 23 karma okul var iken, bu sayı 1935-1936 yılları arasında 85'e yükselmişti. 1930 yılından sonra ise karma eğitim, lise düzeyine de yayılmıştır. 1934-1935 öğretim yılına baktığımızda 19 lisede karma eğitimin var olduğunu görüyoruz.³⁵⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde kız çocuklarının eğitimi için düşünülen ve uygulanan en önemli projelerden biri de Kız Enstitüleri'nin açılmasıydı. O dönemde kızlara yönelik meslek eğitimi veren bir okulun açılmasını öneren Ömer Buyse³⁵⁵, bu tipten okulların açılmasındaki asıl amacın genç kızlara ticaretle, sanatta, modern hayatta kendileri için gereken bilgilerin verilmesi olduğunu belirtmiştir. İşte tam da bu hedef doğrultusunda 1928'de Ankara'da açılan İsmet Paşa Kız Enstitüsü³⁵⁶, Cumhuriyet'in modern ideal kadın tipini yetiştirecekti.³⁵⁷ Okulda kızlara teknik bilgiler, nakış ve dikiş dersleri öğretilmesiyle beraber, hem de yabancı dil olarak Almanca, Fransızca ve İngilizce de öğretilmiştir. Dönemin gazetecisi Server Rifat Bey, 1934 yılında bu okulu ziyaret etmiş ve nakış ve dikiş atölyesi hakkında izlenimlerini şu şekilde belirtmiştir:

“...Nakış ve dikiş atölyelerinde en basitinden en mükemmeline kadar her şey sistematik bir usul ile öğretiliyor. İlk mektepten iğne tutmasını bilmeden gelen kızlarımızı en

³⁵³ Reşat Genç, “Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar- 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 23.

³⁵⁴ Akyüz, a. g. e., s. 359-360.

³⁵⁵ 1865 yılında Belçika’da dünyaya göz açan Belçika Teknik Eğitim uzmanı Homere Felix (Omer) Buyse, 1927 yılında dönemin Eğitim Bakanı görevini icra eden Mustafa Necati’nin daveti üzerine Türkiye’ye gelmiş ve eğitimle ilgili raporlar hazırlamıştır. Geniş bilgi için bkz: Cengiz Aslan, “Dr. Omer Buyse (1865-1945)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dr-omer-buyse-1865-1945/>, Erişim tarihi: 21 Eylül 2024.

³⁵⁶ Okul binasının inşasına 1925 yılında başlanılmış ve 1933 yılında tamamlanmıştır. Binanın inş süreci devam ettiği zaman okul 1928 yılında 5 öğrenci ile öğretime başlamıştır. Yıl sonuna gelindiğinde ise öğrenim gören öğrencilerin sayısı 28’e ulaşmıştır. Bilgi için bkz: Ayten Sezer Arıg, “Ankara’da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, 2011, S. (3-15), s. 6-7.

³⁵⁷ Ali Rıza Erdem, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi*, Sayı:9, 2015, S. (1266-1277), s. 1273-1274.

mükemmel bir terzi elinden çıkmış kadar enfes bir tayyörün artık son ütüsünü yaparken gördüğümüz zaman pek yerinde olarak mağrur oluyoruz. Birer şiir kadar ince ve zarif işlemler, brodeler, yaz bulutları kadar manalı çamaşırlar...Bütün bu güzel ve makineden çıkmış, kalıptan dökülmüş kadar el değmemişe benzeyen bu harikulade işler hangi Türk'ü mağrur etmez?.. İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde ihtisasını yapmış hanım kızlarımızdan hayata atılan pek çok terzimiz vardır. Bunlar iki seneden beri Ankara terzilik âleminde derhal parlamışlar, iş hususunda fevkaladelikler göstermişler ve dikiş piyasasının hayli inmesinde de amil olmuşlardır.”³⁵⁸

Kızlara el becerilerini öğretmek ve gelecekte onları iş hayatının içine çekmek amacıyla açılan bu okullar, zamanla Türk el sanatlarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk kızlarının kendilerine güvenini artıran bu kurumlar, modern kadın tipinin oluşmasında büyük görevler üstlenmiştir.

Eğitim alanında yapılan devrimler arasında hiç şüphesiz Harf Devriminin önemli bir yeri vardır. 1928 yılında yeni Türk harflerinin kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşen Harf Devriminde, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ve o dönem Cumhuriyet'in 7. Eğitim Bakanı görevini icra eden Mustafa Necati Bey'in³⁵⁹ büyük emekleri olmuştur.

Uzun yıllardır kullanılan Arap harfleri, karışık olmakla beraber okunması ve yazması da zordu. Halkın okuma, yazma oranının düşük olmasını etkileyen sebeplerden biri de bu zor ve karışık harflerin kullanılmasıydı. Hem de artık modern toplum ve modern düşünceli vatandaşa ulaşma yolunda Arap harfleriyle verilen öğretim yetersiz kalıyordu. İşte bu sebeplerden dolayı Yeni Türk harflerine geçilmek artık zorunlu bir durumdu. 1928 yılında Atatürk, Gülhane parkında kadın, erkek, genç, yaşlı herkesin önünde yeni harflerin kabulüyle ilgili sevincini ve duygularını içinde barındıran nutkunu seslendirmişti:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için Yeni Türk Harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, ahenkdar, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan

³⁵⁸ Turan Tanyer, “Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının Sosyal Hayatından Sahneler”, Vekam Yayını, Ankara, 2006, s. 20-21.

³⁵⁹ 1925-1929 yılları arasında Cumhuriyet'in Eğitim Bakanı olarak görev yapan Mustafa Necati Bey'in Harf Devriminin gerçekleşmesinde, millet mekteplerinin açılmasında, öğretmen yetiştirme konusunda büyük çalışmaları olmuştur. Türk eğitimiyle ilgili rapor hazırlayan ABD asıllı Jhon Dewey'in fikirlerinden etkilenmiştir. Mustafa Necati Bey hakkında geniş bilgi için bkz: M. Rauf İnan, “Mustafa Necati: Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.

beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle behemahal pek çabuk bir zamanda mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın asarına yakın bir zamanda bütün kainat şahit olacaktır. Ben buna katıyetle eminim, siz de emin olunuz.”³⁶⁰

Harf devriminin gerçekleşmesinin ardından ülkede vatandaşların okuma ve yazma oranında gözle görülecek kadar ilerlemeler kaydedilmiş, kaydedilen bu ilerlemeleri de dönemin okuma yazma bilen vatandaş oranının tespit edilmesi zamanı ulaşılan rakamlar ispat etmiştir. Kadınların eğitim alması ve bilgilenmesine büyük katkı sağlayan adımlardan biri de işte bu Harf Devrimi olmuştur. Örneğin Harf Devriminden bir yıl öncesinde, yani 1927 senesinde Türkiye Cumhuriyeti’nde okum-yazma bilen kadınların oranı % 4,7 olduğu halde 1935 yılına gelindiğinde bu gösterici % 9,8’e yükselmiştir.³⁶¹

Kadınlar bu dönemde sadece eğitim kurumlarında eğitim alan taraf değil, hem de eğitimi veren, öğretmen taraf olmuştur. Cumhuriyetin geleceği için öğretmen yetiştirme konusuna ciddi özen gösteren Atatürk, kendisi *başmuallim* unvanıyla memleketin her karışını gezerek eğitimi yaymakla beraber, öğretmen yetiştirmek için okulların açılması, gereken araçların temin edilmesi gibi konuların üzerinde önemle ve istikrarlı bir şekilde durmuştur. Mustafa Necati Bey’in de desteği ve çalışmaları sonucunda 1926’da iki farklı öğretmen okulunun açılması karara alınmıştır. *İlk Muallim Mektepleri* ve *Köy Muallim Mektepleri* ismiyle açılacak olan bu okullardan ilkinde şehirde yerleşen okullar için öğretmenler yetiştirilecekken ikincisinde ise köy okulları için öğretmenlerin yetiştirilmesi hedefleniyordu. Bahsi geçen bu projeyle ilgili düşüncelerini ise Necati Bey, şu cümleleri ile belirtiyordu:

“Köy çocuklarını köyden alıp da şehirde okutmak hatalıdır. Bu sistem tatbik edilmiş, mahzurları görülmüştür. Mektebi bitiren köy çocukları, köylerine dönmek istememişlerdir. Elimizde böyle çocuklar vardır, onun için köy çocuklarını şehirde değil köyünde okutacağız. O, köyünde ne gördüyse o hayatı yaşayacaktır. Yani mektebin içinde büyük bir arazi olacak, orada çalışacaklar, hayvan bakmasını öğrenecekler, bu suretle köylerinden ayrılmayacaklardır. Tabi bunların programlarını Talim ve Terbiye Heyeti

³⁶⁰ M. Şakir Ülkütaşır, “Atatürk ve Harf Devrimi”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 64.

³⁶¹ İnan, a. g. e., s. 149.

tetkik edecek, yapacaktır. Köy muallimlerini getireceğiz, onların şahsi fikirlerini de nazarı dikkate alacağız. Ona göre mektep açacağız, ona göre de program yapacağız... Tahsil bizatihi bir hedef değildir. Bilakis vatandaşı ilerde yapacağı vazifeye hazırlayan bir vasıtaadır... Öğretmenin vazifesi, yalnızca talim ve tedris değildir, herkese vazifesini öğreten bir mürşid olmalıdır."³⁶²

Başlatılan bu eğitim projesiyle birlikte köylerde yaşayan kadınlar da eğitim alanında ilerleme kaydetmiş, memlekette erkek öğretmenlerle beraber kadın öğretmenlerin sayısında da artış gerçekleşmiştir. 1923-1924 yılları arasında ilkokul düzeyinde ders veren öğretmenlerden 1217'si kadın öğretmen olmuş, 1928-1929 yıllarına gelindiğinde kadın öğretmenlerin sayısı 4505'e ulaşmıştır.³⁶³

Bu dönemde öğretmenlik mesleğinde parlayan kadın öğretmenler hem de ödüllere ve takdirnamelere layık görülmüştür. Örneğin Konya Erkek Öğretmen Okulu'nda resim öğretmenliği yapan Efser Hanım, alanında başarılarla imza attığı için ve Ankara Erkek Lisesi'nde Felsefe dalında dersler veren Tezer Taşkiran, *Mantık* eserini yazdığı için takdirname kazanmıştır. Erenköy Kız Lisesi'nde Edebiyat öğretmeni olarak çalışan Nuriye Reşit Hanım ise görevini layıkıyla icra ettiği için para ödülü almıştır.³⁶⁴

Cumhuriyet'in gelişmesi ve modernleşmesinde aydın düşünceli bilim adamlarına ihtiyaç olduğunu anlayan ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla adımlar atan Atatürk, yurt dışı eğitimine de büyük önem vermekteydi. Bu konuyla ilgili kararın alınması da Cumhuriyetin kurulduğu yıla tesadüf etmiş, 1923 yılının 14 Ağustos tarihli hükümet programında şu satırlara yer verilmiştir:

"Milli güzidelerin yetiştirilmesi için, istidat ve kabiliyeti tebarüz eden (akıllılık ve kabiliyeti belirlenen) ve ailesinin kudret-i maliyesi (mali gücü) müsait olmayan gençler orta ve yüksek mekteplerde suret-i mahsusta (özel olarak) himaye (koruma) ve muavenete

³⁶² Devrim Alıcı, "Bir Eğitim Devrimcisi: Mustafa Necati", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:4, Sayı:1, 2008, S. (65-79), s. 73-74.

³⁶³ İnan, a. g. e., s. 148.

³⁶⁴ Müjgan Cunbur, "Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:23, 1992, S. (259-272), s. 269. Bu makalede Cunbur, Tezer Taşkiran'ın *Mantık* eserini okuyan Atatürk'ün, bir toplantıda öğretmeni takdir etmesinden ve terimlerin Türkçeleştirilmesini bildirmesinden bahsedilmiştir.

(yardıma) mahzar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa'daki irfan merkezlerine de gönderileceklerdir.”³⁶⁵

Yurt dışına gönderilecek öğrencilerin ailelerinin maddi durumlarını, bilim ve kültür seviyelerini, yaşlarını dikkate alarak adımlar atan Atatürk, 1924'te yurt dışına gidecek öğrencilere gönderdiği telgrafta onlara duyduğu güveni ve beklentisini şu cümleleriyle yazıya dökmüştü: “Sizi birer kıvılcım olarak gönderiyorum, alevler olarak geri dönmelisiniz.”³⁶⁶

Her alanda kadın ve erkek eşitliğini sağlayan Atatürk, yurt dışına gönderilecek öğrenciler arasında kız öğrencilere de yer vermiştir. Kız öğrencilerin sayısı erkeklere oranla daha az olsa da yeni kurulan bir Cumhuriyet için bu adım bile büyük bir gelişmeydi. Çünkü önceki yıllarda evinin yakınındaki okula bile gidemeyen kızlar, şimdi Avrupa'nın çeşitli ülkelerine eğitim almaya, staj yapmaya gönderiliyordu. 1923-1930 yılları arasında yurt dışına eğitim için gönderilen öğrencilerden 374'ü erkek, 38'i ise kız öğrenci olmuştur. 1931-1938 yılları arasında bu rakamlar artış göstermiş, 588 erkek öğrenciye karşı, 46 kız öğrenci yurt dışına eğitim almaya gönderilmiştir.³⁶⁷

1928 yılında teknik bilgilerin, sanatın kız çocuklarına öğretilmesini amaçlayan Kız Enstitüleri'nin açılmasının ardından bu alanda daha çok tecrübe kazandırmak amacıyla 12'si kız öğrenci olmak üzere toplam 34 öğrenci Avrupa'ya gönderilmiştir. 2 kız çamaşır, 2 kız moda, 2 kız terzilik ve 4 kız öğrenci de ev yönetimi alanında öğrenim görmek için seçilmiştir.³⁶⁸

Böylelikle asırlardır bilim ve akıldan, eğitim ve öğretimden yoksun bir şekilde yaşayan Türk kadını, yeni kurulan Cumhuriyetle birlikte cahillikten kurtulmaya ve bilim dünyasının içerisinde kendini bulmaya başlamıştır. Türk kadınının gelişmesine, gelişerek öğretmesine her türlü imkanı sağlayan Ulu önder Atatürk, çağdaş ve modern toplumun

³⁶⁵ Ayşen İçke, “Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 58.

³⁶⁶ Cumhuriyet Dönemi'nin yurt dışı eğitim politikasından yararlanan ilk öğrencilerden biri olan Sadi İrmak, kendisinin de bu öğrencilerden biri olduğunu ve isminin yanında Berlin Üniversitesinin yazıldığını görmüş, Almanya'ya doğu yola çıktığı zaman bahsi geçen telgrafi almıştır. Telgrafi okuduktan sonra “Şimdi gel de haylazlık et, bakalım.” fikrini seslendirmiştir. Geniş bilgi için bkz: Sadi İrmak, “Atatürk'ü Anarken”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 1984, S. (164-166), s. 165.

³⁶⁷ İçke, a. g. e., s. 117-118.

³⁶⁸ Müjgan Cunbur, “Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:8, Sayı:23, 1992, S. (259-272), s. 269.

oluşmasında ilk temelleri atmıştır. Tek bir gerçek vardır ki, kadının geride kaldığı bir toplum inkişafı da geride kalmaya mahkûm olan toplumdur. Bunu anlayan Atatürk, Türk kadını ve erkeğiyle birlikte devrimlerini gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet rejiminin her alanda Türk kadınına sağladığı eşit yaşam koşulları, kadınların meslek hayatına atılmasına, hem ekonomik, hem de sosyal hayatın içerisinde var olmasına da etki göstermiş, çeşitli mesleklerin icrasını kadın vatandaşlar üstlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yönden gelişmesini hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk, ekonominin düzelmesine, tarım alanında başarılı adımlar atılmasına özen göstermiş, Türkiye'nin kalkınmasında kadın ve erkeğin birlikte iş gücüne katılım sağlamasının önemli olduğu fikrini savunmuştur. Türk kadının iş azmine ve gücüne inan Atatürk, onların hiç de erkeklerden geri kalmadığını ve ekonomik hayatta da var olmalarının önemini şu cümleleriyle ifade etmiştir:

“Bugün bu memleketi nazarı tetkikten geçirelim. Göreceğimiz iki safha vardır. Birisi tarlalarda erkeklerle beraber çalışan, merkeplerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra levazimatını bizzat mübayaa eden, köyüne önen ve measii umumiyesinde kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar... Ben bu kadınlar arasında kocalarından daha iyi iş anlayanlara ve hesap yapanlara tesadüf ettim..”³⁶⁹

1923 senesinin 17 Şubat-4 Mart tarihlerinde İzmir’de gerçekleşen Birinci İktisat Kongresi’nde kadınların da erkeklerle beraber hem delege hem de dinleyici olarak katılması, Kongrenin açılışını yapan Atatürk’ün iktisadi hayatta ve kalkınmada Türk kadınlarına verdiği değerin ve duyduğu güvenin bir örneğiydi. Ardı ardına yaşanan savaşlar sonucunda erkek nüfusunun azalması ve bu azalmanın ekonomik alanda yarattığı boşluğu kadınların doldurması, yeni kurulan Cumhuriyet’te vatandaşlar arasında cinsiyet farkı koyulmadan herkesin iktisadi kalkınmada yer alması gibi durumlar kadınların bu kongreye katılmasının en önemli sebepleri idi. Mücahide Fatma Hanım, çiftçi temsilcisi olarak kongrede iştirak etmiş, Münire, Nigar, Emine, Hayriye Hanımlar da delegeler arasında yerlerini almışlardı. Bunun dışında dinleyiciler arasında 300 kişilik yer kadınlar için ayrılmıştı. Dönemin İktisat Vekili görevini icra eden Mahmut Esat Bey ise kongre sırasında kadınların katılımına ilgi göstermiş, hatta konuşmasına şu cümleleriyle

³⁶⁹ Caporal, a. g. e., s.534.

başlamıştı: “*Türk hanımları, hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha da çok olmasını dilerim*”³⁷⁰

Dönemin gazetelerinde de İktisat Kongresi hakkında yazılar yazılmış, kadınların da bu kongrede yer alması hakkında bilgiler verilmiştir. Örneğin o dönemde çıkan *İkdam* gazetesinde “*İktisadiyat ve Kadınlık*” başlıklı yazıda, kongreye 500 kadının katılım sağlayarak kadınların ülke iktisadiyatına ve ekonomisine duydukları yoğun ilgiden bahsedilmiştir. İş hayatında azalan erkek nüfusun yerini kadınların doldurarak ülke ekonomisini kalkındıracağına, diğer bir taraftan da kadınların toplumsal hayata katılım sürecinin hızlanacağına ve mevki sahibi olacaklarına değinilmiştir. Yine aynı başlıklı yazıda Türk kadınları ile Batılı kadınlar karşılaştırılmış, Batı’da erkek memurlar kadar kadın memurların var olmasına, Türk kadınlarının, hiç de onlardan geri kalmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.³⁷¹

Birinci İzmir İktisat Kongresi’nde “*İşçi Grubunun İktisadi Esasları*” başlıklı kanunun birinci maddesinde kadın ve erkek işçilere *amele* yerine ilk defa *işçi* kelimesiyle hitap edilmesi kararlaştırılmıştır. İşçilerin asgari ücret karşılığında çalışmaları, iş saatinin 8 saati geçmemesi gibi kararlar verilmiş, kadınların madenlerde çalıştırılması madde 7 ile yasaklanmıştı. Bunun yanı sıra 10. maddeye esasen kadınlara, doğumdan önce ve sonra 8 hafta boyunca ve her ayın 3 günü izin verilmesi, izinli olduğu günlerin hakkının tam ödenmesi kararı alınmıştı.³⁷²

Kongrenin sonunda işçi kadınları temsil ederek onların adına konuşma yapan Rukiye Hanım nutkunda, kadınlara sağladığı eşit yaşam koşullarından ötürü Ulu önder Atatürk’e teşekkürünü bildirmiş ve her alanda sunulan imkanlardan dolayı duyduğu sevinci şu sözleriyle belirtmişti:

“*Milli inkılabımız memleketimizde mevcut bütün müstabsillerin murabbaslarından mürekkep bu muazzam kongrenin toplanmasını mümkün kılmıştır. Bugünlere erişirken biz kadın işçilerini de fevkalade bir sahada görüyoruz. Bizleri bu kongreye davet eden*

³⁷⁰ Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, “*Bacıyan-ı Rum’dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri*”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 161.

³⁷¹ Ahmet Şekip, “Mali ve İktisadi Hafta İktisat Kongresinin Resmi Küşadı Münasebetiyle-Nutk-u İftitihanin Şayan-ı Dikkat Bir Fıkrası- Kanaat Tükenmez Hazine midir? İktisadiyat ve Kadınlık”, *İkdam*, 24 Şubat 1923.

³⁷² Mehmet Şehmus Güzel, “İzmir İktisat Kongresi’nde Kadınlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:5, s. 1195.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti erkanına ve bilhassa Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine biz kadınlar samimi teşekkürlerimizi takdim ederiz. Türkiye’de memleket işlerinde kadınların da iştirak etmesi ilk defa vuku buluyor. Bu şerefın bize müyesser kalplerimizi ferah ve guru hissiyle doldurdu. Kongre, iktisadiyatımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşru haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri adına şayan-ı şükrandır. Diğer gurupların da aynı sadakatle iktisadi kurtuluşumuza katılacaklarına emin bulunuyoruz... Yaşasın Türk işçi ve köylüleri, yaşasın Türk işçi kadınlığı.”³⁷³

İş zamanı kadınların korunmasına yönelik kabul edilen kararlar, İzmir İktisat Kongresi dışında 1930 yılına ait *Umumi Hıfzısıhha Kanunu*’nda da (*Genel Sağlık Koruma Yasası*) yer almıştır. 1936 yılında ise kabul edilen iş kanunu ile yaş farkı olmadan kadınların madenlerde, tünel yapımı, kablo döşenmesi, lağım kanallarının oluşturulması gibi ağır ve büyük güç talep eden işlerde çalıştırılması yasaklanmıştı.³⁷⁴

Cumhuriyet Dönemi kadın işçilerin sayısı ve niceliği hakkında ilk defa en kapsamlı bilgiler 1927 yılı nüfus sayımı³⁷⁵ sonucunda öğrenilmektedir. 1927 yılında 4’ten fazla kişinin çalıştığı sanayi işletmelerinde 147.712 çalışandan 37.640’ı kadındır. Cinsiyete göre değerlendirirsek çalışan her dört çalışandan biri kadındır. Yine aynı müesseselerde çalışan 7817 memurdan 1609 kişi kadın memurdur. Toplam 10941 patronda 155’i ise kadındır. Patron kadınlar arasında ecnebi kadınlar üstünlük teşkil etmektedir.³⁷⁶ 1936 yılına ait İş Kanunu’nun kabulünden sonraki yıl, yani 1937’de kadın çalışanların sayı toplam 51.131’e yükselmiştir.³⁷⁷

Cumhuriyet’in getirdiği yeni düzenle birlikte serbestçe eğitim alma imkanları elde eden Türk kadınları, sadece tarım işlerinde ve ya fabrikalarda çalışmakla yetinmemiş, iş hayatına atılarak farklı farklı meslek dallarında kendilerini gösterme fırsatını yakaladılar.

³⁷³ Tümer Erdem, Yiğit, a. g. e., s. 161-162., Ayşe Bedir, “1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde Türk Kadını”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı, S. (187-202), s. 197.

³⁷⁴ Capbora, a. g. e., s. 539-540.

³⁷⁵ 1927 yılı 28 Ekim sabah saat 08:00’ nüfus sayımı başlamış ve akşam top atışıyla sayım sonuçlanmıştır. Sayım günü sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve sadece sayımda görevli olan memurlara yol parası verilmiştir. Sayımdan önceki tahminler iki yer ayrılmış, 12-13 milyon arası “*iyimser*”, 10 milyonda az ise “*kötümser*” sonuç olarak belirlenmiştir. 4 Kasım günü “London General Press” isimindeki haber gazetesinin İstatistik Genel Müdürü Camille Jacquart, Türkiye nüfusunun 14 milyon olduğunu açıklamıştır. Bkz: “Umumi tahrir-i nüfusta 14 milyon nüfusumuz olduğu anlaşıldı”, *Hakimiyeti-Milliyet*, 4 Kasım 1927.

³⁷⁶ Ahmet Makal, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum*, Cilt:2, Sayı:25, 2010, S. (13-40), s. 21.

³⁷⁷ Lütfü Erişçi, “Türkiye’de İşçi sınıfının Tarihi”, Kebikeç Yayınları, Ankara, 1997, s. 20-23.

Öğretmen, doktor, kamu görevlisi, avukat, gazeteci, yazar, veteriner, astronom, dekan, kimyager, arkeolog gibi meslekleri icra ederek Cumhuriyet'in inkişafında, toplumun kalkınmasında başarılı işlere imza attılar.

1921 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi'ne kız öğrencilerin kabul edilmesi sonucunda kız öğretmen okullarının, ilkokul, ortaokul ve liselerde kadın öğretmenlerin sayısı artmış, üniversitenin çeşitli fakültelerinden ve meslek okullarından mezun olan kız öğrenciler, bir birinden farklı meslekleri icra ederek erkeklerle beraber iş hayatının sorumluluklarını üstelendiler. Cumhuriyet'in ilk kadın öğretmenlerinden biri olan Refet Arğın, Gelibolu Ortaokulu'nda 1936 yılından itibaren öğretmenlik yapmış, Atatürk'ün de katıldığı ve Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleşen İkinci Türk Tarih Kongresi'nde yerini almıştır. Üçüncü defa Atatürk'le aynı ortamda bulunma fırsatını yakalayan Arğın, Atatürk'e yaklaşıp demişti: *“Paşam isteğinizi yerine getirdim ve tarih öğretmeni olarak emrinizdeyim”*.³⁷⁸

Tıp fakültesine ise 1922 yılında ilk defa kız öğrenciler kabul edilmiş, 6 kız öğrenci 1928 senesinde diplomalarını almıştı. Avrupa ülkelerinde tıp tahsili alan kadın doktorlar ilk olarak serbest çalıştılar. Fakat uzmanlık adını alabilmek için devlet hizmetinde çalışmaları gerekiyordu. Sağlık ve Sosyal Bakanlığı 1930 yılında ilk defa kadın doktorlar için yeni iş imkanları yaratarak onlara resmi görev vermiştir.³⁷⁹ Safiye Ali³⁸⁰ Türkiye'nin ilk kadın doktoru olarak tarihe geçmiş, tıp eğitimini Almanya'da almıştır. Safiye Ali dışında Bedriye, Hayrünnisa, Semiramis Tezel gibi Türk kadınları da Avrupa'da tıp eğitimi görmüştür. Belkıs Mahmut Hanım ise Paris'te dişçilik eğitimi alarak Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kadın diş doktoru olarak görev yapmıştır.³⁸¹

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla beraber toplumsal hayatta yaşanan değişikliklerden biri de vatandaşlara meslek seçiminde serbest seçim imkanının tanınması ve kadınlara tüm meslekleri icra etme hakkının verilmesiydi. Hiç şüphesiz ki, Sabiha Gökçen de bu

³⁷⁸ İlk defa Atatürk'le 1928 yılında Gelibolu'da tanışan ve 1930 yılında Edirne'deki kız okulunda ikinci defa görüşme fırsatı yakalayan Refet Arğın'ın hayatı ve Atatürk'le aralarında geçen diyaloglar hakkında geniş bilgi için bkz: Özlem Özdemir, *“İlham Veren Cumhuriyet Kahramanları”*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 67.

³⁷⁹ İnan, a. g. e., s. 151-152.

³⁸⁰ Türkiye'nin ilk kadın doktoru olan Safiye Ali'nin hayatı, doktorluk mesleği hakkında geniş bilgi için bkz: Nuran Yıldırım, *“Türkiye'nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali”*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁸¹ Erdem, Yiğit, a. g. e., s. 167-168.

kadınlardan biri olmuş, Avrupa'nın ileri gelen ülkelerinde bile kadınların ulaşamadığı havacılık sektöründe kendi adını tüm dünyaya duyurmayı başarmıştı. Sabiha Gökçen'i manevi kızı olarak kabul eden Atatürk, ondaki havacılık merakını ve bu mesleğe olan tutkusunu keşfettikten sonra daima onu destekleyerek cesaretlendirdi. 1935 yılında Sabiha Gökçe'nin erkek öğrenciler arasında tek kız öğrenci olarak Türk Hava Kurumunun Türk Kuşu Sivil Havacılık Okulu'na girmesi bahsedilen desteğin ve cesaretlendirmenin bir örneğiydi. Aynı yılın Temmuz ayında yedi erkek öğrenciyle beraber uçuş eğitimi almak amacıyla Gökçen, sırasıyla Kırım, Odesa, Sivastopol, Yalta, Feodosia'ya gerçekleştirilen uçuşlarda yerini aldı. İlk defa 1936 yılının Şubat ayında ise motorlu uçakla uçuş gerçekleştirdi. Aynı yılda Yeşilköy Tayyare Karargahından 35 dakika süren uçuşunu tamamlayarak Bursa'ya inmeyi başardı. Havacılık alanında bilgisini, cesaretini, yeteneğini defalarca ispat eden Sabiha Gökçen, 1937 yılında dünyanın ilk kadın savaş pilotu adına layık görüldü.³⁸² 1938 yılında ise tam beş gün süren Balkan turu, Sabiha Gökçen'in havacılık kariyerinde tam bir zirve noktasıydı. Tek başına çıktığı bu turu Balkan Devletleri dışişleri bakanlıklarının daveti üzerine gerçekleştiren Sabiha Gökçen, bu resmi görevi de başarıyla sonuçlandırdı.³⁸³ Sabiha Gökçen, akıl ve zekasıyla, kanıtlamış olduğu yeteneği ve başarılarıyla, tüm dünyaya örnek olabilecek kadın profili çizmekle beraber eşit koşullar yaratılırsa kadınların erkeklerden hiç de geride kalmadığını, hatta birçok alanda daha da öne çıkabileceğini gösterdi.

Ulaşılan bu bilgilerden de görmekteyiz ki, Cumhuriyet'in ilanı, kadınlar da dahil olmakla tüm Türk vatandaşı için yeni bir nefes, modern yaşam yolunda atılmış yeni bir adımdı. İnşa edilen bu yeni yaşam tarzında kadınlar bu sefer sadece seyreden taraf olmamış, hedeflenen modern toplumun inşasında erkeklerle birlikte sorumluluklar alarak canla başla çalışmıştır. Cumhuriyet'in modernleşmesi yolunda özenle emek veren çalışan Türk kadınları, önlerinde açılan bu parlak yolda emin adımlarla yürümeği başarmıştır. Her alanda olduğu gibi iş hayatında da erkeklerden geri kalmayan Türk kadınlarının ilerlemesinden mutluluk duyan Ulu Önder Atatürk, kadınlara olan güvenini ve inamını şu sözleriyle ifade etmişti:

³⁸² Saime Yüceer, "Sabiha Gökçen (Esiner) (1913-2001)", *Atatürk Ansiklopedisi*, 2022. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sabiha-gokcen-esiner-1913-2001/>, Erişim tarihi: 28 Eylül 2024.

³⁸³ Saime Yüceer, "İlk Türk Kadın Pilot Sabiha Gökçen'in Balkan Turu ve Barış Politikası", *I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (ISMS)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, S. (76-104), s. 84-85.

*“Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki, her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda yarışırmasına yürüyorlar. Yine şükranla ifade etmek lazımdır ki, hiçbir yerde kadınlarımız erkeklerin aşağısında değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek seviyesi arasında bir denklik görmekteyim. Bu hal iftihara layıktır. Kadınlarımızın, daha elverişsiz şartlar altında erkeklerden geri kalmayışı ve belki aynı şartlar altında erkeklerden ileri gidişi övüncü gerektirir.”*³⁸⁴

Atatürk başlattığı reform hareketinin içerisinde kadınları da erkeklerle beraber görmek istemiş, ülke kalkınmasının ancak tüm vatandaşların birlik ve beraberliği ile olacağına inanmıştır. Bu inancını ise şu cümleleriyle açıklamıştır: *“Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur.”*³⁸⁵

2.1.3 Edebiyat ve Sanat Alanında Cumhuriyet Dönemi (1920-1938) Türk Kadınlarının Yeri

Yeni kurulan düzenle beraber toplumsal değişimler, modernleşme yolunda atılan adımlar sanata da yansımış, edebiyat, tiyatro, müzik, resim, mimarlık gibi alanlarda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet’in inşa ettiği bu yeni düzen içerisinde kadınlar da aktif rol üstlenerek sanatla yakından ilgilenme ve sanatsal faaliyetlere katılma imkanına sahip oldular. Sanatın çeşitli dallarına büyük ilgisi olan ve Türk kadınlarının da daima bu dallarda parlamasını hedefleyen Atatürk, sanatı şu cümleleriyle özetlemiştir: *“Sanat güzelliğin ifadesidir. Bu ifade sözle olursa şiir, nağme ile olursa musiki, resim ile olursa ressamlık, oyma ile olursa heykeltıraşlık, bina ile olursa mimarlık olur.”*³⁸⁶

Edebiyatı da sanatın en önemli parçalarından biri olarak değerlendiren Atatürk, edebiyatı şu cümleleriyle tanımlamıştır: *“Edebiyat denildiği zaman şu anlaşılır: Söz ve manayı, yani insan dimağında yer eden, her türlü bilgileri ve insan karakterinin en büyük duygularını, bunları dinleyenleri veya okuyanları, çok alakalı kılacak surette söylemek ve yazmak sanatı. Bunun içindir ki, edebiyat ister nesir halinde olsun, ister nazım şeklinde*

³⁸⁴ Kocatürk, a. g. e., s. 98-99.

³⁸⁵ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 150-151.

³⁸⁶ Ahmet Cevat Emre, “Büyük Gazi ve Sanat”, *Muhit Mecmuası*, Sene:1, No:2, 1928, s. 84.

olsun, tıpkı resim gibi, heykeltıraşlık gibi bilhassa musiki gibi, güzel sanatlardan sayıla gelmektedir.”³⁸⁷

Atatürk’ün sanata karşı bu kadar ilgili olması ve Cumhuriyet yönetiminin memlekette kurulmasıyla beraber edebiyat da canlanmış, canlanan ve gelişim kaydeden bu alanda Türk kadınları ister yazdıkları edebi eserlerle, isterse de yazılan eser ve şiirlere konu olma özellikleriyle edebiyatla sıkı bir bağ kurmayı başardılar. Hiç şüphesizdir ki, bu kadınlardan biri Halide Edip Adıvar olmuş, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren edebiyat alanında öne çıkarak adından söz ettirmiştir. Milli Mücadele sırasında mitinglerde yer almasıyla ve siyasi fikirlerini seslendirmesiyle beraber Cumhuriyet’in ilanının ardından kaleme aldığı eserleriyle tam bir Cumhuriyet kadını profili çizmiştir. Yazmış olduğu romanlarıyla Cumhuriyet Dönemi edebiyatına damgasını vuran Halide Edip Hanım’ın, Milli Mücadele yıllarından bahsettiği iki önemli romanı *Ateşten Gömlek*³⁸⁸ (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923) adlı eserleri onun ne kadar yetkin bir kadın olduğunu göstermektedir. Halide Edip, *Ateşten Gömlek* romanının başkişisini bir kadın olarak canlandırmış, bilgili, zeki ve korkmaz bir kadın olan Ayşe örneğiyle Milli Mücadele zamanı tam bir Türk kadınının portresini yaratmıştır. Sadece taşralı, cahil bir kadın olarak görülen Ayşe’nin yeri geldiğinde güzel Fransızca konuşarak İngiliz gazeteciyi susturması, Yunanların İzmir’i işgali sırasında kaybettiği çocuğunun, eşinin ve en önemlisi milletin kanını yerde bırakmamak adına çeşitli mücadeleler vermesi romanda akıcı bir üslupla anlatılmıştır. Yazar, savaş sırasında yaşanan her türlü zorluğa rağmen sevgi ve aşk unsurlarına da bu eserinde yer vermiştir.³⁸⁹ Halide Edip, bu eserini kendisi İngilizceye çevirmiş, birkaç değişiklik yapılarak eser, Hindistan’da İngilizce yayımlanmıştır.³⁹⁰

1923 yılında yayımlanan *Vurun Kahpeye* romanında da yazar, genç öğretmen Aliye’nin Anadolu’da öğretmenlik mesleğini icra etmesinden, eşraf çocuklarının üstün tutularak

³⁸⁷ Kocatürk, a. g. e., s. 130.

³⁸⁸ Bu adlı roman yazmak fikri ilk olarak yazar ve diplomat gibi tanınan, Türk Dil Kurumunun kurucularından olan Yakup Kadri’ye mahsus olmuş, kendisi “*Ateşten Gömlek*” isimli roman yazacağını Ankara’da Halide Edip Hanım’ın evinde misafir olurken sohbet esnasında söylemiştir. Bu ad Halide Hanım tarafından beğenilmiş, hatta bu adla kendisinin de bir eser yazacağını belirtmiştir. Yakup Kadri Bey ise bu fikri yarı ciddi yarı şaka olarak algılamıştır. Eserin başlığında da bu konuyla ilgili Halide Edip, Yakup Kadri’ye mektup yazmıştır. Geniş bilgi için bkz: İnci Enginün, “*Halide Edip Adıvar*”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 68-69.

³⁸⁹ Halide Edip Adıvar, “*Ateşten Gömlek*”, Can Yayınları, İstanbul, 2014.

³⁹⁰ İnci Enginün, “*Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümeleleri*”, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, 1983, s. 323-335.

ayrımcılık yapılmasına karşı çıkmasından, sınıfta öğrenciler arasında eşitliği sağlama çabalarından bahseder. Hacı Fettah örneğiyle ise İslam dinini anlamamış ve halkı yanlış yönlendiren din adamlarını eleştirmiştir. Kendisini din adamı olarak tanımlayan Hacı Fettah'ın Aliye'ye *kahpe* damgası vurması ve linç ettirmesi olayları ise yazarın kalemıyla dönemin acı gerçeklerini gözler önüne sermiştir.³⁹¹

Halide Edip'in yazmış olduğu *Kalp Ağrısı*³⁹² (1924), *Zeyno'nun Oğlu*³⁹³ (1926) gibi eserlerinde yine sevgi duygusuna yer verilmiş, olgunluk çağının en iyi romanı olan *Sinekli Bakkal*³⁹⁴ (1936) romanında ise geniş bir mekan dahilinde kalabalık ve toplumsal meseleler incelenmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin kadın yazarlarından biri de Şükufe Nihal Başar olmuş, şiir, roman gezi türünde eserler yazarak Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı'nı daha da zenginleştirmiştir. *Hazan Rüzgarları* (1927), *Gayya* (1930), *Yakut Kayalar* (1931) gibi şiirler, *Su* (1933), *Şile Yolları* (1935) başlıklı kitaplar, Başar Hanım'ın kaleminden doğmuştur.³⁹⁵ *Yalnız Dönüyorum* isimli romanında ise Cumhuriyet Dönemi kadınının dünyasını aydın bir dille anlatmış, 1908-1930 yılları arasında yaşanan toplumsal ve kültürel değişikliklerin Türk kadınının hayatını nasıl değiştirdiği gibi konulara değinmiştir.³⁹⁶

Dönemin bir diğer kadın yazarlarından biri de Müfide Ferit Tek Hanım olmuştur. Edebi hayatta ona ün kazandıran ilk romanı olan *Aydemir*³⁹⁷ eserini Sinop ve Bilecik'te geçirdiği 1913-1918 yılları arasında yazmış, Cumhuriyet Dönemi edebiyatına ise *Pervaneler*³⁹⁸ (1924) romanıyla damgasını vurmuştur.

İlk defa lise yıllarından başlayarak şiirler yazan Halide Nusret Zorlutuna, Cumhuriyet Dönemi'nin en usta yazarlarından biri olmuş, yazdığı şiirlerde kullandığı aydın dil üslubu ve şekil özellikleriyle dikkat çekmiştir. Şiirlerinin anlaşılabilir olması için ise hece

³⁹¹ Halide Edip Adivar, "*Vurun Kahpeye*", Can Yayınları, İstanbul, 2007.

³⁹² Halide Edip Adivar, "*Kalp Ağrısı*", Can Yayınları, İstanbul, 2011.

³⁹³ Halide Edip Adivar, "*Zeyno'nun Oğlu*", Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.

³⁹⁴ Halide Edip Adivar, "*Sinekli Bakkal*", Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1942.

³⁹⁵ Abdullah Özkan, Refik Durbaş, "*Türk Şiiri Antolojisi I*", Boyut Dosya Yayınları, İstanbul, 1999, s. 73.

³⁹⁶ Alev Önder, "Şükufe Nihal'in 'Yalnız Dönüyorum' Adlı Romanında Aydın Bir Cumhuriyet Kadının Dünyası", *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt:7, Sayı:3, 2023, S. 1961-1986, s. 1965. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesinden mezun olan Şükufe Nihal Hanım hem de coğrafyayla ilgili kitaplar yazmıştır. Kitaplar için bkz: Şükufe Nihal, "*Finlandiya*", Ak Yayıncılık, İstanbul, 1935, "*Domaniç Dağlarının Yolcusu*", Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

³⁹⁷ Müfide Ferit Tek, "*Aydemir*", Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁹⁸ Müfide Ferit Tek, "*Pervaneler*", Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

veznini kullanmıştır. 1928 yılında yazdığı *Ev Kadını* şiirinde de aydın ve anlaşılır dil üslubunu görmek mümkündür:

“Hiç eksik olmaz onun etrafında bebekler...
Biri koşup atlarken ötekisi emekler...
Mevkuffur bütün ömrü yuvalara, yuvaya,
Süzgün çehresi benzer üç gecelik bir Ay’a
Her ne olursa olsun mevkiiniz, yaşınız,
Bu kadının önünde eğilmez mi başınız?...”³⁹⁹

Edebi eserler yazmanın dışında öğretmenlik mesleğini de icra eden Zorlutuna, öğrencileriyle yaşadığı anları kaleme alarak hatıra kitabı ortaya çıkarmıştır. *Benim Küçük Dostlarım* isimli bu kitapta öğretmen-öğrenci ilişkisine dikkat çekmiş, asıl öğretmenin hangi kişilik özelliklerine sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. O dönemin şartları dahilinde öğretmenlik yapan Halide Hanım, yazmış olduğu bu eseriyle günümüzün öğretmenlerinin bile yolunu aydınlatmıştır.⁴⁰⁰

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren edebiyat alanında yaşanan bu gelişmeler ve kadınların da yazarlık, şairlik mesleklerinde öne çıkmasıyla beraber sanatın bir diğer kolu olan tiyatro alanında da benzeri yenilikler yaşanmış, Cumhuriyet kadını, hem tiyatro sahnesinde, hem de izleme salonlarında serbestçe bulunarak sanatla güçlü bir bağ kurma imkanına sahip olmuştur.

Geçmişten beri Türk Tiyatrosu gelişimden uzak kalmış, daima hor görülmuş ve mesleki açıdan ayıplanmıştır. Aydın kesim de yazılarında ve nutuklarında tiyatronun sanatsal ve eğitimsel yönlerini halka anlatmak ve onları cahil fikirlerinden kurtarmak istemiştir. Fakat bu isteklerine Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra ulaşmayı başardılar.

Osmanlı’nın son dönemlerinde tiyatro ve müzik okulu amaçlı kurulan Darülbedayide, 1916 yılından itibaren gösteriler düzenlenmiş, okul tiyatro binası olarak kullanılmış ve Cumhuriyet Dönemi’ne kadar varlığını zor bir şekilde korumayı başarmıştır.⁴⁰¹ Ne yazık ki, Cumhuriyet’in kurulduğu dönemlerde bu kurumun ne sistemli bir çalışma düzeni, ne de sanatçı kadrosu vardı. Dönemin gazetelerinde bile “*Darülbedayi can çekişiyor*”

³⁹⁹ Halide Nusret Zorlutuna, “*Bütün Şiirleri*”, Hazırlayan: Betül Coşkun, Timaş Yayınları, 2008, s. 38.

⁴⁰⁰ Halide Nusret Zorlutuna, “*Benim Küçük Dostlarım*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

⁴⁰¹ Metin And, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)*”, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983, s. 115.

başlıklı yazılar yer alıyordu.⁴⁰² Cumhuriyetle birlikte canlanan sanatsal ortamda bu kurumun da geleceği düşünülmüş, bu alanda çalışmalar başlatılmıştır. Belediye Meclisi'nin aldığı kararla 1926 senesinde Darülbeyti kurumsallaşmış, 1934 yılında *İstanbul Şehir Tiyatrosu* olarak anılmış, 1976 yılına gelindiğinde ise *İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları* adını almıştır.⁴⁰³ 1930 yılında yürürlüğe giren *Belediyeler Yasası*'na göre ise Darülbeyti, artık yardımlar toplamakla ayakta kalan bir kurum olmaktan kurtulmuş, Belediyenin sağladığı ödenekle Cumhuriyet tiyatrosu olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kararın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, yani 1931 yılında ise bu kuruma bağlı Tiyatro Meslek Okulu'nun açılması Darülbeytinin gelişmesi açısından önemli bir adım olmuştur.⁴⁰⁴

Cumhuriyet Dönemi'nde tiyatro alanında kaydedilen bu ilerlemelerden belki de en önemlisi dönemin aydın isimlerinin Türk tiyatro sahnesinde Türk kadınlarının da var olması için verdikleri mücadelenin başarıyla sonuçlanması gerçeğidir. Cumhuriyet'in Türk kadınlarının gelişmesi, sosyalleşmesi ve kültürlü bireyler olması için yarattığı özgür bir ortamda artık tiyatro sahnelerinde Türk kadınları da yerini alıyor ve farklı farklı rolleri başarıyla oynuyorlardı. Daha Cumhuriyet yönetimine geçilmeden önce Afife Jale'nin cesurca gerçekleştirdiği sahne performansı aslında Türk tiyatrosu için o güne kadar görülmemiş olan büyük bir yenilikti. Bu yeniliklerin ardı ardına yaşandığı ortamı ise Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet oluşturacaktı.

İlk defa Darülbeytiye kız öğrenciler 1918 yılında kabul edilmiş⁴⁰⁵, bu kız öğrencilerden biri de Afife Jale olmuştur. 1920 yılında ilk defa sahnede seyirciyle buluşan Türk kızı Afife Jale, Apollon tiyatrosunda gerçekleşen *Yamalar* isimli oyunda *Emel* karakterini canlandırmış⁴⁰⁶, ve bir ilke imza atarak tiyatrodaki Türk erkeğinin yanında başarılı bir şekilde Türk kadınına temsil etmiştir. Lakin o dönem için uygun görülmemeyen bu olay büyük bir kesim tarafından kınanmış, ayıplanmış ve hatta Afife, polis tarafından bile

⁴⁰² Nutku Özdemir, "Cumhuriyet Tiyatrosu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 2511.

⁴⁰³ Feridun Aksın, "*Cumhuriyetin 75Yılı (1923-1993)*", C.1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.56.

⁴⁰⁴ Tahsin Konur, "Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkisi", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, C.31, S.1-2, 1987, S. (307-359), s. 310.

⁴⁰⁵ Mehmet Fuat, "*Tiyatro Tarihi*", MSM Yayınları, İstanbul, 2000, s. 241.

⁴⁰⁶ Halit Fahri Ozansoy, "*Darülbeyti Devrinin Eski Günlerinde*", Ak Kitapevi, İstanbul, 1964, s. 6.

sahneden kovulmuştur.⁴⁰⁷ 1921 yılının 27 Şubat tarihinde Belediye, Müslüman kadınların tiyatro sahnesine çıkmasını yasaklayan bildiriye Darülbeyti yönetim kuruluna göndermiş⁴⁰⁸, ardından aynı yılın 8 Mart tarihinde ise gönderilen ikinci buyrukla beraber Afife tiyatro topluluğundan çıkarılmıştır.⁴⁰⁹

İster polis baskılarından isterse de cahil bir toplum tarafından tiyatro sahnelerinden uzak kalan Afife Jale bu yıllarda o dönemin tanınan müzisyenlerinden olan Selahattin Pınar ile evlenmiş, fakat bu evlilik 1935 yılında çiftin ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.⁴¹⁰ Tiyatrodan uzaklaşması, ardından evliliğinin sonlanması Afife Hanım'ı kedere boğmuş, ömrünün son günlerini de hastanede geçirmiştir. Tedavi gördüğü hastanede vefat eden Afife Hanım'ın ölüm haberini yazan ilk gazetelerden biri *Cumhuriyet* gazetesinde onun ilk sahneye çıkan Türk kadını olduğu da vurgulanmıştır.⁴¹¹

Ölümünün ertesi gün ise Nusret Safa Coşkun, *Son Posta* gazetesinde şu cümleleri yazmıştır:

*“Onu son defa, tip tip deliler arasında, ölümü bekler bir vaziyette görelî galiba üç ay, son mektubunu alalı da 15 gün oluyor. (...) Afife, sahneye ilk defa, taassub perdesini yırtarak çıkan ilk Türk kadını, Afife, içtimai inkılabda, tiyatrodan daha fazla rol oynamış, feragatkar san'atkar; Afife, çilesi ve akıbetile insanı, insanlıktan ürküten bedbaht insan numunesi. (...) Asırlar kadar uzayan bu ızdırab nihayet bitti ve bu beşerî facianın son perdesi kapandı. Zavallı Afife, senin bu korkunç akıbetinden pek çoklarımızın ve hatta hepimizin unutulmaz dersler almamız lazım.”*⁴¹²

Türk kadını için bu zorlu süreç, 1923 yılının getirdiği yeni düzenle beraber yok olmuş, siyasi ortamda yaşanan yenilikleri hem de kültürel canlanma takip etmiştir. Aynı yıl Halide Edip Adıvar'ın yazmış olduğu *Ateşten Gömlek* eserinin film çekimleri için Türk kız oyuncular aranmış, Bedia Muvahhit ve Münire (Neyyire Neyir) isimli hanımlar başvuran oyuncular arasında olmuştur.⁴¹³ Bu filmde rol alan Bedia Hanım, daha sonra

⁴⁰⁷ Gülfem Adile Şankaya, “Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2020, s. 47.

⁴⁰⁸ Özdemir Nutku, “Cumhuriyet Döneminde Türk Tiyatrosunu Geliştiren İlk Adımlar”, *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, S. 86, 1981, S. (107-113), s. 108.

⁴⁰⁹ Aydan Bulca Erim, “Afife Jale Yeniden Sahnede”, *Sanat Çevresi Dergisi*, 1988, S. (79-80), s. 80.

⁴¹⁰ Ömür Kurt, “Tarihe Yön Veren 100 Kadın”, Hürriyet Kitap, İstanbul, 2019, s. 374.

⁴¹¹ “Merhum Afife”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1941.

⁴¹² Nusret Safa Coşkun, “Türk sahnesinin bedbaht kadını Afife'nin son günleri”, *Son Posta*, 25 Temmuz 1941.

⁴¹³ Fuat, a. g. e., s. 241.

birçok tiyatro sahnelerinde yerini almış, 1923 yılının 6 Aralık tarihinde eşi Muhsin Bey tarafından sahneye koyulan “*Othello*” oyununda “*Desdemona*” karakterini canlandırmıştır.⁴¹⁴

Dönemin kadın oyuncularından biri de Necla Hanım (Sertel) olmuş, Afife Jale ile tanışma fırsatını yakalamış ve tiyatro ile bağı özellikle Afife Hanım ile tanıştıktan sonra daha da güçlenmiştir.⁴¹⁵ İlk sahne hayatına *Casus* oyunuyla başlayan Necla Hanım, *Fatma* rolüyle “*Renkli Fener*”, *Meliha* karakteriyle “*İşsizler*”, oyunlarında yerini almıştır.⁴¹⁶

Cumhuriyet Dönemi’nin en yetenekli ve kültürlü tiyatro sanatçılarından bir diğeri de Neyyire Neyire olmuş, okulda düzenlenen gösterilerde iştirak etmiş, 1923 yılında çekimleri gerçekleşen *Ateşten Gömlek* filminde ise *Kezban* rolünü canlandırmıştır.⁴¹⁷

Diğer bir kadın oyuncu da Halide Hanım (Pişkin) olmuş, birçok tiyatro sahnesinde seyirciyle buluşmanın yanı sıra Türkiye’de ilk kadın yönetmenler sırasında yerini almış, hatta birkaç defa kendi tiyatro topluluğunu bile kurmayı başarmıştır.⁴¹⁸

1923 yılında sahnede seyirciyle buluşan *Balo Kaçakları* müzikali ile birlikte birçok Türk kadını sahne ile buluşmuş, bu müzikalde başrolü canlandıran Nazire Sedat Hanım ise göstermiş olduğu performansıyla ilk Türk primadonnası adını almıştır.⁴¹⁹

Bahsedilen bu isimlerin dışında Nebahat, Hülya Gözalan, Cemile, Müzeyyen, Nermin, Leyla, Fahire gibi Türk kadınları da Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren tiyatro sahnelerinde görev alarak, bir birinden farklı karakterleri canlandırarak Türk tiyatrosuna yeni bir nefes getirdiler. Artık 1930 yılına gelindiğinde tiyatro eğitimi almak isteyen öğrenciler arasında kız öğrenciler de bulunmuş, aynı yılda kırk aday arasından sekizi kız öğrenci olmuştur.⁴²⁰

Kültürel değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde hiç şüphe yoktur ki, sanatın en önemli kollarından biri olan müzik alanında da yeni değişimler yaşanmış ve Türk müziği sanki küllerinden yeniden doğmuştur. Topyekun kalkınmayı ve her alanda gelişmeyi hedefleyen Atatürk, müziğe özellikle ilgi duymuş, müziği hayatın ayrılmaz parçası ve

⁴¹⁴ And, a. g. e., s. 107.

⁴¹⁵ Metin And, “*50 Yılında Türk Tiyatrosu*”, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 98.

⁴¹⁶ Şankaya, a. g. e., s. 79.

⁴¹⁷ And, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*”, s. 108.

⁴¹⁸ And, a. g. e., s. 109, Şankaya, a. g. e., s.79.

⁴¹⁹ Olcay Özkaya Duman, “*Alem-i Nisvan Tartışmaları ve Modernleşmeye Geçişte Sahne Sanatlarında Son Perde ve Üç Kadın: Afife Jale, Neyyire Neyir ve Bedia Muvahhit*”, Kadın Kaleminden Kadın Algısı I, Ankara, 2018, s. 278.

⁴²⁰ Şankaya, a. g. e., s. 80-81.

neşesi olarak tanımlamıştır. 1925 yılının 14 Ekim tarihinde İzmir Kız Öğretmen Okulunda yaptığı konuşmasından da müziğe duyduğu ilgi ve verdiği önem anlaşılmaktadır:

*“Hayatta musiki lazım mıdır? Hayatta musiki lazım değildir, çünkü hayat musikidir. Musiki ile alakası olmayan yaratıklar insan değildirler. Eğer söz konusu olan hayat insan hayatı ise musiki mutlaka vardır. Musikisiz hayat zaten mevcut olamaz. Musiki hayatın neşesi, ruhu, sevinci ve her şeyidir. Yalnız musikinin nev'i, üzerinde düşünmeğe değer.”*⁴²¹

Müzik alanında gerçekleşen reformlar, kadınların da bu alanda var olmasına olanak tanımış, dönemin önemli ses sanatkarları arasında Türk kadınları da yerini almıştır. Onlardan biri olan Safiye Ayla⁴²², müzik eğitimini dönemin önemli müzik eğitimcisi olan Mustafa Sunar'dan almış, Mustafa Sunar keşfettiği bu sesi çok beğenmiş, kendi şarkılarını Safiye Ayla'nın sesinden dinlemiş ve bir plak doldurabileceği kanaatine varmıştır.⁴²³ Safiye Ayla ile bireysel olarak görüşen Atatürk de sanatçının sesini beğenmiş ve fikirlerini şu cümleleriyle belirtmiştir: *“Safiye, isterim ki, tüm dünya müziğimizi senin sesinden dinlesin.”*⁴²⁴

Dönemin diğer bir kadın ses sanatçısı da Müzeyyen Senar olmuş, 1931 yılında Üsküdar Musiki Cemiyeti'ne katılmış ve burada başarılı ses sanatçıları olan Necati Tokyay ve Emin Ongan'dan müzik dersleri almıştır. Ardından ise Şark Musiki Cemiyeti'ne yazılmıştır.⁴²⁵ Kendisi burada geçirdiği eğitim yıllarını anlatırken Kemal Niyazi Bey ve Hayriye Örs Hanım'ın kendisine ne kadar ilgiyle yaklaşmasından ve müzik eğitimi zamanı verdikleri destekten bahsetmiştir.⁴²⁶ Senar Hanım Atatürk ile ilk defa 18 yaşındayken Dolmabahçe Sarayı'nda tanışmış, seslendirdiği şarkıyı ise Atatürk çok beğenmiştir. Senar Hanım ve Atatürk'ün ikinci ve üçüncü görüşmeleri Bursa'da

⁴²¹ Kocatürk, a. g. e., s. 132. Bediâ Mükerrrem Dinçer, “Atatürk ve Türk Musikisi”, *Sosyoloji Konferansları*, 1981, Sayı: 19, S. (71-86), s. 72.

⁴²² Safiye Ayla'nın ne zaman doğduğu veya çocukluk yılları hakkında geniş bir bilgi ne yazık ki, bulunmamaktadır. Kendi de doğduğu yılı *“imış”*, *“rivayete göre”* şeklinde anlatmaktadır. Bilgi için bkz: Sermet Sami Uysal, *“Baki Kalan Bir Kubbede Türk Sanat Musikisinin Altın Yılları”*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 271.

⁴²³ Gülşah Sönmez, “Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği Kadın İcracılarından Safiye Ayla'nın “Menekşelendi Sular, Sular Menekşelendi” Eserinin İcra Özellikleri Açısından İncelenmesi”, *Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 2022, Sayı:23, S. (82-102), s. 85.

⁴²⁴ Volkan Güloğlu, “Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, Özel Sayı, S. (165-179), s. 177.

⁴²⁵ Radi Dikici, *“Cumhuriyet'in Divası Müzeyyen Senar”*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 35-37.

⁴²⁶ Dikici, a. g. e., s. 36-37.

gerçekleşmiş, ikinci görüş zamanı Belediye Sarayı'nda Atatürk'le dans eden Müzeyyen Senar, son defa 1938 yılında Savarona Yatı'nda Atatürk karşısında şarkı söylemiştir.⁴²⁷

Müzik alanında parlayan diğer bir Türk kadın sanatçısı da Nimet Vahid Hanım olmuş, İstanbul'da piyano dersleri almakla beraber, Almanya'ya ses eğitimi almak amacıyla gitmiştir. 1925 yılında Almanya'dan dönmüş ve Türkiye'de şan eğitimi veren hocalardan biri olmuştur. 1930'lu yıllarda ise birçok konserler vermiş ve radyo yoluyla sesini dinleyicilerine duyurmuştur.⁴²⁸

Fakat Nimet Hanım, müzik dünyasında opera alanında öne çıkmış ve en çok bu alanda adından söz ettirmiştir. Türk Opera tarihinde önemli bir yeri olan *Özsoy Operası*'nda⁴²⁹ başrolü oynayan Nimet Hanım, Ulu anne karakterini canlandırmış ve operada sahne alan sanatçılar Atatürk'ten büyük övgü almıştır. Hatta Afet İnan ve Atatürk, Nimet Hanım'ın da bulunduğu sanatçı kadrosunu köşkte ağırlamıştır.⁴³⁰ Sanatçının hem Türkiye'deki radyo ve sahne performansları, hem de Avrupa'da gerçekleşen konserleri sayesinde Türk müziği Batı müziğinin tesirleriyle zenginleşmiş ve gelişmiştir.

Cumhuriyetle beraber değişen toplumda kültürel aydınlanma sanatın en önemli dallarından biri olan resme de tesirini göstermiş, dönemin yetenekli ressamı arasında Türk kadın ressamlar da öne çıkmıştır. Hiç şüphe yoktur ki, sanatkar unvanını alan Mihri Müşfik bu kadınlardan biri olmuştur. Resim sanatına yakından ilgi duyan ve daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce yarattığı portreler ve tablolarla adından söz ettiren Mihri Müşfik, çalışmalarını Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürmüştür. Ona en çok ün getiren yarattığı kadın portreleri olmuş, kadının his ve düşüncelerini bir resimde insanlara aktarmayı başarmıştır. Avrupa'da sanat eğitimden dersler görmüş, öğrendiği bilgilerden yola çıkarak Türkiye'de Batı tarzında resimlerin yaratılmasına öncülük etmiştir. Kadınların sanat alanında daha başarılı olması amacıyla açılan İnas Sanay-i Nefise

⁴²⁷ Serenat İstanbullu, "Müzeyyen Senar'ın Hayatı ve Müziksel Çalışmaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 2020, Cilt:6, Sayı: 12, S. (225-241), s. 231-232.

⁴²⁸ Muzaffer Karaaslan, "Tarih Yazımında Göz Ardı Edilmiş Bir Kadın Sanatçı: İlk Türk Kadın Opera Sanatçısı Nimet Vahid Hanım", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2022, Sayı: 25, S. (17-29), s. 24-25.

⁴²⁹ *Özsoy Operası*, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 tarihinde Türkiye'yi ziyarete gelmesinden dolayı hazırlanmıştır. Ulu Önder Atatürk, Türk- İran ilişkilerini güçlendirmek adına *Şehname*'den örnek alınan bir opera hazırlanmasını istemiş ve iki ay gibi kısa bir sürede bu opera hazırlanmıştır. Geniş bilgi için bkz: Olcay Kolçak, "*A. Adnan Saygun*" Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 20.

⁴³⁰ Karaaslan, a. g. e., s. 27.

Mektebi'nin kuruluşunda da büyük katkıları olan Mihri Hanım, Türk resim sanatının gelişmesinde büyük çabalar sarf etmiştir.⁴³¹

Cumhuriyet Dönemi'nin kadın ressamaları arasında olan diğer bir isim de Hale Asaf Hanım'dır.⁴³² Mihri Müşfik'in yeğeni olan Hale Hanım, on altı yaşında ailesinin desteği ile Berlin'e gitmiş ve orada ünlü ressam Arthur Kampf'dan resim dersleri almıştır. Berlin'de eğitim gördüğü yıllarda desen ve yağlı boya sanatını öğrenmiş, yeteneği ve el becerileri öğretmenleri tarafından takdir edilmiş ve 1924 yılında Berlin'deki sanat dergilerinde yarattığı portreler yer almıştır.⁴³³ Atatürk'ün daveti ile Ankara'ya giden Hale Hanım, Atatürk'ün portresini yaratma imkanına da sahip olmuştur.⁴³⁴ İster Berlin'de eğitim gördüğü yıllarda, isterse de Türkiye'ye döndükten sonra sağlık problemleriyle uğraşan Hale Asaf, ne yazık ki, uzun bir ömür sürememiş, 1938 yılında karaciğer kanserinden vefat etmiştir. 1925 yılına kadar "Salih" soy ismini kullanmış, babasının annesi ve kendisini terk etmesinden sonra dedesinin adını kullanarak ölünceye kadar Hale Asaf adını taşımıştır.⁴³⁵

Sanata olan tutkusuyla Cumhuriyet Dönemi'ne damga vuran Türk kadın resim sanatçılarından biri de Fatma Nazlı Ecevit olmuştur. 1900-1985 yılları arasında yaşamış Nazlı Hanım, hem de Türkiye'nin eski başkanlarından biri olan Bülent Ecevit'in annesidir. Ankara Kastamonu, İstanbul'da resim öğretmenliği yapmış, eserlerinde manzara, çiçek resimlerine özellikle yer vermiş, birçok rengi aynı anda kullanarak resimlerinde tonların ahengini yakalamayı başarmıştır.⁴³⁶

Ulaşılan bu bilgilerden yola çıkarak söyleye biliriz ki, Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulan yeni düzende her alanda olduğu gibi kültürel alanda da değişim ve dönüşümler yaşanmış, Türk kadını da özgürce sanat alanında ilerleme hakkını elde etmiştir. Edebiyatta serbestçe yazdığı eserlerle, tiyatro sahnelerinde cesaretli tavırlarıyla, müzik dünyasında parlamasıyla, resim ve mimarlık dallarında yeteneğini konuşturmasıyla kendi gücünü

⁴³¹ Burcu Kaya Karaduman, "Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:23, Sayı: Özel Sayı, 2023, S.(79-92), s. 82.

⁴³² 1905 yılında İstanbul'da dünyaya göz açan Hale Asaf Hanım'ın, babası Abdülhamit döneminde temyiz reislerinden olan Salih Bey, dedesi Asaf Paşa ise Sultan Abdülhamit'in yaveri olmuştur. Hale Hanım'ın ailesi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Taha Toros, *"İlk Kadın Ressamlarımız"*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1988.

⁴³³ Gülçin Eroğlu, *"Cumhuriyet Dönemi Kadın Hakları Işığında Öncü Türk Kadın Ressamlar"*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Fakültesi, İstanbul, 2017, s. 46.

⁴³⁴ Karaduman, a. g. e., s. 84.

⁴³⁵ Toros, a. g. e., s. 86.

⁴³⁶ Eroğlu, a. g. e., s. 41, Karaduman, a. g. e., s. 85.

tüm dünyaya gösteren Türk kadınları, hiç de Batı kadınlarından geride kalmadıklarını, medeniyet ve modernliğin birer sembolü olduklarını Ulu Önder Atatürk'ün kendilerine sunduğu bu yeniliklere açık bir toplumda ispat etmeği başardılar.

2.1.4. Türkiye Cumhuriyetinde (1920-1938) Kadınlar ve Siyaset

Asırlar boyunca Osmanlı toplumu dahilinde yaşayan, hizmet veren, üreten lakin bütün çabalarına rağmen ezilen, hor görülen ve toplumdan soyutlanan Türk kadınlarının, Cumhuriyet yönetimine geçilmesinden sonra sosyal ve kültürel alanda öne çıkması ve adından söz ettirmesi aynı şekilde siyasi alanda da gerçekleşmiş, Atatürk'ün ilke ve inkılapları doğrultusunda Türk kadınları, siyasi haklarına kavuşarak siyaset alanında erkeklerle eşit haklara sahip olmuştur.

Cumhuriyet'i ilan eden Atatürk, Türkiye'yi çağdaş ve demokratik bir ülkeye dönüştürmeyi asıl hedef olarak belirlemiş ve modern bir ülkede tüm vatandaşların eşit koşullarla yaşadığının bilincinde olduğunu uygun zaman dilimlerinde gerçekleştirdiği devrimleriyle ispat etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesiyle kadınların siyasi hak arayışları başlamış, 1926 yılında Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle Medeni haklarına kavuşan kadınların siyasi haklarını elde etmesi ise 1930'lu yıllara denk gelmiştir.

1923 yılının 3 Nisan tarihinde TBMM'de Tunalı Hilmi Bey, konuşmasında kadınların da seçimlerde iştirak etmesini dile getirmiş, lakin onun bu fikrine Meclis'te büyük çoğunluk karşı gelmiştir.⁴³⁷ Aynı toplantının sonunda ise siyasal hakların kadınlara da tanınmasıyla ilgili konuşan Hüseyin Avni Bey, fikrini şu cümleleriyle beyan etmiştir:

*“Bugünkü ihtiyacı encümende nazar-ı dikkate alarak evet biz de istikbal için bir fikir, bir cereyan vererek efkârı ihzar etmek mecburiyetindeyiz ve temenni ederim ki bu hak verilmeden ziyade alınacak bir haktır. Herhalde onlar da bu husustaki haklarını kendilerine layık gördüğü zaman bizden alırlar. Bunu zamana terk ediyorum. Fakat bugün görüyorum ki bu da noksanıdır. Bu noksanı telafi etmeyi inşallah bizden sonrakilere bırakırız.”*⁴³⁸

1923 yılının Haziran ayına gelindiğinde ise Nezihe Muhittin'in başkanlığıyla Kadınlar Kongresi gerçekleşmiş ve bu kongre sırasında siyasal hakların kendilerine de tanınmasını

⁴³⁷ Oya Çitçi, “Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar”, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s. 92.

⁴³⁸ 1923 3 Nisan tarihli Meclis görüşmelerinin tümü için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima: IV, Cilt: 28, s. 222-350.

isteyen aydın kadınlar, *Kadınlar Halk Fırkası* adını taşıyan bir siyasi örgüt kurmayı karara almıştır.⁴³⁹ Fırkanın yazarı ve aynı zamanda da sekreteri görevini icra eden Şukufe Nihal Hanım da “*Fırkamızın Mefkuresi*” başlıklı makalesinde siyasi hak kazanmak arzusunda olduklarını şu cümleleriyle kaleme almıştır: “*Kadınlar Halk Fırkasının programı, şimdiye kadar her fırsatta izaha uğraştığımız gibi, kadının içtimai, iktisadi ve bilahare siyasi sahalarda haklarını, inkişaflarını temin etmektir.*”⁴⁴⁰

Akabinde, Nezihe Muhiddin ve bir gurup aydın kadın bir araya gelerek 1924 yılında *Türk Kadınlar Birliği*ni kurmayı başarmıştır. Bu birliğin başkanlığını yapan Nezihe Muhiddin, 1925 yılından itibaren yayımlanan *Kadın Yolu* başlıklı dergide kadınlara hala siyasi hakların tanınmamasıyla alakalı düşündüklerini şu cümleleriyle ifade etmişti: “*İlköğretim cins ayırmaksızın bir mecburiyet hükmünde genişletilmiş olmasına binaen Türk kadının yokluğu mevzu bahis olamaz. Halbuki seçim meselesinde seçmenin mutlaka okuma bilmesi de mecburi değildir. Kahvehane köşelerinde miskinane esrar çeken birine verilen bu hak, kendini müdrik, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?*”⁴⁴¹

Hükümet, Türk Kadınlar Birliği’ni, çalışmalarından ötürü hep desteklemiş ve bu desteği de 1925 yılının 28 Haziran tarihinde kabul edilen kararnameyle “*kamuya yararlı dernek*” olduğunu açıklayarak göstermiştir.⁴⁴²

1927 yılı seçimleri yaklaşmaktaydı ve Türk Kadınlar Birliği hala mücadelesini sürdürmekteydi. Bu konu dönemin basınında ve TBMM’ de tartışılmaktaydı. Fakat hala kadınlara siyasi hakların verilmesinin doğru zaman olmadığı savunanlar ve hatta kamu görevlerini icra etmelerine tepki gösterenler de vardı. Seslendirilen fikirler arasında seçilme hakkından evvel seçme, yani oy kullanma hakkının kazanılmasının gerekliliği vurgulanıyordu.⁴⁴³ Bütün olumsuz fikirlere rağmen ise birliğin başkanı Nezihe Hanım, Türk kadınlarının siyasi haklarına kavuşana kadar bu mücadeleyi sürdüreceğini şu cümleleriyle açıklıyordu:

⁴³⁹ Yaprak Zihinoğlu, “*Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*”, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 122-127.

⁴⁴⁰ Şukufe Nihal, “*Fırkamızın Mefkuresi*”, *Süs Dergisi*, S. 3, 30 Haziran 1339 (1923), s. 3-4.

⁴⁴¹ Ayşen İçke, “*Türkiye’de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 31-32.

⁴⁴² Kadınlar Birliği’nin kamuya yararlı dernek sayılması hakkında kararname, Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, Fon Kodu: 30-18-1-1, Yer No: 14-42-6, 28 Haziran 1925; *Türk Kadını*, s. 151.

⁴⁴³ *Akşam Gazetesi*, 4 Haziran 1927.

*“İnkılapları doğuran, çabalar ve savaşımdır. Biz de, seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağımız göne değin savaşımayı sürdüreceğiz, kanunlar er geç toplumsal yaşamın gereklerine uymak zorundadırlar”.*⁴⁴⁴

Konuyla ilgili konuşmalar 1927 yılının 21 Haziran tarihinde Meclis’te Askeri Mükellefiyet Kanunu ile ilgili görüşmelerin yapıldığı vakitte de gündeme getirilmiş ve o dönemin Milli Savunma Bakanı görevini icra eden Recep Peker Bey konuyla ilgili şu fikirlerini dile getirmiştir:

*“Mademki devletin teşkilatı içtimaiye ve siyasiyesine iştirak etmek isteyen bir kadınlık zümresi mevzubahistir, o zümreye şunu hatırlatmak lâzım gelir ki bir vatanın mesaîi umumiyesine iştirak, yalnız intihabatın nazarî mücadelâtına ve meclislerin kürsülerde geçen münakaşatına iştirak etmek kâfi değildir. Mademki Türk vataniyle ve mukadderatı ile fiilen meşgul olmak arzusundasınız, o halde bu meşguliyeti fiiliyenin diğer şerefli bir cephesi vardır ki sizi oraya davet ederim.”*⁴⁴⁵

Müzakereler sonucunda ise seçimlerde kadınların da hak sahibi olması henüz erken sayılmış ve 1927 yılı seçimlerinde kadınlar iştirak etmemişti. Fakat bu konunun sıkça gündeme getirilmesi, hem basında, hem de Meclis’te tartışılması Türk kadınlarının siyasi alanda var olmasıyla ilgili geleneksel fikirlerin yumuşamasına ve gittikçe yok olmasına zemin yaratmıştır.⁴⁴⁶

Siyasi hakların Türk kadınına tanınmasının doğru zamanını bekleyen Atatürk’ün, bu konuyla ilgili düşüncelerini ve tavrını aydın bir şekilde yazıya dökerek günümüze ulaşmasını sağlayan Afet İnan, kişisel bir anısında da bu mesleğe değinmiştir. Afet İnan, 1929-1930 yılları arasında Müzik okulunda yurt bilgisi ve tarih dersleri verdiği zaman ders uygulaması olarak öğrenciler arasında seçim denemesi yapmış ve Belediye Kanunu’na uygun olarak öğrenciler bir başkan seçmiştir. Belediye Başkanlığına seçilen öğrenci kız olunca erkek öğrencilerden biri buna itiraz etmiş ve yasalar gereğince bir kadının seçimlerde iştirak etmesinin ve seçilmesinin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Afet İnan bu durum üzerine düşüncelerini şu cümleleriyle özetlemiştir: *“Öğrenci haklı idi,*

⁴⁴⁴ Tezer Taşkiran, *“Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları”*, Ankara, 1973, s. 124.

⁴⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima IV, (21 Haziran 1927), C. 33, s. 385.

⁴⁴⁶ Bernard Caporal, *“Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s. 692-693.

*ama ben öğretmen olarak şunları söyledim: Bu öğrendikleriniz ilerisi için sizlere faydalı olacaktır. Kadınlarımız da yakında oy hakkı kazanacaktır.”*⁴⁴⁷

Yaşadığı bu olaydan derin üzüntü duyan Afet İnan, aynı gün Marmara Köşkü’nde Atatürk ve dönemin İç İşleri Bakanı görevini icra eden Şükrü Kaya ile görüşmüş ve sınıftaki olayları her ikisine anlatmıştır. Afet İnan, bu haklardan yoksun olduğu için sınıfta öğrencilerin karşısına çıkmak istemeyecek kadar bu ağır durumdan etkilenmiş, hatta his ettiklerini Atatürk’e şu sözleriyle belirtmiştir: *“Hiç olmazsa erkek öğrencim kadar bir hak sahibi olmadan o sınıfa ders veremeyeceğim.”* Afet İnanın bu konuşması üzerine Şükrü Bey, bu meselenin Belediye Kanunu’nda ele alınabileceğini söylemiş, konuyla ilgili hazırlıklı olmak ve tartışmalar yapmak gerektiğini belirten Atatürk ise o akşam Çankaya Köşkü’nde dönemin devlet adamlarıyla bir araya gelerek kadınlara tanınacak siyasi haklar konusunda seslendirilen fikirleri dinlemiştir.⁴⁴⁸

1920’li yıllarda bu konuyla ilgili süren müzakereler ve tartışmalar 1930’lu yıllar başlar başlamaz bir sonuca kavuşmuş ve Türkiye Cumhuriyet’i kadınları, ardı ardına aşılacak üç aşama ile siyasi alanda erkeklerle beraber konuma gelmiş ve siyasi haklarına kavuşmuştur. Bu üç aşamadan ilki 1930’da gerçekleşmiş, Belediyeler Yasasının 23. maddesine göre 18 yaşını dolduran Türk kadınlarına oy hakkı, 24. maddeyle ise seçilebilme hakkı tanınmıştır. 1930 yılının 3 Nisan tarihinde yürürlüğe giren bu kanun, 193 oyla kabul edilmiştir.⁴⁴⁹

Kadınlar, bu kararın kabulünü memleketin dört bir yanında sevinç hissiyle kutladılar.⁴⁵⁰ Aynı gün Ankara’da Türk Ocakları merkezinde büyük kalabalık karşısında duyduğu sevinç ve gurur hissini Afet İnan, şu cümleleriyle belirtmiştir:

“Hanımlar, Efendiler! İntihap hakkındır, vazifendir. İntihabın esaslı ciheti vatandaşın reyini kullanmasıdır, intihapta millî halkçılık prensibinin fiilen tatbikidir. (Alkışlar) Kadınlara intihap etmek ve edilmek hakkının verilmesi millî hakimiyetin ifadesidir. Sabilerden, delilerden maada bütün vatandaşlar kadın ve erkek intihap hakkına

⁴⁴⁷ Afet İnan, *“Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri”*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s. 164.

⁴⁴⁸ Caporal, a. g. e., s. 696-697, İnan, a. g. e., 165. Kadın hakları konusunda o dönem için geniş araştırmalar yapan tarihçi Afet İnan, 1930 yılında çıkardığı *“İntihap”* (Seçim) adlı 71 sayfalık kitabında kadın konusu ve kadınların da seçimlerde yer almasıyla ilgili kapsamlı bilgiler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *“İntihap”*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

⁴⁴⁹ Leyla Kaplan, *“Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)”*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 192.

⁴⁵⁰ “Kadınların Şenlikleri”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1930.

maliktirler. Millîhakimiyet hiçbir faikiyeti kabul etmez. Bundan şüphe edenler millî hakimiyeti ve demokrasiyi bilmeyen acizlerdir.”⁴⁵¹

Bu kararın kabulünün ardından, arkasında Cumhuriyet’in desteğini his eden Türk kadınları, cesaretli adımlar atarak parti üyelikleri başvurusunda bulunmuş, bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi, kadın üyelerin kabulünü gerçekleştirmiştir. Parti Müfettişi görevini yapan Hakkı Şinasi Paşa’nın kızı olan Resmiye Hanım, Partiye ilk yazılan Türk kadını olmuş ve Partiye il örgütü üyesi olarak dahil olmayı başarmıştır.⁴⁵²

Belediye seçimlerinde kadınların siyasi haklarını kazanmış olmasının üstüne, bu hakların ileride daha da genişleyeceğine inan Yunus Nadi Bey fikirlerini şu cümleleriyle belirtmişti: “*Ailenin temeli ve milletin şefkatli anası olan kadının memleket işlerinde hiç olmazsa erkekler kadar hukuka sahip olması lazım geleceği takdir ve teslim edilmelidir... Türkiye Büyük Millet Meclisi, müzakere etmekte olduğu Büyük Belediye Kanununda kadınlara belediye sahasında seçim hakkı tanımaya hazırlanıyor. Burada belediye kelimesi yalnız bir aşama ifade eder. Bu kanun ile kadınlara tanınmak istenen hak esasen seçim hakkıdır. Seçmek ve seçilmek hakkı.*”⁴⁵³

Ülkedeki bu modernleşme çabalarına ve bu yolda gerçekleşen olumlu gelişmelere ne yazık ki, dar çerçeveden bakanlar ve karşı gelenler de vardı. Ödemiş ve Türe köylerinde din adamları bu kararı protesto ediyor ve üç kadınla evlenmeğe müsaade edilecek tarzında söylemleriyle propagandalar yapıyorlardı.⁴⁵⁴ Diğer taraftan ise 1932 yılında Mecliste bütçe müzakereleri zamanı Fazıl Ahmet Bey, bu kararın kabulünü eleştirerek kadınların *müstehlik* (tüketici) ve *mühlik* (öldüren) olduğunu söylemiştir. Onun bu fikrine aydın kadınlar sert tepkilerini göstermiş, hatta Latife Bekir Hanım, kadınları müstahsil (üretici) olarak tanımlamıştır.⁴⁵⁵

Diğer bir taraftan da kadınlara bu hakların tanınmasıyla beraber kadınların kadınlık vasfından uzaklaşacağı görüşleri savunuluyordu. Bu düşünceye karşı fikrini beyan eden Efzayiş Suat Hanımın⁴⁵⁶ şu cümleleri tüm kadınların asıl düşüncelerini ve isteklerini açıklamaya yetiyordu:

⁴⁵¹ “Afet Hanımın Konferansı”, *Vakit*, 4 Nisan 1930.

⁴⁵² Caporal, a. g. e. s. 703.

⁴⁵³ Yunus Nadi, “Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930.

⁴⁵⁴ Kaplan, a. g. e. s. 193.

⁴⁵⁵ *Son Posta*, 30 Haziran 1932. *Son Posta*, 5 Temmuz 1932, “*Türk Kadını Mühlik midir? Kadınları Şimdiye Kadar Erkekler Helak Etti!*” başlıklı yazı.

⁴⁵⁶ Kadınlar Birliğinin üyesi olan Efzayiş Suat Hanım, Berlin’de daha 1929 yılında gerçekleşen Uluslararası Kadın Kurultayı’nda Türk kadınlarını temsil etmiş ve burada yaptığı konuşmasında kısa

*“Memleketimizin yarısını biz kadınlar teşkil ediyoruz. Bizden beklenen hizmeti hüsnü ifa etmemiz için Cumhuriyet hükümeti bize de hak veriyor. Bu hakkı istimal ederken birçoklarının ihtiraz ettikleri gibi erkeklerin ellerinden işlerini almayacağız. Yalnız taksimi mesai kaidesine riayet ederek yüklerini hafifleteceğiz. Ve gene bazılarının zannettikleri gibi cinsimizi inkâr ederek erkekleşmeyeceğiz. Bilâkis kadınlığımızdan bir zerre bile kaybetmeyeceğiz.”*⁴⁵⁷

Bütün bu olumsuzluklara karşı Demokratik Türkiye Cumhuriyet’i olma yolunda devrimlerin gerçekleştiği memlekette, Türk kadınları, 1933 yılında ikinci aşama ile Muhtarlık ve İhtiyar Heyet seçimlerinde seçme ve seçilme haklarını kazanmıştır.⁴⁵⁸ 1924 yılında kabul edilen Köy Kanunu’nun 20. ve 25. maddeleri değiştirildi. Bunun sonucunda Türk kadınları, köy yönetiminde yetkili olan muhtar seçme ve bu göreve seçilme haklarını elde ettiler.

Mecliste 1924 tarihli Köy Kanunu’na yapılan değişikliğin müzakereleri zamanı Muğla mebusu Şükrü Kaya, artık köy yönetiminde kadınların da söz sahibi olmasıyla ilgi konuşmasında şu cümleleri seslendirmişti:

“Türk kadını, tarihin ilk devirlerinden beri daima faziletin, cesaretin, şecaatin ve aynı zamanda yurt sevgisinin sıcak bir kaynağı olmuştur. Eğer Türk çocukları tarihte büyük şerefler kazanmışlarsa ve diğer milletler arasında şerefraz olmuşlarsa emin olunuz ki bu ana kucağında aldığı terbiye sayesinde olmuştur. Eğer Türk çocuğu zinde ve sıhhatli ise güçlü ve kuvvetli ise emin olunuz ki bu anasının damarlarında cevelan eden kanın temizliği ve terbiyesinin sağlamlığındandır. Eğer Türk çocuğu tarihte en yüksek seciyeli bir insan olarak tanınmışsa eğer Türk çocuğu dünya da en yüksek insaniyetperver olarak tanınmışsa emin olunuz ki ana kucağında aldığı şefkatten mülhem olmuştur. Türk kadınının mavisini saymak malumu ilam kabilinden bir şey olur. Kendisi evimizin müdürüdür. Köyde de köy iktisadiyatının müdürü odur. Her hangi bir köye giderseniz en

bir süre sonra Türk kadınlarına Belediye seçimlerinde iştirak etme hakkının verileceğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürkan Bozkır, “Türk Kadın Birliği (1924-1935)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:10, 2000, S. (99-115), s. 106. Ayrıca Efzayış Suat Hanım, Berlin’e hükümetin maddi desteğiyle gitmişti. Berlin’e gitmesi ve orada Türkiye’ni temsil etmesi için Efzayış Suat Hanım’a Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından gönderilen yol parasıyla ilgili 1929 27 Mayıs tarihli mektup için bkz: *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer Numarası: 229.541.5.

⁴⁵⁷ “Erkekler Müsterih Olunuz”, *Vakit*, 1 Nisan 1930.

⁴⁵⁸ Saime Yüceer, “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 14, S. (131-151), s. 142.

*evvel karşınıza köyün iktisadiyatını idare edenin kadın olduğunu görürsünüz. Kadına evinde olduğu gibi belediyelerde olduğu gibi, göllerde de idare hakkını vermek bir vazifedir. Ona köyde muhtar olmak ve muhtar intihap etmek hakkını vermekle kendisine karşı bir şükran eseri göstermiyoruz. Kendisinin zaten ve tabiaten haiz olduğu hakkını kanunen ifade etmiş oluyoruz. Bu köy kanunu hakkında göstereceğimiz alaka Türk kadını için şurada diktığımız abideden daha güzel, daha insani bir abide olacaktır. Kanunun heyet-i umumiyesi Türk kadınına köylerde de haklarını veren bir kanundur.*⁴⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kadın muhtar 500'e yakın kişinin oyunu kullanması sonucunda Aydın ilinde seçilmiştir. Muhtar aday olarak sekiz kişi seçimlere katılmış ve onlar arasında tek kadın Gül Esin Hanım⁴⁶⁰ olmuştur. Tek kadın aday olan Gül Hanım, seçiciler tarafından en fazla oyu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın Muhtarı olarak adını tarihe yazmayı başarmıştır.⁴⁶¹

Üçüncü ve son aşama ise 1934 yılının 5 Aralık tarihinde gerçekleşmiş, 2598 sayılı kanun gereğince milletvekili seçme ve seçilme haklarını, Türk kadınları da kazanmıştır.⁴⁶² Türk kadınlarının bu hakkı elde etmesi için Anayasaya değişiklik edilmesi şarttı. Başta İsmet İnönü olmakla 191 devlet adamı değişikliklerle ilgili fikirlerini meclise sundular.⁴⁶³ Bu konuyla ilgili Meclis görüşmeleri zamanı diğer bir taraftan Şebinkarahisar mebusu Sadri Bey⁴⁶⁴ parlamentoda kadınların da yer almasının faydalarına değinerek şu şekilde konuşma yapmıştır:

“Füilen Avrupa’da bugün bu hakları vermiş memleketler var mıdır? Evet üç milyon nüfusu olan Finlandiya bu küçük memlekette kadınlar siyasî hakkı 30 seneden beri haizdirler. Finlândiya’da amele lehinde, çocukluk, kadınlık lehinde çıkan kanunların ekserisi kadın mebusların teşebbüsü veya onların tesiri ile olmuştur. Finlandiya

⁴⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre.4, İctima. 2, (23 Kasım 1933), C. 17, s.48.

⁴⁶⁰ Dul bir Kadın olan Gül Hanım, Muhtar seçildiği zaman 32 yaşında olmuş, okuma ve yazmayı bilmesi sebebiyle dönemin aydın, zeki ve ileri görüşlü kadınlarından biri konumuna gelmiştir. Geniş bilgi için bkz: Günver Güneş, “ Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, ÇTTAD, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), s.171-190.

⁴⁶¹ Ant Gazetesi, 10 Teşrin-i Sani 1933.

⁴⁶² Bkz: *Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkı Tanıyan 5.12.1934 Tarihli ve 2598 Sayılı Kanun ve TBMM Tutanakları*, Derleyen: Neriman Elgin, Ankara, 1985.

⁴⁶³ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, (Yay. Kurulu: Hasan Ersel ve diğerleri), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 228.

⁴⁶⁴ 1878-1957 tarihleri arasında ömür süren Sadri Maksudi Arsal, döneminde hukukçu, devlet adamı, düşünür siyasetçi olarak tanınmış ve IV ve V Dönem seçimlerinde Şebinkarahisar mebusu seçilerek Meclise girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-IV. Dönem 1931-1935, II. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, s. 538-539.

kadınların siyasî hakka iştirakinden çok memnundur. Bundan sonra İngiltere’de, Amerika’nın birçok yerlerinde kadınların siyasî hukukunun tanınmış olduğunu görüyoruz. Rusya’da parlâmento yoktur, kongrelere kadınlar da iştirak etmektedir. Ancak bugün demokrasi rejiminden farklı rejimler tesis etmekte olan memleketlerde kadınlar siyasî haklardan mahrum edilmişlerdir. Kadınlara siyasal hakların verilmesi, Türkiye’nin demokratlık yolunda inkişafının tabii bir neticesidir.”⁴⁶⁵

Bu dönemde hem de Türk Ocakları salonunda toplantı düzenlendi ve bu toplantıda Ankara’nın aydın kadınları bir araya getirildi. Toplantıya katılanlardan biri olan Perihan Arıburun⁴⁶⁶, Mecliste gerçekleşen olayların bir kesitini şöyle anlatır:

“Aydın bir kadın topluluğunun Meclis önünde yüksek sesle konuşmalarını çalışma odasında bulunan Atatürk haber alır. Ve çevresindeki milletvekillerine bakın bakalım hanımlarımız ne istiyorlar, bana da bilgi getirin der. Gidip kalabalığı gören milletvekillerinin telaşlı hali karşısında Atatürk, ‘Arkadaşlar, kadınlarımız mecliste görev isteğinde haklıdır. Hemen kanun tasarısı için çalışmalara başlayınız’ direktifini verir.”⁴⁶⁷

Meclis müzakerelerinin sonucu olarak ise 1924 tarihli Anayasanın 10. ve 11. maddelerinde yalnızca erkeklere tanınan bu hak, 1934 yılında değiştirilmiş ve 10. Maddeye göre 22 yaşını dolduran kadın ve ya erkek farkı olmadan her Türk vatandaşına milletvekili seçme hakkı, 11. maddeye istinaden ise milletvekili seçilme hakkı tanınmıştır.⁴⁶⁸ Böylelikle Türk kadınları, Atatürk öncülüğünde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde her alanda söz sahibi oldukları gibi siyaset alanında da bu özgürlüklerine kavuşmuş ve memleketin siyasi işlerine katılım sağlayarak parlak geleceğe doğru emin adımlarla ilerleme imkanını elde etmiştir.

Fransa, İtalya, Belçika, İsviçre gibi gelişmiş ülkelerde kadınlara siyasal haklarının tanınmasının II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmesinden de anlaşıldığı üzere, Türk kadınlarına o dönemin şartları dahilinde bu hakların verilmesi ne kadar ileri görüşlü bir

⁴⁶⁵ “Başvekil’in Nutku Heyecanla Dinlendi”, *Akşam Gazetesi*, 6 Kanunuvvel 1934.

⁴⁶⁶ Perihan Hanım, Atatürk’ün Harp okulundan öğretmenini olan General Naci Eldeniz’in kızı ve Türk Hava kuvvetleri komutanı Tahsin Arıburnu’nun eşi.

⁴⁶⁷ Burhan Göksel, “*Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*”, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s. 166-167.

⁴⁶⁸ 1934 yılında Anayasanın ilgili maddelerine yapılan değişiklik için bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi* Devre: IV, İçtima: IV, C:25, S. 82-85. Düstur, Tertip: 3, C 16, s. 36. Caporal, a. g. e., s. 702-704. Afet İnan, “*Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 188.

düşüncenin ürünü olduğu gerçeğini kanıtlıyor.⁴⁶⁹Türk kadınları kendilerine tanınan bu hakkı ilk defa 1935 yılının 8 Şubat tarihinde gerçekleşen genel seçimler zamanı kullanmış, sonuç olarak 17 kadın milletvekili Meclise seçilmiştir. 1936 yılında gerçekleşen ara seçimde ise kadın milletvekillerinin sayısı 18'e ulaşmıştır.⁴⁷⁰

İlk Türk kadın milletvekilleri bu isimler olmuştur⁴⁷¹: Satı Cırpan (Ankara), Fakihe Öymen (İstanbul), Meliha Ulaş (Samsun), Mihri Bektaş (Malatya), Şekibe İnel (Bursa), Esmâ Nayman (Seyhan), Mebrure Gönenç (Afyonkarahisar), Huriye Baha (Diyarbakır), Ferruh Güpgüp (Kayseri), Sabiha Görkey (Sivas), Seniha Hızal (Trabzon), Bahire Bediş Morova Aydılek (Konya), Sabiha Gökçül Erbay (Balıkesir), Nakiye Elgün (Erzurum), Türkan Örs Baştuğ (Antalya), Fatma Memik (Edirne), Hatice Özgener (Çankırı 1936), Benal Nevzat Arıman (İzmir).

Seçilen kadın milletvekilleri Cumhuriyet idare yöntemini kabul eden, gerçekleşen reformları destekleyen aydın ve kültürlü hanımlar olmuş, icra ettikleri mesleklerde başarılarla imza atmıştır. Örneğin Mebrure Gönenç, Amerikan Kolejinde dersler görmüş, Fransızca ve İngilizceyi öğrenmiştir.⁴⁷² Adana Belediye Meclisine seçilmekle beraber öğretmenlik görevini de icra etmiştir. Fatma Memik ise başarılı doktor olmanın yanı sıra siyasetin içerisinde de yerini almıştır. Huriye Öniz Baha Hanım, Londra'da eğitim almış, kızlara pedagoji alanında dersler vermiş, Kilis'te okul açmış ve burada kız çocuklarının gelişmesi adına önemli işlere imza atmıştır. Ayrıca İstanbul'da yabancı okullarda öğretmenlik yapmıştır.⁴⁷³

Demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlara her türlü inkişafı sağlayan Atatürk, Mecliste eğitimi ve kültürü ile beraber cesareti, çevikliği ve zekası ile de öne çıkan Türk kadınlarını görmek istemiştir. Hiç şüphesiz ki, ilk köylü kadın milletvekili olan Satı kadın

⁴⁶⁹ Afet İnan, "Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları", Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, s. 89. Yasemin Tümer Erdem, Halime Yiğit, "Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 163.

⁴⁷⁰ TBMM Albümü V Dönem, TBMM Basımevi, Ankara, 1938, s. 2-94. Cumhuriyet, 18 Ocak 1935. Hatice Özgener Hanım, 12 Ocak 1936 tarihinde gerçekleşen ara seçimiyle Çankırı milletvekili seçilerek 18. kadın milletvekili olmuştur. Bilgi için bkz: Ulus, 13 Ocak 1936, Cumhuriyet 13 Ocak 1936. Kaplan, a. g. e., 201.

⁴⁷¹ Ayten Sezer, "Türkiye'deki İlk Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 42, 1998, S. (889- 905), s. 897-900. Erdem, Yiğit, a. g. e., s. 163-164. Saime Yüceer, "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması", Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 14, 2008, S. (131- 151), s. 146.

⁴⁷² Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Sicil No: 868.

⁴⁷³ Kaplan, a. g. e., s. 202-203. Kadın milletvekilleri hakkında daha geniş bilgiler için TBMM Arşivinde yer alan Milletvekilleri özgeçmiş formlarına bakınız.

bu cesareti ve çevikliğiyle 1935 yılında Meclise seçilmiştir. Afet İnan, Atatürk ile yolculuğu sırasında Kazan köyünün muhtarı olan Satı kadının topluluğun arasından cesaretle ileri çıkarak kendilerini güler yüzlü ve sıcakkanlılıkla karşılamasından ve Atatürk’e ayran ikram etmesinden, Atatürk’ün ise: *“işte mebus olacak kadın”* fikrini seslendirerek tanıdıkları bu kadının köyünü ve adını kaydetmeği söylemesinden hatıralarında bahsetmiştir.⁴⁷⁴

Üç aşama ile uzun zamandır uğruna mücadeleler verdikleri siyasi haklarına kavuşan Türk kadınları, çeşitli kutlamalarla sevinçlerini paylaştılar. Ankaralı kadınlar Halkevi’nde 1934 yılının 6 Aralık günü bir toplantı yaptılar ve her zamankinden farklı olarak bu defa Meclise teşekkür etmek için yol aldılar. Halkevi’nde gerçekleşen bu toplantıya katılan kadınlar adına, Afet İnan ve bir grup aydın kadın TBMM’ne duydukları mutluluk ve gurur hislerinin yer aldığı bir mektup gönderdiler. Mektupta şu ifadelere yer verilmişti:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı’na Dün Büyük Millet Meclisi Türk kadınlarının saylav seçmek, saylav seçilmek kanununa onay verdi. Biz Türk kadınları bundan gönenç duyduk. Gerekli olan iş yapıldı. Türk kadını bundan sonra daha iyi anlaşılacaktır. Bu hakikati anlayan, ortaya koyan, kanunla teyit eden Büyük Türk ulusunun mümessillerine minnet.”*⁴⁷⁵

İstanbul’da da kutlamalar yapılmış, Sultanahmet Meydanı’nda Türk Kadınlar Birliği tarafından düzenlenen miting gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Beyazıt’tan Taksim’e yürüyerek duydukları sevinç ve onur hissini gösterdiler.⁴⁷⁶

Türk gazetecisi ve siyasetçisi Abidin Daver de konuyla ilgili Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Türk kadınının sahip olduğu siyasi hakla Batı kadınlarından bile önde olduğunu vurgulamıştır:

*“...Ve böylece on sene içinde Fransız kadınına da geçtin. O, saylav seçmek ve saylav olmak şöyle dursun, belediye meclislerine girmek şöyle dursun, belediye seçimlerinde rey vermek için uğraşıyor. Türk kadını sevin, kıvanç duy ki Kemal Atatürk seni, on sene içinde hürriyetin anası olan Fransa’nın kızlarından daha yükseklere çıkardı.”*⁴⁷⁷

Türk kadınına tanınan seçme ve seçilme hakkıyla ilgili ise Atatürk, şu fikirlerini seslendirmiştir:

⁴⁷⁴ Afet İnan, *“Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler”*, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 357-358.

⁴⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 4, İçtima. 4, (6 Aralık 1934), C. 25, s. 90-91.

⁴⁷⁶ *Hâkimiyeti Milliye*, 20 Aralık 1934, “Yeni Seçimde Kadın”, *Ulus*, 5 Ocak 1935.

⁴⁷⁷ Abidin Daver, “Türk Kadını Sevin ve Kıvanç Duy”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1935.

*“Bu karar Türk kadınına sosyal ve siyasi hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını evdeki medeni mevkiini salahiyyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasi hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de mebus seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medeni memleketlerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadının elindedir ve onu salahiyyet ve liyakatle kullanacaktır.”*⁴⁷⁸

1935 yılından itibaren Mecliste yer alan kadın milletvekilleri, çeşitli meseleler hakkında görüşlerini ifade eden konuşmalar yapmışlardır. Eğitim, sağlık, kadın hakları, dış politika, dış borçlar ve başka bunlar gibi mühim konular hakkında fikirlerini belirterek ülkenin siyasi hayatında önemli rol üstlenmişlerdir. Örneğin Antalya milletvekili Türkan Baştuğ Hanım, bütçe müzakereleri sırasında konuşmasında eğitime, özel okulların denetlenmesine, Huriye Öniz Baha sağlık meselelerine, Nakiye Elgün, dış politikanın önemli konusu olan Hatay meselesine, B. Arıman, dış borçlanma ve ekonomik meselelere değinmiştir.⁴⁷⁹

Kendilerine tanınan bu haklarından dolayı Türk kadınları, ister Meclisteki konuşmalarında, ister dergi ve gazetelerde, isterse de hatıralarında Ulu Önder Atatürk’e daima teşekkür ve minnettarlıklarını bildirmişlerdir. 1938 yılında Atatürk’ün vefatının ardından Mecliste konuşma yapan Benal Nevzat İhtar Arıman, duyduğu derin üzüntüsünü şu cümleleriyle dile getirmiştir: *“Bu gün bütün Türkler, bilhassa Türk kadınlığı en kederli, en sıcak gözyaşlarını döküyor. Türk kadınlık tarihinin elem ve gözyaşı dolu siyah sayfalarını kapayıp, önümüze bembeyaz, nurlu yapraklar açan büyük Atamızı, kıymetli eşsiz babamızı kaybettik.”*⁴⁸⁰

Esmâ Nayman Hanım ise : *“Atatürk yalnız Türk milletinin değil, O milleti yetiştiren Türk anasının da şerefini kurtardı. Türk kadınlığının ona minnettarlığı sonsuzdur. Yalnız Türk kadınlığından değil, bütün dünyadaki kadın hukukunun kurtuluş tarihinde Atatürk, bir medeniyet kahramanı diye anılacaktır.”*⁴⁸¹ diyerek Atatürk’ü ve onun kadınlar konusunda gerçekleştirdiği devrimlerini saygıyla anmıştır.

⁴⁷⁸ Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri”, Olgaç Matbaası, İstanbul, 1984, s. 99.

⁴⁷⁹ Kaplan, a. g. e., s. 208-224.

⁴⁸⁰ Ayşen İçke, “Türkiye’de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 114-115.

⁴⁸¹ Kaplan, a. g. e., s. 216, İçke, a. g. e., 115.

Atatürk, ileriki yıllarda Mecliste daha çok kadın milletvekili görmeği planlasa da ne yazık ki, buna ömrü yetmemiş, onun vefatının ardından gerçekleşen seçimlerde kadın milletvekili sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 1950 yılı seçimleri ise bu gerilemenin en bariz örneğiydi ki, o sene sadece üç kadın milletvekili seçilmiştir. Yalnızca 2007 yılındaki seçimler zamanı kadın milletvekillerinin sayı 1935 yılı seçimlerini geçmiştir. Fakat bu sonuçla bile Türkiye ileri gelen devletlerin çok daha gerisinde kalmıştır. Bu sonuçlardan da anlaşılıyor ki, Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti kadınları, modern ülkelerin kadınları düzeyine ulaşmış ve layık oldukları değeri fazlasıyla görmüştür.⁴⁸²

Ulaşılan bu bilgilerden de malum oluyor ki, Atatürk kurduğu Cumhuriyet rejimi ile uzun yıllar kadınlara bir eşyadan farksızmış gibi bakılan, hakları ellerinden alınan, eve, peçeye, çarşafa hapis edilen bir toplumda, kökten değişim ve dönüşümlere girişmiş, bu yolda birçok engellere ve propagandalara maruz kalsa bile maksadından dönmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadınına güvenerek onlara sosyal, kültürel ve iktisadi hayatın her alanında geniş imkanlar tanımakla beraber siyasal hayatta da haklarını vermiş ve memleketin ister iç, isterse de dış politikasında kadınları söz sahibi konumuna getirmiştir. Türk kadını ister aile ortamında hak ettiği konuma ulaşmakla, ister eğitim ve çalışma hayatında gelişim göstermekle, isterse de kültürel faaliyetlerde ilerlemeler kaydetmekle çağdaş milletlerin kadınlarıyla eşit yaşam sürmüştür, hatta siyasal haklarını kazanmasıyla Batı ülkelerinin birçoğunun ilerisine geçmeyi başarmıştı.

⁴⁸² Yüceer, a. g. e., s. 148.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAIJAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE KADININ YERİ (1920-1938)

3.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Toplumdaki Yeri

Rus ordusu tarafından 1920 yılının 27 Nisan tarihinde Kuzey Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi⁴⁸³ olayının ardından hemen sonra, yani 28 Nisan'da Bolşevikler, Geçici Askeri Devrim Komitesi adına "bağımsız" Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu beyan ettiler. Askeri Devrim Komitesi, Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'ni düzenledi ve Neriman Nerimanov⁴⁸⁴ o sırada Azerbaycan'da olmamasına rağmen başkan seçildi.⁴⁸⁵ Aslında ilk dönemlerde Nerimanov'un ön plana çıkarılması tamamen Sovyet Rusya'nın emperyalist çıkarlarına cevap veriyordu. Rus Bolşeviklerinin ilk dönemlerdeki temel amacı, Marksizm-Leninizm'e sadık olan Nerimanov'u resmen

⁴⁸³ 11. Kızıl Ordu kuvvetlerinin 1920 yılının Nisan ayında Bakü'ye girerek Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni devirmesi ve işgal politikasını başlatması hakkında geniş bilgi için bkz: Elçin Neciyev, "Azerbaycan'ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)", İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010. O dönemde 11. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan topraklarına kolaylıkla giremeyeceğini anlayan Lenin, asıl hedefini perdelemek adına siyasi manevraya başvurmuş ve aynı zaman diliminde Batılı Devletlere karşı istiklal yolunda mücadele eden Türk ordusunun askeri ve mali yardımını sağlamak adına Rus ordusunun Azerbaycan toprakları üzerinden Türkiye'ye ulaşacakları açıklamasını vermiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Emin Resulzade, "Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyeti Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)", Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1923, s. 79-80. Bakü'nün işgali haberini büyük bir sevinçle karşılayan Lenin ise duygularını şu cümleleriyle belirtmişti: "...Hepimiz, endüstrimizin sürekli olarak petrol sıkıntısı çektiğini biliyoruz, fakat şimdi gelen haberlere göre Bakü'de proletarya Azerbaycan hükümetini düşürerek, iktidarı ele geçirmiştir. Bu artık endüstrimize hayat verecek ekonomik temele kavuştuk". Saime Yüceer, "Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri", 2. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 89.

⁴⁸⁴ Sovyet edebiyatında Azerbaycan'ın tanınmış proleter devrimcisi Neriman Nerimanov, Rusya'da tıp eğitimi almış, 1894 yılında Bakü'de ilk defa okuma odası kurmuş, 1906 yılında Bakü'de gerçekleşen Türk- Müslüman öğretmenlerin birinci kongresine başkanlık yapmış, dönemin önemli devlet adamlarından biri olmuş ve sadık Marksist- Leliniist gibi tanınmıştır. Bilgi için bkz: *Azerbaycan Komünist Partisi'nin Yazıları*, Cilt:1, Azərneşr Yayınları, Bakü, 1986, s. 36. Nerimanov'un başkanlığı döneminde Zengezur ve Nahçıvan'ın Ermenistan SSC'ne verilmesine itiraz olunmaması tarihte ona karşı ikili yaklaşıma sebep olmuştur. Fakat N. Nerimanov o tarihte Bakü'de değil, Rusya'daydı ve Azerbaycan SSC en başından beri Ruslar (S.M.Kirov, V.A.Pankratov, M.K.Levandovski, Kaminski, Sarkis, Mikoyan) tarafından yönetilmiş, bu karar da onlar tarafından alınmıştır. Geniş bilgi için bkz: *Azerbaycan Tarihi*, 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941), İlim Yayınları, Bakü, 2000,s.176.

⁴⁸⁵ *Azerbaycan Komünist Partisi'nin Yazıları*, Cilt:1, Azərneşr Yayınları, Bakü, 1986, s. 463.

hükümetin başına geçirmek ve işgal niyetlerini gizletmekti. Bu anlamda “bağımsız” Sovyet Azerbaycan’ın kurulmasından kısa bir süre sonra Rus Bolşevikler, Azerbaycan Cumhuriyeti parlamentosunun ve hükümetinin tüm kararlarını iptal etmeye başlamış ve ulusal bağımsızlık duygusunu yok etmeye yönelik bir saldırı politikası yürütmüştür. Bu politikanın bir parçası olarak niyetlerini perdelemek adına 1920 yılının 1-7 Eylül tarihinde Bakü’de Doğu Halklarının birinci kongresi, 6 Mayıs 1921’de ise Bakü’de Azerbaycan SSC’in Birinci Sovyetler Kongresi düzenlendi. Kongrede Azerbaycan SSC’in ilk Anayasası kabul edildi ve tüm emekçilere sözde de olsa seçme ve seçilme hakkı ile beraber söz, vicdan ve basın özgürlüğü tanındı. Aynı zamanda tasfiye edilen Azerbaycan Askeri Devrim Komitesi’nin yerine en yüksek yasama, yürütme ve kontrol etme organı olan Azerbaycan’ın Merkezi Yürütme Komitesi kuruldu. Ayrıca Azerbaycan SSC HKS yeniden düzenlenerek başkanı yine Neriman Nerimanov seçildi.⁴⁸⁶

Fakat gerçek tablo, Azerbaycan SSC’nin resmi bağımsızlığının daha baştan itibaren elinden alınmaya başlanmasıydı. Örneğin 1920 yılının Kasımında Bakü’ye gelen Stalin, Azerbaycanlı komünistlerin ortak toplantısında Azerbaycan’ın bağımsızlığı meselesine açıkça son verdi. Toplantı sırasında Stalin açıkça bunları söyledi: “*Ben Azerbaycan’ın bağımsızlığının savunucusu değilim. Komünistlerin bir kesimi diğerinden bağımsız olamaz*”.⁴⁸⁷

Bu konuşmanın üzerinden iki yıl gibi kısa bir sürenin geçmesinin ardından 1922 yılının Aralık ayında SSCB’nin kurulması Azerbaycan SSC’nin formaliteden olan bağımsızlığının sonu demektir. Artık Azerbaycan’ın, Sovyet Rusya’nın bağımlısı ve sömürgesi olması resmi şekilde beyan edildi.⁴⁸⁸

Azerbaycan topraklarında kurulan bu Sovyet yönetimi ile yeni bir devir başlamış, başlayan bu yeni devirin ilk yıllarından itibaren halkın sosyal, siyasal, kültürel, iktisadi hatta manevi yaşamında bile köklü değişiklikler yaşanmıştır. Sovyet rejiminin kurulmasıyla yaşamın her alanında öne çıkan farklılıklar dini açıdan da geçerliydi. Çünkü Azerbaycan halkı artık Müslüman olmayan bir devletin egemenliği altındaydı. Oluşan bu yeni düzen içerisinde Azerbaycan halkı, artık kendi gelenek ve inançlarını özgürce yaşamakta çeşitli engellerle karşı karşıya gelmekteydiler. Bunun yanı sıra Sovyetler

⁴⁸⁶ Faik Elekberli, “*Azerbaycan Türk Felsefi ve İktisadi Fikir Tarihi (XIX. ve XX. Yüzyıllar)*”, Hisse: II, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2020, s. 54-55.

⁴⁸⁷ *Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941)*, İlim Yayınları, Bakü, 2000,s.53.

⁴⁸⁸ Elekberli, a. g. e., s. 57.

Dönemi'nde halkın tarihsel hafızasını yok etmek, kültüründen ve değerlerinden yoksun bırakmak adına çeşitli yollara da el atılmıştır. Diğer bir taraftan ise Sovyet Dönemi, yalnızca bir işgal veya sömürme dönemi değil, hem de bir modernleşme dönemi idi. Bu dönemde cinsel eşitlik sağlanmış, halkın eğitim seviyesi yükselmiş, uzak dağ köylerinde yaşayan halk, günlük yaşamın en önemli ihtiyaçları olan ulaşım, elektriğe, temiz suya kavuşmuştur.⁴⁸⁹

Gerçekleşen bu değişimler ve dönüşümler toplumun önemli bir kesimini oluşturan kadınları da etkilemiş, Azerbaycan Türk kadınları, ev yaşantısından tutmuş siyasi yaşamına kadar her alanda hissedilebilir bir değişimle karşı karşıya gelmiştir.

Sovyet rejimi, kadınlar da dahil olmak üzere tüm nüfusu Sovyet komünist ideolojisinin etkisi altında tutmak, diğer bir taraftan kadınları toplumsal hayatın içine çekmek amacıyla kadın kulüplerinin açılmasını destekliyordu. Bu kulüplerin yardımıyla kadınların genel kültür düzeyinin yükseltilmesi, yeni bir sosyal yaşam biçiminin önünde engel olan eski fikirlerle mücadelenin güçlendirilmesi, kadınların sanat yeteneklerinin ve doğal yeteneklerinin geliştirilmesi ve okuma yazma oranının yükseltilmesi gerçekleştirilmişti.⁴⁹⁰ Bu maksatlarına ulaşmak için birçok Jenotyel⁴⁹¹ temsilciyi, kadınları toplumsal ve siyasal hakları hakkında bilgilendirmek, eğitmek ve aynı zamanda örgütlemek amacıyla Kafkaslara ve Orta Asya topraklarına gönderilmişti.⁴⁹² *Kadın Kolları*, yani Jenotdellar'ın esas görevleri, kadınlara farklı farklı sorunlarda yardım etmek ve kendilerine tanınan hakları anlatmak, eğitimsel ve kültürel çalışmalar düzenleyerek kadınlar arasında okuma yazma oranını yükseltmek, kadınları üretime dahil etmek ve s.⁴⁹³ Jenotyel yetkilileri, evlerinde Müslüman kadınları ziyaret ederek, kadınlara sağlanan hakları izah etmişler. Bu ziyaretler zamanı kadınların erken yaşta evlenme, evlenmeye zorlanma, eşin ve çocuğun dövülmesi, çok eşlilik gibi suçları yetkililere bildirilmeleri

⁴⁸⁹ Nizami Abdullayev, “Sovyetler Birliği'nde Reform Sürecinin Başlangıcı”, Bakü, Yurt Yayınevi, 2011, s. 133.

⁴⁹⁰ G. İ. İbrahimova, “Kadın Kulüpleri (1920- 1930. Yıllar)”, *Bakü Üniversitesi'nin Haberleri*, Beşeri Bilimler Serisi, Sayı: 4, 2009, s. 99.

⁴⁹¹ *Jenotdellar*, yani *Kadın Kolları*, 1918 yılının Kasım ayında Moskova'da düzenlenen Kadınlar Kongresi'nden sonra ortaya çıkan bir örgüttü. 300 kadının katılması planlanan, fakat 1147 kadının katılımıyla gerçekleşen bu kongre, son derece heyecan verici ve teşvik edici olmuştur. Geniş bilgi için bkz: Milyausha Rizvanova, “Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kadın: İmaj ve Gerçeklik”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012, s. 13.

⁴⁹² Havva Çaha, “Bolşevik Devrimi ve Orta Asyalı Müslüman Kadın: 1917-1950”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:88, 2017, S. (5-29), s. 18.

⁴⁹³ Chanie Rosenberg, “Kadınlar ve Perestroika”, Çev. Osman Akınhay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990, s. 103.

talep edilmiştir. Bunlarla beraber hem de jenotyeller, kadınların birliğini sağlamak için çay evleri, akşam kursları, kadın kulüpleri, meslek kulüpleri açarak Müslüman Türk kadınlarını Sovyet idare yönetimine entegre etmeye çalışmıştır.⁴⁹⁴

Azerbaycan’ da bu kulüplerden ilki 1920 yılında kurulmuş Ali Bayramov adına kadınlar kulübü olmuş, Ceyran Bayramova da kulübün başkanı seçilmiştir. Azerbaycan’ın aydın kadınlarından olan Ayna Sultanova, Xaver Qaryeva gibi isimler, kulüp aracılığıyla kadınlar arasında kitlesel siyasi çalışmalar yürütüyorlardı. Onlar, Azerbaycan Türk kadınlarını toplumsal açıdan faydalı işlere dahil etmeye çalışıyor, örtünmeye ve batıl inançlara karşı kampanyalar başlatıyorlardı. Artık 1922 yılında Salyan, Zaqatala, Gence, Lenkeran bölgelerinde bu türden kulüpler yaratılmıştı. 1924 yılına gelindiğinde ise Sovyet Azerbaycan topraklarında bu gibi kulüplerin sayı 12’ye ulaşmıştı.⁴⁹⁵ Kurulan bu kadın kulüpleri, geleneğe ve bazı amaçlara dayalı bir kültürel eğitim ve yaratıcılık çalışmasıydı.

Kadınların Sovyetler ve birlik inşasına katılımını etkilemek, kadınlar arasında genel kültürel seviyeyi yükseltmek, yeni bir yaşam tarzına, yeni bir sosyal hayata alışma sürecinde kadınlara destek olmak, eskimiş geleneklerle mücadele etme iradesini canlandırmak, kadınların sanatsal zevkini ve doğal yeteneklerini geliştirmek, çeşitli derneklerin organizasyonunu yapmak, okuma yazma bilmemenin ortadan kaldırılması, Sovyet inşa sürecini geliştirmek ve güçlendirmek, çeşitli kamu kuruluşlarında canlanma yönünde deneysel etkinliklerin yürütülmesi ve bu gibi başka önemli meseleler, kadın kulüplerinin sorumluluğundaydı.⁴⁹⁶

Diğer bir yandan kadınlar arsında sosyal ve kültürel çalışmaların düzeyinin yükseltilmesi amacıyla okuma odasının kurulması ve iki aylık kurslardan oluşan bir program hazırlanması planlandı. Oluşturulacak okuma odasıyla ilgili şu önerilerde bulunuyordu: Mevcut okuma komitelerinin çalışması tatmin edici değildir. Performansları düşük olduğu için okuma komitesi olarak değerlendirilmezler. Bu sebeple de bir sonraki aşamada okuma odasının siyasi ve kültürel eğitim merkezine dönüştürmek için çalışılmalı, köylerin kitlesel kültürel güçleri olanları, yani öğretmenleri, doktorları ve başkalarını bilgilendirme çalışmalarına dahil etmeli, yerel koşullar dikkate alınarak cehaletin ortadan kaldırılması ve kooperatif birliklerin örgütlenmesine çalışılmalı, maddi

⁴⁹⁴ Çaha, a. g. e., s. 18-19.

⁴⁹⁵ İbrahimova, a. g. e., s. 99-100.

⁴⁹⁶ İbrahimova, a. g. e. s. 99-100.

ve manevi yardım sağlamak üzere ilgili birimler görevlendirilmeli, drama derneklerinin çalışmaları güçlendirilmeli ve s.⁴⁹⁷ 1930 yılında A. Bayramov adına kadınlar kulübünün toplantısında Gülare Göylü kızı⁴⁹⁸, aktif kadınların istihdam edilmesi ve kulüp organizasyonlarında yer alması ile ilgili bir konuşma yaptı ve bu konuşmanın ardından çok sayıda kadının farklı kuruluşlarda çalışmasıyla ilgili spesifik kararlar alındı.⁴⁹⁹

Hatta o dönemde kadın hakları savunucusu, devrimci, sosyalist ve Marksist-Leninist Alman politikacı olan Clara Zetkin, Sovyet Cumhuriyetleri'nin kadınlarının özgürlüğü için verdikleri mücadeleyi tebrik ederek şunları yazıyordu:

*“Sizinleyiz. Mücadelenizin ne kadar zor olduğunu ve ne kadar büyük fedakarlıklar yaptığınızı hissediyoruz. Ama görüyoruz ki sizin özgürlüğünüz, iradeniz ve kişiliğiniz, özgür ve kültürel temsilcileri eğitime girişiminiz güçlüdür. Sizlerin kazanacağına inanıyoruz”*⁵⁰⁰

Fakat ne bu kulüplerin ne de bu kulüpler yoluyla kadınların aydınlanması adına emekler veren Azerbaycan Türk kadınlarının sonu parlak olmamıştır. Hiç şüphesiz ki, Sovyet Rusya'nın ikinci sınıf halkları olarak kabul edilen halkların yaşadığı Azerbaycan'da Sovyet iktidarının istek ve arzuları bu insanların istek ve arzularıyla örtüşmüyordu. İmparatorluğun hayatta kalması adına onların yok edilmesi kaçınılmazdı. A. Bayramov adına kadınlar kulübünün üyeleri de birçok Azerbaycan aydınları gibi Stalin baskılarının kurbanı olmuş, ömür yolları ve çalışmaları yarım kalmıştır.⁵⁰¹

Sovyet hükümeti her alanda olduğu gibi aile içi ilişkilerde de değişim ve dönüşüm çalışmalarına girişmiş, özellikle şeriatı aile ilişkilerinden çıkarmak asıl amaç olarak belirlenmiştir. Aile ilişkilerine dair verilen kararnamelerin ve alınan kararların yeni bir Sovyet aile yapısına yol açması gerekiyordu. Bu sebepten de ilk Sovyet kararnamelerinin evlilik ve boşanma konularıyla ilgili olması tesadüf değildir.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi MDA: f. 57, siy, 1, iş, 103, s. 26-27.

⁴⁹⁸ Gülare Göylü kızı (Gadimbeyova), o dönemde Azerbaycan'ın aydın kadınlarından biri olmuş, 1930-1937 yılları arasında A. Bayramov adına kadınlar kulübüne başkanlık yapmıştır. Ne yazık ki, oda Stalin baskılarının kurbanlarından biri olmuş, 1942'de Sibirya'da sürgün yıllarında vefat etmiştir. Gülare Göylü kızıdan sonra 1940'lı yıllarda, gerektiği kadar bilgi ve ya deneyime sahip olmayan Zahra Selimova, Barat Kerimova Züleyka Aliyeva *Şark Kadını* dergisinin editörlüğüne atandı. Bilgi için bkz: Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941), s. 291.

⁴⁹⁹ MDA: f. 57, siy.1, iş.773, s. 18.

⁵⁰⁰ *Pravda Gazetesi*, 8 Ağustos 1928.

⁵⁰¹ A. g. e. s. 102. Stalin baskılarına maruz kalan Azerbaycan vatandaşları ve baskıların şiddeti hakkında geniş bilgi için bkz: Ziya Bünyadov *“Kırmızı Terör”*, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1993.

⁵⁰² Şehla Nuruzade *“XX. Yüzyılın 20-30. Yıllarında Azerbaycan'da Etnik- Mesleki Koşullar”*, Hazar Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2010, s. 53.

Daha 1917 yılının 18 Aralık tarihinde kabul edilen karara göre Rusya vatandaşları için sadece devlet organlarında yapılan evlilik resmi evlilik sayılıyordu ve dini nikah yasal olarak kabul edilmiyordu. İşte bu yasaya uygun olarak 1920 yılının 24 Ağustos tarihinde Nerimanov'un başkanlığıyla ASSC Halk Komiserler Konseyi bir karar kabul etti. Bu kararla dini nikah resmi sayılmıyor ve vatandaşların özel işi olarak kabul ediliyordu. Azerbaycan halkı için ise evlenme yaşı belirlenmiş, bu yaş erkekler için 16, kadınlar için ise 14 olarak kabul edilmiştir.⁵⁰³ Azerbaycan'da "şeriat kanunlarına göre" kızların evlenme yaşının 9-11 yaş olduğunu düşünürsek 1920 tarihli kararı ciddi bir değişiklik olarak not etmek gerekir.⁵⁰⁴

Ocak 1923'te ASSC Merkezi Yürütme Komitesi tarafından evlenme hakkına ilişkin yeni bir kararname imzalandı. Kararname, dini nikahın hukuki geçerliliğini kaybettiğini bir kez daha teyit etti. Kararnameye göre Azerbaycanlılar için yeni bir yaş sınırı getirildi: 18 yaşını doldurmuş erkekler ve 16 yaşını doldurmuş kadınlar karşılıklı rızaya dayalı olarak evlenebiliyorlardı.⁵⁰⁵ 1923 yılında alınan bu kararlardan sonra 1928 yılının 29 Mayıs tarihinde ikinci defa Aile Kanunu kabul edildi. Birçok maddeleri 1923 yılı kanununa benzese de alınan farklı kararlarda vardı. Örneğin ilk kanunda evlenmeden önce ve evlilik sırasında mülk ortaklığı yoktu. Fakat 1928 yılındaki yeni kararla sadece nikahtan önceki mülk şahsi oluyordu. Bu kararla artık evlilik zamanı kazanılan mülk üzerinde kadın da söz sahibi olmak imkanı kazanıyordu.

Sovyet yönetimine geçişle beraber Azerbaycan halkının dış görünüşünde de değişiklikler yaşandı. Hem şehirler de hem de kırsal bölgelerdeki giyimlerde ciddi Sovyet etkisi görünmeye başladı. Uzun peçeler ve başörtüleri yavaş yavaş kaldırılıyor, fabrikalarda üretilen ucuz giysiler yaygınlaşıyordu. Azerbaycanlı kadınlar peçelerini çıkardıklarında modern ve pratik kıyafetler giymek zorunda kaldıkları için kadınlara yeni kıyafet çeşitleri sağlamak amacıyla biçim ve dikim toplulukları açılıyordu. Şehirlerde genç Azerbaycanlı kadınlar başlarına bere takıyor, takım elbise ve palto giyiyorlardı. Hatta peçeyi atan kadınlara palto alabilmeleri için krediler bile veriliyordu.⁵⁰⁶

1928 yılının yazından itibaren başörtüsünün kullanılmamasıyla ilgili kampanyalar düzenlendi. Özellikle, Gence, Lenkeran, Nahçıvan'da bu işi hızlandırmak öngörülmüştü.

⁵⁰³ M. M. Settarov, "Sosyalizmin İnşası Süresinde Azerbaycan Halkında Ateizm Dünya Görüşünün Oluşumu", Azerbaycan SSC EA Yayınları, Bakü, 1964, s. 59. Nuruzaade, a. g. e., s. 54.

⁵⁰⁴ Nuruzaade, a. g. e. s. 54.

⁵⁰⁵ Settarov, a. g. e. s., 61, Nuruzaade, a. g. e., s. 54-55.

⁵⁰⁶ Nuruzaade, a. g. e. s. 49.

İlk önce başörtüsünün kullanılmaması Bakü’de gerçekleşti ve ardından diğer şehirlere de yayıldı. Yapılan bu kampanyalar neticesinde 1928’de 12573, 1929’da ise 20387 kadın başörtüsünü çıkarmıştı. Nahçıvan’da başörtüsü çıkaran kadınların sayısı 3307 kişiye ulaşmıştı. Başörtüsüne karşı yapılan bu kampanyalar birçok bölgelerde din adamlarının itirazına sebep olmuştu. Öyle ki, Sovyet hükümetinin ciddi takiplerine rağmen bazı Müslüman kadınlar başörtüsünü takmaya devam ettiler. XX yüzyılın 90’lı yıllarında bile Bakü, Lenkeran, Nahçıvan bölgelerinde başörtülü kadınlara rastlamak mümkündü.⁵⁰⁷

Peçeyi çıkaran kadınların kocaları tarafından öldürülmesi ve ya evden atılması gibi vakalar da olmuştur. Örneğin 1929 yılında Guba sakini Ali Bey, peçe örtmediği için karsını ve bu konuda karısına destek veren annesini hançerle öldürmüş, benzer olaylar Bakü, Şuşa bölgelerinde de yaşanmıştır.⁵⁰⁸ 1929 yılında Guba’da peçeyi çıkaran iki kadını öldüren şahsa mahkeme idam cezası vermiştir.⁵⁰⁹ 1930 yılının Ocak ayında Ali Bayramov adına kulübün fabrika işçisi olan Seriyne Halilova, batıl inançlı babası tarafından öldürüldü. S. Halilova’nın cenaze töreni, kadınlar tarafından eski, ataerkil ve batıl inançların desteklenmesine karşı ciddi bir protesto gösterisi haline geldi. Bu olay hem de tüm emekçi kitleleri ayağa kaldırdı.⁵¹⁰

Fakat bir meseleye de değinmek gerekiyor ki, Azerbaycan’da devlet düzeyinde peçeye karşı mücadele resmen Sovyet iktidarının kurulmasından sonra başlamış olsa da daha XIX. yüzyılın sonlarında aydınlar peçeye ve kadın köleliğine karşıydılar.⁵¹¹ Hatta Sovyet Hükümeti, bölgelerde peçe aleyhine kampanyalar başlattığı zaman Kazak bölgesi parti ofisi sekreteri Kazımov konuyla ilgili şu açıklamayı vermiştir: “Kazak’ta peçenin kaldırılması için kampanya yapmaya gerek yok, bölgede peçe 100 yıl önce kaldırıldı.”⁵¹² Daha Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi’nde (1918-1920) gerçekleşen hukuki ve siyasi meseleler, Azerbaycan kadınlarını yavaş yavaş özgürlüklerine ve haklarına kavuşturuyordu. Ancak kaderin acı hükmü bağımsız Azerbaycan’ın çöküşüne yol açtı. Yaşanan siyasi olaylar sonucu Azerbaycan kadınının bundan sonraki özgürlük yolu Rus kadının örneğinde ortaya çıktı. Yeni yapının eğitime ve aydınlanmaya bir nebze açık

⁵⁰⁷ Nargiz Aliyeva, Güلزade Abdulova, “ XIX-XX. Yüzyıllarda Azerbaycanlı Kadınların Kıyafetlerinde Milli-Dini Değerler”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt:1, Samsun, 2016, S. (353-358), s. 357.

⁵⁰⁸ Q. E. Geybullayev, “Azerbaycan’da Aile ve Nikah 2 Cilt”, Cilt:2, İlim Yayınları, Bakü, 1994, s. 327.

⁵⁰⁹ ACSPIHDA: f. 1, siy. 48, iş. 40, s. 30, Nuruzade, a. g. e., s. 60.

⁵¹⁰ *Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941)*, İlim Yayınları, Bakü, 2000,s. 290.

⁵¹¹ Nuruzade, a. g. e., s. 81.

⁵¹² ACSPIHDA: f. 1, siy. 48, iş. 40, s. 36.

olması nedeniyle bu fırsatı değerlendiren Azerbaycan aydınları, Azerbaycan halkının eğitime ve aydınlanmaya çekilmesi yönünde büyük işler yaptı.

Bir taraftan Jenotdel temsilcilerinin, diğer bir taraftan da Azerbaycan aydınlarının ciddi çalışmaları sonucunda Azerbaycan Komünist Partisi Kadınlar Şubesi aracılığıyla cahilliğin ortadan kaldırılması, ülkede kadınların içtimai faaliyetlerinin artırılması, kadınların ekonomi ve sanayi alanlarına katılması, batıl dini inançlara karşı mücadele için 1923 yılının Temmuz ayında Azerbaycan Komünist Partisi Sekreteri görevini icra eden Ali Haydar Karayev, Azerbaycan Komünist Partisi'nin Kadınlar Şubesi'nden Ayna Sultanova ve Kommunist gazetesinin redaktörü Habib Cabiyeve kadın dergisi çıkarılmasıyla ilgili fikirlerini öne sürdüler. Bu fikirden yola çıkarak Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi bünyesinde “*Kadın Neşriyat Şubesi*” kuruldu.⁵¹³

Kadın Neşriyat Şubesi'nde 1923 yılının 2 Temmuz tarihinde Azerbaycan kadınlarının toplumsal ve siyasi hayata katılımını hızlandırmak amacıyla aylık, edebi-bedii ve sosyal-siyasi jurnal niteliği taşıyan *Şark Kadını* başlıklı derginin yayınlanmasına karar verilmiştir. 1923 yılının Kasım ayında derginin ilk sayısı 40 sayfa hacminde 1000 adet neşir olunmuştur. İlk defa için neşrin 1000 adet olması derginin o dönemde geniş kadın okuyucu kitlesine ulaşma çabası içerisinde olduğunu kanıtlamaktadır. 1925 yılından sonra derginin sayfa sayısı azalmış, 40 sayfadan 20 sayfaya kadar düşmüştür. Fakat kapsadığı konuların ilgi çekici ve okunur olması sebebiyle derginin tirajı artmaya ve geniş kitlelere ulaşmaya devam etmiştir.⁵¹⁴ Bu dergi Doğu'da bir meşale gibi parlamıştır. Derginin yayımlanması Azerbaycan'ın aydın kadınlarından biri olan Ayna Sultanova'nın ciddi çalışmaları sonucunda gerçekleşmişti. 1938 yılından itibaren dergi “*Azerbaycan Kadını*” adını almış ve bununla da sadece Azerbaycan kadınlarını ilgilendiren konular dergide yerini almıştır. İlk sayının kapak fotoğrafında üç Müslüman kadın tasvir edilmiş, birinci kadının bacaklarında zincir ve yüzünde peçe olduğu halde, ikinci kadının peçesi hafif açılmış, üçüncü kadın ise onun peçesini tam açarak Doğu tarafını göstermiştir.⁵¹⁵ Derginin kapak resminde de böyle bir fotoğrafa yer verilmesi Müslüman kadınların

⁵¹³ Seide İmanzade, “*Ekim Sosyalist İnkılabı ve Azerbaycan'da Kadın Özgürlüğü*”, Azerneşir Yayınları, Bakü, 1957, s. 25.

⁵¹⁴ Elanur Köse Kızır, “Azerbaycan'da Sosyalist Bir Kadın Dergisi: 'Şark Kadını (1923-1938)'”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 136, Sayı: 268, 2024, S. (51-68), s. 57.

⁵¹⁵ Büşra Tunalı Uçar, “*Şark Kadını Dergisinin Dil İncelemesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Nevşehir, 2022, s. 18-19.

zincirlerinden kurtulup özgürlüklerine ve aydınlığa kavuşması yolunda oldukları mesajını vermiştir. Dergide Azerbaycan kadınları yazdıkları yazılarda özgürlük, aydınlanma fikirlerine yer vermiş, kadınların eğitim alması, kamusal alanda var olması gibi meselelere değinmişler. Dergi sadece Azerbaycan sınırlarıyla kısıtlı kalmamış, Müslüman toprakların birçoğunda büyük ilgiyle karşılanmıştır. Özbekistan, Türkistan, Tataristan, Türkiye Cumhuriyeti gibi memleketlerde adından söz ettirmiştir. Hatta Türkiye Cumhuriyeti'nden davet edilmiş, 1923-1926 yılları arasında Bakü Devlet Üniversitesi'nde pedagoji ve psikoloji konuları üzerine dersler veren Halil Fikret Kanat (1892-1974) “*Şark Kadını*” dergisinde çocuk terbiyesi, pedagojik konular hakkında makaleler yazmıştır.⁵¹⁶

Şark Kadını dergisinin fiyatı, yıllara göre stratejik bir şekilde yönetilmiştir. Bunun da sebebi, derginin toplumsal etkisini artırmak ve yayınlanmayı sürdürmek istemesidir. 1929 yılına kadarki süreçte 30 kapık'e⁵¹⁷ satılan dergi, 1929'dan itibaren 10 kapık'e satılmış, 1937 yılına gelindiğinde ise yeniden fiyatı 30 kapık'e yükselmiştir. 1929'da daha çok okuyucu kitlesine ulaşmak amacıyla fiyatı düşürülen derginin, 1937 yılında ekonomik şartlar sebebiyle yaşanan mali sıkıntılardan ötürü fiyatı yükseltilmiştir. 1930 yılından itibaren *Şark Kadını* dergisi, 3 aylığı 50 kapık, 6 aylığı 1 manat, 1 yılı ise 2 manat fiyatında olmakla abone almaya başlamıştır. Hem okuyucu kitlesini, hem de abone sayılarını artırmak amacıyla abone toplayan kişilerin ödülleneceklerini bildirmiştir. Ödül olarak, 20 kişinin 1 yıllık abone olmasını sağlayanlara bir yıl boyunca ücretsiz dergi gönderileceği, abone kişi sayısı 50 kişi olursa ise hem bir yıllık ücretsiz dergi, hem de 20 tane kitap gönderileceği açıklanmıştır.⁵¹⁸ Derginin kapak bilgileri arasında yayın yeri bilgisine, her haftanın cuma günü ve bayram günleri dışında her gün saat 12:00-15:00 arasında ziyaretçi kabul edileceğiyle ilgili bilgi verilmiştir.⁵¹⁹

Ulaşılan bu bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, “*Şark Kadını*” dergisi aracılığıyla Azerbaycan Türk kadınları, Sovyet yönetiminde olmalarına rağmen Azerbaycan

⁵¹⁶ Pervane Rızayeva, “Bölgede Gerçekleşen Siyasi ve Medeni Olaylara “*Şark Kadını*” Dergisinin Etkisi”, *Pedagoji Üniversitesi'nin Haberleri*, İnsani, Sosyal ve Pedagojik- Psikolojik Bilimler Serisi, Cilt:71, Sayı:1, 2023, S.(181-188), s. 185-186.

⁵¹⁷ *Kapık*, Azerbaycan Türkçesinde *kuruş* anlamına gelmektedir.

⁵¹⁸ “*Şark Kadını* Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929.

⁵¹⁹ *Şark Kadını*, Kasım 1923, s. 1. Günümüzde derginin nüshaları, Azerbaycan Milli Arşiv İdaresi, Mirze Fethali Ahundov adına Azerbaycan Milli Kütüphanesinde, Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Füzuli El Yazmaları Enstitüsü, Azerbaycan Cumhuriyeti Prezidenti'nin İşler İdaresi İctimai-Siyasi Senedler Arşivi'nde korunmaktadır.

kadınlarının özgürlüklerini, siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik hayattaki yaşamlarını gündeme getirmiş, eğitim ve çalışma alanlarında haklarını talep etmiştir. Sovyet Rusya kadınlarının yaşamı “*ikinci sınıf halk*” muamelesi edilen Azerbaycan halkının kadınlarını da etkilemiş, Sovyet yönetiminin başlamasıyla, Azerbaycan Türk kadınlarının toplumsal hayatta var olma istekleri ve bu yolda verdikleri mücadele yeni bir şekil almıştır.

3.1.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde (1920-1938) Kadınların Eğitim ve Çalışma Hayatı

Sovyetler Birliğinde eğitim, öğrencilerin komünist görüş ve inançlarını oluşturmak, öğrencileri yüksek maneviyat, Sovyet yurtseverliği ve proleter enternasyonalizm ruhuyla eğitmekti. Kısacası diyebiliriz ki, Sovyet yönetiminin kurulduğu andan itibaren eğitim konusundaki en önemli hedef, yeni bir Sovyet insanı yaratmaktır. Yeni ideolojinin halk tarafından benimsenmesi ve onaylanması, diğer bir taraftan ise halka bunu aşılacak uzman kişilerin yetiştirilmesi için Sovyet eğitimi en önemli görevi üstlenecekti. Bu sebeple de Sovyetler Birliği kurulduktan derhal sonra topyekun eğitim politikası başlatıldı. Azerbaycan halkını da milli değerlerinden yurt sevgilerinden ve adetlerinden uzaklaştırmayı, onlarda ulusal bilinci, dini inançlarını yok etmeği hedef alan bu eğitim politikasıyla beraber Azerbaycan topraklarında eğitimin ve pedagojinin oluşumuna ve gelişimine ivme kazandıran sosyal ve politik koşullar yaratıldı.

Bu dönemde Azerbaycan’da eğitim seviyesi çok düşüktü. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti zamanında başlatılan eğitim politikası da yarım kalmıştı. Nüfusun %90’nı eğitimsiz olmakla beraber, okuma yazma bile bilmiyordu. İşte tam da böyle bir zamanda Sovyet Hükümetinin başlatmış olduğu eğitim politikası çerçevesinde Azerbaycan’da okulların sayısı artırıldı, halka okuma yazma öğreten kurslar açılmaya başladı. 1920-1930’lu yıllarda yeni okul binaları inşa edildi, 1926 yılına gelindiğinde ise artık Azerbaycan nüfusunun yarısından azı eğitim gören kesimdi. 1935 yılından itibaren yeni kararlarla ilköğretim süresi dört, ortaokul ise 10 yıl oldu.⁵²⁰

Yüksek Öğrenim merkezlerinin ve bu merkezlerde eğitim verenlerin sayısında da artış yaşandı. Örneğin Azerbaycan’da XX. yüzyılın başında yüksek öğrenim görmüş öğretmen sayısı 62 olduğu halde, yüzyılın ikinci yarısında bu rakamda ciddi bir yükselme

⁵²⁰ Mehriban Aghayeva, “*Azerbaycan’da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 84-85. Hikmet Hacıyev, “*Bağımsızlığın Acımasız Yolu*”, Bakü, Doğu-Batı Yayınları, 1996, s. 280.

kaydedilmiş, Bakü Devlet Üniversitesi'nde 250 profesör, ve çok sayıda eğitmen doktora eğitimi görmüş ve onların her biri 17 fakültede çeşitli bölümlerden dersler almıştır.⁵²¹

Öğretmenlerle beraber, hem de Üniversitelerde öğretim gören Azerbaycanlı öğrencilerin sayısı da çoğaldı. 1928-1929 öğretim yılında tıp fakültesinde tahsil gören 535 öğrenciden 171'i, 1932 yılında ise Tıp Enstitüsünün 1559 öğrencisinden 1147'si Azerbaycanlıydı. 1930-1931 yılı eğitim öğretim yılındaysa Yüksek Öğretim Merkezlerine kabul edilen 2792 öğrenciden 1567'si Azerbaycanlı öğrenciydi. Genel olarak bu yıllarda tüm Yüksek Öğrenim Merkezlerinde Azerbaycanlı öğrencilerin sayısı artmış, Azerbaycanlı kız öğrencilerin sayısı da yükselerek 838'e ulaşmıştı.⁵²²

Eğitim alanında arka arkaya yeni adımların atıldığı bu dönemde Sovyet rejimi, Azerbaycan Türk kadınlarını da Sovyet komünist ideolojinin etki alanına dahil etmek amacıyla onların eğitimine özellikle önem verdi. Kadınlara yönelik evde okuma yazma bilmemeyi ortadan kaldırmak için kurslar oluşturuldu. Bakü'de faaliyet gösteren A. Bayramov adını taşıyan kadınlar kulübünden özellikle bahsetmek gerekir. 1926-1932 yıllarında bu kulübün ciddi çalışmaları sonucunda 150 bine yakın kadının okuma yazma bilmemesi ortadan kaldırılmıştır.⁵²³

1921 yılında Bakü'de Azerbaycanlı kızların yükseköğrenim görmeleri için okul öncesi eğitim Enstitüsü kuruldu. İlk yıl oditoryumlara sadece 30 kız öğrenci kabul oldu. Kısa bir süre sonra, yani 1922 yılında bu Enstitü, Yüksek Pedagoji Kadın Enstitüsü'ne dönüştürüldü. Enstitü Direktörü Aleksandra Vasilyevna Lukyanova oldu. Kharkov Üniversitesi'nden mezun olan bu aydın Rus kadını, tüm hayatını Azerbaycan'da eğitim ve kültürün gelişmesine adanmıştı. 1924 yılında bu Enstitüden ilk defa 17 kız öğrenci mezun oldu. Mezun olan Gövher Usubova, Senuber Eyubbova, Sekine Seferzade, Südabe Alizade, Humay Atakişizade, Nezire Pipinova, Fatma Tutayug, Melek Ahundzade, Şövkət Sadıqzade, Şirin Gıyasbeyli, Gülrüh Gazızade, Şahuza Hızıbeyli, Müqdanise Gıyasbeyli, Süreyya Halefzade, Xanımana Memmedzade, Tutu Hacızade, Hatice

⁵²¹ Şahlar Askerov, "Eğitimimiz: Dün, Bugün, Yarın", Nurlan Yayınları, Bakü, 2003, s. 40.

⁵²² *Azerbaycan Tarihi*, 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941),s. 297.

⁵²³ Shanay Quliyeva Kabaoğlu, "Azerbaycan Kadınlarının Eğitimi: Tarih ve Modernlik", *Turkish Studies*, Cilt: 13/19, 2018, S. (1523-1536), s. 1533. Bir meseleye de değinmek gerekir ki, Kültürel işlerin kötü yönetilmesi sonucunda bu kulübü faaliyetleri 1932 yılından sonra zayıflamış, kadınların taleplerini karşılamamıştır. Bkz: İbrahimova, a. g. e. s., 101.

Shahtahlı isimli Azərbaycan Türk kızları Azərbaycan'da ilk defa yüksek pedagogik eğitim diploması aldılar.⁵²⁴

Azərbaycan'ın eğitimli ve aydın düşünceli kadınlarının büyük bir kesimi bu dönemde yetişmiş, ister yurt içinde, isterse de yurt dışında eğitimler alarak kendilerini geliştirmiştir. Onlardan biri olan Sara Balabey kızı Aşurbeyli olmuş, 1925 yılında İstanbul'da Jeanne D'Arc kolejini, ardından 1930 yılında ise Azərbaycan Diller Üniversitesi'nin Şark fakültesini bitirmiştir. 1937 yılından itibaren yükseköğretim okullarında Fransızca ve İngilizce dersler vermiştir.⁵²⁵

Daha Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde öğretmenlik yaparak memleketi için eğitimli gençler yetiştiren Nazlı Tahirova, bu mesleğini Sovyet Dönemi'nde de icra etmiş, 1922-1928 yıllarında Nahçıvan'da kızlar için pedagogik teknik okul, Ordubad'da kız okulu, okuma yazma kursu, kadınlar kulübünün kurulmasında büyük çaba harcamıştır. Azərbaycan'ın bu aydın kadını, hayatının yarım asırdan fazlasını Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde halk eğitiminin geliştirilmesine adanmıştır.⁵²⁶

H. B. Zerdabi'nin eşi ve AHC Dönemi'nin aydın kadınlarından biri olan Hanife Hanım da Sovyet Dönemi'nde yaşlılığına rağmen onurlu öğretmenlik mesleğini sürdürmüş ve 1920'li yıllarda Azerbaycanlı kadınların eğitimi için elinden geleni esirgememiştir.⁵²⁷ Hanife Hanım ve H. B. Zerdabi'nin kızı Geribsoltan Hanım da dönemin eğitimli kadınlarından bir olmuş, 1918-1920 yılları arasında Bakü'de Rus- Azerbaycan kız okulunda öğretmenlik yapmış, 1920 yılında yaşanan siyasi olaylar sonucunda kurulan Sovyet yönetiminden sonra da bu şerefli mesleğini devam ettirmiştir. 1956 yılına kadar Bakü okullarında öğretmenlik yapan Geribsoltan Hanım, Lenin Nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁵²⁸

Daha Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde Lenkaran bölgesinde babasıyla beraber hem kızlar için okul, hem de kadın Hayriye Cemiyeti kuran Azərbaycan'ın aydın kadını Meryem Hanım Bayramalibeyova, Sovyet Dönemi'nde de pedagogik faaliyetini sürdürmüş, 1920-1921 yıllarında kadınlar arasında eğitimsizliği yok etmek adına kurslar açmıştır. Böyle kurslardan birini Lenkeran Parti Komitesinin yardımıyla açmış, kendisi de burada katılımıyla Maarif Çalışanları İttifakı oluşturmuştu. Meryem Hanımın kadınlar

⁵²⁴ Sabir Genceli, "Kadın, Güzellik ve Ülviyet", Azərbaycan Yayınları, Bakü, 2001, s.208.

⁵²⁵ "Azərbaycan Kadın Ansiklopedisi", Azərbaycan Milli Ansiklopedi Yayınları, Bakü, 2002, s. 44.

⁵²⁶ Genceli, a. g. e., s. 93.

⁵²⁷ Genceli, a. g. e., s. 78.

⁵²⁸ "Azərbaycan Kadın Ansiklopedisi", s. 270.

arasında yüksek nüfuzu vardı. Öyle bir toplantı, kongre olmasın ki, oraya Meryem Hanım katılmamış olsun.⁵²⁹

1921 yılında Bakü'ye taşınan Meryem Hanım, burada öğretmenlik yapmakla beraber, hem de Hemkarlar İttifakının üyesi olmuştur. 12 Ocak 1925 yılında öğretmenlerin Moskova'da gerçekleşen Birinci Umumittifak toplantısında iştirak ederek Azerbaycan öğretmenleri adına başarılı bir konuşma yapmıştır. Ardından 1926 yılında Azerbaycan Kadın Öğretmenlerinin Birinci Kongresinde de yerini almıştır. “*Maarif Çalışanı*”, “*Yeni Okul*” isimli makaleleri o dönemin gazete ve dergilerinde yayımlanmış ve kendisine büyük ün kazandırmıştır.⁵³⁰

Şefika Hanım Efendizade de dönemin önemli isimlerinden biri olmuş, 1923 yılında “*Şark Kadını*” dergisinin yayınlanmasına büyük destek vermiştir. Bir taraftan öğretmenlik mesleğini sürdürürken, diğer bir taraftan da bu savaşçı derginin yayın kurulu üyesi olmuştur. Etkili pedagojik faaliyetini 1932 yılına kadar sürdüren Şefika Hanım, halkın aydınlanması, eğitimin gelişmesi için öğrencileriyle el ele çalışmıştır. Günümüzde Bakü'deki 13 numaralı okula da onun adı verilmiştir.⁵³¹

Bu dönemde Sovyet Azerbaycan'da eğitimin gelişmesine ve halkın büyük bir kesiminin okuma yazma öğrenmesine yardımcı olan faktörlerden biri de asırlardır devam eden Arap alfabesinden Yeni Türk alfabesine geçişin gerçekleşmesiydi. Nisan 1922'de Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi bünyesinde Alfabe Komitesi kuruldu. Bu komitenin sürdürdüğü çalışmalar sonucunda Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi'nin 20 Ekim 1923 tarihli kararıyla Latin alfabesi Arap alfabesine eşit, 27 Haziran 1924 tarihi kararla ise zorunlu ve devlet alfabesi olarak kabul edildi.⁵³² 1926 yılında Bakü'de gerçekleşen Birinci Türkoloji Kongresi'nde⁵³³ de bu mesele gündeme getirildi ve Latin alfabesinin

⁵²⁹ Sabir Memmedov, “*Terakki Yollarında*”, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1975, s. 12.

⁵³⁰ Behman Kerimov, Nüşabe Esedova, “*Görkemli Maarifçi Meryem Bayramelibeyova –Melikyeganova (MATM-da Saxlanılan Elyamaları ve Mektubları Esasında)*”, Milli Azerbaycan Tarih Müzesi, Bakü, 2019. S. (175-186), s. 179-180.

⁵³¹ Genceli, a. g. e., s. 82-83.

⁵³² Mesut Mahmutov, “I. Türkoloji Kongresi ve Azerbaycan'da Latin Grafikli Alfabege Geçiş Tecrübesi”, *Birinci Türkoloji Kongresi'nin 90. Yıldönümüne Adanan “Türkoloji Bilimsel-Kültürel Hareketinde Ortak Değerler ve Yeni Zorluklar” Konulu Uluslararası Konferansın Tutanakları I. Kısım*, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 14-15 Kasım 2016, S. (64-66), s. 65.

⁵³³ 1926 tarihli Birinci Türkoloji Kongresi, Türk ve Doğu halklarının tarihinde bilimsel-teorik ve kültürel-deneysel bir etkinlik olarak olağanüstü bir öneme sahip olmasının yanı sıra, birçok özelliği nedeniyle sosyal-politik açıdan da büyük önem taşımaktadır. Kongrenin düzenlenmesinin önemli nesnel tarihi ve kültürel nedenleri arasında, Sovyet hükümetinin doğrudan devlet çıkarlarından kaynaklanan belirli siyasi hedefleri vardı. Sovyet yönetimi altında yaşayan Müslüman-Türk halklarının kamusal ve siyasi hayata katılımının önündeki ciddi engeller Sovyet liderliğini acil önlemler almaya zorladı. Bu sebeple

Arap alfabesine üstünlüğü, teknik kolaylığının yanı sıra kültür tarihi ve ilerlemesi açısından Latin Alfabesinin Arap alfabesine göre büyük önemi göz önüne alındı. Sonuç olarak ise 1 Ocak 1929'dan itibaren resmi olarak tamamen Latin alfabesine geçildi.

Yeni alfabenin kabul edilmesiyle beraber halkın okuma yazma oranında artışlar yaşandı. 1922'den 1925'e kadar yeni alfabeyle eğitim görenlerin sayısı sadece 24.774 kişi iken, 1925-1928 yılları arasında bu sayı hızla değişerek 200.000'i aştı.⁵³⁴ Eğitim görenler arasında kadınların sayısında da artışın yaşanması halkın eğitim seviyesinin ne kadar yükseldiğinin bir göstergesiydi. Fakat on yıl sonra yani 1939 yılında yeni ve ani bir kararla Rus alfabesine geçiş, Azerbaycan Türklerinin eğitim hayatında yeni bir devrin başlangıcı oldu.⁵³⁵

Azerbaycan Türk kadınları, eğitim alanında olduğu gibi çalışma alanında da Sovyet yönetimi yıllarında yaratılan fırsatları halkın, devletin ve toplumun yararına çok etkili bir şekilde kullandılar. Sovyet Dönemi'nin temel kazanımları, kadınların öğretmen, doktor, mühendis gibi meslekler edinmeleri ve toplumda erkeklerle birlikte çalışabilmeleriydi. Kamusal hayata ve üretime kadınların da dahil edilmesi hedeflenen yeni Sovyet toplumuna ulaşmak yolunda en büyük adımlardan biriydi. Diğer bir taraftan da atılan bu adım, Sovyet yönetiminin Azerbaycan'da aile yaşamında köklü değişiklikler yaratma isteğiyle bağlantılıydı.

Bu dönemde Azerbaycan Türk kadınları, tarım ve hayvancılık işlerinde, pamuk ve ipek fabrikalarında çalışıyorlardı. 1925 yılında tekstil, hafif ve gıda sektöründeki tüm

de düzenlenen bu kongrenin belirli hedefleri vardı. Geniş bilgi için bkz: Solmaz Rüstemova- Tohidi, "Birinci Bakü Türkoloji Kongresi- Türk Halklarının Modernleşmesi Alanında Sovyet Devleti'nin Siyasi Sosyal Önemi Olarak. Kongrenin Görünmeyen Yönleri", *Birinci Türkoloji Kongresi'nin 90. Yıldönümüne Adanan "Türkoloji Bilimsel-Kültürel Hareketinde Ortak Değerler ve Yeni Zorluklar" Konulu Uluslararası Konferansın Tutanakları I. Kısım*, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 14-15 Kasım 2016, s. 71.

⁵³⁴ İsaخان İsaханлы, "Azerbaycan'da Latin Alfabesine Geçit Tarihine Kısa Bir Bakış ve Ferhat Ağazade", *Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Cemiyeti Bilgi Dergisi*, Sayı:3-4, 2005, S. (38-49), s. 45. Arap alfabesini Latin alfabesiyle değiştirme fikri ilk olarak 19. Yüzyılın 70'li yıllarında M. F. Akhundov tarafından önerildi. Fakat uzun yıllar çözüme kavuşmayan bu mesele 20. Yüzyılda yeniden gündeme getirilmiş ve bu fikrin hayata geçirilmesi yolunda en tavizsiz mücadele verenlerin başında Ferhat Ağazade gelmiştir. Ferhat Ağazade'nin bu açıdan tarihi değeri, uzun yıllar sadece bir fikir olarak kalan yeni alfabenin pratikte uygulanmasını sürekli ve planlı bir mücadele sonucunda başarabilmesidir. Detaylı bilgi için bkz: aynı makale, s. 47.

⁵³⁵ Mahmutov, a. g. e., s. 65. Sovyet politikaları gereği ardı ardına kabul edilen alfabe kanunları dönemin gazete ve dergilerine de yansıyor ve okuyucu kitle için zorluklara sebep oluyordu. Örneğin Şark Kadını dergisi, 20. Yüzyıl boyunca kabul edilen 3 farklı alfabe ile yayını sürdürmüştür. 1923-1926 yılları arasındaki süreçte Arap alfabesinde; 1926-1929 yılları arasında hem Arap, hem de Latin alfabesinde; 1929- 1939 yılları arasındaki zaman diliminde sadece Latin alfabesinde; 1939- 1991 yılları arasında Kiril alfabesinde; 1991 yılından günümüze kadar Latin alfabesinde yayınlanmıştır. Bilgi için bkz: Elanur Köse Kızır, a. g. e., s. 59.

çalışanların yüzde 11,7- 24,5'i kadındı. Aynı yıl petrol endüstrisinde toplam iki bin kadın çalışıyordu ve bunların çoğu hizmetçiydi.⁵³⁶

Bu çalışkan kadınlardan biri olan Meryem Hanım Angubazova, 1936'dan beri Balakan kazasının tütün endüstrisinde çalışmış ve gösterdiği yüksek performans nedeniyle Sosyalist İşçi Lideri unvanını almıştır.⁵³⁷ Helimat Hanım Balayeva da aynı bölgede “Moskova” tütün endüstrisinde 1932 yılından itibaren çalışmış, Lenin nişanıyla ödüllendirilmiştir.⁵³⁸ Hürü Eleskenderova da 1930 yılında pamuk endüstrisinde çalışmış, bu alandaki başarılarıyla Sovyet Rusya'nın iktisadiyatının gelişimine emek veren Azerbaycan kadınlarından biri olmuştur.⁵³⁹ Azerbaycan Ziraat Enstitüsü'nden mezun olan Manya Hanım Kerimova, 1933 yılında Goranboy ilçesinde çiftlik işlerinde çalışmış, verdiği emekler nedeniyle üç defa Lenin nişanı ve Şeref nişanı ile ödüllendirilmiştir.⁵⁴⁰

Azerbaycan'da ünlü bir pamuk ustası, iki eliyle pamuk toplama hareketini başlatan, iki kez “Sosyalist Emeği Kahramanı” adına layık görülen Besti Bağirova, Sovyet Dönemi'ndeki çalışmalarıyla hükumete büyük oranda kazanım sağlayan Azerbaycan kadınlarından biriydi. 1906 yılında dünyaya göz açan Besti Hanım, küçük yaşından anne ve babasını kaybetmiş, abisi Ali'nin himayesinde büyümüştür. Küçük yaşlardan itibaren tarımda çalışmaya başladı. Kısa sürede, pamuğu iki eliyle hasat eden bir hız ustaları hareketi yarattı. İlk günlerde 100 ila 120 kilogram arasında beyaz altın topladı⁵⁴¹. 2-3 yıl içinde bu rakam iki yüz kilograma çıktı. 1930 yılında Bakü'de düzenlenen işçilerin ilk toplantısında Besti Bağirova'nın çalışmaları örnek gösterildi. Cumhuriyetçi Parti örgütünün on ikinci toplantısında yaptığı konuşmada, günlük toplanan pamuk miktarını 250 kilograma çıkarma sözü verdi. Bir yıl sonra, Moskova'daki tarım işçilerinin toplantısındaki konuşmasında kendi deneyimlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsederek kazandığı tecrübeleri paylaştı. Aktif çalışmalarından ötürü Umum İttifak Sergisinin altın madalyasına layık görüldü. İş ve organizasyon becerileri göz önünde bulundurularak

⁵³⁶ Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941), İlim Yayınları, Bakü,2008, s. 105.

⁵³⁷ “Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi”, Azerbaycan Milli Ansiklopedi Yayınları, Bakü, 2002, s. 39.

⁵³⁸ A. g. e., s. 59.

⁵³⁹ A. g. e., s. 109.

⁵⁴⁰ A. g. e., s. 214.

⁵⁴¹ Azerbaycan'da pamuk toplama işinden yüksek gelir kazanıldığı için pamuğa, “beyaz altın” da denilmektedir.

Baxçakürd⁵⁴² Kolxozunun başkanlığına seçildi. Besti Hanım, hem de 1946 yılında SSCB Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerindendi.⁵⁴³

1928-1929'da sanayide çalışan kadın sayısı 870'e, 1930 yılına gelindiğinde ise demir yollarında çalışan kadınların sayı 900'e ulaşmıştı. Bu dönemde Azerbaycan'daki dikiş fabrikalarında 3800'den fazla kadın çalışıyordu. A. Bayramov adını taşıyan kulüp bünyesinde kadın emeğinin üretime uygulanması için düzenlenen dikiş atölyesi, 1500'e yakın kadının çalıştığı mekanize bir fabrikaya dönüşmüştü.⁵⁴⁴ Kadınları üretime çekmek amacıyla kulüp bünyesinde bir kreş ve anaokulu açıldı. 7 yıl içinde 1923 kişi okuma yazma öğrendi, 1350 kişi çeşitli meslekler edindi. Ali Bayramov'un adını kadın kulübü, Azerbaycan Türk kadınları arasında öncü ve örnek çalışma merkezi haline geldi.⁵⁴⁵ Genel olarak 1932 yılı sonu itibariyle üretimde çalışan kadın sayısı 23412 idi.⁵⁴⁶

Kadınların sanayide çalışabilecek nitelikli işçiler olarak yetiştirilmesi amacıyla Endüstri Akademisi'ne kadınların kabulü genişletildi. 1930 yılında düzenlenen Bakü Endüstri Akademisi mezunları arasında Kübra Mahmudova, Remziye Alizade, Fatma Kerimova, Gemer Rehimova ve diğerleri gibi saygın üretim işçileri vardı.⁵⁴⁷

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde tarım işçileri ve hizmetkarlarının bir parçası olan kadınların sayısı 1926 yılında 1484 olduğu halde, 1939 yılına gelindiğinde bu rakam 23360 olmuştur. Bu rakamlardan da anlaşılmaktadır ki, Azerbaycanlı kadınların sayısı yıl geçtikçe artmış ve kadınların katılımları ekonomiye kazanç sağlayarak devletin iktisadi gelirini artırmıştır.

Tarım alanında, fabrikalarda işçi, petrol sektöründe hizmetçilik gibi işlerde çalışan kadınlarla beraber, eğitim alarak doktorluk, öğretmenlik, mühendislik görevleri icra eden, memur olarak siyasi alanda öne çıkan, hatta havacılık alanında adından söz ettiren Azerbaycan kadınları, Sovyetler Birliği'nin ister iktisadi, isterse de siyasi gücünün gelişmesi için büyük emek verdiler.

Eğitimli Azerbaycan Türk kadınlarından biri olan Adile Hanım Şahtaxinskaya, Sovyetler Dönemi'nin ünlü kadın doktorlarından biri olmuştur. Azerbaycan'ın Bilim Doktoru

⁵⁴² Besti Hanım, Goran bölgesinin Baxçakürd köyünde doğup büyümüştü.

⁵⁴³ Ahmet İsayev, "Diller Ezberi Besti", *Azerbaycan Gazetesi*, 2 Eylül 2015. Azerbaycan'ın halk Şairi Samed Vurğun'un yazmış olduğu "Besti" şiiri Besti Bağirova için yazılmıştır.

⁵⁴⁴ *Azerbaycan Tarihi*, 7 Ciltte, VI Cilt, a. g. e., s. 289.

⁵⁴⁵ Tahire Aliyeva, "Azerbaycan'da Kulüp İşinin Tarihinden", *Medeniyet Gazetesi*, 20 Mayıs 2011.

⁵⁴⁶ Seide İmanzade, "Ekim Sosyalist Devrimi ve Azerbaycan'da Kadın Özgürlüğü", Azərneşir Yayınları, Bakü, 1957, s. 16.

⁵⁴⁷ *Azerbaycan Tarihi*, 7 Ciltte, a. g. e., s. 289.

unvanını alan ilk kadın jinekologdur. 1933 yılından itibaren Neriman Nerimanov ‘un adını taşıyan Azərbaycan Tıp Enstitüsü’nde Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı Başkanı olarak çalışmıştır. Azərbaycan’da sağlık ve tıp bilimin gelişmesinde asil hizmetlerde bulunmuştur.⁵⁴⁸ Sağlık hizmetlerinde öne çıkan kadınlardan biri de Nabat Hanım Nerimanova olmuş, 1931 yılında yüksek tıp eğitimi alarak mikrobiyoloji alanında bilimsel araştırmalar yapmıştır.⁵⁴⁹ Ayna Ahmetbeyova da dönemin eğitilmiş ve bilgili dış doktoru olmuş, 1920-1921 yıllarında Bakü 7. dış kliniğinde müdür görevini icra etmiş ve 1959 yılına kadar burada çalışmıştır.⁵⁵⁰

1924 yılında Kazan Devlet Üniversitesi’nin tıp fakültesinden mezun olan Güldam Zeynalova, 1933 yılından itibaren Bakü’de doktorluk mesleğini yapmıştır. Mehbube Hanım da dönemin jinekologlarından biri olmuş 1933-1970 yılları arasında Azərbaycan Tıp Enstitüsü’nün jinekolog bölümünde doçent, profesör ve müdür olarak çalışmıştır. Aliye Hanım Rüstembeyova ise 1935 yılında 1. Leningrad Tıp Enstitüsü’nden mezun olduktan sonra Özbekistan’da, 1938’den itibaren Moskova’daki Tıp Eğitimi Enstitüsü’nde çalıştı. İkinci Dünya Savaşı’na katılmış, 1941 yılında esir düşmüş, 1942’de ise esirlikten kaçmayı başarmıştır. Savaş sırasında tıbbi ve sıhhi taburun komutanlığını yapmış, savaşların birinde şehit düşmüştür.⁵⁵¹

Azərbaycan’ın ilk bilim uzmanı kadınları arasında yer alan göz doktoru Umnise Musabayeva ve Sona İbrahim kızı Rahimova vardı. Sona Hanım Rahimova, önce İsviçre’de Lozan Üniversitesi’nde, ardından Peterburg Kadın Tıp Enstitüsü’nden mükemmel notlarla mezun olmuştur. Oftalmoloji alanındaki başarılı çalışmaları sebebiyle 1941 yılında Nobel Komitesi tarafından Nobel ödülüne layık görülmüştür. 1934’te Gence’deki Tarım Enstitüsü’nden mezun olan ve 1936’dan 1939’a kadar Moskova’da Timiryazev adına Ziraat Akademisi’nde eğitim gören Valide Xasbulat kızı Tutayuk da Azərbaycan’ın bilim uzmanları olan kadınlarından biriydi. O, 35 yaşında botanik alanında biyoloji bilim doktoru adını alan ilk Azerbaycanlı kadın olmuş ve Azərbaycan İlimler Akademisinin üyesi seçilmişti.⁵⁵²

Şubat 1939’da düzenlenen SSCB İlimler Akademisi’nin toplantısında bu Akademinin Azərbaycan şubesinin çalışmaları hakkında ilk defa konuşuldu. Azerbaycanlı bilim

⁵⁴⁸ Genceli, a. g. e., 98, “Azərbaycan Kadın Ansiklopedisi”, s. 364.

⁵⁴⁹ Genceli, a. g. e., s. 100.

⁵⁵⁰ A. g. e., s. 102.

⁵⁵¹ “Azərbaycan Kadın Ansiklopedisi”, s. 60, 258, 336.

⁵⁵² Azərbaycan Tarihi. 7 Ciltte, VI Cilt, a. g. e., s. 306.

adamlarının çalışmaları ve başarıları, SSCB İlimler Akademisi'nin başkanı, akademik V. L. Komaraov, akademik N. İ. Vavilov ve diğer Rus bilim adamları tarafından yüksek değerlendirildi.⁵⁵³

Dönemin eğitimli Azerbaycan kadınları en şerefli mesleklerden biri olan öğretmenlik mesleğinde de adından söz ettirmiş, eğitimin ve bilimin gelişiminde emekler vererek toplumun gelişmesi adına çaba göstermiştir. Bu kadınlardan biri olan Gülrüh Gedimbeyova, Bakü'de çocuklar için kreş kurmuş ve 1932 yılına kadar burada müdür görevinde çalışmıştır. Ardından Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmış, 1934-1939 yılları arasında ise Azerbaycan Halk Eğitim Komiserliği'nde okul öncesi eğitim alanında kıdemli metodolog olarak çalışmıştır. Badiseba Hanım Köçerli, 1925 yılında Zagatala'da teknik pedagoji okul, 1930 yılında ise Şeki'de bir yetimhane kurmuş, tam 25 yıl boyunca kurduğu bu yetimhanede sevgisiz çocukları derin ve sıcak sevgisiyle sarmıştır.⁵⁵⁴ Azerbaycan'da ilk yetimhaneyi kuran aydın kadın ise Bahar Hanım Ağalarova olmuş, 1920 yılında kurduğu bu yetimhanede yıllarca çalışmıştır. Hatice Ağayeva, Püstehanım Rızazade gibi Azerbaycan kadınları da Sovyet Dönemi'nin önemli kadın öğretmenleri arasında yer almıştır.⁵⁵⁵

Öğretmen ve doktorluk gibi mesleklerin yanı sıra memur görevini icra eden, siyasi alana da dahil olmayı başaran Azerbaycan Türk kadınları, erkeklerle beraber aynı işleri yaparak sorumluluklardan çekinmemiştir. Onlardan biri Çimnaz Hanım Aslanova olmuş, 1938-1939 yılları arasında Bakü'de Halk Eğitimi Dairesi Başkanı, 1939-1943 yılları arasında ise Azerbaycan SSC İlk ve Orta Okul Çalışanları Sendikası Merkez Komitesi Başkanlığını yapmıştır.⁵⁵⁶ Rehile Hanım Hacıbabayeva da Azerbaycan Eğitim İşçileri Sendikası Merkezi Konseyi üyeliğine bu dönemde seçilmiş, önde gelen eğitimci olarak, Sovyet 5. Tüm Azerbaycan Sovyetler Kongresi ve 1927 yılında Azerbaycan İşçi ve Köylü Kadınları Kongresi'nin temsilciliğini yapmıştır. Ayna Hanım Sultanova, Sovyet Dönemi'nde başarılı çalışmalarda bulunmuş ve 39 yaşında Azerbaycan Adalet Halk Komiseri ve Cumhuriyet Yüksek Mahkemesi Başkanı olarak çok sorumlu görevlerde bulunmuştur. 1932 yılında kendisine Azerbaycan Kırmızı İşçi Bayrağı nişanı verilmiştir. Kübra Ferecova da bu kadınların arasında yerini almış, O, 1935 yılına kadar Komsomol

⁵⁵³ A. g. e., s. 307.

⁵⁵⁴ Genceli, a. g. e., s. 107, 111.

⁵⁵⁵ "Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi", s. 25, 28, 342.

⁵⁵⁶ A. g. e., s. 40.

Komitesi'nde Daire Başkanı olarak görev yapmış, 1937 yılına 30 yaşındayken Azerbaycan Sağlık Komiser Yardımcılığına atanmış, kısa bir süre sonra da Komiser görevini icra etmiştir. 1938 yılına gelindiğinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerinden biri olmuştur.⁵⁵⁷

Leyla Hanım Memmedbeyova ise havacılık alanında önemli başarılarla imza atmıştır. O, 1930-1931'de Bakü ve Moskova'daki havacılık okullarında eğitim görmüş, 1934 yılında paraşüt sporlarında Trans Kafkasya şampiyonu olmuştur. Züleyha Seytitmemmedova da bu dönemde havacılık eğitimi almış, İkinci Dünya Savaşı'nda uçak komutanlığını yapmış, 500'den çok uçuş gerçekleştirmiştir.⁵⁵⁸

Bu bilgilerden yola çıkarak söyleye biliriz ki, Sovyet Dönemi bir işgal dönemi, Azerbaycan'ın bağımsızlığından mahrum kaldığı bir dönem olmasına karşın hem de eğitimin, bilimin geliştiği, erkek ve kadın arasında eşitsizliğin aradan kalktığı, kadınların toplumsal ve kamusal hayata katılarak çeşitli alanlarda çalıştığı bir dönemdir. Ayrıca bu dönemde ulusal ekonominin teknik olarak yeniden yapılandırılması, Azerbaycan'ın işçi kesiminin mali refahı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmuş ve işçi sınıfının yarısını oluşturan kadınlar da ekonomik özgürlüğe kavuşmuştur.

3.1.2. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde (1920-1938) Kadınların Edebiyat ve Sanat Alanındaki Yeri

Azerbaycan zengin ve eski edebiyat geleneğine sahip bir ülkedir. Bu gelenekleri yaşatmak, geliştirmek isteyen yaratıcı aydınlar, XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında halkın hayatında meydana gelen sosyal ve politik olaylara kayıtsız kalmamış, yeni toplumun oluşumu ve olgunlaşmasında kendi yerlerini bulmak amacıyla sanatsal alanda çalışmalara başlamıştır. Yazarlar, sanatçılar, müzisyenler ve sanat eleştirmenleri gibi yeni yaratıcıların oluşumu alanında yeni adımlar atılmıştır. 13-16 Ocak 1928 yılında Bakü'de yazarların birinci kongresi düzenlendi. Bu kongreden hemen sonra Azerbaycan Proleter Yazarlar Birliği resmi faaliyete başladı.⁵⁵⁹

1929 yılında Bakü'de yeniden gerçekleşen yazarlar kongresi, S. Vurgun, H. Cavid, M. Müşfik, C. Cabbarlı gibi öneli isimlerin yazdığı eserlerin yayınlanması, Rus yazar Mayakoviski'nin eserlerinin Azerbaycan'da yarattığı etki, Gorki, Mayakoviski gibi ünlü ve başarılı yazarların Bakü'ye gelerek edebi gecelerde Azerbaycan yazarlarıyla sohbetleri

⁵⁵⁷ Genceli, a. g. e., s. 86, 139, 212.

⁵⁵⁸ "Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi", s. 272, 348.

⁵⁵⁹ "Kommunist" Gazetesi, 15-17 Ocak 1928.

Azerbaycan Sovyet edebiyatının gelişimine büyük katkı sağlamış, yaratıcı Azerbaycan aydınlarının sayısı çoğalmıştı.⁵⁶⁰

İşte tam da böyle bir zamanda yaratıcı Azerbaycan aydınları arasında kadınlar da yerini almıştır. Onlardan biri edebiyat alanında parlayan, yazdığı eserlerle Sovyet Dönemi'nde birçok başarılı çalışmalara imzasını atan Mirvarid Paşa kızı Dilbazi Hanım olmuştur. O, 1927 yılında Darülmuaallimat'ı bitirmiş, 1932 yılında ise Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Yaratıcılığına daha eğitim aldığı yıllarda başlamıştı. Kadın özgürlüğü konulu ilk küçük cilt şiiri “*Kadın Özgürlüğü*” 1928 yılında “*Maarif ve Kültür*” dergisinde yayımlanmış, “*Bizim Sesimiz*” adlı ilk kitabı ise 1934 yılında basılmıştır.⁵⁶¹ 1928 yılında Azerbaycan Proletar Yazarlar Cemiyetine katılan Mirvari Hanım, Sovyetler Dönemi'nde “Şeref Nişanı” ve “Kırmızı Emek Bayrağı Nişanı” ile taltif edilmiştir.⁵⁶²

Sovyet Dönemi'nde özellikle vatana, millete askere şiirler yazan Mirvarid Dilbazi'nin yurttaşlık, vatan, anlayışı Sovyet ideolojisinin tesiri altında şekillenmekteydi. Eserlerinde sevgiyle bahsedilen topraklar Sovyet toprakları, gururla tasvir edilen güçlü askerler ise Sovyet askerleriydi. Örneğin 1928 yılında kaleme aldığı “*Qızıl Əsqər*” şiirinde, methiyeler dizdiği askerler Sovyet Hükümetinin askerleriydi:

*“Ey şanlı mübariz ey qızıl əsqər
Çəbhədə yüz-yüzə döyüşsən əqər
Düşəçək dillərə qəlibiyyətin,
Biləklərin mətin, qolların mətin!
Mən səni görüncə çoxur sürurum.
Sənin süngün kibi kəsşin ğururum.
Qızıl bayrağını ac dalğalansın!”*⁵⁶³

Eğitim gördüğü, meslek hayatına atıldığı, öğretmenlik, yazarlık faaliyetleriyle meşgul olduğu dönemlerin tümünün Sovyet kuruculuğu dönemine denk gelmesi sebebiyle, Mirvarid Dilbazi'nin özellikle 30'lu yıllarda kaleme aldığı eserlerinde Sovyet ideolojisini tamamen benimsediğini görmekteyiz. 30'lu yıllardan itibaren Stalin baskılarının şiddetlenmesi, herkeste can korkusunun artması nedeniyle vatan, toprak, millet

⁵⁶⁰ Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt, a. g. e., 307-310.

⁵⁶¹ “*Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*”, s. 87.

⁵⁶² Memmed Namaz, “*Benövşələr Üste Göz Yaşları*”, Genclik Yayınları, Bakü, 1994, s. 80.

⁵⁶³ Seda Selim, “Mirvari Dilbazi'nin Şiirlerinde Vatan Kavramı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 11/1, 2022, S.(197-219), s. 199.

kavramlarını Sovyet ideolojisini görmezden gelerek eserlerinde ele almak bütün yazarlar için imkansız bir hal almıştı. 1932 tarihli kaleme aldığı “*Bizim Sesimiz*” adlı şiirinde Dilbazi Hanım, Sovyet hükümetini yücelterek Lenin’in felsefesini benimsediğini ve Stalin’e olan bağlılığını şu satırlarla ifade etmişti:

*“Bizim səsımız gəlir qızıl Şura kəndindən,
Biz artıq qurtarmışıq düşmənin kəməndindən
Silahımız “Lenin”in ölməyən fəlsəfəsi
Daim bizə rəhbərdir fırqənin böyük səsi.
Biz yoldaş “Stalin”e bir raport yazacağız!
Nə qədər varsa düşmən.”*⁵⁶⁴

Dönemin diğer kadın yazarlarından biri de Nigar Hanım Refibeyli olmuş, 30’lu yıllarda yazıp yaratmaya başlamıştır. Moskova Pedagoji Enstitüsü’nü 1936 yılında bitirmiştir. Nigar Hanımın eserlerinde şefkatli aşk sözleri, annelik, vatan ve doğa temaları önemli bir rol oynamaktadır.⁵⁶⁵ Daha 20 yaşındayken SSCB Yazarlar İttifakı’na üye olarak kabul edilmiştir. “Çadra” isimli ilk şiiri 1928 yılında “*Dan Ulduzu*”, dergisinde yayımlanmıştır. 1934 yılında basılan ilk “*Şiirler*” başlıklı kitabındaysa Nigar Hanım, Azerbaycan kadınlarının Sovyet kuruculuğuna katılımlarından bahsetmiştir.⁵⁶⁶

İster AHC öncesi, isterse de AHC Dönemi’nde Azerbaycan toplumunun gelişmesi adına önemli hizmetlerde bulunan Hemide Hanım Cavanşir, Sovyet Dönemi’nde de aynı azim ve istekle çalışmıştır. XIX. yüzyıl edebiyatının başarılı yazarlarından olan babası Ahmet Bey Cavanşir’in ve Azerbaycan edebiyatında önemli yeri olan, başyapıt sayılacak eserler yazan eşi Celil Memmetquluzade’nin zengin arşivini korumuş, onların biyografisini ve kültür tarihimiz açısından çok değerli olan yaklaşık bir asırlık dönemi (1828-1932) yansıtan yüze yakın hatıra defteri yazmıştır. O, Azerbaycan Yazarlar Birliği’nin üyesi olmuş, ve eşi Celil Bey’in bazı hikayelerini Rusçaya tercüme etmiştir.⁵⁶⁷

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin İstiklal Şairesi olarak adı tarihe geçen Ümmügülüm Sadıgzade, edebi faaliyetini Sovyet Dönemi’nde de devam ettirmiştir. Azerbaycan Halk

⁵⁶⁴ Selim, a. g. e., s. 200. Mirvari Dilbazi Hanım’ın ister Sovyet, isterse de bağımsızlık yıllarında kaleme aldığı vatan konulu şiirler hakkında geniş bilgi için bkz: Mirvarid Dilbazi, “*Seçilmiş Eserler*” 3 cilt, Yazıcı Yayınları, Bakü, 1982-1983.

⁵⁶⁵ “*Azerbaycanlı Kadın Şairlerin Anotolojisi*”, Avrasya Press, Bakü, 2005, s. 166, “*Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*”, s. 332.

⁵⁶⁶ Nigar Refibeyli, “*Seçilmiş Eserleri*”, Haz: Anar, Şerg- Gerb Yayınları, Bakü, 2004, s. 10.

⁵⁶⁷ Genceli, a. g. e., s. 81-82.

Cumhuriyeti'nin devrilmesinden hemen sonra Ümmügülsüm Hanım, eşi Seyid Hüseyinle⁵⁶⁸ birlikte Sovyet yönetiminin dikkatini üzerlerine çekmemek, sakın bir hayat sürmek, kaotik ortamın durulmasını beklemek amacıyla Azerbaycan'ın dağlık bölgesi olan Xızı'ya taşınmıştır. Seyid Hüseyin burada öğretmenlik mesleğini icra etmiştir. Fakat milli birlik ve bağımsızlık düşüncesini daima savunan bu çift Sovyetlerin dikkatinden hiç de kaçmamıştır. Hatta o dönemde yayımlanan gazetelerin birinde “Daha Birisi” başlıklı yazıda Ümmügülsüm Hanım hakkında bu fikirlere yer verilmiştir:

*“Borcumuz düşmanlarımızı tanımak..., Ümmügülsüm gibi baykuşların ağızlarını kırmızı mühür ile bağlamak, zehirlerini içeri akıtmak, gaflatlerini gözlerinde yok etmektir. Müsaade edelim hakikate yakın gelinceye kadar bu darbenin altında beli sındırılmış ilan kimi kıvrılsınlar!...”*⁵⁶⁹

Yine aynı başlıklı yazıda, Müsavat Hükümetinin devrildiğini ve yerinde Sovyetlerin kurulduğunu bir türlü kabul edemeyen Ümmügülsüm Hanım hedef alınır:

*“Bütün eserlerinde Müsavat hükümetini doğuran... bu kadın Mehmed Emin yetiştiren muhitin çok yakın ve en esaslı unsurlarındandır. Ümmügülsüm yazdığı eserlerde Müsavatın gizli ve açık faaliyetini devam ettirmekte, Müsavata bayrakçılıkta eqlini ve mühakimesini bu yolda feda etmekte, Müsavat bayrağına karşı uyanan hicran duygularına” göre emekçi vatandaşlar arasında din ve millet ateşi yandırmaktadır.*⁵⁷⁰

Hiçbir zaman Sovyet işgalini kabul etmeyen Ümmügülsüm Hanım, yazmış olduğu şiirlerinde de bunu ifade eder, halkına yönelerek şanlı ve köklü geçmişini hatırlatmakla beraber Sovyet yönetiminin Müslümanlara yönelik düşmanca tavrına karşı mücadele etmenin önemini anlatır:

“Tarixlerde hep senin reşadetin hünerin,

Yıldırımla fırtınan oxunarken sen neçün ...

Yersiz, yurdsuz esir tek boynun büküb durasan?

⁵⁶⁸ Çiftin evlilik süreçleri tam da Ermeni ve Bolşeviklerin 1918 yılının Mart-Nisan aylarında Bakü'de gerçekleştirdiği soykırım zamanına denk gelmiş, Nuri Paşa Komutanlığında Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü işgalden kurtarmasıyla soykırım durdurulmuştur. 3 yıllık nişanlılık döneminin ardından çift 1920 yılında evlenmiştir. Seyid Hüseyin, bu dönemde arka arkaya hikaye kitaplarını çıkarmış, *Kölge* isimli, piyes, *Almas* isimli roman yazmıştır. Diğer bir taraftan da hem Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Başkanlık Kuruluna üye seçilmiş, hem de Azərneşir yayınevinde redaktör olarak çalışmıştır. Azerbaycan'da kızıl kırgın kurbanı olan bu çiftin edebi faaliyetleri, sanatçı kişilikleri ve acı sonlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz: Ayvaz Morkoç, “Azerbaycan'da Kızıl Kırgın Kurbanı Bir Çift: Ümmügülsüm Sadıqzade ve Seyid Hüseyin”, DBY Yayınları, 2024.

⁵⁶⁹ Teyyar Salamoğlu, “Modern Azerbaycan Edebiyatı”, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2012, s. 97.

⁵⁷⁰ Salamoğlu, a. g. e., aynı yer.

*Yüz yıllarca ezildin, ayaqlandın yetişer,
Yüz yıllarca hiçqırdın, duyulmadı heç sesin,
Şimdi hayqır ve bağır, bitmemişken nefesin.*"⁵⁷¹

Çocukluğundan beri daima Türkçülükle ilgili fikirlerin yoğun şekilde dillendirildiği bir ortamda büyüyen ve yaşamı boyunca bağımsız Azerbaycan için mücadele eden Ümmügülüm Hanım, yazmış olduğu eserlerinde yoğun bir şekilde siyasi simge ve motiflere yer vermiştir. Şaire, Sovyetler Birliği'nin müstakil Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni devirmesini ve bu olayın ardından Azerbaycan'ı sömürmelerini ısrarla reddeder. Şiirlerinde de isyan duygularıyla Azerbaycan halkının Ruslar tarafından mankurtlaştırılmasını ve milli kimliğinin hiçe sayılmasını dile getirir. En önemlisiyse yazmış olduğu şiirlerinde başkaldıracı satırlarla Türkçülüğün, İslam dininin ve Müslümanlığa has olan değerlerin zayıflatılarak yok edilmesine karşı çıkmıştır.

Arka arkaya eserlerin yazıldığı, Sovyet edebiyatının inkişaf ettiği bu zaman diliminde edebi alanda kadın yazarların sayısının artmasının yanı sıra, kadın konusu da dönemin eserlerinde fazlasıyla kaleme alınan, tartışılan konulardan biriydi. Kadın yazarlar dışında dönemin aydınları, eserlerinde kadın konusuna özellikle değinmiş, kadın teması etrafında fazlasıyla fikirler yürütmüşler. Örneğin Ebdirehim Bey Hagverdiyev, 1928 yılında kaleme aldığı "*Kadınlar Bayramı*" eserinde köy halkının cahilliğine, kadınların hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına dikkat çekmiştir.⁵⁷² Yine aynı yılda Seyid Hüseyin, "*Yeni Hayat Yollarında*" başlıklı kitabında bir araya getirdiği "*İki Hayat Arasında*", "*Bir Sokağın Tarihi*", "*Onun Oğlu*" "*Çarkların Hücumu*", "*Gelecek Hayatın Yolunda*", "*Uzun Dere*", "*Dahiliye Nazırı*", "*Kılan Kızı*", gibi hikâyelerinde kadının bilinçlenerek hak arama faaliyetini, özgürleşmek arzusunu tasvir etmiştir.⁵⁷³

Ahmet Cavad da eserlerinde kadın özgürlüğüne yer vermiş, konuyla ilgili kaleme aldığı şiirinde çarşafı kadını engelleyen, toplumdan koparan unsur gibi tasvir ederek kadınları ondan kurtulmaya, yeni hayata başlamaya davet etmiştir:

*"Seni gözden eleyen,
Gözden iraglaşdıran
Bu uğursuz çadranı*

⁵⁷¹ Salamoğlu, a. g. e., s. 102.

⁵⁷² Eziz Mirehmedov; Behtiyar Vahabzade; Firidun Hüseyinov, "*Azerbaycan Sovyet Edebiyatı*", Maarif Yayınları, Bakü, 1966, s. 60.

⁵⁷³ Mirze İbrahimov, "*Halgilik ve Realizm Cephesinden*", Azərneşir Yayınları, Bakü, 1961, s. 32.

*Fırlat garanlıklara.
Geçti garanlıg gece,
Söndü zülmet, atdı dan,
Ne gizlenmek vaktidir,
İş hara, çadra hara?*⁵⁷⁴

Bu dönemde Azerbaycan'da drama türünde eserlerin yazımında da artış yaşanmış, dönemin ünlü yazarlarından biri olan Cefer Cabbarlı, 1928-1932 yılları arasında yazmış olduğu oyunlarda toplumsal meselelere dikkat çekmekle beraber kadın karakterlerini de ön plana çıkarmıştır. Örneğin 1928 yılında kaleme aldığı “Sevil” eserinde yazar, kadınların toplumdaki rolünden, acılarla dolu mücadelelerinden ve son olarak geri ataerkil geleneklere karşı kazandıkları zaferden bahsetmiştir. Eserde olaylar 1918-1919 yılları arsında Bakü’de gerçekleşiyor. Eserin ana karakterleri Sevil ve Balaş çiftidir. Sevil kendini evine ve ailesine adanmış bir kadinken Balaş eğitilmiş, toplumda bir pozisyonu olan bir beydir. Cefer Cabbarlı eserinde insanlara iletmek istediği bilgileri Balaş’ın kız kardeşi Gülüş yoluyla aktarmaktadır. Gülüş, içinde yaşadığı toplumda kadınlara özgü olmayan bir özgürlük talep eder ve bunu Sevil’e anlatmaya çalışır. Sevil ise “*kadın dediğin nedir ki ay Gülüş, erkeğin gölgesi*” der ve Gülüş’ün çarşaf giyinmemesini delilik sayar. Bir süre sonra Balaş, Müsavat Hükumeti ve Beyaz Ordu subaylarıyla ilişkili olan son derece aristokrat topluluğuna dahil olur. Bakü’de Dilber isimli aristokrat bir aileden olan, Fransızca’yı bilen bir kızla tanışır ve Dilber’i evine götürerek Sevil’i küçük düşürür. Bu duruma tepkisiz kalamayan Gülüş herkesin içerisinde Sevil’i savunur ve “*koç savaşına koç dayanır*” söyleyerek Sevil’e Dilber karşısında güçlü durmayı öğretir. Gülüş sayesinde Sevil Balaş’tan ayrılır, hatta Moskova’da eğitim alarak “*Azerbaycan Kadınının Özgürlük Yolu*” başlıklı kitap yazar.⁵⁷⁵

1929 yılında bu eserin aynı isimli filmi çekilmiş, film Kafkasya’nın tüm bölgelerindeki insanlara izletilmiştir.⁵⁷⁶ Pek çok kadın tiyatrodaki bu oyunu izledikten sonra başörtüsü takmayı reddetmiştir.⁵⁷⁷ “Sevil” eseri bu dönemde sadece edebiyatın gelişimine destek

⁵⁷⁴ E. M. Ağayev, “Azerbaycan Sovyet Edebiyatı” Maarif Yayınları, Bakü, 1988, s. 26.

⁵⁷⁵ Cəfər Cabbarlı, “Eserleri Dört Ciltte III. Cilt”, Haz: Asif Rüstəmli, Şerg- Gerb Yayınları Bakü, 2005, s.7-54.

⁵⁷⁶ Hayat Feride, “Azeri Women In Transition: Women In Soviet And Post-Soviet Azerbaijan”, London, 2014, s. 99.

⁵⁷⁷ Herbert L. Bodman, Nayyirah Tawhidi, “Women In Muslim Societies: Diversity Within Unity”, Boulder, Kolorado, Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 146.

vermemiş, bunula beraber Azerbaycan Sovyet tiyatrosunun gelişimine yol açmıştır. Sevil karakterini ise Azerbaycan sahnesinde ilk defa genç kadın aktör Merziye Davudova canlandırmıştı.⁵⁷⁸ Merziye Davudova Azerbaycan tiyatrosunun vazgeçilmez kadın oyuncularından biri olmuş, C. Cabbarlı'nın "*Aydın*"⁵⁷⁹ eserinde "Gültekin", "*Oktay Eloğlu*" esrinde "Firengiz" rollerini üstelenmekle cesaretli davranış sergilemiştir. 1936 yılında Azerbaycan Halk Sanatçısı, 1949 yılında ise SSCB Halk Sanatçısı adına layık görülmüştür.⁵⁸⁰

1892-1961 yılları arasında ömür süren Aziza Memmedova, SSCB Dönemi'nde Azerbaycan sahnesinin ilk başarılı kadın oyuncularından biri olmuş, eşsiz sahne performansı nedeniyle 1936 yılında Azerbaycan SSC Emekdar Artisi adına layık görülmüştür. Sahne faaliyetine Ali Bayramov adına kulübün bünyesindeki dram derneğinde başlamış, 1921-1925 yılları arasında ise Bakü Azad Tengid-Tebliğ tiyatrosunda sahne almıştır. Sonraki yıllarda da Bakü Türk İşçi Tiyatrosunda faaliyetini sürdürmüştür. Mirze Feteli Axundov'un "*Hacı Gara*" eserinde "Tükez", "*Lenkaran Xanının Veziri*" eserinde "Ziba", Ebdürehim Bey Hagverdiyev'in "*Peri- Cadu*" eserinde "Hafize", Cefer Cabbarlı'nın "*Almas*", "*Solğun Çiçekler*", "*Yaşar*" eserlerinde Fatmanise, Gülnise, Şerebanu, M.Gorki'nin "*Heyatın Dibinde*" eserinde "Vasilisa", İ. Seferli'nin "*Göz Hekimi*" eserinde "Senem" gibi kadın rollerini tiyatro sahnelerinde oynamakla beraber, ilk Azerbaycan filmlerinde de yer almıştır. "*İsmet*", "*Hacı Gara*", "*Almas*", "*Seher*", "*Görüş*" ve başka filmlerde kadın karakterlerini başarıyla canlandırmıştır.⁵⁸¹

Azize Hanım Memmedova'nın kızı, Azerbaycan sahnesinin incilerinden biri olan Sona Hacıyeva da bu dönemde sahneye atılmış, ilk oyunculuk deneyimlerini Bayramov adına kadın kulübü bünyesindeki drama derneğinde edinmiştir. 1923 yılından itibaren ise Azerbaycan Drama tiyatrosunun oyuncusu olmuştur. Sona Hanım, Azerbaycan tiyatro sahnesinde ardı ardına başarılarla imza atarak sanatın zirvesine kadar yükselmiştir. Hiç şüphesiz ki, bu yolda adımlarken annesi Azize Hanım'dan büyük oranda etkilenmiş ve

⁵⁷⁸ Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt, a. g. e., s. 314.

⁵⁷⁹ "*Aydın*" eserinin incelenmesi, başkarakterler olan Aydın ve Gültekin'in sonda intiharı seçme sebeplerinin nedeni ve toplumun bu seçimdeki etkisi hakkında geniş bilgi için bkz: Sevinç Aksay Albuz, "Cafer Cabbarlı'nın Edebi Faaliyetleri ve *Aydın* Dramı Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:51, 2021, s. 301-328.

⁵⁸⁰ "*Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*", a. g. e., s. 84.

⁵⁸¹ A. g. e., s. 276.

onu örnek alarak ilerlemiştir. 1923 yılında Azerbaycan Milli Dram Tiyatrosu'na kabul edildi. İlk defa bu tiyatrodaki Abdurehim Bey Hagverdiyev'in "*Peri-Cadu*" adlı oyununda "Selime" rolünü canlandırmıştı. Bu onun bir drama tiyatrosu sahnesindeki ilk rolüydü. Tiyatronun yönetmeni Rza Tahmasib, Sona Hanımın oynadığı rolü beğenmiş ve Sona Hanım uzun yıllar bu tiyatrodaki sahne almıştır.⁵⁸²

1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan tiyatro sahnesini aydınlatan kadın oyuncularından biri de Fatma Kadri'ydi. O, Odessa şehrinde dünyaya göz açmış ve o şehrin Rus ve Avrupa medeniyetlerine sahip olması avantajından faydalanarak sanat becerilerini geliştirme fırsatı yakalamıştır. Bakü'de hem tiyatro alanında hem de Azerbaycan Pedagoji Enstitüsü'nde dersler almıştır. Azerbaycan kadınları arasında ilk defa tiyatro eğitimi görmüş Fatma Kadri, Rusçayı mükemmel bildiği için 1933-1935 yılları arasında Bakü Rus İşçi Tiyatrosunda çalışmış ve sahne almıştır.⁵⁸³

Orucova İzzet Mirzeaga kızı, Azerbaycan'ın başarılı kimyager kadınlarından biri olmakla beraber hem de sahne faaliyetleriyle adını Azerbaycan tiyatro tarihine yazmayı başarmıştır. "*Sevil*" ve "*Almas*" filmlerinde başrolü oynamış, "Lenin Nişanı", "Oktyabr İngilabı", "Kırmızı Emek Bayrağı", "Şeref Nişanı" ödüllerine layık görülmüştür.⁵⁸⁴

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dönemi'nde sahne performansı ile seyircileri etkileyen, sanat alanında parlayan diğer bir kadın oyuncu da Höküme Gurbanova'ydı. Oyunculuk faaliyetine 1933 yılında başlayan Höküme Hanım, "Azerbaycanfilm" film stüdyosunda ilk defa oyunculuk deneyimlerini kazanmıştır. Cefer Cabbarlı'nın girişimiyle "*Almaz*" (1936) filminde "Yaxşı" rolünü oynamıştır. 1939 yılından itibaren ise Azerbaycan Milli Dram Tiyatrosunda sahne almaya başlamıştır. Semed Vurğun'un "*Vagif*" oyunundaki "Tamara" rolü Höküme Hanımın tiyatro sahnesindeki ilk rolüydü. Kariyerinin ilk yıllarında Necef Bey Vezirov'un "*Müsibet-i Fexreddin*" eserinde "Gülbahar", Semed Vurğun'un "*Ferhad ve Şirin*" eserinde "Şirin" ve başka bu gibi diğer eserlerin sahnelerinde roller alarak tiyatrodaki kadının yerini güçlendirmiştir. Höküme Hanım hem de SSCB Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerinden biri olmuştur.⁵⁸⁵

⁵⁸² A. g. e, s. 154, Genceli, a. g. e., s. 246-247.

⁵⁸³ Genceli, a. g. e., s. 247.

⁵⁸⁴ "*Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*", a. g. e., s. 324.

⁵⁸⁵ A. g. e., s. 253.

1932 yılında Bakü Tiyatro okulundan mezun olan Remziye Hanım Veyselova da bu dönemin ünlü kadın oyuncularından biriydi. İlk önceleri Bakü Türk İşçi Tiyatrosunda, 1935 yılından itibaren ise Gence Dram Tiyatrosunda çalışmış, 1955 yılında “Emekdar Artist”, 1958 yılında ise “Halk Artisti” adına layık görülmüştür. Cefer Cabbarlı’nın “Almaz”, “Sevil”, Semed Vurgun’un “Vaqif”, “Ferhad ve Şirin”, N Qogol’un “Evlenme”, Şekspir’in “Otello”, Orxan Kamal’ın “Yad Qızı” ve başka birçok eserlerde çeşitli kadın rollerini başarıyla oynayan Remziye Hanım Veyselova, 1993 yılında Gence şehrinde vefat etmiştir.⁵⁸⁶

Bu dönemde sanatın en önemli parçalarından biri olan müzik alanında da yenilikler yaşanıyor, Azerbaycan’ın kendine has musiki sanatı bütün zorluklara rağmen geliyordu. Azerbaycan milli müzik sanatçıları olan Ü. Hacıbeyov, M. Magomayev, Asef Zeynallı C. Garyağdı, S. Şuşinski gibi yaratıcı aydınları bu alanda emek harcayarak yeni yeni müzikler besteliyorlardı. Bununla beraber Bakü’de Pavlov, Suk, Golovanov, Fransız Rene Batopa ve diğer meşhur Rus ve yabancı kondüktörlerin rehberliğiyle Bethoven, Glinka, Çaykoviski, Haydn, Motsart, Vasilenko’nun eserleri seslendiriliyordu.⁵⁸⁷

Kültürel ortamın böyle canlandığı bir dönemde Azerbaycan Türk kadınları da sanata yakından ilgili olmuş, yaratıcı ruhuyla ve yeteneğiyle müzik alanında birçok deneyimler kazanarak başarıya ulaşmıştır. Bu kadınlardan biri Azerbaycan’ın müzik kültürü tarihinde büyük hizmetleri olan kadın şarkıcılar arasında ilk profesyonel kadın opera sanatçısı, SSCB Halk Sanatçısı Şevket Memmedova’nın kendine has bir yeri var. Çocukluğundan itibaren müziğe büyük bir ilgi duyan Şevket Hanım, müzik okulunda dersler görmüş, Motsartın, Baxın eserlerini güzel bir şekilde seslendirmeyi başlamıştır. İtalyan sanatçısı Aida Gonzaga bir turne için Tiflis’e geldiğinde küçük Şevket, onu izleme fırsatını yakalamış, sanatçının sahne performansını büyük bir ilgiyle ve zevkle izlemiştir. Daha 1912 yılında Bakü’de Üzeyir Hacıbeyov’un “Koca ve Karı” sahnesinde ilk defa Azerbaycanlı kadın oyuncu Şevket Hanım sahne almıştır. Sovyet Dönemi’nde de başarılarla imza atmış, 1923 yılında onun girişimleriyle Bakü’de Tiyatro Teknik Okulu açılmış ve kendisi de okulun ilk direktörü görevini icra etmiştir. Nisan 1938’de Moskova’da on günlük Azerbaycan edebiyatı ve sanatı festivali düzenlenmiş ve burada

⁵⁸⁶ A. g. e., s. 386.

⁵⁸⁷ Fakat bir konuya da değinmek gerekir ki, Üzeyir Hacıbeyov’un Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde bestelediği müziklerin ifası bu dönemde yasaklanmıştı. Hiç şüphesiz ki, bu adım Sovyetlerin baskı rejiminin bir göstergesidir. *Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt*, a. g. e., s. 317-318.

Şevket Hanım, M. Magomayev'in "Nergiz" ve R. Glier'in "Şahsenem" operalarında Nergiz ve Şahsenem repliklerini benzersiz bir çekicilikle seslendirmiştir.⁵⁸⁸

Gülhar Memmedova, 1927-1939 yılları arasında Azerbaycan Opera ve Balet Tiyatrosunun solisti olan Süreyya Hanım Gacar, Fatma Hanım Muhtarova, Bakü Müzik Teknik Okulunun ve Azerbaycan Devlet Konservatuarının mezunu olan Mehbubue Hanım Paşayeva gibi Azerbaycan kadınları, Sovyetler Dönemi'nin kadın müzik sanatçıları arasında yerini almış, ister seslendirdikleri yerli, isterse de yabancı müziklerle ne kadar başarılı olduklarını kanıtlamıştır.⁵⁸⁹

Gemer Hanım Almaszade Azerbaycan'ın balerin, 1931'de Azerbaycan Devlet Ressamlık Teknik Okulundan mezun olan Bedure Hanım ressam kadınlardan olmuş, Bedure Hanım, çizdiği manzara ve kostüm çizimleri ile büyük üne kavuşmuştur.⁵⁹⁰

Sonuç itibarıyla 1920-1930'lu yıllarda Azerbaycan kültürü yeni bir gelişme aşamasına girdi. Bu yıllar ülke tarihinin ve kültürünün nispeten daha karmaşık ve çatışmalı dönemlerinden biriydi. Bir taraftan sanatın geliştiği, yeni yeni eserlerin yazıldığı, müziklerin bestelendiği, tiyatronun canlandığı bir dönem olmasına rağmen, diğer bir taraftan da 30'lu yılların ortalarında Stalin'in kişilik kültürünün olduğu bir ortamda kültürün gelişimine büyük zarar verilmiş, birçok sanat aydınlarının sonu dramatik, bazen de trajik olmuştur. Yaratıcı Azerbaycan aydınlarına yönelik demokratik ve hümanist temelleri baltalayan asılsız ve kitlesel baskı tam da bu yıllara denk gelmiştir.

3.1.3. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kadınların Siyasal Hayattaki Yeri

Azerbaycan Türk kadınlarının tam bir Sovyet insanı olarak oluşmasında ve toplumsal hayata katılma sürecinde kamu yönetiminde onlara da yer verilmesi hiç şüphesiz ki, Sovyet hükümetinin bir politikasıydı. Bu politika da kadınların siyasi bilincinin yükselmesine ve sosyal hizmet uzmanı olarak yetişmelerine olanak tanıdı. Nitekim 1920'li yıllarda Azerbaycan'da yeni toplumun kurulmasının en önemli görevi kadını azat

⁵⁸⁸ Savalan Ferecov, "Sanat Ebedidir: Şevket Memmedova", *Medeniyet Gazetesi*, 8 Haziran 2011. 1912 yılında sahneye çıktığı ilk an bütün ülkeyi şaşırtacak adım atmıştı Şevket Hanım. İzleyiciler onun performansını ilk andan itibaren beğenmişti. Fakat başörtüsüz bir şekilde tam bir Batılı kadın imajında serbestçe sahne almasını cahil olan halk bir türlü anlamıyordu. Geniş bilgi için bkz: Fuat Ahundov, "Şevket Memmedova, Cesaretli Performans (1912-1981) Sahne Alan İlk Azerbaycanlı Kadın", *Azerbaijan International Dergisi*, 1997.

⁵⁸⁹ "Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi", s. 164, 220, 297, 327.

⁵⁹⁰ A. g. e., s. 37, 97.

etmek, onu ekonomik, sosyal, kültürel arenaya kazandırmaktı. Kadınlar nüfusun yarısını oluşturuyordu. Erkeklerle eşit katılımları, yeni bir toplum inşa etmek için çok önemliydi. Kadın sorunları, kadınların çalışması, kültürel düzeyleri ve eğitimi hakkında kapsamlı bir çalışma için planlar hazırlanmaya başladı. Hiç şüphesizdir ki, bu planlar arasında kadınları siyasetin içerisine çekmek en önemlilerinden biriydi.

Kadınların büyük çoğunluğu kendilerine verilen hakların niteliğinin henüz tam olarak farkında değildi. Önemli ve karmaşık bir durum da Azerbaycan'da kadın sorununun çözümü zamanı toplumun çıkardığı sorunlardı. Bu nedenle kararnamelerin, yasaların ve yönetmeliklerin kabul edilmesi, kadınların gerçek eşitliğinin uygulandığı anlamına gelmiyordu. Bu nedenle, halk arasında yasama eylemlerini teşvik etmek için örgütler kurmak ve eğitim çalışmaları yapmak önemliydi. 1920 yılının Kasım ayından itibaren Azerbaycan'ın her yerinde kadın daireleri kuruldu. Kadın departmanları yeni bir yaşamın kurulmasında yakından yer aldı. Bu departmanların çalışmalarının bir sonucu olarak, kadınlar yavaş yavaş halkla ilişkilere çekildi. Bakü'de kadın daire başkanlarının ilk toplantısı 1921 yılının Ocak ayında yapıldı. Bu dairelerin kadınlarla ilişki kuracak temsilcileri seçildi. Bu temsilciler çalışan ve kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar arasından 1 yıl için görevlendiriliyorlardı. Bu kadınlar daha sonra Temsilci toplantıları olarak adlandırılan gruplarla birleştirildi.⁵⁹¹

Azerbaycan Türk kadınlarının bu dönemde düzenlediği kongreler de onların siyasi hayatta ne kadar var olmak istediklerinin bir göstergesiydi. 1921 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan bu kongreler, Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra da devam etmiştir. İlk defa Bakü'de 1921 yılının 8-11 Şubat tarihinde düzenlenen kongreye 1188 kişi katılmış ve onların 815'i Bakü'yü temsil etmişti. Kongre sırasında çok eşlilik, kadın kulüpleri, kadınların toplumsal ve siyasal hayattaki yeri ve diğer bu gibi konular hakkında geniş müzakereler gerçekleşti. Azerbaycan Kadınlarının I. Kongresi'nde oybirliği ile *“Doğu'nun tüm kadınlarına hitap”* kabul edildi.⁵⁹²

⁵⁹¹ Zöhre Ferencova, “Azerbaycan Kadınlarının İlk Kurultayı”, *Azerbaycan Gazetesi* 11 Şubat 2021.

⁵⁹² *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Cilt: I, Bakü, 1976, s. 135. Azerbaycan kadınlarının düzenlediği diğer kongreler İkinci Dünya Savaşı sonrasına tesadüf etmiş, sırasıyla 1957, 1967, 1972 yıllarında Sovyetlere bağlı olduğu dönemde gerçekleşen kongrelerin ardından 1998 yılından itibaren Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti zamanında düzenlenmiştir. Geniş bilgi için bkz: Kemale Hagverdiyeva, “Azerbaycan'da Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması ve Kadın Harekatı”, *Tarih ve Onun Problemleri*, Sayı:4, 2009, S (196-206), s. 200-201. Ayrıca bkz: Mehriban Aghayeva, *“Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili”*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 87.

Kadın kulüpleri de bu dönemde Azerbaycan Türk kadınlarının hükümet ve kamu işlerine aktif katılımlarını sağlar, bunu yapmak için koşullar yaratmak amacıyla çalışma ve konut komisyonları aracılığıyla yasal, ekonomik ve kültürel etkinlikler düzenler.⁵⁹³

1920’de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin devrilmesinden itibaren 1991 yılına kadar Azerbaycan toprakları Sovyet yönetiminde kalmış ve bu zaman diliminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde dört defa (1921, 1927,1937, 1978) Anayasa kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği’nin sosyal ve politik yapısı ile bağlantılı olarak, oy kullanma hakkı gerek etik, gerekse pratik olarak uluslararası standartları karşılayacak bir kalitede takdir görmemiştir. Ancak, kabul edilen Anayasaların her birinde, oy hakkının verilmesiyle ilgili maddelere rastlamak mümkündür.

Ocak 1921’den itibaren Sovyetlere seçimler ve Birinci Umum Azerbaycan Sovyetler Kurultayı’nın toplanması için hazırlıklara başlandı. Seçimlerin gerçekleştirmesine yardım etmek amacıyla 700 Azerbaycan Türk temsilci seçilmişti.⁵⁹⁴

6-19 Mayıs 1921’de Bakü’de ilk Umum Azerbaycan Sovyetler Kurultayı düzenlendi. Seçilen 601 delegenin 590’ı toplantıya geldi. (13 Mayıs’tan 13 Mayıs’a kadar 445 delegeye anket kartı verildi), bunlardan 392’si Komünist, 32’si kadındı. Delegelerin sosyal ve ulusal birleşimi şu şekildeydi: işçiler - 140 kişi, köylüler - 189, hizmetli ve ziyalı temsilciler -116, Azerbaycan Türkleri - 325, Ruslar - 75, Ermeniler - 21, diğer milletlerin temsilcileri 24 kişiydi.⁵⁹⁵ Azerbaycan SSC’nin ilk Anayasasının kabulü ise hiç şüphesiz bu Kurultayın en önemli kararlarındandı. 1921 yılında kabul edilen bu Anayasanın üçüncü bölümünün tamamı oy kullanma hakkına adanmıştır. 18 yaşını dolduran Azerbaycan vatandaşları seçimlerde iştirak ede biliyordu. Azerbaycan Türk kadınlarına da bu Anayasaya göre seçim hakkı tanınıyordu.⁵⁹⁶ Diğer bir yandan da 1921 yılı Anayasasında yer alan vicdan özgürlüğü, ulusal, ırksal ve dini mensubiyetine bakmaksızın herkesin toplumsal hayattaki eşitliği gibi yasalar Azerbaycan Türk kadınları için de geçerli sayılıyordu.

⁵⁹³ *Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte, VI Cilt*, a. g. e., s. 290.

⁵⁹⁴ *Komünist Gazetesi*, 22 Şubat 1921.

⁵⁹⁵ *Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt*, a. g. e., s. 132.

⁵⁹⁶ Xeyyam İsmayılov, “*Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi*”, Nurlan Yayınları, Bakü, 2006, s. 459. Bu Anayasa eşitlik hakkını belirlerken bazı bireyleri bu eşitlikten mahrum ediyordu. Anayasanın 80. Maddesinde “istismarcılar gurubu”na ait edilen kiralık iş gücü uygulayarak zahmetsiz gelirle yaşayanlar, tüccarlar, din adamları, eski polis meslektaşları, ajanlar, özel organlar ve koruma departmanları seçimlerde iştirak edemiyorlardı.

1927 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kabul edilen Anayasası da 1921 yılı Anayasasıyla benzerlik teşkil ediyordu. Yine bu Anayasanın üçüncü maddesi vatandaşların seçim haklarıyla ilgiliydi. Yine burada da Azerbaycan Türk kadınlarına seçim hakkı tanınıyordu.⁵⁹⁷

Muhafazakar kesimin kadınların Sovyet çalışmalarına katılımına karşı güçlü direnişine rağmen, seçim öncesi kampanyalardaki kadın sayısı yıldan yıla artıyordu. Bu artış özellikle Şeki, Guba, Göyçay, bölgelerinde daha çok fark edilmişti.⁵⁹⁸ Sovyet devlet memurlarının bir kısmı aktif kadınlardan oluşuyordu ve bunların çoğu Köy Sovyet Başkanları olarak seçiliyordu. Örneğin, 1929 yılında seçilmiş 1100 Köy Sovyet Başkanı'ndan 116'sı kadındı. 1931 yılına gelindiğinde ise artık Sovyetlerde yöneticilik işlerine 10360 kadın seçilmişti ve seçilen kadınlardan 6993'ü Azerbaycan Türk kadınlarıydı.⁵⁹⁹

Tam 10 yıl sonra, yani 1937 yılında Azerbaycan SSC'nin sayca üçüncü Anayasası kabul edildi. 1937 yılı Anayasası içeriği ve hukuk niteliği bakımından kabul edilen önceki iki Anayasadan farklıydı. En önemli yeniliklerden biri vatandaşların hak ve yükümlülükleri hakkında ayrı bir bölümün eklenmesiydi. Vatandaşların seçim hakkına adanan 12. Bölümde toplumda bir dizi ekonomik ve sınıfsal değişikliklerle ilgili yeni ilkeler onaylandı. Tüm yetkililer gizli oy kullanma yoluyla umumi, bağımsız ve eşit oy hakkı temelinde seçilmeye başlandı.⁶⁰⁰ Bu Anayasada da daha öncekilerde olduğu gibi 18 yaşını dolduran tüm vatandaşlar seçimlere katıla bilirdi. 21 yaşını dolduran şahıslar ise Yüksek Sovyet'e milletvekili seçile bilirdi. Diğer bir yenilik ise seçim sistemindeki kısıtlamaların kaldırılmasıydı.⁶⁰¹

Yeni Anayasa ile seçim sisteminde yapılan değişikliklerin ardından 24 Haziran 1938'de Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçimler gerçekleşti. Kayıt altına alınmış seçmenlerin yüzde 99, 2'si seçime katıldı.⁶⁰² Bu seçimlerde Azerbaycan SSC Yüksek

⁵⁹⁷ Конституция (Основной закон) АзербайджанскойСоциалистическойСоветской Республики (Утвержденная Всеазербайджанским Съездом Советов V созыва 26 марта 1927 года). Баку, 1927.

⁵⁹⁸ ACDA, f. 137, s. 1, i. 115, s. 130.

⁵⁹⁹ Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt, a. g. e., s. 289.

⁶⁰⁰ Xeyyam, a. g. e., s. 521.

⁶⁰¹ Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasası (Esas Kanunu) (Ümumazərbaycan fəvqaladə IX Sovyetlər Kurultayının 14 mart 1937-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir). Bakü, 1937.

⁶⁰² *Bakinski Raboçi*, 26 Temmuz 1938.

Sovyeti'ne toplamda 310 milletvekili seçilmiş; seçilen milletvekilleri arasında 72 kadına yer verilmiştir ki, onlarında 52'si Azerbaycan Türk kadınlarıydı.⁶⁰³

Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti⁶⁰⁴ Yüksek Sovyeti'ne seçimlerde ise kayıt altına alınmış 62263 seçmenden 62212'si, yani yüzde 99,9'u seçimlere katılmıştı. Seçimler sonucunda Nahçıvan ÖSSC Yüksek Sovyeti'ne 66 milletvekili seçilmiş ve bu milletvekillerinin yüzde 17'sini kadınlar oluşturmuştur.⁶⁰⁵

1938 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyetin'e gerçekleşen seçimlerde seçilen kadın milletvekillerinden biri Aslanova Çimnaz Abdüleli kızı olmuştur. Çimnaz Hanım daha 16 yaşında iken Ali Bayramov adına kadınlar kulübünde okuma yazma bilmeyen kadınlar arasında eğitimi güçlendirmek, cehaleti ortadan kaldırmak için mücadeleye katılmıştı. 1926 yılında Bakü Kadın Pedagoji Enstitüsü'nden mezun olan Çimnaz Aslanova, öğretmen olarak çalışmış ve üç yıl sonra Azerbaycan Edebiyat Enstitüsü'nde eğitimini devam ettirmiştir. O, 1932 yılında mezun olduktan sonra, Bakü'nün 1 ve 150 numaralı okullarında öğretmen ve müdür olarak görev yapmıştır. Çimnaz Hanım, asıl çalışmalarını siyasi alanda gerçekleştirmiş ve Sovyet Dönemi'nin önemli isimlerinden biri olmuştur.

Otuzlu yılların başından itibaren başlayan baskının doruk noktası 1937-1938 yıllarına ulaştığında devlet kurumlarında, bilimde ve eğitim alanında uzman ve kadro sayısı oldukça azalmıştı. O karmaşık yıllarda Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerinden biri olan Çimnaz Hanım, 1938 yılında Bakü Eğitim Dairesi Başkanlığına atandı. 1938 yılından 1950'ye kadar SSCİ Yüksek Sovyeti Milletler Sovyeti Başkan yardımcısı olarak çalıştı.⁶⁰⁶

Azerbaycan'ın ilk kadın Sağlık Bakanı, Tıp Bilimi Doktoru, Profesörü olan Kübra Fercova Yehya kızı doktorluk faaliyetinin yanı sıra toplumsal işlerdeki aktifliği,

⁶⁰³ Первая сессия Верховного Совета Азерб. ССР первого созыва 18-22 июня 1938 г. Стеногр. отчет. Баку, 1939, с. 31.

⁶⁰⁴ Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin zaferinden sonra bile, Rus ve ermeni silahlı kuvvetlerinin saldırgan eylemleri sonucu olarak, Nahçıvan'da gerginlik devam ediyordu. 1921 yılı tarihinde sırasıyla imzalanan Moskova ve Kars antlaşmalarına göre Nahçıvan arazisi Azerbaycan'ın himayesinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ilan edilmişti. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Saime Yüceer, "Milli Mücadele Yıllarında Ankara Moskova İlişkileri", 2. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016. 8 Ocak 1924 yılında ise Nahçıvan toprakları Azerbaycan SSC'ne bağımlı olarak Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi. (Naxçıvan Muxtar Sovet Respublikası - Naxçıvan MSSR). Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması bölgenin kendine has coğrafi konumuyla ilgilidir. Doğudan ve kuzeyden Ermenistan'la, güney ve güneybatıdan İran ve Türkiye ile sınırlıdır. Geniş bilgi için bkz: Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt, a. g. e., s. 163.

⁶⁰⁵ Şark Kapısı Gazetesi, 26 Temmuz 1938.

⁶⁰⁶ Genceli, a. g. e., s. 211. Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi, a. g. e., s. 40.

yönetimdeki uzmanlığı göz önünde bulundurularak Komsomol Devlet Komitesi Başkanlığına atanmış ve 1935'e kadar bu görevi icra etmiştir. 1937 yılında henüz 30 yaşındayken Azerbaycan Sağlık Komiseri yardımcısı, kısa bir süre sonra da Komiseri görevini icra etmeye başlamıştır. 1938 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçilmiş ilk kadın milletvekillerinden biridir.⁶⁰⁷

Habibova Zeynep Xudaverdi kızı da 1938 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerinden biri olmuştur. 1907-1987 yılları arasında ömür süren Zeynep Hanım, 1930 yılından itibaren Masallı ilinde Kirov adına endüstride çalışma faaliyetine başlamış ve farklı farklı görevlerde bulunmuştur. 1915-1957 yıllarında yaşamış, Şahnabat Nesibova Yusif kızı da 1931 yılından itibaren öğretmenlik görevini icra etmeye başlamış, yüksek faaliyetleri sonucunda Ali Sovyet'se seçilen kadın milletvekillerinden biri olmuştur. Şahnabat Hanım, çalışmalarından ötürü "Kırmızı Emek Bayrağı" ve "Şeref Nişanı" ödüllerine layık görülmüştür. 1938 yılı seçimlerinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekillerinden biri de Semaye Zamanova Beyler kızıydı. 1936 yılından Ağdam'ın Garavend köyünde öğretmenlik yapan Semaye Hanım, hem de "Şeref Nişanı"yla ödüllendirilen Azerbaycan Türk kadınlarındandı.⁶⁰⁸

Azerbaycan kadın hareketinin en önemli isimlerinden biri olan Hanımana Sadıgova, Bakü'de öğretmenlik yapmış, ardından Şeki bölgesindeki kadınlar dairesinde görev almıştır. Kısa bir süre de ise katip görevini icra etmiştir. Şark Kadını dergisinin ilk yazarlarından biri olan bu aydın kadın, 1938 yılında seçilen kadın milletvekillerinden biri

⁶⁰⁷ *Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*, a. g. e., s. 143, Genceli, a. g. e., s. 212.

⁶⁰⁸ *Azerbaycan Kadın Ansiklopedisi*, a. g. e., s. 159, 315, 399.

olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti⁶⁰⁹ Merkezi Komitesinin Başkanı görevinde çalışmıştır.⁶¹⁰

1934-1936 yılları arasında Gence Kaza Savcısının ilk yardımcısı görevini icra eden Fatma Bayramova, 1938 yılında Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'ne seçilen kadın milletvekilleri arasında yer alan Şahnabat Nesibova gibi Azerbaycan Türk kadınları, da faaliyetleri sırasında kazandıkları deneyimler, edindikleri bilgiler sayesinde siyasi alanda da başarılı olduklarını kanıtladılar. Siyasi işlerde benzersiz çalışmalarıyla Sovyetler Dönemi'nin saygın kadınları arasında yerlerini aldılar.⁶¹¹

⁶⁰⁹ Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti, 10 Mart 1920'de kuruldu. Milli Cemiyet, Müslüman Doğu'nun ilk Demokratik Cumhuriyeti olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (1918-1920) mirası olarak kabul edilir. Milli Cemiyet'in kurucusu, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin önde gelen tarihi şahsiyeti ve bakanı General Eliğa Şıxlinski idi. O dönemde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Fatali Khan Xoyski de Cemiyetin kurulmasının en yakın destekçilerinden biriydi. Bu Cemiyet, askeri karargahlara ve halka savaş döneminde yardım etmekle sorumluydu. 1920 yılının malum Nisan olaylarından sonra Bolşeviklerin lideri Vladimir İliç Lenin'in talimatıyla Cemiyetin tüm varlığı hükümete devredildi. Bu Cemiyetin yerine 1922 yılına kadar Kuztensov'un liderliğinde Rusya Kızıl Haç Komitesinin şubesi faaliyette bulunmuştur. Ekim 1922'de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin Halk Komiserleri Şurasının kararıyla yeniden Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti (Hilali Ahmer) kurulmuştur. 1925'ten 1991'e kadar Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti, Birleşmiş Milletler Kızılhaç ve Altın Çağ Dernekleri Birliği'nin bir üyesi olarak insani yardım çalışmalarını devam ettirmiştir. Bilgi için bkz: Ali Necefyanlı, "Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti-90", *Xalq Gazetesi* 11 Şubat 2010.

⁶¹⁰ Genceli, a. g. e., s. 144-145.

⁶¹¹ Genceli, a. g. e., s. 145, 212.

3.1.4. Stalin Baskılarının Azerbaycan Türk Kadınlarına Etkisi

Her ne kadar Sovyetler Dönemi'nin kadınlar için yarattığı özgür yaşam ortamından, onlara sundukları eğitim ve iş imkanlarından bahsetsek de bu devletin işgalci ve sömürgeci politikasının kadınların, özellikle de aydın ve bilgili Azerbaycan kadınlarının dününe, bugününe ve geleceğine indirdiği darbeler Azerbaycan'ın inkişafına engel olmuştur. Lenin'in vefatının ardından yerine 1924 yılında Stalin'in geçişi, insanlık tarihinde eşi benzeri görülmeeyen baskı- repressiya, asılsız infaz ve sürgün döneminin başlangıcı oldu.⁶¹²

Stalin baskılarının en şiddetli dönemi 1937-1938 yıllarına tesadüf etse de asıl başlangıç 1920'li yıllarda başlamış, 1937 yılından itibaren ise Azerbaycan'ın aydın kesimi, bilgili insanları Sovyet düşmanı adı altında kurşuna dizilmiş ve vatanlarından sürgün edilmiştir.⁶¹³

“Halk Düşmanı”, *“Sovyet Düşmanı”* adı altında hapis edilen, sürgün yiyen, öldürülen Azerbaycanlılar arasında dönemin aydın düşünceli kadınlarının da olması acı bir gerçektir. Hiç şüphesiz ki, baskıya maruz kalan bu kadınlardan Mehmet Emin Resulzade'nin hayatında önemli yerleri olan annesi, hanımı, kızı büyük oranda etkilenmişti. Annesi Maral Hanım ve eşi Ümbül Banu Hanım, Kazakistan'a sürgün edilmiş, her ikisi de orada can vermişler. Kızı Latife Hanım da aynı kaderi yaşamış ve çocuklarıyla beraber sürgün edilmiştir.⁶¹⁴

Azerbaycan'da kadın hareketinin öncüsü, Bakü'de kadınlar kulübünün kurucularından biri olan Ceyran Bayramova da ne yazık ki, Stalin'in baskı dönemini yaşamış ve baskıya maruz kalan aydın Azerbaycan kadınlarından biri olmuştur. *“Halk düşmanı”*'nin karısı olmakla suçlanarak işkencelere ve hakaretlere maruz kaldı. Sadık bir komünist olduğunu ne kadar kanıtlamaya çalışsa da kimse ona inanmadı, daha doğrusu inanmak istemedi. Eşi

⁶¹² Halkın yargılamadan ölüm cezasına çaptırılması, kurşuna dizilmesi, sınır dışı edilmesi, hapsedilmesi, yakınlarının da türlü işkencelere maruz kalması, servetlerine el konulması, haklarının ihlali gibi olaylar Stalin baskılarının özüydü. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: Ziya Bünyadov, *“Kırmızı Terör”*, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1993.

⁶¹³ Sovyetlerin baskı politikasının kurbanlarının sayısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Eynal Aliyev, *“Azerbaycan SSR-de XX Asrın Siyasî Repressiya Kurbanları”*, Hukuk Edebiyatı Yayınları, Bakü, 2003, s. 14-17.

⁶¹⁴ Nesiman Yagublu, *“Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi”*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s. 42. Sürgün yıllarını küçük yaşta annesiyle beraber yaşayan Latife Hanım'ın kızı Firengiz Hanım, uzun ve zahmetli yol gittiklerini anlatmıştır. Yolun bir aydan bile fazla sürdüğünü, yolculuk sırasında annesinin değerli altın ve ziynet eşyalarının çalındığını, orada zor şartlar altında sürdükleri yaşamı, bir sabah uyanınca annesini ölü vaziyetinde bulmasını hatırlayarak dehşet dolu günleri özetlemiştir. Geniş bilgi için bkz: Genceli, a. g. e., s. 146-147.

Oruc Bayramov'un 1935'te İçişleri Halk Komiserliği tarafından propaganda yapmakta suçlanarak tutuklanması ve 1937 yılının 31 Temmuz tarihinde kurşuna dizilmesinin ardından Ceyran Hanım'ın da ismi "kara listeye" alındı. Eylül 1937'de kabul edilen karara istinaden 8 yıl ıslah çalışma kampına mahkum edildi ve Kazakistan'daki Akmola esir kampına gönderildi. Tutuklama yapılırken aile yapısı, küçük çocuklar ve uzun süreli faaliyetler dikkate alınmadı. 9, 10, 13 yaşlarındaki oğulları Aydın, Ferit ve Ali ile 3 yaşındaki kızı Nazila kaderine terk edilirken, 2 aylık bebeğini karnında taşıyan anne dayanılmaz acılarla vatanından sürüldü. Zorlu geçen 8 yıllık sürgün hayatının sonunda vatani Bakü'ye döndü.⁶¹⁵

1937 yılının bedbaht kurbanlarından biri de dönemin en iyi kadın öğretmenlerinden biri olan, Bakü'de Pedagoji okulunda müdür görevini icra eden Medine Hanım Gıyasbeyli'ydı. Medine Hanım, Sovyetler Birliği kurulduktan sonra da aktif şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Fakat Sovyet Hükümeti kadeleri için çalışan bu aydın düşünceli kadını da acımasızca yok etmiştir. Medine Hanım hakkında 1936 yılının 7 Aralık tarihinde *"1897 yılında doğan vatandaş Gıyasbeyli gayri legal devrimci müsavatçı teşkilatın üyesidir."* ifadesine yer verilen rapor hazırlanır. Bir gün sonra da Medine Hanım tutuklanır.⁶¹⁶ On iki defa duruşmaya çıkarılan Medine Hanım her defasında kendine yönelik suçlamaları reddetmiş, fakat 26 Eylül 1937'de hakkında infaz kararı verilmiştir. 28 Eylül gecesi ise verilen karar uygulanmıştır. Ölümünden dokuz sene sonra hakkında beraat kararı alınmıştır.⁶¹⁷

Azerbaycan'ın ilk diplomalı kadın ressamı olan Geyser Hanım Kaşiyeva da aynı acıları yaşamıştı. Onun yol arkadaşı, Sovyet Dönemi'nde önemli görevlerde çalışan eşi Zülfkar Bey'in 1937 yılında "Halk Düşmanı" adıyla kurşuna dizilmesinden sonra Geyser Hanım'ın zor günleri başladı. Hapis edilen Geyser Hanım, Timenkovsk hapis kampına gönderildi. Uzun zaman çocuklarından ve ailesinden uzak yaşama mahkûm edildi.⁶¹⁸

Milli ruhta yazmış olduğu eserleriyle Azerbaycan edebiyatına damgasını vuran, Azerbaycan Marşını kaleme alan Ahmet Cavat da baskı döneminin kurbanları arasında yerini almış, hakkında çıkarılan hükümle 1937 yılında kurşuna dizilmiştir. Haksız bir şekilde karara alınan ölüm hükmünün gerçekleştirilmesinin ardından yazarın ailesi, yaşlı

⁶¹⁵ Hemide Nizamıkızı, "Kübar Kadının Puç Arzuları", *Medeniyet Gazetesi*, 5 Ekim 2012.

⁶¹⁶ Ziya Bünyadov, *"Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör"*, Çev. Sebahattin Şimşir, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 68-69.

⁶¹⁷ Bünyadov, a. g. e., s. 75-77.

⁶¹⁸ A. g. e., s. 150-151.

annesi, hayat arkadaşı Şükriye Hanım ve evlatları sıkı bir takibe alınır. Şükriye Hanım'ın "Halk Düşmanı"nın karısı olması asıl gerekçe olarak sunulmuş ve onun hakkında da tutuklama kararı alınmıştır. Diğer bir taraftan da eşi Ahmet Cavat'ın Müsavat Partisine üye olması ve bu Partinin rehber isimlerinden olan Mürzebala Memmedzade'ye yurt dışına kaçmasında yardım etmesi Şükriye Hanım'ın suçlanmasında esas deliller olarak ortaya koyulmuştur. Hakkında 8 yıl hapis cezası kararı alınan Şükriye Hanım, ilk önce Bakü Bayıl Hapishanesinde daha sonraysa Kazakistan'da cezasını çeker. Önce Bakü'deki Bayıl hapishanesine gönderilir, daha sonra mahkeme kararı olmadan Kazakistan'a sürülür. Üç küçük oğlu ilk önce yetimhaneye verilir ve bir süre burada kalırlar. Ardından oğlu Aydın Keşle hapishanesine, Tukay ise Stalingrad'daki çalışma kampına gönderilir. En küçük oğlu Yılmaz ise ilk önce bebek bakım evine gönderilse de kısa bir süre sonra "ishal" hastalığına yakalanmasından dolayı 75 yaşındaki yaşlı ninesine verilmiştir.⁶¹⁹

Azerbaycan'ın kadın öğretmenlerinden olan Meryem Hanım Bayramalıbeyova'nın eşi de zamanında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Parlamentosu'nun üyesi olduğu için hapis edilip sürgüne gönderildikten sonra Meryem Hanım da sıkı bir takibe alındı. 1937 yılında Eğitim Bakanlığı onun öğretmen olarak çalışmasını engelledi. Bu durum karşısında Meryem Hanım SSCB Geçici Yürütme Komitesi'nin Başkanına konuyla ilgili mektup gönderdi. Fakat onun mektubu Moskova'ya ulaşınca kadar Meryem Hanım, 1937 yılının 15 Ekim gecesi Müsavat Partisinin aktif üyesi olduğu gerekçesiyle hapis tutuklanarak Bayıl hapishanesine hapis edildi. Kısa bir süre sonraysa Arxangelsk'ye sürgün edildi. Aslında Meryem Hanım, hiçbir siyasi partinin üyesi olmamıştır. Fakat ne yazık ki, yalancı "şahitlerin" bulunması çok uzun sürmedi. Bu gibi şahitlerin onayına göre Meryem Hanım, Sovyet Hükumetine ihanet eden "halk düşmanının" eşiydi. Meryem Hanımın eşi Cavat Bey Melikyeganov, 9 yıldan fazla bir süre hapishanelerde yaşamış ve ağır yaşam koşulları sonucunda 1942 yılında Kaleriya'da sürgünde vefat etmiştir. Meryem Hanım ise cezasını çektikten sonra salıverilmiş ve 1948 yılında Bakü'ye dönmüştür. Fakat yine de ona karşı yaklaşım değişmemiş, Bakü'de evlatlarıyla beraber yaşamasına izin verilmemiş ve Daşkesen bölgesine gönderilmiştir. Bu dönemde Meryem Hanım, tamamen görme yeteneğini kaybetmiş ve sağlık durumu da gerilemiştir. Stalin baskılarından büyük oranda etkilenen bu kadın, sağlık sorunlarına rağmen yine de Sovyet

⁶¹⁹ Aslan Kenan, "XX. Yüzyılda Represiyaya Maruz Kalanlar", Azərneşir Yayınları, Bakü, 2011, s. 8-9, 18.

Hükumetine müracaat ederek dosyasına yeniden bakılmasını bildirmiştir. Sonuç da ise 1956 yılında SSCB Ali Mahkemesinin kararıyla serbest bırakılmıştır. Bu karardan sonra Bakü'ye geri dönen Meryem Hanım, gözlerinin nurunu tamamen kaybetmesine rağmen, yine de maarıle ilgilenmiştir. 1988 yılında 90 yaşında Bakü'de vefat etmiştir.⁶²⁰

Azerbaycan kadın hareketinin aktif katılımcılarından, aydın ve eğitimli kadınlarından olan Haver Hanım Şabanova Sibirya'nın soğuk çöllerine, Senuber Eyyubova Kazakistan'a sürülmüştü. Gülara Gadirbeyova da baskı döneminin kurbanlarından biri olmuş, yazdığı “*Bir Sarayın Tarihi*” kitabı tamamen milli ruhta yazıldığı ve dönemin halk düşmanları olarak bilinen Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat Beylerle dostluk ilişkilerinden ötürü onun hakkında hapis kararı alınmıştır. 1939 yılında tutuklanmış, ardından da Sibirya'ya sürülmüş ve buradaki acı yaşama, zorluklara yenilerek vefat etmiştir.⁶²¹

1926 yılında Bakü'de düzenlenmiş Birinci Türkoloji Kurultayı, Türk halklarının bilimsel ve kültürel hayatında olduğu kadar siyasi hayatında da gerçekleşen tarihi bir olaydı. İlginçtir ki, Sovyet Hükumeti, bu Kurultayın gerçekleşmesine hangi sebeplerden dolayı izin vermişti? Çünkü Sovyetlerin Türkleri bir araya toplayan bu toplantıyı düzenlemekteki amacı, asıl düşmanlarının kimler olduğunu öğrenmek, tutuklanacak şahıslara “milletçi”, “pantürkist”, “halk düşmanı” damgası vurmaktır. XX. yüzyılın 30. yıllarından itibaren yargılanan bu aydınlar arasında yer alan isimlerden biri de Ayna Sultanova⁶²² olmuştur. Kurultayda iştirak eden 131 temsilci arasında tek kadın olarak yerini alan Ayna Sultanova, Stalin baskılarının kurbanı olarak 1938 yılında kurşuna dizilmiştir.⁶²³

⁶²⁰ Behman Kerimov, Nüşabe Esedova, “Görkemli Maarifçi Meryem Bayramelibeyova –Melikyeganova (MATM-da Saxlanılan Elyamaları ve Mektubları Esasında)”, Milli Azerbaycan Tarih Müzesi, Bakü, 2019. S. (175-186), s. 182.

⁶²¹ Genceli, a. g. e., s. 152-154.

⁶²² 1918 yılının Martında Azerbaycan'da Ermeniler ve Bolşevikler tarafından gerçekleşen soykırımdan kısa bir süre sonra Ayna Sultanova eşi Hemid Sultanov ile birlikte, Stepan Şaumyan'ın başkanlığında oluşturulan komünle yakın iş birliği içinde çalışmış ve Sovyet Hükumetinin kurulmasını desteklemiştir. 1930-1937 yıllarda Azerbaycan SSR “Halk Maarif Komiserliği”nin yardımcısı, maarif komiseri, daha sonra bir süre adliye komiseri vb. görevlerde çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Ayna Sultanova'ya yönelik kamuoyu tutumu, günün diğer Marksist fikirli aydınlarına karşı olan tutum kadar karışıktır. Ayna Sultanova, Neriman Nerimanov ile birlikte hala bazı kesim tarafından Bakü'deki solcu politikacılar arasında biri olarak anılmaktadır. Günümüzde Bakü'de her ikisinin de heykeli korunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Meherrem Zülfüqarlı, “Sovyet Döneminin Heykelleri Ayna Mahmut kızı Sultanova”, 525. *Gazete* 15 Nisan 2009.

⁶²³ Kenan, a. g. e., s. 110-111. Sovyet yönetimini bu derecede desteklemesine rağmen Türkoloji Kurultayına katılması, *Şark Kadını* dergisinin yayınlanmasında büyük emekler sarf etmesi hiç şüphesiz ki, Ayna Sultanova'nın acı sonunu hazırlayan sebeplerdi.

Bakü’de 1926 ‘da gerçekleşen Türkoloji Kurultay’ına katılan temsilcilerin uğradığı facialardan, o dönemde ilmi düşünceleriyle medeniyette izler bırakan aydını Hanefi Zeynallı da nasibini alır. Tutuklanan Hanefi Zeynallı, Komünist Partisi üyelerine karşı suikast yapmakla suçlanır ve 1937 yılında kurşuna dizilir. Hanefi Zeynallı’nın infazının ardından hanımı Seyyare Zeynallı da tutuklanarak Kazakistan’ın Karlaga kampına sürülür. Çiftin çocukları yetimhaneye verilse de buna itiraz eden Seyyare Hanım, evlatlarının annesine verilmesiyle ilgili mektup yazar. Seyyare Hanım’ın 1945 yılında sürgün süresi dolmasına rağmen ona ancak 1946 yılında Kazakistan’dan çıkma izni verilir. Bakü’de yaşamasına da izin verilmeyen bu bedbaht kadın, Zakatala iline giderek orada yaşar. Ona yalnız 1957 yılında beraat verilmiştir.⁶²⁴

Bu dönemde hem de “halk düşmanı” iftirasıyla damgalanarak hapse atılan Ahmed Cavad, Hüseyin Cavid, Mikail Müşfiq, Böyükağa Talıblı, Tağı Şahbazi gibi edebiyatçıların arasında Azerbaycan’ın İstiklal Şairesi olan Ümmügülsüm Sadıkhade ve onun yazar eşi Seyid Hüseyin de yer almıştır. İsimleri geçen bu ediplerin hepsi yaşadıkları bu durumun geçici olduğunu ve kısa sürede sorgu sualin ardından serbest kalacaklarını düşünmüşler. Lakin hükümleri çoktan okunan bu edebiyatçılar, kısa süreliğine hapis cezasıyla kurtulamamış, kurgulanan sahte mahkemelerin kararlarına göre kısa sürede yok edilmişti.

1937 yılının 15 Haziran tarihinde Ümmügülsüm Hanım’ın eşi Seyid Hüseyin, Şüvelan bağında tutuklanmış ve bilinmeyen bir yere götürülmüştür. Bu olayın ardından Ümmügülsüm Hanım ile çocuklar için kaygılı ve acı dolu uzun bekleyiş süreci başlamıştır. Ne zaman biteceği belli olmayan bu bekleyişin yanına bir de “Halk Düşmanı”nın eşi ve çocukları oldukları ileri sürülerek insanların aşağılayıcı muamelesiyle uğraşmak zorunda kalırlar. İlk zamanlarda Seyid Hüseyin’den hiçbir haber alamayan daha sonra ise cezaevi yönetiminin kararıyla iki haftada bir eşini ziyarete giden Ümmügülsüm Hanım, çok az miktar para ve iç çamaşırı getirerek eşin görme fırsatını yakalar. Kocasının kanlı kıyafetlerini yıkayan şaire, yaşanan acı bir olayla yeniden sarsılır. Bu defa Ümmügülsüm Sadıkhade’nin ablası Ümbülbeni Resulzade, onun evlatları ve Seyid Hüseyin’in yaşlı annesi Meral Hanım, tutuklanarak Bayıl hapishanesine atılır. Bayıl hapishanesinde 6 ay kadar kaldıktan sonra hepsi birlikte Kazakistan’a sürgün edilir. 1937 yılının 11 Kasım tarihinde gece yarısı saatlerinde Ümmügülsüm Hanım

⁶²⁴ Kenan, a. g. e., s. 111-116.

kapısına gelen iki polis tarafından tutuklanır. Bundan sonra şairenin Bayıl hapishanesindeki acı günleri başlar.⁶²⁵

Bayıl hapishanesinde geçen 6 aylık bir sürenin ardından kadın tutsaklar, cezalarını çekecekleri daha uzak yerlere gönderilmiştir. Tutsak kadınlardan biri olan Ümmügülsüm Hanım'ın da içlerinde olduğu kadınlarla dolu olan yük trenleri uzun bir yolculuk yaparak bir aya yakın süren yolculuktan sonra Mordva Vilayetine vardılar. Ardından bu bölgedeki Temlağın Yavas kasabasındaki 4 numaralı çalışma kampına getirildiler.⁶²⁶

Sürgün yıllarında da ölmez eserler yazan Ümmügülsüm Sadıqzade, çocuklarına, vatanına olan hasretini şiirlerine de yansıtmıştır. Bayıl hapishanesinde yazmış olduğu “*Hasret*” “*Çağatay’a Mektup*”⁶²⁷, “*Dertli Gönül*”, “*Hazar’a Hitap*” isimli şiirlerinde suçsuz olduğu halde tutuklanan, işkencelere maruz kalan Azerbaycanlıların acı hayatlarını tasvir eder. “*Hasret*” şiirinde de mahkumların hücrelerde özgürlüğe nasıl hasret kaldığını kaleme alır:

*“Men ki, binesibem, min bahar olsa,
Dünya başdan başa lalezar olsa,
Heyat sefa bulsa, tale yar olsa,
Menim ki, qelbime derd, hicran verir.”*⁶²⁸

Kendisine 8 yıl gibi uzun bir süre hapis cezası verilmesini öğrenen Ümmügülsüm Hanım, duyduğu derin üzüntü hissini kaleme aldığı “*Ayrılık*” isimli şiirinde şu satırlarla ifade etmiştir:

*“Men saralıp sollam qerib ellerde,
Sözüm dastan olar bütün dillerde.
Gözüm qaldı çiçeklerde, güllerde,
Gül dermedim, düşdüm çemen ayrısı,
Sürgünem, düşgünem, veten ayrısı.”*⁶²⁹

⁶²⁵ Aydın Hüseyinzade, “*İstiklal Şairi Ümmügülsüm*”, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2005, s. 47.

⁶²⁶ Hüseyinzade, a. g. e., s. 79-80.

⁶²⁷ Çağatay, Ümmügülsüm Hanım'ın ikinci evladıdır. Çocukluğundan beri tedavisi olmayan hastalıkla mücadele eden Çağatay, 24 yaşında verem hastalığından vefat etmiştir. Diğer oğulları Toğrul ve Oktay, Azerbaycan'ın ünlü ressamları olmuş, son evladı olan Qumral Sadıqzade ise Filolojiyi bitirmiştir. Qumral Hanım, anne ve babasının acı hayat hikayesini “*Son Menzili Xezer Oldu*” isimli romanında kaleme almıştır. Geniş bilgi için bkz: Ayvaz Morkoç, “Azerbaycan'ın İstiklal Şairi Ümmügülsüm Sadıqzade”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:73, 2021, S. (2235-2250).

⁶²⁸ Salamoğlu, a. g. e., s. 107.

⁶²⁹ Salamoğlu, a. g. e., s. 108.

Nisan 1944'te Ümmügülsüm Hanım'ın hapisten çıkmasıyla ilgili karar verilse de özgürlüğüne kavuşması Haziran ayında gerçekleşmiştir. O, geri döndüğünde bırakıp gittiği Bakü'yü ve insanlarını tamamen değişmiş bulur, çünkü halk yıllarca Stalin baskılarıyla sınanmış ve acılarına yeni acılar ilave edilmişti. Lakin tüm arkadaş ve akrabalarının yaşadığı şehirde bile barınmasına izin verilmemiş, "halk düşmanı'nın karısı olduğu için Emniyet tarafından 20 gün içerisinde Bakü'yü terk etmesi emrini almıştır. Böylelikle kendi şehrinden bile sürgün edilmiştir. Kızı Qumral'la beraber Şamahı'ya yerleşmiş ve orada yaşamaya başlamıştır. 7 yıl tutsaklığın ardından bitkin düşen, evlat, vatan ve özgürlük özlemi çeken Ümmügülsüm Sadıkhzade'nin sağlığı tamamen bozulmuştur. Hem Bayıl hapishanesinde, hem de Mordva'daki kampta türlü işkencelerle yaşayan yazar, Şamahı şehrinde sadece 3 ay yaşamıştır. 1944 yılının Eylül ayında daha 44 yaşındayken hayata gözlerini kapamıştır.⁶³⁰

Azerbaycan'ın en kıymetli komutanlarından biri olan Gambay Vezirov'un 1937 yılının 13 Ekim tarihinde kurşuna dizilmesi onun da hayat arkadaşının ve evladının Stalin baskılarının kurbanı olmasına yol açtı. Gambay Vezirov'un tutuklanmasının ardından Azerbaycan "diviziyası"nda Kadınlar Şurasının Başkanı görevini icra eden İzzet Hanım Gıyasbeyli-Vezirov ve erkek evladı Yavuz tutuklanarak Kazakistan'a sürgün edildi. Yavuz Vezirov, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalingrad yakınlığında gerçekleşen savaşta kahramanlık göstererek henüz yirmi iki yaşında iken öldü. 8 sene Kazakistan'da sürgünde olan İzzet Hanım ise sağlığı bozulmuş bir şekilde vatanı Bakü'ye döndü. 1976 yılında da Bakü'de vefat etti.⁶³¹

Kanlı 1937 yılının suçsuz kurbanlarından biri de yeni alfabe komitesinin üyelerinden biri, tarihçi Veli Hulufu Bey olmuştur. Veli Hulufu Bey de döneminin diğer aydınları gibi milliyetçi ve antikomünist olarak suçlandıktan sonra 1937 yılının bir Ekim gecesi kurşuna dizilerek öldürülür.⁶³²

Veli Bey'in eşi Fatmanisa Hanım, bu dönemde bir fabrikada dikiş işçisi olarak çalışmaktaydı. Eşine karşı yapılan suçlamalar sebebiyle ilk önce işinden çıkarılan Fatmanisa Hanım, Veli Hulufu Bey'in ölümünden 6 ay gibi bir sürenin ardından 1938 yılının 10 Nisan tarihinde tutuklanır. Evinde ciddi bir araştırma yapılarak rejim aleyhine

⁶³⁰ Morkoç, a. g. e., s. 2244.

⁶³¹ Şemistan Nezirli, "Güllelenmiş Azerbaycan Generalleri", Kooperasiya Neşriyatı, Bakü, 2006, s. 92-93.

⁶³² Rehman Salmanlı, "Gizli Güllelenen Alim", İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2016, s. 28, 37, 73.

yazılan kitaplar, kıymetli eşyalar ve silah aranır. Fatmanisa Hanım'ın iki çocuğu 80 yaşındaki yaşlı annesine bırakılarak kaderlerine terk edilir. İlk önce Bayıl Hapishanesine gönderilen Fatmanisa Hanım, burada bir tecrithanede tutulur ve oradan da 8 yıllık Rusya'nın Volgaboyu bölgesindeki Potma kampına sürgün edilir. 1946 yılında Fatmanisa Hanım, cezasını çekip evine döner. Fakat artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı gerçeğiyle yüzleşir. Yaşlı annesi üç ay önce vefat etmişti ve kendisi de o dönemin şartlarına göre Bakü'de kalamazdı. Şemkir'e gitmeye mecbur kalan Fatmanisa Hanım 1953 yılına kadar, bazen Şemkir, bazen Gence, bazen ise Bakü'de akrabalarının yanında kalmıştır. Yalnız 1957 yılında Fatmanisa Hanım'ın suçsuz olduğu kanıtlanmıştır.⁶³³

Sovyetler Birliği'nden 1938 yılına kadarki süreçte toplam 20 bin kadın asılsız suçlar sebebiyle tutuklanarak, kurgulanan mahkemelerin kararıyla Kazakistan'ın kumlu, karlı – soğuk, çöllerine sürgün edilmiştir. Dönemin aydınlarının hanımları, kızları, kız kardeşleri ya da kendileri aydın kadınlar olan bu gibi kadınlar, az en 8 yıl hapis cezasına çaptırılarak özgürlüklerinden, vatanlarından, yakınlarından, en önemlisiyse evlatlarından uzak kalmaya mahkum ediliyorlardı. Sürülen bu kadınları yerleştirmek amacıyla Akmolâ⁶³⁴ kasabasında 26. Nokta denilen bir bölge ayrılmıştı. Buraya sürülen kadınların bazıları küçük yaş çocuklarıyla geliyorlardı. Hamile olan kadınların ise soğuk ve açlık nedeniyle çocukları daha doğmadan ölmüştü. Ne yazık ki, sürülen bu kadınlar kamplarda askerlerin vahşi ihtiraslarının kurbanı olmuş, neticede ise babaları malum olmayan 1500 çocuk dünyaya gelmiştir.⁶³⁵

Stalin'in ölümünün ardından buradaki kadınlar serbest bırakılsa da onlar bazı şartlara uymak zorundaydılar. Sırt, göğüs, ayak ve kol bölgelerine “38” rakamı yazılan bu kadınlara Sovyetler Birliği'nin 38 şehrine girme yasağı koyulmuştu. Diğer bir yandan da vatanlarına döndüklerinde kendilerine karşı gösterilen soğuk muamele, baskıların bıraktığı acı izler sürgünden dönen kadınları kötü bir şekilde etkilemiş, hatta bazıları yıllardır kurtulmak istediği Kazakistan topraklarına geri dönmüştür.⁶³⁶

⁶³³ Salmanlı, a. g. e., s. 63-77.

⁶³⁴ *ALJİR Kadın Kampı* olarak da bilinmektedir. Açılışı: Akmolinskiy Lager Jen İzmennikov Rodını-Vatan Haini Kadınların Kampı.

⁶³⁵ Nergiz Gahramanlı, “Stalin Döneminde Sönen Hayatlar: Azerbaycan Kadınlarının Sürgün Hayatı”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:19, 2019, S. (165-179), s. 176-177.

⁶³⁶ Gahramanlı, a. g. e., s. 177.

SONUÇ

Tez, 1920-1938 yılları arasında Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan'ın Sovyetlere bağlı olduğu dönemde Türk kadınlarının sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamlarının gelişen siyasi olaylardan, yürütülen politikalardan ve toplumsal açıdan alınan kararlardan nasıl etkilendiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda bahsedilen yıllarda hem Türkiye Cumhuriyeti'nin, hem de SSCB'nin Türk kadınına yönelik politikaları kapsamlı kaynak taraması yapılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak Türk tarihinde kadınların toplum içerisindeki yerini ve görmüş olduğu değeri araştırdığımızda farklı dönemlerde farklı durumlarla karşılaşırız. Bu farklılıkların sebebi hem din algısı, hem ekonomik ve sosyal durumların etkisi, hem de siyasi güç çekişmelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda kadın konusu da ele alınmış, toplumun gelişmesi için kadının gelişmesinin zorunlu olduğu düşüncesinden hareket edilerek kadın devrimi gerçekleştirilmiştir. Aynı dönemde diğer bir Türk memleketi Azerbaycan'da da Sovyet yönetimi kurulduğu andan itibaren oluşturulmak istenen yeni bir toplumda kadın konusu üzerinde ciddi bir şekilde durulmuştur. Çünkü hedeflenen yeni Sovyet toplumuna ulaşmak için kadınlar önemli bir rol üstlenecekti.

Uzun yıllar varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde yabancı kültürlerin etkisiyle dini algıların, cahilliğin, bilimden uzak kalmanın kurbanı olan Türk kadınları, asırlar boyu toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdan uzak bir şekilde yaşamlarını sürdürdüler. Tanzimat Dönemine geçişle beraber hedeflenen modern bir ülke seviyesine ulaşmak için kadın konusu önem kazanmıştır. Bu dönem Batı'ya doğru yönelmeyi düşünenlerle geleneklere bağlı kalmayı savunanlar arasında ciddi boyutta tartışmalar yaşanmıştır. Geleneklere sadık kalmayı savunan muhafazakarlar, kadın ve erkek arasındaki ikili münasebetlerin şeriat yasalarına uygun yürütülmesini bildirerek kadının sosyal hayata katılmasına şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Bunun aksini düşünen Batılılaşma yanlıları ise ilerlemeyi ve inkişafı kadının da sosyal hayatın her alanında ön plana çıkması ile mümkün olacağı kanaatindeydiler.

XIX. yüzyılda Batı'da gerçekleşen değişim ve dönüşümlerden etkilenerek Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkardığı bazı fermanlar ve kabul edilen kararlar kadınların mevcut durumlarında az da olsa değişikliğe sebep oldu. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın

ilanıyla beraber kadınlar için yeni bir dönem başlamış, 1856 tarihli Islahat Fermanı, ilk defa modern Anayasa olma özelliğini taşıyan 1876 tarihli Kanun-i Esasi gibi yapılan çalışmalar devleti rasyonel değişimlere götürmüştür. Gerçekleşen bu değişimler ancak topluma yansıtılırsa başarılı olacaktı. Malumdur ki, toplumun yarısını kadınlar teşkil etmekteydi. Toplumun modernleşmesinde de kadın en büyük aracı olacaktı.

Elbette ki, modern toplum eğitilmiş insanların gücüyle oluşacak ve her alanda kadın ile erkek arasında mutlak bir eşitliği sağlamak gerekecekti. İşte bu gerçekle yüzleşen Osmanlı, bu dönemde kadın eğitimine ilişkin bir sıra kararlar aldı. 1858 yılında açılan kız rüştiyeleri, 1869 yılında ‘*Maarif –i Umumiye Nizamnamesinin*’ kabulü, bir yıl sonra, yani 1870 yılında kız öğretmen okulunun açılması, akabinde 1876 yılına gelindiğinde ise Kanuni Esasi ile ilköğretimin hem kız, hem de erkek öğrenciler için zorunluluğu kadın eğitimi konusunda alınan önemli kararlardı. Diğer bir taraftan da 1856 yılında kadınların cariyeye veya köle gibi satılmasının yasaklanması, 1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunu’na istinaden kadınlar lehine yapılan hukuksal düzenlenmeler kadın hakları konusunda atılan önemli adımlardandı.

II. Meşrutiyetle birlikte ise kadın hareketi o güne kadar görülmemiş bir ilerleme kaydetmiştir. Kurulan örgütler, düzenlenen konferanslarla Türk kadının toplumsal, ekonomik ve kültürel hayata katılması esas hedef olarak belirlenmişti. Diğer bir taraftan da bir birinin ardına gerçekleşen ve Osmanlı’nın çökmesine yol açan Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı gibi savaşlar sırası erkek nüfusun azalması sebebiyle Türk kadınlarının sorumlulukları artmıştır.

Osmanlı’nın son dönemlerinde gerçekleştirilen reformlar her ne kadar kadınlara sınırlı haklar tanısa da yine de kadınların mevcut durumlarında bir iyileşme veya ilerleme yaşanmadı. Kadınlar hakiki anlamda en güçlü ve köklü değişimleri Cumhuriyet Dönemi’nde yaşamış, ilk defa bu dönemde kendi haklarına kademeli olarak ulaşmayı başarmıştır. Fakat kadına karşı önyargılı olan ve Osmanlı’dan kalan gelenekleri devam ettirmek isteyenler yeni bir düzen içerisinde kadına verilen bu değere şiddetle karşı gelmekteydiler. Bu direnci kıran, Türk kadınına sonsuz bir şekilde inanan ve güvenen Mustafa Kemal Atatürk, kadın konusunda gerçekleştirdiği devrimleriyle kadının toplumdaki görünmezliğine son vermişti.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren Atatürk ve vizyon sahibi yenilikçi devlet adamlarının yürüttüğü modern düzeyde politikalar sonucunda Türk kadını toplumda

önemli bir konuma yükselmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda erkeğiyle beraber mücadele eden Türk kadınlarının azmini ve sabrını daima takdir eden Ulu Önder Atatürk, ilan ettiği Cumhuriyet'te her daim erkek ve kadının eşit olmasını hedeflemiş, kadın konusunda yaptığı devrimlerle Türk kadınına hak ettiği konuma yüceltmıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından Tehvid-Tedrisat Kanunu, Medeni Kanun, Belediyeler Kanunu, İş Kanunu yürürlüğe girdi. Hemen hemen her kanunda kadın hakları konusunda düzenlemeler yapıldı.

Yeni kurulan modern Türkiye Cumhuriyeti'nde hedeflenen modern topluma ulaşmak için ilk önce sosyal hayatta radikal değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına ihtiyaç vardı. Bu maksatla da toplumsal yaşamda kadın konusu üzerinde önemle durulmuş, İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak düzenlenen ve 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'yla Türk kadınları medeni haklarını kazanmıştır. Miras, evlilik, aile gibi toplumsal meseleleri içine alan bu kanunun ilgili maddelerine istinaden Türk kadının eş ve anne hakları tam anlamıyla meşrulaşmış ve hem ailede, hem de sosyal hayatta konumları kuvvetlenmiştir.

Kadınlarla ilgili sosyal çalışmaların yanı sıra eğitimsel çalışmalar da Cumhuriyet'in ilanı ile beraber hız kazanmıştır. Erkek ve kız çocukların laik ve karma bir sistemde eğitilmesi maksadıyla 1924 yılında kabul edilen Tehvid-Tedrisat Kanunu'yla beraber her Türk vatandaşına eşit eğitim hakkı verildi. Kız çocuklarına yönelik meslek eğitimi vermeyi amaçlayan Kız Enstitüleri ise Cumhuriyet'in çağdaş ve ideal kadın tipini yetiştirecekti. Diğer bir taraftan da Cumhuriyet'in modernleşmesi için aydın ve eğitimli vatandaşlara ihtiyacın olduğunu anlayan ve bu konuya yönelik adımlar atan Atatürk, yurt dışı eğitimine önem vermiştir. Bu sebeptendir ki, yurt dışına eğitim ve staj amacıyla gönderilen öğrenciler arasında kız öğrencilere de yer verilmiştir. 1928 yılında kabul edilen *“Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”* ise kadın eğitimi meselesinde bir dönüm noktası olmuştur. Yeni Türk Alfabesine geçişle birlikte ülkede okuma yazma oranı yükselmiş, gelecek nesilleri laik bir kültüre göre yetiştirecek olan eğitimli Türk kadınlarının sayısı artmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin her alanda Türk kadınlarına sağladığı eşit yaşam koşulları kadınların çalışma hayatında daha da ön plana çıkmasına olanak tanımıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi yönden gelişmesini hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk, ekonominin düzelmesine, tarım alanında başarılı adımlar atılmasına özen göstermiş,

Türkiye'nin kalkınmasında kadın ve erkeğin birlikte iş gücüne katılım sağlamasının önemli olduğu fikrini savunmuştur. 1923 yılında İzmir Birinci İktisat Kongresi'ne erkeklerle beraber kadınların da hem delege, hem de dinleyici olarak katılması kadınların ülke ekonomisine ve iktisadiyatına duyduğu ilginin bir sonucuydu. Gerçekleşen bu kongrede kadınların çalışma şartlarıyla ilgili kanunlar kabul edilmiş, bu kanunlara göre madenlerde kadınların çalıştırılması yasaklanmış, kadınlara doğum öncesi ve doğum sonrasında belli süre dahilinde çalışmama izni verilmiş ve izinli olduğu günlerin ödemesinin tam şekilde yapılacağı kararı verilmiştir. İş zamanı kadınların korunmasına yönelik kararlar 1930 yılında kabul edilen *Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda (Genel Sağlık Koruma Yasası)* da yer almıştır. 1936 yılında kabul edilen İş Kanun'a istinaden ise yine belirli maddelerle kadınların tünel yapımında, maden işlerinde, kablo döşenmesi ve lağım atılması gibi ağır güç talep eden işlerde çalıştırılması yasaklanmıştı. Bu gibi kararların yanı sıra Cumhuriyet rejiminin eğitim konusunda kadınlara tanıdığı özgür ve laik öğrenme fırsatını yakalayan Türk kadınları, çalışma hayatında sadece ekonomik alanda var olmadılar. Eğitim alarak öğretmen, doktor, mühendis, kimyager, avukat, yazar, arkeolog, kamu görevlisi, veteriner, astronom, pilot gibi mesleklerde çalışarak genç Cumhuriyet'in modernleşmesi yolunda önemli girişimlerde bulundular.

Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda kadınlara tanınan haklar ve sunulan fırsatlar aynı şekilde siyasal hayatta da yaşanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren kadınların siyasi haklarını arama faaliyetleri başlamış, Cumhuriyet'in ilk 10 yılında ise bu konu gündemde kalarak en çok tartışılan meseleler arasında yerini almıştır. 1920'li yıllarda konuyla ilgili süren müzakereler 30'lu yıllar başlar başlamaz çözüme kavuşmuş ve Türk kadınları kademeli olarak siyasal haklarını kazanmıştır. İlk olarak 1930 yılında Belediyeler Yasasının 23. maddesi ile 18 yaşını dolduran Türk kadınları oy hakkı, aynı Yasanın 24. maddesiyle ise seçilme hakkını elde etmiştir. İkinci aşama ise 1924 tarihli Köy Kanunu'nun 20. ve 25. maddelerinin değiştirilmesi sonucunda 1933 yılında Türk kadınlarına Muhtarlık ve İhtiyar Heyet seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının tanınmasıyla gerçekleşti. En son aşılacak üçüncü aşama ise 1934 yılına tesadüf etmiş, kabul edilen 2598 sayılı kanun gereğince Türk kadınları, milletvekili seçme ve seçilme haklarını kazanmıştır. Daha gelişmiş birçok Avrupa ülkesinde bu mesele çözüme kavuşmamışken Atatürk ve yenilikçi Cumhuriyet ruhlu devlet adamlarının ileri görüşlü kararları ve bu kararlar

doğrultusunda izledikleri politikalar sayesinde Türk kadınları çoğu ülkenin kadınlarından önce siyaset alanında var olmuştur.

Ulaşılan bu bilgilerden de malum oluyor ki, Atatürk kurduğu Cumhuriyet rejimi ile uzun yıllar kadınlara bir eşyadan farksızmış gibi bakılan, hakları ellerinden alınan, eve, peçeye, çarşafa hapis edilen bir toplumda, kökten değişim ve dönüşümlere girişmiş, bu yolda birçok engellere ve propagandalara maruz kalsa bile maksadından dönmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Türk kadınına güvenerek onlara sosyal, kültürel ve iktisadi hayatın her alanında geniş imkanlar tanımakla beraber siyasal hayatta da haklarını vermiş ve memleketin ister iç, isterse de dış politikasında kadınları söz sahibi konumuna getirmiştir. Türk kadını ister aile ortamında hak ettiği konuma ulaşmakla, ister eğitim ve çalışma hayatında gelişim göstermekle, isterse de kültürel faaliyetlerde ilerlemeler kaydetmekle çağdaş milletlerin kadınlarıyla eşit yaşam sürmüştür, hatta siyasal haklarını kazanmasıyla Batı ülkelerinin birçoğunun ilerisine geçmeyi başarmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda bahsettiğimiz değişim ve dönüşümler yaşanırken diğer Türk memleketi Azerbaycan'da da 1828 yılından beri süren Çarlık Rusya esaretine karşı halkın direnme ve bağımsızlık duyguları güçlenmişti. Yüz yıla yakın bir süre Çarlık Rusya'nın bu topraklarda uyguladığı işgalci politika sonucunda Azerbaycan Türklerinin sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasal yaşamları yürütülen baskı ve kısıtlamalardan büyük oranda etkilenmiştir. Lakin XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkleri arasında benlik ve birlik düşüncesinin güçlenmesi, sosyal ve kültürel değişimlerin gerçekleşmesi, yaşanan toplumsal uyanış ve aydınlanma hareketi halkın bağımsızlık isteğini artırmış ve bu yolda mücadele etme duygularını güçlendirmiştir. Bağımsızlığa götüren bu zorlu ve zahmetli yıllarda Azerbaycan Türk kadınları da kendi hak ve özgürlüklerini elde etmek ve özgür Azerbaycan Cumhuriyeti'ne kavuşmak adına büyük emekler vermiştir. Kadınlarla beraber dönemin aydınları da yayımlanan gazete ve dergilerde, yazdıkları yazılarla kadın özgürlüğü konusuna değinerek Azerbaycan kadınına yüceltmiştir. 1903 yılında yayımlanan *Şark-ı Rus* gazetesinde ilk defa Azerbaycan kadınlarının özgürlük meselesine değinilmiş, 1911 yılına gelindiğinde ise kadınlar tarafından ilk defa *Işık* isimli dergi yayınlanmıştır. 1901 yılında H. Z. Tagiyev tarafından tüm Trans Kafkasya'da ilk kız okulunun açılması, 1908, 1910 yıllarında *Kafkas Müslüman Kadın Hayriye Cemiyetleri*'nin kurulması gibi yaşanan yeni gelişmelerle, kadınların o güne kadar toplumdaki görünmezliği gittikçe azalmıştır.

1918 yılına gelindiğinde ise Kafkasya’da gerçekleşen siyasi olaylar sonucunda tüm dengeler değişmişti. 1918 yılının Şubat ayında Trans Kafkasya Komiserliği tarafından Tiflis’te toplanan temsili bir yasama organı olan Trans Kafkasya Seymi’nden ilk önce Gürcistan’ın, ardından ise Azerbaycan’ın ayrılması yüz yüze yakındır hüküm süren Çarlık Rusya egemenliğinin sonuydu. 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ilanı ise Azerbaycan Türklerinin artık Rusya’dan bağımsız olduğunun ispatıydı.

Mehmet Emin Resulzade liderliğinde kurulan ve yönetilen bu Cumhuriyet, kurulduğu ilk günden itibaren genel olarak, devlet siyaseti içerisinde kadın siyasetine de ayrıca yer vermiş, kadınların sosyal ve siyasal haklarını belirlenen kanunlar yoluyla tespit etmek amacına ulaşmak için önemli girişimlerde bulunmuştur. AHC, Müslüman dünyasında ilk Cumhuriyet olma özelliğini taşıyordu. Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde kendilerinden esirgenen haklarının tümünü elde eden kadınlar, eğitim alarak, çalışarak, kültürel faaliyetlerde yerlerini alarak toplumsal hayata karışmıştır. Eğitimsel çalışmaların hız kazandığı bu dönemde kadın eğitimi konusu üzerinde önemle duran devlet adamları aldıkları ilgili kararlarla toplumun yarısını oluşturan Azerbaycan Türk kadınlarının eğitimine büyük özen göstermiştir. Ardı ardına açılan kız okulları, AHC Dönemi’nde açılan ve Azerbaycan’ın ilk üniversitesi olan Bakü Devlet Üniversitesi’ne kız öğrencilerin kabulü, kadın öğretmenlerin sayısında yaşanan artış hiç şüphesiz ki, kadın eğitime gösterilen bu özenin bir örneğiydi. Diğer bir taraftan da kadınların çalışma hakları ve sosyal güvenlik konusu da AHC Meclisi’nin gündeminde olan önemli meseleler arasındaydı. 1918 yılının 10 Aralık tarihinde AHC’nin gerçekleşen ikinci toplantısında kabul edilen “*Çalışan Konusu*” başlıklı kanunda, kadınların çalışma hakları, sağlıklarının korunması, ağır işlerde çalışmalarının yasaklanması, hamilelik ve annelik dönemlerinde kendilerine tanınan ayrıcalıklarla ilgili maddeler yer almıştır. Fakat ne yazık ki, AHC Dönemi’nde gerçekleşmesi planlanan seçimler yapılmadığı gibi diğer birçok konuda da alınan kararlar sadece kağıt üzerinde kalmış ve uygulanmamıştır. Sebebi ise bağımsızlığın ikinci yılında yeniden Rus işgalinin başlamasıydı. Sadece 23 ay gibi kısa bir sürede var olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, karmaşık sosyo-politik koşullara, ağır ekonomik duruma rağmen toplumun modernleşmesi, demokratik ve çağdaş düşünceli vatandaşların yetişmesi, modern eğitimin, sanat türlerinin gelişmesi için büyük çabalar sarf ederek önemli tedbirler almıştır. Hemen hemen alınan her tedbirde ve verilen kararlarda kadın konusu üzerinde önemle durulmuştur.

Daha arlık Rusya Dönemi'nden başlayan sömürge politikası ve siyasi reformlar Azerbaycan Türk halkının i ihtiyaçlarına göre gerçekleşmemiştir. Otoriter yönetime dayalı bir imparatorlukta da zaten başka türlü politikanın izlenilmesi mümkün değildi. Bu sebeple de Azerbaycan gibi ulusal bölgelerin yönetiminde sömürge yönetimi ilkeleri, arlık Rusya'nın halefi olan Sovyet Dönemi'nde de uygulanmıştır.

1920'li yıllarda SSCB'nde sosyalist devletin inşası zamanında ciddi bir politik ve ideolojik mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele sonucunda ise Kom n st Parti'nin egemenliği altında otoriter yönetime yönelik eğilim gerçekleşmiş ve Azerbaycan Türk topraklarında hiçbir zaman tam özerk bir yönetime ulaşılmamıştır. İlan edilen Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, artık ekonomi, siyaset, sağlık, kültür dahil her yönüyle Moskova'nın doğrudan kontrolü altındaydı. Sovyet rejiminin etkisi altına alınan Azerbaycan topraklarında artık bağımsız Cumhuriyet'ten hiçbir iz bırakılmamış, kurulan bu yeni düzen dahilinde Azerbaycan halkı da kadınıyla, erkeğiyle büyük değişim ve dönüşümlerle karşı karşıya gelmiştir. Türk ve Müslüman bir memlekette kendi egemenliğini kuran, halkın ulusal kimliğine, dini inançlarına, özgürlüğüne, adet ve geleneklerine karşı saldırgan bir politika yürüten Sovyetler, hem de bu topraklar da eğitimin ve bilimin yaygınlaşması, kadın ve erkeğin eşit imkanlar dahilinde toplumsal hayatta yer alması, sorumlulukları beraber  stelenmesi adına önemli girişimlerde bulunmuştur.

Yürütülen sosyal politikanın en önemli alanlarından biri Azerbaycan Türk kadınlarının sosyal hayata katılımı olmuştur. Kadın, toplumda doğrudan bir üretken güce ve sivil yaşamda önemli bir faktöre d n şm ştir. Aynı zamanda Sovyet uygulaması kadınların eğitimi, günlük yaşam, kültürel faaliyetler ve boş zamanların değerlendirilmesinde geniş bir yenilik programı içermiştir. Yaşanan bu yenilikler Azerbaycan Türk kadını için bir devrim niteliğindeydi. Hiç şüphesiz ki, bu dönemde kurulan kadın kulüpleri, kadınları toplumsal hayatın içine çekmek, onların Sovyetlerin hedeflediği toplum inşasına katılımını sağlamak, eskimiş geleneklere karşı mücadele etme duygusunu canlandırmak ve başka bu gibi meseleleri çözüme kavuşturmak amacıyla kurulmuştur. Kurulan bu kulüpler içerisinde Ali Bayramov adını taşıyan kadınlar kulübü kadınların sosyalleşmesi yolunda büyük işler başarmıştır. Sovyet yönetimi, diğer bir taraftan da kabul edilen bazı kararlarla aile içinde de kadınların konumunu güçlendirmiştir. 1923 ve 1928 kabul edilen '*Aile Kanunu*'na istinaden dini nikah hukuki geçerliliğini kaybetmiş, kızlar için

evlenme yaşı belirlenmiş, evlilik zamanı kazanılan mülk üzerinde kadın da erkeklerle beraber söz sahibi olma hakkını elde etmiştir. Sovyet etkisi hem de kadınların dış görünüşüne de yansımış, kadınlar arasında başörtüleri ve uzun peçeler gittikçe azalmaya başlamıştır. Bunun yerine fabrikalarda üretilen giysiler daha çok kullanılmaya başlamıştır. Modern ve pratik olan bu giysiler şehirlerde daha fazla yaygınlık kazanmıştır. 1928 yılından itibaren ise başörtüsünün çıkarılmasına ilişkin farklı farklı bölgelerde kampanyalar başlatılmıştır.

Aslında Sovyet Hükümetinin bu kararları almasındaki maksat her ne kadar halkı gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırmak olsa da kabul edilen bu kararlarla kızların erken yaşta evlendirilmesinin karşısı alınmış, kadınlar da nikah zamanı söz sahibi olmuş ve ailede konumları kuvvetlenmiştir. Dış görünüşlerinde de değişiklik yaşayan Azerbaycan Türk kadınları, günlük yaşamlarında daha rahat ve kullanışlı kıyafetler giyinmeye üstünlük vermiştir.

Sovyet Hükümetinin eğitim anlayışı, gelecek nesilleri komünist inanç ve görüşleri doğrultusunda yetiştirmek ve onları Sovyet yurtseverliği ruhuyla eğitmektir. Bu hedefe ulaşmak için de Sovyet rejimi kurulduktan hemen sonra topyekun eğitim politikası başlatıldı. Başlatılan bu eğitim politikası, her ne kadar Azerbaycan Türklerini kendi milli değerlerinden, geleneklerinden uzaklaştırmayı, onlarda ulusal birlik ve beraberlik düşüncelerini, dini inançlarını yok etmeği hedef alsada yürütülen bu eğitim politikasıyla beraber Azerbaycan topraklarında bilimin gelişimine ivme kazandıran politik ve sosyal koşullar yaratıldı. Azerbaycan Türk kadınları da yaratılan bu imkanlardan faydalanmış, ister okullarda isterse de Yüksek Öğrenim Merkezlerinde kız öğrencilerin sayısı artmıştır. Eğitim alan Azerbaycan Türk kadınları, öğretmen, doktor, mühendis, avukat, savcı, milletvekili, Köy Sovyet Başkanı gibi görevleri icra ederek kendilerine eğitim alma ve iş fırsatları verilirse neler yapabileceklerini kanıtladılar.

Sovyet Dönemi, hem de Azerbaycan Türk kadınlarının siyasi bilincinin yükseldiği bir dönemdir. Arzu olunan “Sovyet İnsanı” modeline ulaşmak için kadınların kamu görevlerinde de yer alması, sosyal hizmet uzmanı olarak yetişmesi gibi çeşitli politikaların izlenmesi Türk kadınlarını siyasal hayatın daha da içine çekmekteydi. 1920-1938 yılları arasında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin toplam üç defa 1921, 1927, 1937 tarihlerinde eni Anayasaları kabul edilmiştir. SSCB’nin politik ve sosyal yapısından dolayı oy kullanma hakkı ister pratik, isterse de etik bakımdan uluslararası

standartları karşılayacak derecede takdir görmemiştir. Fakat bu Anayasaların her birinde, vatandaşların oy kullanmak haklarına ilişkin maddelere rastlanmaktadır. 1921 ve 1927 yıllarında kabul edilen Anayasalarda kadınlar da oy haklarını kullanmış, 1937 yılı tarihli Anayasaysa ise önceki iki Anayasadan daha da kapsamlı olarak 21 yaşını dolduran tüm vatandaşlara Yüksek Sovyet'e milletvekili seçilebilme hakkını vermiştir. 1938 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'ne gerçekleşen seçimlerde kadın milletvekilleri de yerlerini alarak ülkenin ister iç, isterse de dış politikasında söz sahibi konumuna yükseldiler.

Ancak her ne kadar Sovyet Dönemi'nin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği reformlardan bahsetsek de unutmamak gerekir ki bu dönem hem de bir işgal ve sömürme dönemi idi. Lenin'in vefatından sonra iktidara gelen Josef Stalin, 1929 yılını "*büyük bir dönüm noktası*" olarak tanımlamış ve bu dönemden itibaren Stalin propagandası egemen olmuştur. Asılsız infaz, baskı- repressiya, sürgün ise Stalin propagandasının asıl taraflarıydı. Baskı, kurulan yeni Sovyet yönetimine ve kamu düzenine karşı tehdidi ortadan kaldırmak için Sovyet yetkilileri tarafından uygulanan bir cezai yaptırımdı. Gerçekleştirilen asılsız infazlar ve insanlık dışı uygulamalar ise SSCB'deki emekçi halkın çıkarları ve sosyalist yapının uygulanması için alınan gerekli önlemler olarak değerlendirilmiştir.

Bahsedilen dönemde SSCB'de derin bir ideolojik mücadele yaşanıyordu. İdeolojinin tek başına toplumda başarılı olamayacağını ve iktidarı elinde tutmasına izin veremeyeceğini düşünen Stalin, ideolojiyle birlikte hem de baskılar dönemini başlatmıştır. Sovyet iktidarı muhaliflerini tecrit ederek yok edilmesini sağlamak, gerçekleştirilen devrimlerde ortaya çıkan başarısızlıkların sorumluluğunu siyasi rakiplere yüklemek, milliyetçi Azerbaycan aydınlarını yok etmek ve tüm gücü tek bir parti liderinin elinde birleştirmek yürütülen baskı siyasetinin esas hedefleriydi. Sovyet rejimi de bu hedefler doğrultusunda önde gelen Azerbaycan Türk aydınlarını mevkilerinden uzaklaştırarak onları türlü bahanelerle ortadan kaldırmak adına bir dizi esassız davalar gerçekleştirmiştir. Azerbaycan aydınları casusluk, Sovyet düşmanı, yabancı istihbaratlar ile bağlantı kurmak gibi sebeplerden dolayı kurgulanan mahkemelerde asılsız suçlarla suçlanmıştır. Sonuç olarak ise söyleye biliriz ki, SSCB proletarya hükümetini kurarken, Azerbaycan topraklarındaki aydın düşünceli, eğitilmiş insanları yok etmeği önceden planlanmış ve gerçekleştirilen baskılar yoluyla plan uygulanmıştır.

Azerbaycan Türk kadınlarının da kurşuna dizildiği, sürüldüğü, yakınlarından, evlatlarından, ailesinden zorla ayrıldığı bu baskı döneminde Azerbaycan çok sayıda aydınını kaybetmiştir. Sadece 1937-1938 yılları arasında yürütülen baskıları incelediğimizde işgalcilerin asıl niyetlerini görmemiz mümkündür. Azerbaycan aydınlarının, yazarlarının, komutan ve devlet adamlarının annesi, karısı, kızı, kardeşi oldukları için bile Kazakistan'ın kumlu, taşlı, soğuk çöllerine sürülen Azerbaycan Türk kadınları, Stalin'in baskı politikasını en ağır şekilde yaşamıştır. 1938 yılına kadar ise SSCB'de toplam 20 bin kadın çeşitli suçlamalarla vatanlarından sürülmüştür. Ulaşılan bu bilgilerden de görüyoruz ki, ilk defa Sovyetler Dönemi'nde siyasi hayatın bu kadar içinde olan, önemli görevleri icra ederek büyük sorumluluklar alan Azerbaycan Türk kadınları diğer bir yandan da Sovyet siyasetinin kurbanı olmuştur. Her türlü işkencelere maruz kalan, zulüm gören, sürgün edilen bu kadınların gurbet diyarlarda yürekleri vatan hasretiyle çırpınmış, aile ve yakınlarından ayrılmış, Azerbaycan bu kadınlar için kapalı bir kutuya çevrilmişti.

Yapılan bu tez çalışmasında, 1920-1938 yılları arasındaki zaman diliminde hem Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti, hem de Azerbaycan'ın SSCB'ne bağlı olduğu dönemde kadın hakları, kadınların toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamları incelenmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlarla ilgili izlenen politikaların ele alındığı bu çalışma, Atatürk Dönemi'nde başrolünde kadının olduğu ve bu konuda etkili politikalar yapıldığını göstermektedir. Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin refah seviyesi gittikçe yükselmiş ve bu durumda da kadınların da etkisinin arttığı bir toplumda ihtiyaca yönelik siyaset yürütülmüştür.

Fakat, Türkiye Cumhuriyeti'nden farklı olarak bağımsızlığını kaybeden Azerbaycan topraklarında, SSCB'nin 1920-1938'de her ne kadar Türk kadınları lehine gerçekleştirdiği reformlar olsa da tarihsel olarak oluşturulmuş Azerbaycan Türk geleneksel ulusal yapısı yerine Sovyet otoriter-sosyalist rejimin kurulduğu bir gerçektir. Sovyet Dönemi olarak telakki ettiğimiz bu dönemde yazılanlar, sıkıntıların saklanıldığını ve yalnız kazanılan başarılardan bahsedildiğini göstermektedir. Yani kısacası Komünist Partisi'nin gücü ve mücadelecî ruhu yükseltilmeye çalışıldığı gibi toplumda var olan eksiklik ve sıkıntılar işlerine gelen şekilde yazdırılmıştır. Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edilen bağımsızlığının ardından tarihin gizli kalan ve tahrif edilerek yazılan bu dönemini objektif ve açık bir şekilde araştırmak imkanı doğmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

TBMM ARŞİVLERİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

TBMM Zabıt Cerideleri

DEVLET ARŞİVLERİ

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi

Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İctimai Harekatlar Devlet Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv

SÜRELİ YAYINLAR

Açık Söz

Akşam

Ant

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Azerbaycan

Bakinski Raboçi

Cumhuriyet

Hakimiyeti-Millie

İkdam

Kadın

Kaspi

Kommunist

Medeniyet

Muhit Mecmuası

Pravda

Resmi Gazete

Servet-i Fünun

Son Posta

Süs Dergisi

Şark Kadını

Şark Kapısı

Ulus

Vakit

Varlık

525.Gazete

“Afet Hanımın Konferansı”, *Vakit*, 4 Nisan 1930.

“Başvekil’in Nutku Heyecanla Dinlendi”, *Akşam Gazetesi*, 6 Kanunuvvel 1934.

“Dün Fatih’te 50 Bin Kadın ve Erkekten Mürekkep Bir Miting Akd Edilmiştir”, *Vakit*, 20 Mayıs 1919.

“Erkekler Müsterih Olunuz”, *Vakit*, 1 Nisan 1930.

“İzmir Hadisesi Milletin Kalbine Kök Saldı”, *İkdam*, 21 Mayıs 1919.

“Kadınların Şenlikleri”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1930.

“Makriköy’deki Miting”, *Vakit*, 22 Mayıs 1919.

“Merhum Afife”, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1941.

“Şark Kadını Mecmuası İçin Abone Kabulüne Başlanmıştır.” *Şark Kadını*, 12 Aralık 1929.

“Umumi tahrir-i nüfusta 14 milyon nüfusumuz olduğu anlaşıldı”, *Hakimiyeti-Milliye*, 4 Kasım 1927.

“Yeni Seçimde Kadın”, *Ulus*, 5 Ocak 1935.

Abalıoğlu, Yunus Nadi. “Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı”, *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930.

Aliyeva, Tahire. “Azerbaycan’da Kulüp İşinin Tarihinden”, *Medeniyet Gazetesi*, 20 Mayıs 2011.

Coşkun, Nusret Safa. “Türk Sahnesinin Bedbaht Kadını Afifenin Son Günleri”, *Son Posta*, 25 Temmuz 1941.

Daver, Abidin. “Türk Kadını Sevin ve Kıvanç Duy”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1935.

Dünyaminkızı, Karanfil. “Cumhuriyetimizin Varisi ve ya İlk Milli Seminariyamız”, *Kaspi*, 7 Kasım 2019.

Emre, Ahmet Cevat. “Büyük Gazi ve Sanat”, *Muhit Mecmuası*, Sene:1, No:2, 1928, S.

84.

Ferecov, Savalan. “Sanat Ebedidir: Şevket Memmedova”, *Medeniyet*, 8 Haziran 2011.

- Ferecova, Zöhre. “Azerbaycan Kadınlarının İlk Kurultayı”, *Azerbaycan Gazetesi* 11 Şubat 2021.
- İsayev, Ahmet. “Diller Ezberi Besti”, *Azerbaycan Gazetesi*, 2 Eylül 2015.
- Memmedli, Cahangir. “Büyük Romanların Gerçek Görevi – Aydınlanma ve ya Şefika Hanım Efendizade’nin Aydınlanma Faaliyeti Etrafında Bazı Notlar”, *Kaspi*, 15 Eylül 2015.
- Merdanov, Misir. “İlk Milli Seminariya: Kazak Öğretmenler Seminariyası”, 525. *Gazete*, 8 Aralık 2018.
- Necefxanlı, Ali. “Azerbaycan Kızıl Aypara Cemiyeti-90’”, *Xalq Gazetesi*, 11 Şubat 2010.
- Nihal, Şukufe. “Fıkramızın Mefkuresi”, *Süs Dergisi*, S. 3, 30 Haziran 1339 (1923), S. 3-4.
- Nizamıkızı, Hemide. “Kübar Kadının Puç Arzuları”, *Medeniyet Gazetesi*, 5 Ekim 2012.
- Omur, Aziz Haydar. “Balkan Harbi Hatıraları” *Kadın*, 10 Mayıs 1947.
- Şekip, Ahmet. “Malî ve İktisadi Hafta İktisat Kongresinin Resmi Küşadı Münasebetiyle-Nutk-U İftitihanın Şayan-I Dikkat Bir Fıkrası- Kanaat Tükenmez Hazine Midir? İktisadiyat Ve Kadınlık”, *İkdam*, 24 Şubat 1923.
- Uysal, Semet Sami. “Halide Edip’le Son Görüşmemiz”, *Varlık*, Şubat 1973, S. 6.
- Zülfügarlı, Meherrem. “Sovyet Döneminin Heykelleri Ayna Mahmut Kızı Sultanova’”, 525. *Gazete*, 15 Nisan 2009.

TELİF ESERLER

- Abadan, Unat Nermin. “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, *Türk Toplumunda Kadın*, Araştırma, Eğitim Ekin Yayınları, İstanbul, 1982.
- Abdullayev, Niyazi. “Sovyetler Birliği’nde Reform Sürecinin Başlangıcı”, Yurt Yayınevi, Bakü, 2011.
- Abdullayev, Xeyal. “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nde Ulusal Devlet İnşası Sorunları”, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Tarihi Çalışmaları Üzerine Cumhuriyet Bilimsel Konferansı*, Bakü, 2021, Ss.49-52.
- Acar, Kezban. “1905 Rus Devriminin Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, 2008, Ss. 78-98.

- Acun, Fatma. “Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları”, *Ctad*, Sayı:22, 2015, Ss. 417-442.
- Adıvar, Edip Halide. “*Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*”, Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- Adıvar, Edip Halide. “1332 Senesi Vakıf Mekteplerinin Senelik Raporu I”, *Türk Yurdu*, Cilt: 11, Sayı: 3, 1916, Ss. 3161-3165.
- Adıvar, Edip Halide. “*Türkün Ateşle İmtihanı*”, Atlas Kitapevi, İstanbul, 1992.
- Adıvar, Edip Halide. “*Ateşten Gömlek*”, Can Yayınları, İstanbul, 2014.
- Adıvar, Edip Halide. “*Vurun Kahpeye*”, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- Adıvar, Edip Halide. “*Kalp Ağrısı*”, Can Yayınları, İstanbul, 2011.
- Adıvar, Edip Halide. “*Zeyno’nun Oğlu*”, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.
- Adıvar, Edip Halide. “*Sinekli Bakkal*”, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul, 1942.
- Ağayev, E. M. “*Azerbaycan Sovyet Edebiyatı*” Maarif Yayınları, Bakü, 1988.
- Agayeva, Mehriban. “*Azerbaycan’da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı, 2019.
- Ahundov, Fuat. “Şevket Memmedova, Cesaretli Performans (1912-1981) Sahne Alan İlk Azerbaycanlı Kadın”, *Azerbaijan International Dergisi*, 1997.
- Akarıslan, Zeynep. “Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, 2019, Ss.1-22.
- Akpınar, Yavuz. “*Azeri Edebiyatı Araştırmaları*”, Dergah Yayınları, İstanbul, 1994.
- Aksın, Feridun. “*Cumhuriyetin 75yılı (1923-1953)*”, C.1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Akşin, Sina. “*İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*”, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.
- Akyüz, Yahya. “*Türk Eğitim Tarihi M. Ö.1000- M. S.2004*”, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Akyüz, Yahya. “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri(Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)”, *Otam Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, Sayı: 15, 2004, Ss.1-12.
- Akyüz, Yahya. “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *Otam Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 20, 2006, Ss.17-58.

- Akyüz, Yahya. “Osmanlı Döneminden Cumhuriyet’e Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanılan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2011, Ss.9-22.
- Akyüz, Yahya. “Kadınların Okul Yöneticiliği”, *Tarih ve Toplum*, Cilt:35, Sayı: 207, 2001.
- Albuz, Aksay Sevin. “Cafer Cabbarlı’nın Edebi Faaliyetleri ve *Aydın* Dramı Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:51, 2021, Ss. 301-328.
- Aliye, Fatma. “*Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*”, Sadeleştiren: Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994.
- Aliyev, Eynal. “*Azərbaycan SSR’de XX. Asrın Siyasî Repressiya Kurbanları*”, Hukuk Edebiyatı Yayınları, Bakü, 2003.
- Aliyeva, Aynura. Ahmedova, Sevil. “*31 Mart-Tarihimizin Göz Yaşı*”, Azərbaycan Cumhuriyeti Medeniyet ve Turizm Bakanlığı, Bakü, 2018.
- Aliyeva, Nargiz. Abdulova, Güلزade. “XIX-XX. Yüzyıllarda Azərbaycanlı Kadınların Kıyafetlerinde Milli-Dini Değerler”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt:1, Samsun, 2016, Ss. 353-358.
- Alıcı, Devrim. “Bir Eğitim Devrimcisi: Mustafa Necati”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C:4, Sayı:1, 2008, Ss.65-79.
- Allahverdiyev, V. Mehdiyev, Ş. “*Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti: Azərbaycan Hükumeti (1918-1920)*”, Gençlik, Bakü, 1990.
- Altınbaş, (Odyakmaz) Zehra. “Anayasalarımızda Kadın Hakları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:5, Sayı:14, 1989, Ss.455-466.
- Altındal, Aytunç. “*Türkiye’de Kadın*”, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- And, Metin. “*Başlangıcından 1983’e Türk Tiyatro Tarihi*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- And, Metin. “*Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)*”, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983.
- Arat, Küçük Gözlem. “Osmanlı Şehir Kadının Ortaoyunundaki “Zenne” Tipine Yansımaları”, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, 2008, Ss. 107-128.

- Arıburnu, Kemal. “*Milli Mücadele’de İstanbul Mitingleri*”, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1975.
- Arıg, Sezer Ayten. “*Milli Mücadele Dönemi Anadolu Mitinglerinde Türk Kadını*”, 19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu, 15-18 Mayıs 2019, Ankara, Ankara, 2019, s.(358-369), ss. 363-364.
- Arslan, Mehmet. “*Mihri Hatun Divanı*”, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara, 2007.
- Askerov, Şahlar. “*Eğitimimiz: Dün, Bugün, Yarın*”, Nurlan Yayınları, Bakü, 2003.
- Aslan, Cengiz. “*Dr. Omer Buyse (1865-1945)*”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021.
- Aşırılı, Akif. “*Azerbaycan Matbuat Tarihi (1875-1920)*”, İlim ve Eğitim Yayınları, Bakü, 2009.
- Atatürk, Kemal Mustafa. “*Nutuk*”, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Atatürk, Kemal Mustafa. “*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*”, Toplayan: Nimet Unan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları II, 1959.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümet Kanunları ve Yapıları Özeti*, Sayı:1, 1919.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu*, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2008.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Lider yayınları, Bakü, 2005.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Parlamento Raporları*, Cilt: I, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 1998.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Parlamento Raporları*, Cilt: 2, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 1998.
- Azerbaycan Kadını Ansiklopedisi*, Azerbaycan Ulusal Ansiklopedisi Neşriyatı-Poligrafiya Birliği, Bakü, 2002.
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Cilt: I, Bakü, 1976.
- Azerbaycanlı Kadın Şairlerin Anotolojisi*, Avrasya Press, Bakü, 2005.
- Azerbaycan Komünist Partisi’nin Yazıları*, Cilt:1, Azərneşr Yayınları, Bakü, 1986.
- Azerbaycan Tarihi VII Ciltte V. Cilt (1900-1920)*, İlim Yayınları, Bakü, 2008.
- Azerbaycan Tarihi. 7 Ciltte. VI Cilt (Nisan1920 - Haziran 1941)*, İlim Yayınları, Bakü,2008.
- Baykal, Sıtkı Bekir. “*Milli Mücadele’de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*”, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

- Baykara, Hüseyin. “*Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi Tarihi*”, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul, 1975.
- Bedir, Ayşe. “1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde Türk Kadını”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı, ss. 187-202.
- Belen, Fahri. “*Türk Kurtuluş Savaşı*”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Beşiroğlu, Eşir. “*Hamının Sevimlisi (H. Z. Tağıyev Hakkında)*”, Teknur Yayınları, Bakü, 2012.
- Bodman, L. Herbert. Tawhidi, Nayyirah. “*Women In Muslim Societies: Diversity Within Unity*”, Boulder, Kolorado, Lynne Rienner Publishers, 1998.
- Bozkır, Gürcan. “Türk Kadın Birliği (1924-1935)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:10, 2000, ss. 99-115.
- Bridge, Ann. “*The Dark Moment*”, s. 128’den aktaran Alptekin Müderrisoğlu, “*Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.
- Bünyadov, Ziya. “*Kırmızı Terör*”, Azerbaycan Devlet Yayınları, Bakü, 1993.
- Bünyadov, Ziya. “*Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör*”, Çev. Sebahattin Şimşir, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Cabbarlı, Cefer. “*Eserleri Dört Ciltte III. Cilt*”, Haz: Asif Rüstemli, Şerg- Gerb Yayınları Bakü, 2005.
- Candeğer, Ümmügülsüm. “Keriman Halis Ece (1913-2012) Türkiye ve Dünya Güzeli, 1932”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2022.
- Caporal, Bernard. “*Kemalizm’de ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını(1919-1970)*”, çev: Ercan Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.
- Cebesoy, Fuat Ali. “*Milli Mücadele Hatıraları*”, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1953.
- Celasin, Zehra. “*Tarih Boyunca Kadın*”, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946.
- Cihan, Ahmet. “*Osmanlı’da Eğitim*”, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014.
- Cin, Halil. “*Eski Hukukumuzda Boşanma*”, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Cin, Halil. “*Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikali*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara, 1979.

- Cin, Halil. “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme”, Ankara Üniversitesi Yayınları, Konya, 1988.
- Cunbur, Müjgan. “Türk Kadını İçin”, Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara, 1997.
- Cunbur, Müjgan. “Ümmügülsüm Hatun Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. V, Ankara, 1962, ss.207-212.
- Cunbur, Müjgan. “Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:23, 1992, ss. 259-272.
- Çağır, Mine. Türk, Caner. “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 2017, ss. 62-75.
- Çaha, Havva. “Bolşevik Devrimi ve Orta Asyalı Müslüman Kadın: 1917-1950”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:88, 2017, ss. 5-29.
- Çaha, Ömer. “Sivil Kadın”, Çev: Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- Çaha, Ömer. “Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi”, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çakı, Caner. Doğan, Karaburun Derya. “Leyla Saz Hanım’ın Sanat Anlayışıyla İttihat ve Terakki Propagandası: Türk Sanat Müziği Vicdân-I Muâzzam”, *Eurasian Journal of Music and Dance*, Sayı: 13, 2018, ss. 66-81.
- Çakır, Serpil. “Osmanlı Kadın Harekatı”, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Çapa, Mesut. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İkinci Meşrutiyet Öncesi Amerikan Okulları”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan*, ed. Cemil Öztürk, İlhami Fındıkçı, Pegam Akademi, 2011, ss. 567-587.
- Çetin, Nurullah. “İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017.
- Çetinkaya, Göktürk Selma. “Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021.
- Çevik, Emsar. Kaltakçı, Yaşar M. “Türk Musiki Geleneğinde Kadın ve Kadın Bestekarlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:29, 2011, ss. 609-638.
- Çitçi, Oya. “Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar”, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982.

- Dadaşova, Ezet. “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Halkımıza Sunduğu Şah Eser: Bakü Devlet Üniversitesi”, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Tarihi Çalışmaları Üzerine Cumhuriyet Bilimsel Konferansı*, Bakü, 2021, ss. 36-38.
- Devlet, Nadir. “*Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*”, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011.
- Dikici, Radi. “*Cumhuriyet’in Divası Müzeyyen Senar*”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005. Bedia
- Dinçer, Mükerrerem. “Atatürk ve Türk Musikisi”, *Sosyoloji Konferansları*, 1981, Sayı: 19, ss. 71-86.
- Doğan, İsmail. “*Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*”, Nobel Yayınları, Ankara, 2012.
- Doğramacı, Emel. “*Türkiye’de Kadının Dünyası ve Bugünü*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- Duman, Özkaya Olcay. “*Alem-i Nisvan Tartışmaları ve Modernleşmeye Geçişte Sahne Sanatlarında Son Perde ve Üç Kadın: Afife Jale, Neyyire Neyir ve Bedia Muvahhit*”, Kadın Kaleminden Kadın Algısı I, Ankara, 2018.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, 1985.
- Enbiyaoğlu, Abdülhüseyin. “*XX. Yüzyılın 100 Görkemli Azerbaycanlısı*”, Sumgayıt Yayınları, Bakü, 2002.
- Elekberli, Faik. “*Azerbaycan Türk Felsefi ve İctimai Fikir Tarihi (XIX. ve XX. Yüzyıllar)*”, Hisse: II, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2020.
- Enginün, İnci. “*Halide Edip Adivar*”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Enginün, İnci. “*Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*”, Dergah Yayınları, 2007.
- Enginün, İnci. “*Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümeleri*”, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergah Yayınları, 1983.
- Enginün, İnci. Cunbur, Müjgan. Özdemir, Cahide. “*Milli Mücadele’de Türk Kadını*”, Cumhuriyet’in 60. Yıldönümü Yayınları, Ankara, 1983.
- Erdem, Ali Rıza. “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi*, Sayı:9, 2015, ss. 1266-1277.

- Erdem, Hakan. “*Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*”, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Erdem, Tümer Yasemin. Yiğit, Halim. “*Bacıyan-I Rum’dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri*”, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2010.
- Erim, Bulca Aydan. “Afife Jale Yeniden Sahnede”, *Sanat Çevresi Dergisi*, 1988, ss. 79-80.
- Erişçi, Lütfi. “*Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihi*”, Özel Yayın-Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.
- Eroğlu, Gülçin. “*Cumhuriyet Dönemi Kadın Hakları Işığında Öncü Türk Kadın Ressamlar*”, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Fakültesi, İstanbul, 2017.
- Eroğlu, Özkan. “*Türkiye’de Resim Sanatı*”, Tekhne Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ersöz, Emine. “XV.-XVI. YY Osmanlı Döneminde Kadın Şairler”, *Dört Öge*, Sayı: 5, 2014, ss. 177-186.
- Eski, Mustafa. “İlk Kadın Mitingi”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Aralık 1994 Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, ss. 33-46.
- Faroqhı, Suraiya. “*Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*”, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Faroqhı, Suraiya. “*Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fuat, Mehmet. “*Tiyatro Tarihi*”, MSM Yayınları, İstanbul, 2000.
- Fuat, Memet. “*Nazım Hikmet Üstüne Yazılar*”, Adam Yayınları, İstanbul, 2001.
- Gahramanlı, Nergiz. “Stalin Döneminde Sönen Hayatlar: Azerbaycan Kadınlarının Sürgün Hayatı”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:19, 2019, ss. 165-179.
- Ganiyev, Hasan. “*Azerbaycan Tarihi (En Eski Zamanlardan- XXI. Yüzyılın İlk Onyıllığına)*”, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2019.
- Genceli, Sabir. “*Kadın, Güzellik ve Ülviyet*”, Azerbaycan Yayınları, Bakü, 2001.
- Genç, Reşat. “*Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar- 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.

- Geybullayev, Q. E. “*Azerbaycan’da Aile ve Nikah 2 Cilt*”, Cilt:2, İlim Yayınları, Bakü, 1994.
- Göçek, Müge Fatma, Bear, David Marc. “18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C Zılfı (ed), çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Göçkün, Önder. “*Türk Edebiyatı Araştırmaları I*”, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1991.
- Gökalp, Ziya. “*Türkçülüğün Esasları*”, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- Gökbilgin, Tayyib. “*Milli Mücadele Başlarken*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959.
- Göksel, Burhan. “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, Cilt:14, Sayı:41, ss. 406-416.
- Göksel, Burhan. “Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- Gören, Yılmaz Şerife. Yalım, Yasemin Neyyire. “Hemşirelik Tarihinde Bir Öncü Safiye Hüseyin Elbi”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2016, ss. 38-45.
- Güloğlu, Volkan. “Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2006, Özel Sayı, ss. 165-179.
- Güneş, Günver. “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, *ÇTTAD*, IX/20-21, (2010/Bahar-Güz), ss.171-190.
- Güzel, Şehmus Mehmet. “İzmir İktisat Kongresi’nde Kadınlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C:5, s. 1195.
- Hagverdiyeva, Kemale. “Azerbaycan’da Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması ve Kadın Harekatı”, *Tarih ve Onun Problemleri*, Sayı:4, 2009, ss. 196-206.
- Halilkızı, Aygün. “Azerbaycan’da Cumhuriyet Döneminde Eğitimde Kadın ve Eğitimci Kadınlar”, *Türk Dünyasında Kadın Olmak*, Ed. H. A. Başal, Y. Kaldırım, P. B. Kahraman, Bursa, 2023, ss. 39-48.

- Hayat, Feride. “*Azeri Women In Transition: Women In Soviet And Post-Soviet Azerbaijan*”, London, 2014.
- Hüseynzade, Aydın. “*İstiklal Şairi Ümmügülsüm*”, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2005.
- İbrahimov, Mirze. “*Halgilik ve Realizm Cephesinden*”, Azərneşir Yayınları, Bakü, 1961.
- İbrahimova, Gülzar. “The Women’s Rights In The Period Of Azerbaijan Democratic Republic”, *The Journal of International Civilization Studies /Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2018, ss. 262-286.
- İbrahimova, İ. G. “Kadın Kulüpleri (1920-1930. Yıllar)”, *Bakü Üniversitesi’nin Haberleri*, Beşeri Bilimler Serisi, Sayı: 4, 2009.
- İçke, Ayşen. “*Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938)*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.
- İçke, Ayşen. “*Türkiye’de Kadın Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1935-1991)*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- İlgen, Kadir Abdül. “İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Yapı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S:2, 1999, ss. 97-110.
- İlkhan, Serap. “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1, 2018, ss. 56-76.
- İmanzade, Seide. “*Ekim Sosyalist Devrimi ve Azerbaycan’da Kadın Özgürlüğü*”, Azərneşir Yayınları, Bakü, 1957.
- İnan, Afet. “*Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.
- İnan, Afet. “*Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.
- İnan, Afet. “*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*”, Yayına Hazırlayan: Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- İnan, Afet. “*M. K. Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları*”, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- İnan, Afet. “*İntihap*”, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.
- İnan, M. Rauf. “*Mustafa Necati: Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1980.

- İsaxanlı, İsaxan. “Azerbaycan’da Latin Alfabetesine Geçit Tarihine Kısa Bir Bakış ve Ferhat Ağazade”, *Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Cemiyeti Bilgi Dergisi*, Sayı:3-4, 2005, ss. 38-49.
- İsmayılov, Xeyyam. “Azərbaycanın Dövlət və Hüquq Tarixi”, Nurlan Yayınları, Bakü, 2006.
- İstanbulu, Serenat. “Müzeyyen Senar’ın Hayatı ve Müziksel Çalışmaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Akademik Müzik Araştırmaları Dergisi*, 2020, Cilt:6, Sayı: 12, ss. 225-241.
- İrmak, Sadi. “Atatürk’ü Anarken”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 1984, ss. 164-166.
- İshaglı, Yusifli Afag. “Mirze Feteli Ahundzade Mirasının Orta Okullarda Öğretilmesi”, Bakü, 2012.
- Kabaoglu, Quliyeva Shanay. “Azerbaycan Kadınlarının Eğitimi: Tarih ve Modernlik”, *Turkish Studies*, Cilt: 13/19, 2018, ss. 1523-1536.
- Kadın Haklarının Korunması: Uluslararası ve Ulusal Yönler*, Bakü, 2018.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Türk Milli Kültürü”, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kaplan, Leyla. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, Ed. Güler Eren Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 466-473.
- Kaplan, Leyla. “Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)”, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1988.
- Kaplan, Mehmet. “Edebiyatımızın İçinden”, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.
- Karaaslan, Muzaffer. “Tarih Yazımında Göz Ardı Edilmiş Bir Kadın Sanatçı: İlk Türk Kadın Opera Sanatçısı Nimet Vahid Hanım”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, 2022, ss. 17-29.
- Karaca, Şahika. “Modernleşme Döneminde Bir Kadın Yazarın Portresi: Emine Semiye Hanım”, *Bilig*, Sayı: 57, 2011, ss. 115-134.
- Karaca, Şahika. “Biyografik Bir Okuma Denemesi: Emine Semiye’nin Romanları”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, 2017, S. (697-704),
- Karaduman, Kaya Burcu. “Cumhuriyet Dönemi Türk Sanatında Kadın”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:23, Sayı: Özel Sayı, 2023, ss. 79-92.

- Karta, Nurullah. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadının Ekonomik Faaliyetleri/ The Economic Activities Of Women In Ottoman Empire”, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, s. 142-155.
- Kenan, Aslan. “XX. Yüzyılda Represiyaya Maruz Kalanlar”, Azereşir Yayınları, Bakü, 2011.
- Kerimov, Behman. Esedova, Nüşabe. “Görkemli Maarifçi Meryem Bayramelibeyova –Melikyeganova (MATM-da Saxlanılan Elyamaları ve Mektubları Esasında)”, Milli Azərbaycan Tarih Müzesi, Bakü, 2019, ss. 175-186.
- Kızır, Köse Elanur. “Azerbaycan’da Sosyalist Bir Kadın Dergisi: “Şark Kadını” (1923-1938)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 136, Sayı: 268, 2024, ss. 51-68.
- Kocakaya, Hanife. “Atatürk Dönemi Güzellik Yarışmaları ve Keriman Halis”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Kocatürk, Utkan. “Atatürk’ü Fikir ve Düşünceleri”, Olgaç Matbaası, Ankara, 1984.
- Koçu, Ekrem Reşat. “Tarihimizde Garip Vakalar”, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.
- Kodaman, Bayram. “Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Kolcu, İhsan Ali. “Tanzimat Edebiyatı 1, Şiir”, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2014.
- Kolcu, İhsan Ali. “Tanzimat Edebiyatı 2, Hikaye ve Roman”, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2014.
- Kolak, Olcay. “A. Adnan Saygun” Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Konur, Tahsin. “Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkisi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, C.31, S.1-2, 1987, ss.307-359.
- Köse, Ensar. “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt:1, İstanbul, 2016, s. 291-321.
- Kurnaz Şefika, “Yenileşme Sürecinde Türk Kadını”, 2.b., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Kurnaz Şefika, “Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)”, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.

- Kurnaz, Şefika. “Balkan Harbinde Kadınlarımızın Konferansları”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, 1991.
- Kurnaz, Şefika. “Milli Mücadele Döneminde Cephe ve Basında Türk Kadını”, *Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, 10-11 Aralık, Kastamonu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, ss.59-69.
- Kurt, Keçeci Songül. Polat, Suat. “Osmanlı Devletinde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839-1920)”, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, 2013, ss. 80-100.
- Kurt, Ömür. “*Tarihe Yön Veren 100 Kadın*”, Hürriyet Kitap, İstanbul, 2019.
- Kutlu, Şemsettin. “*Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Romanları*”, Toker Yayınları, İstanbul, 1987.
- Mahmutov, Mesut. “I. Türkoloji Kongresi ve Azerbaycan’da Latin Grafikli Alfabeye Geçiş Tecrübesi”, *Birinci Türkoloji Kongresi’nin 90. Yıldönümüne Adanan “Türkoloji Bilimsel-Kültürel Hareketinde Ortak Değerler ve Yeni Zorluklar” Konulu Uluslararası Konferansın Tutanakları I. Kısım*, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 14-15 Kasım 2016, ss. 64-66.
- Makal, Ahmet. “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum*, Cilt:2, Sayı:25, 2010, ss.13-40.
- Memmedov, Sabir. “*Terakki Yollarında*”, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1975.
- Memmedova, Nermine. “*Kültürel Aydınlanma Tarihimizde Azerbaycan Kadını*”, Bakü, 2019.
- “*Milli Mücadele’de ve Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadınlarımız*”, T. C. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.
- Mirehmedov, Eziz. Vahabzade, Behtiyar. Hüseyinov, Firidun. “*Azerbaycan Sovyet Edebiyatı*”, Maarif Yayınları, Bakü, 1966.
- Morkoç, Ayvaz. “*Azerbaycan’da Kızıl Kırgın Kurbanı Bir Çift: Ümmügülsüm Sadıqzade ve Seyid Hüseyin*”, DBY Yayınları, 2024.
- Morkoç, Ayvaz. “Azerbaycan’ın İstiklal Şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade”, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt:7, Sayı:73, 2021, ss. 2235-2250.

- Morkoç, Ertek Yasemin. “Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:9, Sayı:2, 2011, ss. 223-235.
- Namaz, Memmed. “*Benövşeler Üste Göz Yaşları*”, Genclik Yayınları, Bakü, 1994.
- Neciyev, Elçin. “*Azerbaycan’ın Sovyetler Tarafından İşgali ve Baskı Siyaseti (1920-1937)*”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Nesirova, Turan. “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Kadın Siyaseti”, *Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarıyla Çalışma Devlet Komitesi Dergisi*, Sayı: 01(60), 2019, ss. 90-98.
- Nezirli, Şemistan. “*Güllelenmiş Azerbaycan Generalleri*”, Kooperasiya Neşriyatı, Bakü, 2006.
- Nuruzade, Şehla. “*XX. Yüzyılın 20-30. Yıllarında Azerbaycan’da Etnik- Mesleki Koşullar*”, Hazar Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2010.
- Oktar, Tiğince. “*Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*”, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Onay, Perihan. “*Türkiye’nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1967.
- Orbay, Rauf. “*Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım 2*”, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ortaylı, İlber. “*Osmanlı Toplumunda Aile*”, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Ozansoy, Fahri Halit. “*Darülbeydi Devrinin Eski Günlerinde*”, Ak Kitapevi, İstanbul, 1964.
- Önder, Alev. “Şükufe Nihal’in “Yalnız Dönüyorum” Adlı Romanında Aydın Bir Cumhuriyet Kadının Dünyası”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt:7, Sayı:3, 2023, ss.1961-1986.
- Özbey, Gece İmren. “Halide Edip Adıvar’ın İlk Roman Teşebbüsü: Çingene Kızı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, 2017, ss. 107-132.
- Özdemir, Nuray. “Milli Mücadele’nin İstiklal Madalyalı Kadın Kahramanları”, *19 Mayıs’ın 100. Yıl Dönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu*, 15-18 Mayıs 2019, Ankara, Ankara 2019, ss. 370-384.
- Özdemir Nutku, “Cumhuriyet Tiyatrosu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.9, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

- Özdemir, Nutku. “Cumhuriyet Döneminde Türk Tiyatrosunu Geliştiren İlk Adımlar”, *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, S. 86, 1981, ss. 107-113.
- Özdemir, Özlem. “*İlham Veren Cumhuriyet Kahramanları*”, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Özen, İbrahim. “Balkan Savaşı’nın Yaralarını İstanbul’da Saran Bir Hemşire: Aziz Haydar Omur”, *Türk Dil Kurumu*, Sayı:796, 2018, ss. 36-47.
- Özkan, Abdullah. Durbaş, Refik. “*Türk Şiiri Antolojisi I*”, Boyut Dosya Yayınları, İstanbul, 1999.
- Peirce, Leslie P. “*Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar*”, Çev: Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Polat, İlknur. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *BELLETER*, Cilt:52, Sayı:203, 1988, ss. 627-652.
- Pürmüşlü, Nazan. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Türk Kadının Toplumsal Hayattaki Yeri ve Kadın Hareketleri”, *Akademik Matbuat*, Cilt:4, Sayı:1, 2020, ss. 57-74.
- Rahmanı, Shakıb Ahmad. “*Osmanlı Devleti’nde Kadının Hukuki Statüsü ve Cumhuriyet Döneminde Kadın Haklarında Yaşanan Yenilikler*”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Hukuk Tarihi Bilim Dalı, 2023.
- Refibeyli, Nigar. “*Seçilmiş Eserleri*”, Haz: Anar, Şerg- Gerb Yayınları, Bakü, 2004.
- Rehimli, İlham. “*Azerbaycan Tiyatrosunun Tarihi*”, Çaşıoğlu Yayınları, Bakü, 2005.
- Resulzade, Mehmet Emin. “*Asrımızın Siyavuşu*”, Gençlik Yayınları, Bakü, 1991.
- Resulzade, Mehmet Emin. “*Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyeti Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*”, Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1923.
- Rizvanova, Milyausha. “*Sovyet Sonrası Orta Asya’da Kadın: İmaj ve Gerçeklik*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012.
- Rızayeva, Pervane. “Bölgede Gerçekleşen Siyasi ve Medeni Olaylara “Şark Kadını” Dergisinin Etkisi”, *Pedagoji Üniversitesi’nin Haberleri*, İnsani, Sosyal ve Pedagojik- Psikolojik Bilimler Serisi, Cilt:71, Sayı:1, 2023, ss. 181-188.
- Rosenberg, Chanie. “*Kadınlar ve Perestroyka*”, Çev. Osman Akınhay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1990.

- Salamoğlu, Teyyar. “*Modern Azerbaycan Edebiyatı*”, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2012.
- Salmanlı, Rehman. “*Gizli Güllelenen Alim*”, İlim Ve Tahsil Yayınları, Bakü, 2016.
- Sancar, Serpil. “*Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sar, Esra. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Batılılaşma Hareketlerinden Son Dönemlere Doğru Uzanan Yolculukta Yetişen Öncü Kadın Ressamımız Müfide Kadri ve Eserlerindeki Kadın İmgesi”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2021, ss. 221-234.
- Sarı, Nil. “*Osmanlı Sağlık Alanında Kadının Yeri*”, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, S. 2-3, İstanbul, 1996/1999.
- Sarıhan, Zeki. “*Kurtuluş Savaşı Kadınları*”, Nilufer Belediyesi, Bursa, 2009.
- Sarısaman, Sadık. “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:8, Sayı:39, 1997, ss. 695-723.
- Sarısaman, Sadık. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:6, Sayı:21, 1998, ss. 97-106.
- Saz, Leyla. “*Haremin İç Yüzü*”, Haz. Sadi Borak, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Selim, Seda. “Mirvari Dilbazi’nin Şiirlerinde Vatan Kavramı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 11/1, 2022, ss. 197-219.
- Settarov, M. M. “*Sosyalizmin İnşası Süresinde Azerbaycan Halkında Ateizm Dünya Görüşünün Oluşumu*”, Azerbaycan SSC EA Yayınları, Bakü, 1964.
- Seyidzade, Dilare. “*Azerbaycan XX. Yüzyılın Başlarında: Bağımsızlığa Götüren Yollar*”, Bakü, 1998.
- Sezer, Ayten. “Türkiye’deki İlk Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 42, ss. 889- 905.
- Sılay, Kemal. “Erkeğin Ağzıyla Söylenen Gazel: Osmanlı Kadın Şairler ve Ataerkilliğin Gücü”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C Zılfı (ed), çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 188-203.
- Sönmez Gülşah, “Cumhuriyet Dönemi Klasik Türk Müziği Kadın İcracılarından Safiye Ayla’nın “Menekşelendi Sular, Sular Menekşelendi” Eserinin İcra

- Özellikleri Açısından İncelenmesi”, *Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, 2022, Sayı:23, ss. 82-102.
- Süleymanova, Sevdâ. “Azerbaycan Kadının İçtimai- Siyasi Harekatta Yeri ve Rolü (XIX. Yüzyılın Sonu- XX. Yüzyılın Başları)”, *Tarih ve Onun Problemleri*, Sayı:2, 2012, ss. 48-51.
- Süleymanova, Sevdâ. “Azerbaycan’da İçtima-Siyasi Harekat” (XIX. Yüzyılın Sonu- XX. Yüzyılın Başları), Azerbaycan Devlet Kitap Odası Yayınları, Bakü, 1999.
- Şankaya, Adile Gülfem. “Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular”, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, 2020.
- Şener, Esat. “Açıklamalı- İctihatlı Türk Medeni Kanunu”, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1991.
- Şentürk, Erhan Selva. “Hemşirelik Tarihi”, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul, 2011.
- Şemşek, Vesile. “Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine”, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2020, ss. 191-200.
- Şimşir, Sebahattin. “Mehmet Emin Resulzade: Hayatı ve Şahsiyeti”, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şeşen, Ramazan. “İbn Fadlan Seyahatnamesi”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Tagiyeva, Nermin. “Azerbaycan’da Tiyatro Algısının Yapısı”, Sanat Araştırmaları Felsefe Doktoru Derecesi İçin Sunulan Tez, Bakü, 2021.
- Tanyer, Turan. “Cumhuriyet Dönemi Ankara’sının Sosyal Hayatından Sahneler”, Vekam Yayını, Ankara, 2006.
- Tek, Ferit Müfide. “Aydemir”, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tek, Ferit Müfide. “Pervaneler”, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- Terzi, Arzu. “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt:1, Sayı:1, 2012.
- Tohidi-Rüstemova, Solmaz. “Birinci Bakü Türkoloji Kongresi- Türk Halklarının Modernleşmesi Alanında Sovyet Devletinin Siyasi Sosyal Önlemi Olarak. Kongrenin Görünmeyen Yönleri”, *Birinci Türkoloji Kongresi’nin 90. Yıldönümüne Adanan “Türkoloji Bilimsel-Kültürel Hareketinde Ortak*

- Değerler ve Yeni Zorluklar” Konulu Uluslararası Konferansın Tutanakları I. Kısım*, İlim ve Tahsil Yayınları, Bakü, 14-15 Kasım 2016.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan. “*Osmanlı Kadın Alemleri*”, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1991.
- Toros, Taha. “*İlk Kadın Ressamlarımız*”, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1988.
- Toros, Taha. “*Mazi Cenneti*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Törel, Türkmen. Döşkaya, Çoban Füsün. “Birinci Dünya Savaşında ve Sonrasında Milliyetçi ve Şarkiyatçı Söylemlerde Türk Kadını”, *Journal of History Studies*, Cilt:10, Sayı:10, 2018, ss. 251-266.
- Tuncoku, Mete. “*Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Uçar, Tunalı Büşra. “*Şark Kadını Dergisinin Dil İncelemesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Nevşehir, 2022.
- Uluçay, Çağatay. “*Harem*”, TTK, Ankara, 1971.
- Unat, Reşit Faik. “*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*”, Ankara, 1974.
- Uyanırken, Ferhat. “*Milli Mücadele’de Türk Kadını*”, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.
- Uysal, Sami Sermet. “*Baki Kalan Bir Kubbede Türk Sanat Musikisinin Altın Yılları*”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ülkütaşır, M. Şakir. “*Atatürk ve Harf Devrimi*”, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Yagublu, Nesiman. “*Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi*”, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015.
- Yavuz, Ayfer. “Modernleşme ve Çağdaş Sanatta Kültürel İletişimin İlk Türk Kadın Ressamı: Mihri Müşfik”, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2021, ss. 7-18.
- Yeşil, Harünnisa Ve Yeşil, Ahmet. “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri’nde Ebelik İle Ebelerin Doğuma ve İnfertiliteye Dair Müdahaleleri”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:3, 2018, ss.285-316.
- Yıldırım, Nuran. “*Türkiye’nin İlk Kadın Doktoru Safiye Ali*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

- Yüceer, Saime. “Türk Kadının Siyasi Hak Arayış Çabaları ve Kadınlar Halk Fıkrası”, *Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi*, Ankara, 2007, s. 575-589.
- Yüceer, Saime. “Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 14, 2008, ss. 131-151.
- Yüceer, Saime. “*Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*”, 2. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Yüceer, Saime. “İlk Türk Kadın Pilot Sabiha Gökçen’in Balkan Turu ve Barış Politikası”, *I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Sempozyumu (ISMS)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.
- Yüceer, Saime. “Sabiha Gökçen (Esiner) (1913-2001)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 2022.
- Zarınbağ-Shahr, Fariba. “Osmanlı Kadınları ve 18. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zılfi (ed), çev. Necmiye Alpay, s. 241- 243.
- Zihinoğlu, Yaprak. “*Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fıkrası, Kadın Birliği*”, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Zorlutuna, Nusret Halide. “*Bütün Şiirleri*”, Hazırlayan: Betül Coşkun, Timaş Yayınları, 2008.
- Zorlutuna, Nusret Halide. “*Benim Küçük Dostlarım*”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

Ek II: “Türk Kadın Birliği Kongresi”

Kadın Yolu, 1 Haziran 1927 (kapak fotoğrafı)

DEVLET ANKUTLENİ OZEL MÜDÜRLÜĞÜ
KOMMUNİTEY ASÇIYI

İNTİHABI MEB'USAN KANUNUNUN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİNE
VE KANUNABİR MADDE İLAVESİNE DAİR KANUN

Kanun № : 2598

Kabul tarihi : 5/12/934

Madde 1.- İntihabi meb'usan kanununun maddel ikinci
maddesi esnasında olduğu gibi değiştirilmiştir :

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Üyeleri Türkiye devleti
halkından her kırk bin nüfusta bin kişi olmak üzere seçilir . Bir in-
tiha dairesinin nüfusu kırk binden aşağı olsa dahi her halde bir Meb'us
seçmeğe hakkı olacağı gibi nüfusun kırk binden yukarısı için aşağıdaki
gibi muamele yapılır :

Elli beş bine kadar bir , elli beş bin birden doksan beş
bine kadar iki , doksan beş bin birden yüz otuz beş bine kadar üç , yüz
otuz beş bin birden yüz yetmiş beş bine kadar dört meb'us seçilecek ve
bu miktardan ziyadesi bu yolda artırılacaktır .

Madde 2.- İntihabi meb'usan kanununun 5, 11, 16, 23, 58
inci maddelerindeki 18 yaşını bitirenler kaydı 22 yaşını bitirenler
şeklinde değiştirilmiş ve bu maddelerdeki (Zükür) kaydı kaldırılarak
yerine kadın , erkek konulmuştur .

Madde 3.- Rey verenlerden , rey verirken hüviyet ve şahsi-
yetleri belli olmayanların rey kabul olunmaz .

Madde 4.- Bu kanun hükümleri neşri tarihinden başlar .

Madde 5.- Bu kanunun icrasına İcra Vekilleri heyeti me-
murdur .

TEŞKİLATI ESASİYE KANUNUNUN 10 VE 11 İNCİ
MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ HAKKINDA
KANUN

Kanun № : 2599

Kabul tarihi : 5.12.934

Madde 1.- Teşkilatı esasiye kanununun onuncu ve onbirinci
maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir :

Madde 10.- Yirmi iki yaşını bitiren kadın , erkek her türk
Meb'us seçmek hakkını haizdir .

Madde 11.- Otuz yaşını bitiren kadın , erkek her türk
Meb'us seçilebilir .

Madde 2.- Bu kanun neşri tarihinden matedberdir .

490	01				2	9	15
-----	----	--	--	--	---	---	----

MİTİNG!

Türk kadını, yarınki içtimaa sen de gel!

Kadın Birliği hararetle hazırlanıyor

Kadın Birliği azasından bir grup

Türk Kadın Birliği dün de toplanarak cuma günü yapılacak miting hazırlıklarıyla meşgul olmuştur.

Tezahürata bütün kadınlarımızın iştiraki için tedbirler alınmaktadır. Tezahüratın ilk safhası Sultan Ahmet meydanında olacak ve kadınlar sabahleyin burada toplanacaklardır.

İkinci safhası yolda ve Taksim'de cereyan edecektir.

Türk Kadın Birliği mitingte nük söyleyecek olanları tesbit etmektedir.

Kadın Birliği bütün Türk kadınlarını bu tezahürata davet etmektedir. Birlik Türk kadınlığına hitaben kısa bir davet beyannamesi teşretmiştir:

Amerika'da ilk kadın Ayan azası Şikago 9 (A.A.) — Ayan'dan nüteveffa M. Mccorinick'nın dul evcesi Madam Reith Mccornick teşli silâhla ve bombalarla yapılan bir kaçırma teşebbüsüne sahne olan şiddetli bir mücadeleden onra rakibi Ayan'dan M. Charles

Türk kadını

Bu cuma günü saat 9 da Sultanahmet meydanında mitingimiz vardır. Memleketini seven ve hakkına hürmet etmeği ve ettirmeği istersen bu toplantıya gel!

Türk Kadın Birliği

Dineen'in mağlûp ederek illinois Ayan'lığı için kendisini cumhuriyetçilerin namzetliğine tayin ettirmeye muvaffak olmuştur. Bu suretle mumaileyhanın ilk kadın Ayan azası olması ihtimalleri çoktur.

Edirne 9 (Hususî) — Bu gün İstanbul'dan gelen C. H. Fırkası mutemedi Osman B. hanımların fırkaya kabulleri hakkında aldığı talimatı ocaklara tamim etmiş ve hanımların tehalükde vakî müracaatları meyanında birinci olarak Osman Beyin valdesi Şerife H. Manyos ocağına kaydolunmuştur.

"Yeni İstiklal Harbi"
YEMİN

16 MAYIS 1919 C. Teri No: 10

**İSTİKLAL
HARBI
GAZETESİ**

HAZIRLAYAN
ÖMER SAMİ COŞAR

**Erzurum ile
Izmit'te
mitingler**

**İzmit mitinginde,
gençler kürsüde
vatanın kurtuluşunu
istedi**

İZMİT -
İzmit, 16 Mayıs günü, saat 10.30'ta, Erzurum ve İzmit'te yapılacak mitinglerin programı, Erzurum'da, saat 10.30'ta, İzmit'te, saat 11.00'de, saat 11.30'ta, saat 12.00'de, saat 12.30'ta, saat 13.00'de, saat 13.30'ta, saat 14.00'de, saat 14.30'ta, saat 15.00'de, saat 15.30'ta, saat 16.00'de, saat 16.30'ta, saat 17.00'de, saat 17.30'ta, saat 18.00'de, saat 18.30'ta, saat 19.00'de, saat 19.30'ta, saat 20.00'de, saat 20.30'ta, saat 21.00'de, saat 21.30'ta, saat 22.00'de, saat 22.30'ta, saat 23.00'de, saat 23.30'ta, saat 24.00'de, saat 24.30'ta, saat 25.00'de, saat 25.30'ta, saat 26.00'de, saat 26.30'ta, saat 27.00'de, saat 27.30'ta, saat 28.00'de, saat 28.30'ta, saat 29.00'de, saat 29.30'ta, saat 30.00'de, saat 30.30'ta, saat 31.00'de, saat 31.30'ta, saat 32.00'de, saat 32.30'ta, saat 33.00'de, saat 33.30'ta, saat 34.00'de, saat 34.30'ta, saat 35.00'de, saat 35.30'ta, saat 36.00'de, saat 36.30'ta, saat 37.00'de, saat 37.30'ta, saat 38.00'de, saat 38.30'ta, saat 39.00'de, saat 39.30'ta, saat 40.00'de, saat 40.30'ta, saat 41.00'de, saat 41.30'ta, saat 42.00'de, saat 42.30'ta, saat 43.00'de, saat 43.30'ta, saat 44.00'de, saat 44.30'ta, saat 45.00'de, saat 45.30'ta, saat 46.00'de, saat 46.30'ta, saat 47.00'de, saat 47.30'ta, saat 48.00'de, saat 48.30'ta, saat 49.00'de, saat 49.30'ta, saat 50.00'de, saat 50.30'ta, saat 51.00'de, saat 51.30'ta, saat 52.00'de, saat 52.30'ta, saat 53.00'de, saat 53.30'ta, saat 54.00'de, saat 54.30'ta, saat 55.00'de, saat 55.30'ta, saat 56.00'de, saat 56.30'ta, saat 57.00'de, saat 57.30'ta, saat 58.00'de, saat 58.30'ta, saat 59.00'de, saat 59.30'ta, saat 60.00'de, saat 60.30'ta, saat 61.00'de, saat 61.30'ta, saat 62.00'de, saat 62.30'ta, saat 63.00'de, saat 63.30'ta, saat 64.00'de, saat 64.30'ta, saat 65.00'de, saat 65.30'ta, saat 66.00'de, saat 66.30'ta, saat 67.00'de, saat 67.30'ta, saat 68.00'de, saat 68.30'ta, saat 69.00'de, saat 69.30'ta, saat 70.00'de, saat 70.30'ta, saat 71.00'de, saat 71.30'ta, saat 72.00'de, saat 72.30'ta, saat 73.00'de, saat 73.30'ta, saat 74.00'de, saat 74.30'ta, saat 75.00'de, saat 75.30'ta, saat 76.00'de, saat 76.30'ta, saat 77.00'de, saat 77.30'ta, saat 78.00'de, saat 78.30'ta, saat 79.00'de, saat 79.30'ta, saat 80.00'de, saat 80.30'ta, saat 81.00'de, saat 81.30'ta, saat 82.00'de, saat 82.30'ta, saat 83.00'de, saat 83.30'ta, saat 84.00'de, saat 84.30'ta, saat 85.00'de, saat 85.30'ta, saat 86.00'de, saat 86.30'ta, saat 87.00'de, saat 87.30'ta, saat 88.00'de, saat 88.30'ta, saat 89.00'de, saat 89.30'ta, saat 90.00'de, saat 90.30'ta, saat 91.00'de, saat 91.30'ta, saat 92.00'de, saat 92.30'ta, saat 93.00'de, saat 93.30'ta, saat 94.00'de, saat 94.30'ta, saat 95.00'de, saat 95.30'ta, saat 96.00'de, saat 96.30'ta, saat 97.00'de, saat 97.30'ta, saat 98.00'de, saat 98.30'ta, saat 99.00'de, saat 99.30'ta, saat 100.00'de, saat 100.30'ta, saat 101.00'de, saat 101.30'ta, saat 102.00'de, saat 102.30'ta, saat 103.00'de, saat 103.30'ta, saat 104.00'de, saat 104.30'ta, saat 105.00'de, saat 105.30'ta, saat 106.00'de, saat 106.30'ta, saat 107.00'de, saat 107.30'ta, saat 108.00'de, saat 108.30'ta, saat 109.00'de, saat 109.30'ta, saat 110.00'de, saat 110.30'ta, saat 111.00'de, saat 111.30'ta, saat 112.00'de, saat 112.30'ta, saat 113.00'de, saat 113.30'ta, saat 114.00'de, saat 114.30'ta, saat 115.00'de, saat 115.30'ta, saat 116.00'de, saat 116.30'ta, saat 117.00'de, saat 117.30'ta, saat 118.00'de, saat 118.30'ta, saat 119.00'de, saat 119.30'ta, saat 120.00'de, saat 120.30'ta, saat 121.00'de, saat 121.30'ta, saat 122.00'de, saat 122.30'ta, saat 123.00'de, saat 123.30'ta, saat 124.00'de, saat 124.30'ta, saat 125.00'de, saat 125.30'ta, saat 126.00'de, saat 126.30'ta, saat 127.00'de, saat 127.30'ta, saat 128.00'de, saat 128.30'ta, saat 129.00'de, saat 129.30'ta, saat 130.00'de, saat 130.30'ta, saat 131.00'de, saat 131.30'ta, saat 132.00'de, saat 132.30'ta, saat 133.00'de, saat 133.30'ta, saat 134.00'de, saat 134.30'ta, saat 135.00'de, saat 135.30'ta, saat 136.00'de, saat 136.30'ta, saat 137.00'de, saat 137.30'ta, saat 138.00'de, saat 138.30'ta, saat 139.00'de, saat 139.30'ta, saat 140.00'de, saat 140.30'ta, saat 141.00'de, saat 141.30'ta, saat 142.00'de, saat 142.30'ta, saat 143.00'de, saat 143.30'ta, saat 144.00'de, saat 144.30'ta, saat 145.00'de, saat 145.30'ta, saat 146.00'de, saat 146.30'ta, saat 147.00'de, saat 147.30'ta, saat 148.00'de, saat 148.30'ta, saat 149.00'de, saat 149.30'ta, saat 150.00'de, saat 150.30'ta, saat 151.00'de, saat 151.30'ta, saat 152.00'de, saat 152.30'ta, saat 153.00'de, saat 153.30'ta, saat 154.00'de, saat 154.30'ta, saat 155.00'de, saat 155.30'ta, saat 156.00'de, saat 156.30'ta, saat 157.00'de, saat 157.30'ta, saat 158.00'de, saat 158.30'ta, saat 159.00'de, saat 159.30'ta, saat 160.00'de, saat 160.30'ta, saat 161.00'de, saat 161.30'ta, saat 162.00'de, saat 162.30'ta, saat 163.00'de, saat 163.30'ta, saat 164.00'de, saat 164.30'ta, saat 165.00'de, saat 165.30'ta, saat 166.00'de, saat 166.30'ta, saat 167.00'de, saat 167.30'ta, saat 168.00'de, saat 168.30'ta, saat 169.00'de, saat 169.30'ta, saat 170.00'de, saat 170.30'ta, saat 171.00'de, saat 171.30'ta, saat 172.00'de, saat 172.30'ta, saat 173.00'de, saat 173.30'ta, saat 174.00'de, saat 174.30'ta, saat 175.00'de, saat 175.30'ta, saat 176.00'de, saat 176.30'ta, saat 177.00'de, saat 177.30'ta, saat 178.00'de, saat 178.30'ta, saat 179.00'de, saat 179.30'ta, saat 180.00'de, saat 180.30'ta, saat 181.00'de, saat 181.30'ta, saat 182.00'de, saat 182.30'ta, saat 183.00'de, saat 183.30'ta, saat 184.00'de, saat 184.30'ta, saat 185.00'de, saat 185.30'ta, saat 186.00'de, saat 186.30'ta, saat 187.00'de, saat 187.30'ta, saat 188.00'de, saat 188.30'ta, saat 189.00'de, saat 1

Ek VI: *Akşam*, 31 Ağustos 1922, S. 1414, s. 1.

Ek VII: Cephane ıslanmasın diye üzerindeki battaniyeyle cephaneyi örtüp, kundaktaki çocuğuyla şehit olan Şerife bacının Kastamonu/ Seydiler ilçesinde bulunan anıtı.

Ek VIII: *Cumhuriyet*, 31 Mart 1930.

Cumhuriyet gazetesinin 31 Mart 1930 tarihli yayınının baş sayfasındaki karikatürde, Meclis başkanı olmuş bir kadın ve süs merakı resmedilerek kadınların milletvekili olma çabaları alaya alınıyordu.

Ek IX: 15 Haziran 1923 tarihli *Hilal-i Ahmer* dergisinde Safiye Hüseyin Hanım.

Ek X: Taha Toros Arşivi, TT 516988.

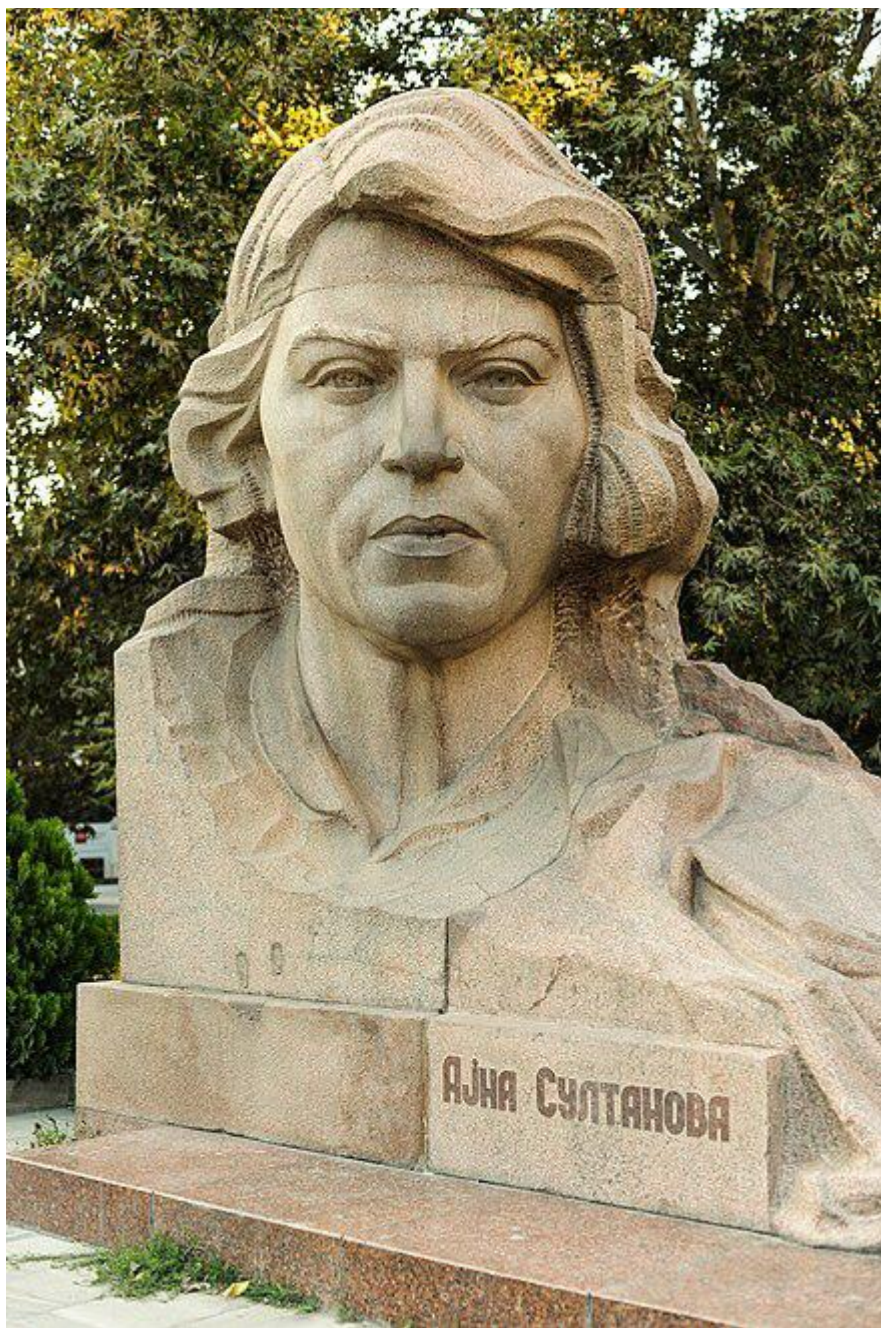
Ek XI: *Şark Kadını* dergisinin 30 Kasım 1923 tarihli ilk sayısı (kapak fotoğrafı).

Ek XII: *Azərbaycan Kadını* dergisinin 1938 tarixli 20. Sayısı.

Ek XIII: Ayna Sultanova heykeli, Bakü.

Ek XIV: Vatan Hainlerinin Eşlerinin Kampı /Акмoлинский лагерь жён изменников Родины

Kamp bugün, 31 Mayıs 2007’de Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in girişimiyle açılan, siyasi baskı ve totalitarizm kurbanlarının anısına bir müze-anıt kompleksine ev sahipliği yapıyor.

